

AVRASYA ETÜDLERİ

44
2013-2

BALKANLAR DOSYASI

TİKA

T.C. BAŞBAKANLIK
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

Turkish International Cooperation and
Coordination Agency

Avrasya Etüdüleri hakemli bir dergidir.
TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
tarafından yılda iki kez yayımlanır.
Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlarına aittir;
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının düşünce ve
politikasını yansıtan metinler olarak değerlendirilemez.

ISSN 1300-1604

İletişim

TİKA, Atatürk Bulvarı No:15 Ulus-ANKARA
Tel: +90(312)5081000 • **Faks:** +90(312)3098969
avrasyaetudleri@tika.gov.tr • www.tika.gov.tr

AVRASYA ETÜDLERİ

Yıl:19, Sayı:44 (2013/2)

TİKA adına sahibi

Dr. Serdar ÇAM
Başkan

Yayın Kurulu

Dr. Serdar ÇAM
Süreyya POLAT
Dr. Gökçen KALKAN
Dr. Mehmet YILMAZ
Dr. Ali Özgün ÖZTÜRK

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Gökçen KALKAN

Editör

Dr. Mehmet KAHRAMAN
(m.kahraman@tika.gov.tr)
(uveyska@windowslive.com)

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ • *Ankara Üniversitesi*
- Prof. Dr. Mustafa AŞKAR • *Ankara Üniversitesi*
- Prof. Dr. Kemal BAŞLAR • *Polis Akademisi*
- Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN • *İpek Üniversitesi*
- Prof. Dr. Ömer ÇAHA • *Yıldız Teknik Üniversitesi*
- Dr. İhsan ÇOMAK • *TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi*
- Prof. Dr. Uğur DOĞAN • *Ankara Üniversitesi*
- Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ • *Ankara Üniversitesi*
- Prof. Dr. Ramazan GÖZEN • *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
- Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ • *Çankırı Karatekin Üniversitesi*
- Prof. Dr. Nihat IŞIK • *Kırıkkale Üniversitesi*
- Prof. Dr. Ramazan KAPLAN • *Bartın Üniversitesi*
- Prof. Dr. Mehmet KARA • *İstanbul Üniversitesi*
- Yrd. Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU • *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*
- Prof. Dr. Mehmet ÖZ • *Hacettepe Üniversitesi*
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • *Ege Üniversitesi*
- Prof. Dr. Nasuh USLU • *Kırıkkale Üniversitesi*
- Prof. Dr. Ahmet UZUN • *Cumhuriyet Üniversitesi*
- Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ • *Hacettepe Üniversitesi*
- Prof. Dr. Ekrem YILDIZ • *Kırıkkale Üniversitesi*

Baskı:

Hangar Marka İletişim Reklam Hizmetleri Yayıncılık Ltd. Şti.

Konur Sokak 57/4 Kızılay / Ankara

Tel: (0312) 425 07 34

Faks: (0312) 425 07 36

İçindekiler / Contents

Muammer ÖZTÜRK

Russia's Capability of Managing Transnational Issues:
The Use of the Imperial Legacy/7-26

Rusya'nın Sınırtaşın Sorunları Yönetme Kabiliyeti: Emperyal Mirasın Kullanımı

İrfan KALAYCI

Kafdağı'nın Önündeki Ekonomi: Modernleşen Azerbaycan/27-56

Front-Economy of Mythical Mountain: Modernizing Azerbaijan

Göktürk TÜYSÜZOĞLU

Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm

Bağlamında Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi/57-85

Assessing the Reality of Conflict at the Black Sea Basin within the Context of Defensive Realism and Offensive Realism

BALKANLAR DOSYASI

Fatma Aşlı KELKİTLİ

Turkey and the Western Balkans During the AKP Period/89-110

AKP Döneminde Türkiye ve Batı Balkanlar

Hüseyin EMİROĞLU

Uluslararası Politikada Yaşanan Dönemsel Gelişmelerin

Balkanlar Bölgesine Etkisi ve Yaratığı Güvenlik Sorunları/111-140

The Impact of Cyclical Developments in International Politics on the Balkans and Security Problems Created by them in the Region

Fahri MADEN

Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un

Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler/141-176

*Bektashism in Albania and Bektashis
in the Process Leading to Independence of Albania*

Aşkın KOYUNCU

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde

Şarkî Rumeli Nüfusu/177-208

*The Population of the Eastern Rumelia
Prior to the Russo-Ottoman War of 1877-1878*

Russia's Capability of Managing Transnational Issues: The Use of the Imperial Legacy

Muammer ÖZTÜRK¹

Abstract

Many problems and disputes of today's world agenda are of complex character which exceeds capabilities of national states and even those of international organisations. It has been observed today on many occasions that settling today's complex regional or global problems requires a comprehensive and problem solving capability. 'Managing transnational issues' can be a proper name for the needed capability. Through the use of this name, it is aimed at finding out a relationship between the task of managing transnational issues and result-producing function of modern management. In doing so, it is highlighted that the efficiency of the capability of managing transnational issues can arise from its reliance on the result-producing techniques of management practices. Russia's involvement in the 2008 South Ossetia Crisis sets, in this sense, a striking example of a capability of managing transnational issues. Russia's strategic gains in the 2008 South Ossetia Crisis were achieved through the use of the legacy of practices of managing transnational issues inherited from its imperial past. Today's transnational issues cannot be resolved only by the use of hard power, but they also necessitate an expertise of management of transnational issues or problem areas. The possession of this expertise can be identified as a soft power. Russia's involvement in the 2008 South Ossetia Crisis and its way of managing the issue can be read in this respect.

Keywords: *Russia, managing transnational issues, Russia's capability of managing transnational issues, imperial past as a legacy.*

---

¹ Dr., political scientist, ozturkmr@yahoo.de

Rusya'nın Sınıraşan Sorunları Yönetme Kabiliyeti: Emperyal Mirasın Kullanımı

Öz

Bugünün dünyasında bölgesel ya da küresel sorunların, çoğu durumda ulus devletlerin tekil yeteneklerini fazlasıyla zorlayan karmaşıklıkta olduğu görülmektedir. Bu sorunların aşılması için ulus devletlerin yeteneklerinin ötesinde daha kuşatıcı bir sorun çözme kabiliyetine ihtiyaç duyulduğu, birçok bölgesel ya da küresel krizde gözlemlendiği üzere aşikârdır. 'Sınıraşan sorunların yönetimi' gibi bir isimlendirme, ihtiyaç duyulan bu kabiliyet için uygun bir tanımlama girişimi olacaktır. Bu suretle, modern yönetim pratiğinin sonuç odaklı kabiliyeti ile ulusal sınırları aşan sorunların yönetimi görevi arasında bir ilgililik kurulması amaçlanmaktadır. Bu izah çerçevesinde, Rusya'nın ulusal sınırları aşan sorunları yönetme kabiliyetinin irdelenmesi, bahsi geçen ilgililik noktasında uygun bir tercih olacaktır. Buna bağlı olarak Rusya'nın 2008 Güney Osetya Krizi'nde sergilediği sınır ötesi operasyon yeteneği, örnek vak'a değerindedir. 2008 Güney Osetya Krizi'nin tetkiki, Rusya'nın ulusal sınırları aşan sorunları yönetme kabiliyetine büyük oranda bu ülkenin imparatorluk mirasının kaynaklık ettiğini ortaya koymaktadır. Bugünün sınıraşan sorunlarının yalnızca askeri güç kullanımı ile çözümü mümkün görünmemektedir. Bu görev, aynı zamanda sınıraşan sorunlara ya da sorunlu bölgelere dair yönetsel bir bilgi sermayesine de sahip olunmasını gerektirmektedir. Bu bilgi sermayesi, bir tür 'yumuşak güç' olarak nitelendirilebilir. Rusya'nın 2008'deki Güney Osetya Krizi'ne müdahalesine ve onu yönetme biçimine bu zaviyeden bakmak mümkündür.

Anahtar kelimeler: *Rusya, sınıraşan sorunların yönetimi, Rusya'nın sınıraşan sorunları yönetim kabiliyeti, bir miras olarak imparatorluk geçmişi.*

1. Introduction: Raison d'Etre and Methodology of the Article

This article is an attempt to read and analyse the 'new' Russia, which has gone through tremendous changes after the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). It suggests that Russia and Russian affairs deserve a privilege to be continuously read and analysed with regard to its unique capability and determination to adapt itself to the conditions of the ever-changing world. And this capability is, this article stresses, the very characteristic of Russia as a potential world state. This article also points out that making a continuous reading² of Russia and Russian affairs is a challenging and an on-going task of international relations and international journalism. The contribution or the novelty of this article doesn't lie in its use of first-hand sources of references or field study. This article rather tries to employ an unconventional approach to produce an accurate and pragmatic reading of Russia's practices of managing transnational issues. It refers to the result-producing function of modern management and Russia's use of the imperial legacy of practices of managing transnational issues for the purpose of sketching a proper reading of Russia's strategic practices after the dissolution of the Soviet Union. It is thus aimed at finding out a relationship between the result-producing function of modern management and Russian capability of managing transnational issues. This article concludes that Russia's capability of managing transnational issues is mainly based on its past experiences gained during its imperial and Soviet times.

In recent years, there has been a tendency that an increasing number of authors have written articles focusing on the idea of the return of old empires.³ The emphasis on the return or rise of the old empires by the prominent international writers can be perceived as evidence of a concern or quest for a model to be employed for the settlement of complex regional or global issues. It is fair to point out that today's nation-states or even international organizations face a set of challenging regional or global issues which far exceeds their in-

---

² On the term of reading of Russia and the role of this reading in understanding Russian politics, see Dmitri Trenin, "Reading Russia Right", *Policy Brief*, Carnegie Endowment for International Peace, Special Edition, No. 42, October 2005, p. 1, <http://www.carnegieendowment.org/files/pb42.trenin.FINAL.pdf>. Accessed: 5.11.2012.

³ For a number of authors who have written on the topic of the return or rise of the old empires, see Niall Ferguson, "The Mideast's Next Dilemma", *Newsweek*, 19 June 2011, <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2011/06/19/turkey-the-mideast-s-next-dilemma.html>. Accessed: 5.11.2012; Fred Halliday, "The empires strike back? Russia, Iran and the new republics", *The World Today*, Vol. 51, No. 11, November 1995, pp. 220-222; Dow Zakheim, "Old Empires Rise Again", *The National Interest*, 18 June 2012, <http://nationalinterest.org/print/commentary/old-empires-rise-again-7074>. Accessed: 5.11.2012.

dividual capacities. The inefficiency of the United Nations in some international problems has brought about concerns regarding a need for reform the United Nations (UN) system.⁴ The highlighted need for a reform in the United Nations makes the study of the practices of managing transnational issues a significant endeavour. There have been, however, some cases of today's states which have managed to overcome some of today's regional or global issues. Their methods strikingly resemble those of the mighty old empires. Russia, in this regard, demonstrated a case of capable state by performing transnational political and even military practices after the dissolution of the USSR. It thus invalidated the widespread assumption that Russia was collapsed with the dissolution of the Soviet Union. Russia's intervention in the 2008 South Ossetia Crisis demonstrated a good example of its capability of managing transnational issues. The term "transnational" has been employed here to denote a capability or competency to manage affairs beyond national borders, for instance those of neighbouring nations. The 2008 South Ossetia Crisis was also known as five-day war. The quick ending of this crisis cannot be necessarily perceived as a result of Russia's use of military power. There were also other factors involved in this crisis, including Russia's expertise of managing transnational issues and South Ossetia's option for Russia's position. In brief, today's transnational issues cannot be resolved only by use of hard power, but they also necessitate an expertise of management of transnational issues or problem areas. This expertise can be identified as a sort of 'soft power', which in fact forms the very foundation for establishing order and administrating post-crisis or post-invasion affairs. Lack of this expertise might lead to a huge and never-ending chaos, as seen in the post-Saddam Iraq.⁵ The inefficiency of reliance only on hard power has already been observed in the destructive incidents after the US invasion of Iraq in 2003 that establishing an order from outside is very hard and usually even impossible.⁶ Russian involvement in the 2008 South Ossetia Crisis and its way of managing the issue can be reviewed in this respect. On the other hand, this article does not imply any justification of Russian politics.

⁴ For a discussion of a need for a reform in the UN system, see "UN reform process mired by lack of consensus", *Deutsche Welle*, 05 January 2010, <http://www.dw.de/un-reform-process-mired-by-lack-of-consensus/a-5087253>. Accessed: 02.05.2013.

⁵ For a brief account of the some of the destructive consequences of the lack of expertise in managing political issues and administrative affairs in Iraq after the Fall of Saddam's regime, see, Kersten Knipp, "Ortadoğu'yu bekleyen büyük tehlike", [The great danger awaiting the Middle East], *Deutsche Welle*, 28 September 2012, <http://www.dw.de/ortado%C4%9Fuyu-bekleyen-b%C3%BCy%C3%BCk-tehlike/a-16270794>. Accessed: 03.05.2013.

⁶ Wolfgang Günter Lerch, "Dışarıdan düzen kurmak zor" [It is a hard task to establish order from the outside], *Radikal*, 10 March 2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=84631>. Accessed: 03.05.2013.

The outlined points provide a sufficient basis to study Russia in-depth. Through studying Russia's performance in managing transnational political and military issues, it can be more probable to sketch a comprehensive and result-producing model of capability, which might be employed for settlement of regional or global issues. Sketching such a model capability might serve as a guide, which is needed today by nation-states and international organizations to develop satisfying solutions to citizens' demands and needs regarding economic prosperity or stable political order. And the fulfilment of these demands will determine the fate of nation-states and international organizations in terms of longevity or end of their existence.⁷ Russia's employment of the function of management has originated from its vision to be a great power or world state again. Dmitri Trenin explained the background of Russia's employment of the result-producing function of management as follows:

*"A great power in the twenty-first century should be able to function as a self-standing unit in a world where there are several major poles of attraction."*⁸

The new Russia has a more economic orientation⁹ rather than an imperial overstretch. Russia's this new orientation provides some background explanation of its use of the function of modern management. Russia's orientation towards the usage of its economic resources to fuel its new state apparatus has already necessitated the employment of the techniques of the modern management as a result-producing tool.

2. A Key Competency in Today's World: Managing Transnational Issues

Today's world states are generally confronted with a task of handling transnational issues since many problems and disputes of today's world agenda are of complex character. "The United Nations recognise approximately 500 nationalities, of which some 140 live on the territory of a state governed by a different nationality."¹⁰ Nevertheless managing transnation-

⁷ On the relationship between the quality of management and the fate of governments, see William H. Newman, *Yönetim. İşletmelerde ve Kamu Yönetiminde Sevki ve İdare* [Original title in English: Administrative Action – The Techniques of Organization and Management], (çev./trans. Dr. Kenan Sürgit), Türkiye Orta Doğu ve Amme İdaresi Enstitüsü Yay., No: 186, 1979, pp. 1-4.

⁸ Trenin, op. cit., p. 6.

⁹ Trenin, op. cit., p. 4.

¹⁰ Noaber Foundation, *Towards a Grand Strategy for an Uncertain World. Renewing Transatlantic Partnership*, Lunteren, 2007, p. 52.

al issues adequately far exceeds the capability of the national state apparatus.¹¹ This phenomenon has been most recently observed in the events of Arab Spring in 2011 and 2012. During the course of events triggered by the Arab Spring, for instance, many Syrian refugees¹² have sought asylum in Turkey while creating a sort of problem which needs to be dealt with an approach beyond national perspective.¹³ It has been seen today on many occasions that settling transnational issues requires a comprehensive problem solving capability resembling the practices of the mighty empires in the history. The identified need for a comprehensive capability of managing regional and global issues has urged the authors of International Relations to publish numerous books and articles on the topic of managing global issues.¹⁴ This new task of management directly reminds the role and the function of the empires which were generally known for their capability to govern a huge and ethnically diverse territory, as observed, for instance, in the practices of the Russian, the Ottoman Empire and even that of the USSR. The nature of the capability of old empires to manage transnational issues strikingly overlaps with the features outlined in the definition of management made by Peter F. Drucker, the founder of modern management thought. Drucker defined management as the ‘new social technology of the West’.¹⁵ Drucker broadened the scope of the definition of management to include societal, political and even ethical aspects.¹⁶ The new management has thus become the art of handling almost all human affairs in the widest sense. Drucker offered a new conception of management as summarized in the following excerpt:

¹¹ Noaber Foundation, *ibid.*, pp. 37-38 and 66.

¹² The severity of the Syrian refugee issue was reported by an institution of international media with the following description: “ (...) the number of Syrian refugees fleeing the civil war in their country exceeded 100,000 on Monday (15.10.2012) putting a severe strain on Turkey’s capacity to cope”. See, “Politics hinder aid to Syrian refugees”, *Deutsche Welle*, 16 October 2012, <http://www.dw.de/politics-hinder-aid-to-syrian-refugees/a-16308831>. Accessed: 02.12.2012.

¹³ For a review of the need for a novel and comprehensive approach beyond national perspective in the Middle Eastern affairs, see Muammer Öztürk, “Osmanlı Modelini Düşünmenin Zarureti” [On the Necessity of Thinking the Ottoman Model], *Turquie Diplomatique*, No. 33, 15 October – 15 November 2011, pp. 3-4.

¹⁴ An interesting title worth citing here is *Managing the Global Chaos*. It is a comprehensive study containing articles on the diverse aspects and importance of the managing global issues. Full title of the book is Chester A. Crocker & Fen Oster Hampson & Pamela Aall (Ed.), *Managing the Global Chaos, Sources of and Responses to International Conflict*, United States Institute of Peace, USIP Press Books, Washington, D.C., 1996.

¹⁵ For Drucker’s use of the term of ‘management as a social technology’, see Peter F. Drucker, “Management and the World’s Work”, *Harvard Business Review*, 66, September–October 1988, p. 70; see also William H. Newman, *op. cit.*, pp. 1-4.

¹⁶ For Peter F. Drucker’s definition of and thoughts on management, see Drucker, *The New Realities*, Heinemann Professional Publishing Ltd., Oxford, 1989, pp. 213-223; Drucker, 1988, *op. cit.*, pp. 65-76.

*“After World War II we began slowly to see that management is not business management. It pertains to every human effort that brings together in one organization people of diverse knowledge and skills. And it can be powerfully applied in hospitals, universities, churches, arts organizations, and social service agencies of all kinds. (...) Management world-wide has become the new social function.”*¹⁷

Many lessons might be learned from the practice of management with regard to accomplishment of the tasks facing governments and organizations¹⁸ Management is the function of a real sector producing real results, real gains and real outputs for a real world. The result-producing capability of management is visible in its products and services since they are directly designed for the sake of customer satisfaction. To quote Drucker:

*“Management (...) deals with action and application; and its test is its results. This makes it a technology. But management also deals with people, their values, their growth and developmet – and this makes it a humanity.”*¹⁹

In a similar way, the the administrative authorities or governmental units are charged with the task of delivering satisfying services and solutions for the needs of citizens. What needed today in international relations is a capability to tackle issues as seen in the practice of modern management. In this regard, demands and issues can be handled through concrete solutions and this rule also applies to international issues.²⁰ And managing transnational issues additionally requires know-how of the features such as ethnic structures of the regions concerned. Dealing with the affairs of different nations adequately appears to be an efficient, reasonable and practical foreign policy instrument, namely a sort of public diplomacy especially for the world powers.²¹ It is a fact that imperial management capability in the past was not solely based on military power as seen in the examples of the

¹⁷ Peter F. Drucker, 1989, op. cit., p. 218.

¹⁸ A standard definition of the management illustrates the executive and result-oriented function of this discipline: “Management means getting things done effectively through people to achieve the desired results”. See Luke C. Ng, “Best Management Practices”, *Journal of Management Development*, Vol. 30, No. 1, 2011, p. 9.

¹⁹ Drucker, 1989, op.cit., p. 223.

²⁰ For more on the result-producing function of the modern management, see Peter F. Drucker, 1988, op. cit., pp. 75-76.

²¹ For an account of Russia’s use of the public diplomacy as a foreign policy instrument, see Robert W. Orttung, “Russia’s Use of PR as a Foreign Policy Tool”, *Russian Analytical Digest*, No. 81, 16 June 2010, pp. 7-10.

Ottoman Empire or British Empire. The imperial management capability in terms of dealing with transnational issues had overwhelmingly based on an established area expertise. The crucial role of know-how of managing transnational affairs and area expertise for imperial rules in the past was, in this sense, summed up by Peter F. Drucker as follows:

*“The British ran the Indian subcontinent for 200 years, from the middle of the eighteenth century through World War II, without making any fundamental changes in organization structure or administrative policy. The Indian civil service never had more than 1000 members to administer the vast and densely populated subcontinent – a tiny fraction (at most 1%) of the legions of Confucian mandarins and palace eunuchs employed next door to administer a not-much-more populous China.”*²²

3. Russia’s Capability of Managing Transnational Issues

The dissolution of the USSR had been evidently one of the remarkable events in the world affairs. That event has accordingly sparked the concerns of the future shape of Russia.²³ It should be noted here that Vladimir Putin said in an address in 2005 that the biggest geopolitical disaster of the 20th century was the dissolution of the USSR.²⁴ The reason which urged Putin, as a politician adhered to the legacy of the Russian mentality,²⁵ to make this statement might have been to highlight the need for a ‘guard of the order’ (*Ordnungshüter* in German) in the post-Soviet territory as it was formulated by Samuel P. Huntington in his famous book entitled *The Clash of Civilizations*.²⁶ The non-existence of a ‘guard of the order’ or representative authority in post-Soviet geography might pave way to an order of chaos, in which any attempt trying to change balances to the ad-

²² Peter F. Drucker, “The Coming of the New Organization”, *Harvard Business Review*, January–February 1998, p. 6. Reprint, <http://home.base.be/vt6195217/neworganization.pdf>. Accessed: 5.11.2012.

²³ Halliday, 1995, op. cit., p. 220.

²⁴ This annual address was made by Vladimir Putin on 25 April, 2005 in the Federal Assembly of the Russian Federation. For the whole text of Putin’s address, see http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2005/04/25/2031_type70029type82912_87086.shtml. Accessed: 10.12.2011.

²⁵ For more on Putin’s imperial mentality, see Owen Matthews and Anna Nemtsowa, “The New Putin Profile”, *Newsweek*, 12 June 2010, <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2010/06/12/the-new-putin-profile.html>. Accessed: 10.11.2012; Fiona Hill and Clifford G. Gaddy, “Putin and the Uses of History”, *The National Interest*, January 4, 2012, <http://nationalinterest.org/article/putin-the-uses-history-6276?page=show>. Accessed: 10.12.2012.

²⁶ See Samuel P. Huntington, *Der Kampf der Kulturen, The Clash of Civilizations. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*, (Aus dem Amerikan. Holger Fliessbach), Europa Verlag, München-Wien, 1996, pp. 246-250.

vantage of any ethnic group whilst at the same time to the disadvantage of many others will cause domino effects.²⁷ Country analyses of the post-Soviet republics indicate that each new independent state has several ethnic groups other than the overwhelming national majority. This demographic diversity requires a good administrative capability to manage the varying demands and needs of the diverse ethnic groups of people in these republics.²⁸ Within this frame of reference, it appears crucial to have a capability of managing transnational affairs to maintain stability and moreover to survive in the post-Soviet territory, which faces various challenging transnational issues. Most of the Central Asian states are relatively new states having only a poor experience of statehood. The lack of experience of managing transnational issues – or affairs – appears to be a matter of weakness for the post-Soviet republics, which leads to dependency on Russia²⁹ for maintaining their domestic order, border security and an intermediating function in inter-state conflicts. The dependency on Russia can be termed as a ‘crisis of statehood’.³⁰ The events in Kyrgyzstan in April 2010, for instance, brought to the fore the importance of the capability of managing transnational issues in post-Soviet Central Asia. In Kyrgyzstan, the Kyrgyz people attacked the Uzbek ethnic minority in this country and killed a dozen of them in June 2010. Upon these bloody events in Kyrgyzstan, the Kyrgyz government had no option other than to ask for help from Russia in order to settle down the tension in the Kyrgyz streets.³¹ Apparently, the incentive behind the attitude of Kyrgyz government for asking for help from Russia was the Kyrgyz conviction that Russia as a ‘former’ regional power possesses a significant experience of managing transnational issues. Russia has managed to maintain, in a certain degree, its image as a pivotal state on the global political stage even after the demise of the USSR. Russia has

²⁷ Sergey Markedonov, “Caucasus Conflict Breaks Old Rules of the Game”, *Russian Analytical Digest*, No. 45, 4 September 2008, p. 4.

²⁸ Alexander J. Motyl, “Why Empires Reemerge: Imperial Collapse and Imperial Revival in Comparative Perspective”, *Comparative Politics*, Vol. 31, No. 2, January 1999, pp. 139; Maciej Falkowski, “Tajikistan faces crisis of statehood”, *CES Commentary*, No: 22, 06 March 2009, Centre for Eastern Studies, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Commentary_22.pdf. Accessed: 10.01.2011.

²⁹ Stefan Meister, “Russland als Ordnungsmacht im postsowjetischen Raum. Regionalorganisationen als Instrumente für Friedeneinsatz”, *Russland-Analysen*, No. 216, 11 March 2011, p. 6.

³⁰ See Falkowski, op. cit.

³¹ For an account of the events and unrest in Kyrgyzstan in 2010, see Gabriel Borrud and Nicole Goebel, “Kyrgyzstan looks to Russia for help in quelling violence”, *DW World*, 12 June 2010, <http://www.dw.de/kyrgyzstan-looks-to-russia-for-help-in-quelling-violence/a-5678762-1>. Accessed: 6.11.2012; for more on the turmoils in June 2010 in Kyrgyzstan, see Nick Amies, “Kyrgyzstan unrest adds new edge to global powers’ regional rivalry”, *DW World*, 14 June 2010, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,5682657,00.html>. Accessed: 04.09.2011.

inherited functioning institutions and know-how of practices of managing transnational issues. Most efficient institution of Russian capability is the Russian state. The Russian state is of the utmost value in Russian mentality. This phenomenon was highlighted in Putin's following words:

*"For us, the state and its institutions and structures have always played an exceptionally important role in the life of the country and the people. For Russians, a strong state is not an anomaly to fight against. Quite the contrary, it is the source and guarantor of order, the initiator and the main driving force of any change... Society desires the restoration of the guiding and regulating role of the state."*³²

Russia's image as a functioning state or a regional power is one of its fundamental sources of capability, namely, soft power. It is named as a BRIC country, which is an acronym of big four emerging markets consisting of Brazil, Russia, India and China. It is also a member country of World Trade Organization (WTO) since July 2012. Russia also possesses credibility as a potential world state owing to its language advantage³³ as *lingua franca*, and above all, its rich energy resources.³⁴ Moreover, Russia is one of the five permanent members of the UN Security Council. This membership provides Russia an important instrument to exert influence on the world politics. After the demise of the USSR, Russia has demonstrated its capability of managing transnational issues on many occasions. It has participated in the peace-keeping operations and in the efforts to design and strengthen regional cooperation organizations in the post-Soviet territory.³⁵ It can be anticipated from Russia's political and even military manoeuvres that it is back on the international stage as observed in its strategic success in the crisis in South Ossetia in 2008.³⁶ Russia's strategic and political manoeuvres in Latin America in 2008 initiated by Dmitry Medvedev, the Russian President from 2008 to 2012, also revealed Russia's world state perspective and capability of managing transnational issues.³⁷ Stefan

³² Hill and Gaddy, op. cit.

³³ Joseph P. Nye, "Soft Power", *Foreign Policy*, No. 80, Autumn 1990, p. 167.

³⁴ See Motyl, op.cit., p. 139.

³⁵ See Meister, op.cit, p. 5-7.

³⁶ Andrei P. Tsygankov, "Russia and Global Governance in the Post-Western World", *Russian Analytical Digest*, No. 114, 4 June 2012, pp. 2.

³⁷ 'Venezuela and Russia Sign Accords', *The New York Times*, 28 November 2008, <http://www.nytimes.com/2008/11/28/world/americas/28venez.html>. Accessed: 12.03.2012.

Hedlund³⁸ provided a brief illustration of Russian superpower ambitions and its use of energy as a fuel of these ambitions. The point here is that Russia inherited a valuable and eligible background of know-how from its imperial or Soviet past to be used for designing its political or military operations. Russian perspective and aspiration to be a world state again arises from the perception that today's complex transnational affairs, particularly those in the post-Soviet territory, can only be managed by a comprehensive capability.

The 'new' Russia's aspirations to restore its former role as a world state on the global political scene were termed as the reappearance of Russia.³⁹ The reappearance of Russia to be a potential world power again can also be clearly read in the five principles which were laid down by Dmitry Medvedev in the aftermath of the South Ossetia conflict in August 2008.⁴⁰ Two of these principles obviously reflect the Russian determination to be an active player in world affairs. Russia's reflexes towards political turmoil on the territory of the former USSR, in other words, the Russian "back yard" provides hints in this regard. Russia's political attitude regarding the conflict in Syria⁴¹ during the widespread events of Arab Spring in 2011 and 2012 also deserves an in-depth study. In this respect, Russia's initial option for Syria and Syrian President *Beshar al-Assad* has been evidently a step towards taking active role in shaping the world affairs, particularly in neighbouring geography and near abroad. Russia, together with China, also managed to prevent a military operation to Syria through voting the resolution in the UN Security Council

³⁸ Stefan Hedlund, "Russia as a Neighbourhood Energy Bully", *Russian Analytical Digest*, No. 100, 26 July 2011, p. 2.

³⁹ Noaber Foundation, op. cit., p. 62-65. There have been published a dozen of articles and analyses on the reappearance or revival of Russia as a 'new' energy empire. On the reappearance of Russia on the global political scene, see Friedrich Pflüger, "Eine neue Ära des Energieimperialismus. Für Europa gilt: Von China lernen heißt siegen lernen", *Internationale Politik*, Mai/Juni 2010, pp. 76-83; Fiona Hill, *Energy Empire: Oil, Gas and Russia's Revival*, The Foreign Policy Centre, September 2004, <http://fpc.org.uk/fsblob/307.pdf>. Accessed: 2.03.2011, pp. 2-6; Alexander Rahr, "Die Sicherung der Energietransportwege. Eine strategische Aufgabe für Rußland", *Internationale Politik*, Vol. 52, No. 1, Januar, 1997, pp. 25-30; Andrej Kurtunow, "Zwischen Imperium und Weltharmonie. Rußland und das Nahe Ausland", *Internationale Politik*, Vol. 52, No. 1, Januar 1997, pp. 9-16.

⁴⁰ See Paul Reynolds, "New Russian world order: the five principles", *BBC News Service*, 1 September 2008, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7591610.stm>. Accessed: 10.01.2011.

⁴¹ For a review of Russian position towards Arab Spring, see Roland Dannreuther, "Russia and the Arab Revolution", *Russian Analytical Digest*, No. 98, 6 July 2011, pp. 2-3; Mark N. Katz, "Russia's Security Council Diplomacy and the Middle East", *Russian Analytical Digest*, No. 114, 4 June 2012, pp. 5-7; Roman Goncharenko, "For Russia, it's about more than just Syria", *Deutsche Welle*, <http://www.dw.de/for-russia-its-about-more-than-just-syria/a-16087238-1>. Accessed: 15.11.2012.

in February 2012. All these attempts have also provided an expression of Russia's ambitions and capability of designing world affairs.⁴²

Medvedev's second principle of foreign policy was of multi-polar world. It was a declaration of a need for a multipolar world and the denial of the domination of one country in the world affairs. Medvedev's fourth principle of foreign policy had strikingly a purpose of administering the rights of Russian citizens all over the world. It should be noted here that the number of Russian living outside Russia is about 25 million.⁴³ This amount of Russian population constitutes also a significant soft power tool for the 'new' Russia. Russia still governs today a large ethnic diversity on its soils. Russia today has 100 different ethnic groups in Russian territory, which encompasses about 6.5 Million square miles.⁴⁴ In sum, the wording of Medvedev's five principles of foreign policy was an outcome of Russia's self-confidence of Russia. Russia's self-confidence stems from the belief that it has practical solutions to offer to the world for the settlement of global and regional issues. The background philosophy, which made the conception of these principles possible, has originated mainly from the Russian legacy of imperial past. Russia's imperial and Soviet past provides it a valuable and rich pool of practices of managing administrative and transnational issues. What is striking here is the mentality and skill to benefit from the past experiences of management for producing solutions for today's nearly similar issues.

4. A Case of Performance for Managing Transnational Issues: The 2008 South Ossetia Crisis

Georgia is a small Caucasian country with a population of 4.585.874⁴⁵ and the homeland of more than six ethnic groups. Apart from the main national group of Georgians, Georgia is the country of South Ossetians and Abkhazians, Russians, Armenians, Azeris, and other small ethnic groups. In addition to its ethnically diverse identity, Georgia has joint frontiers with Turkey, Russia, Armenia and Azerbaijan. Georgia is also a corridor

---

⁴² "Russia and China veto resolution on Syria at UN", *BBC News World*, 04 February 2012, <http://www.bbc.co.uk/news/world-16890107>. Accessed 05.02.2012.

⁴³ Anthony Hyman, "Russians Outside Russia", *The World Today*, Vol. 49, No. 11, November 1993, pp. 205-208; Kurtunow, op.cit., p. 12.

⁴⁴ Milan N. Vego, "Russia and the Return of Geopolitics", *JFQ Joint Forces Quarterly*, Issue 45, 2nd Quarter, 2007, p. 12, <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GefTRDoc.pdf&AD=ADA520412>. Accessed: 16.11.2011.

⁴⁵ July 2011 estimation. See <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html>. Accessed: 28.12.2011.

country for a number of energy pipelines, of which the most important is Baku-Ceyhan-Tbilisi pipeline. The crisis, which began after Georgia's operation on 7-8 August 2008 against the breakaway republic of South Ossetia and was escalated by Russia's intervention in the problem, draw once again world's attention to the complex and challenging characteristic of the Caucasus. The Caucasus has always managed to occupy the world agenda due to its geopolitical position. The critical importance of the Caucasus region derives mainly from its geopolitical location to serve as a corridor to transfer the energy resources which whet the appetites of the major international actors. The Caucasus is an ethnically diverse region inhabited by diverse nations and ethnic groups of people. The Caucasus region has been also known as 'powder keg'. It has been almost a brand name, which denotes that it is a highly challenging task for the governments to create a peaceful coexistence for various ethnic groups and nations in this region. And in the Caucasus, such a crisis might arise at any time. In the light of this fact, it will be easier to grasp the reason of the concern caused by Georgia's attempt to invade the break-away republic of South Ossetia in early August 2008.

Surviving in the Caucasus means to be competent in handling needs and demands of this multinational region. One of the causes of the South Ossetia Conflict in August 2008 was therefore attributed to the Georgia's weak political institutions, in other words, weak satisfying capability of managing interior affairs.⁴⁶ Russia's intervention in the events triggered by Georgia's attempt to invade South Ossetia must therefore be seen as a reflex of a former regional power to manage the situation in the former Soviet territory. In a region of ethnic diversity, a capability of managing transnational issues appears to be an efficient way of discouraging attempts aiming at changing the political balances in the post-Soviet territory. It is a fact that the results of the South Ossetia Conflict in 2008 might have been more destructive. The intervention of Russia in the five-day war in 2008 saved the total destruction of the military and political infrastructure of South Ossetia.⁴⁷ On the other hand, it has contributed to the image of Russia as a 'still' mighty regional power. Abkhazia's and South Ossetia's option to rely on the 'former' regional power Russia in the South Ossetia crisis of August 2008 in order to overcome their disadvantage might serve as an evidence of the impact and the credibility of Russia's capability of managing transnational issues

---

⁴⁶ Ivlian Haindrava, "Eyes Wide Open", *Russian Analytical Digest*, No. 45, 4 September 2008, pp. 6-8.

⁴⁷ Markedonov, op. cit., p. 4.

in this region. Abkhazia's and South Ossetia's inclination towards Russia during the August 2008 Crisis was definitely a gain of Russia's capability of managing transnational issues. And this capability, as stressed earlier, has been derived from Russia's know-how of managing transnational issues and its world state image, which it had developed through its imperial and the USSR times. What the world public witnessed in the South Ossetia Crisis of August 2008 has been, on the other hand, total inefficiency of manoeuvres of the NATO or the US warships⁴⁸ and the rhetoric of respect for territorial integrity.⁴⁹ This result has been again achieved through the mechanism of Russia's capability of managing transnational issues.⁵⁰ Russian then President Dmitri Medvedev's statement, who said, on September 1, 2008 in a meeting in Moscow, "one-polar world cannot be accepted any longer", might be interpreted a declaration of the thought that Russia can no longer afford the manoeuvres or free acts of foreign powers just in front of its back yard or near abroad.⁵¹ The lesson that might be learned from the South Ossetia Crisis in 2008 is the fact that the West and particularly the US couldn't develop any novel solution, which could be marketed and exported to the Russian or the Caucasian market of power politics in terms of minority rights and respecting national borders.⁵²

The 2008 Georgia-South Ossetia Conflict also revealed a significant case, because Russia took military action beyond its borders for the first time after the dissolution of the Soviet Union. Russian intervention in the five-day conflict in 2008 could be definitely realised through its capability to conduct operations beyond its national borders. The significance of the 2008 Georgia-South Ossetia Conflict lies in the fact that the Russian army

⁴⁸ It should be remembered that NATO and US warships demonstrated a naval exercise in the Black Sea almost at the same time with Russian intervention in the South Ossetia Conflict in 2008. For the Russian tension triggered by NATO naval exercise in the Black Sea, see Andrew E. Kramer, "NATO Ships in Black Sea Raise Alarms in Russia", August 27, 2008, www.nytimes.com/2008/08/28/world/europe/28russia.html. Accessed: 30.09.2012.

⁴⁹ For more on the U.S.A.'s call for respect for Georgia's territorial integrity, see "Rice Says Russian Forces Must Leave Georgia Immediately", *Fox News*, 15 August 2008, <http://www.foxnews.com/story/0,2933,404301,00.html>. Accessed: 5.12.2012.

⁵⁰ On Russia's response to NATO naval exercises in the Black Sea in 2008, see "Putin vows 'an answer' to NATO ships near Georgia", *Usa Today*, 2 September 2008, http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2008-09-01-3534143527_x.html. Accessed: 10.10.2012. See also "Russia Retains Control Over Georgian Port as Tensions Increase", *Deutsche Welle*, 23 August 2008, <http://www.dw.de/russia-retains-control-over-georgian-port-as-tensions-increase/a-3588875> Accessed: 5.12.2012.

⁵¹ "Russia's 2008 war with Georgia prevented NATO growth – Medvedev", *Ria Novosti*, 21 November 2011, <http://en.rian.ru/russia/20111121/168901195.html>. Accessed: 10.03.2012.

⁵² Tsygankov, op. cit., p. 3.

participated directly in it in contrast to the previous ones. Markedonov⁵³ provided a brief review of the significance and uniqueness of the 2008 Georgia-South Ossetia conflict. Russian intervention in the five-day conflict was never conducted with the intention of the imperial overstretch contrary to its past experiences during its imperial or Soviet times. The main goal of Russia to intervene in this conflict was apparently to protect stability in the Caucasus.⁵⁴ In supporting this phenomenon, it must be remembered that Russia named its military operation 'Forcing Georgia to Peace'. What lies behind the conception of such an expression is apparently Russia's world state capacity to conduct operations beyond its borders to maintain stability and order.

5. Conclusion

The starting point of this article was a concern for sketching a comprehensive capability to tackle today's complex regional or global issues. In search for a comprehensive capability, this article focused on post-Soviet Russia's political and military practices. Russia has demonstrated its determination or inclination to be a world state again through its remarkable political and military practices on international arena. This determination has been strikingly conceded with the rise in the number of articles which have dealt with the topic of the return of the old empires. Russia, as a successor state of imperial tsarist Russia and the USSR, inherited a legacy of imperial management practices. Through the use of know-how gained from the legacy of imperial management practices, Russia has equipped itself with a capability for managing transnational issues. The know-how of managing imperial affairs has also supplied Russia a valuable tool to be employed for settling transnational issues. Russia's performance in managing various transnational issues such as the 2008 South Ossetia Crisis has proved Russia's capability after the dissolution of the USSR. Russia's capability of managing transnational issues has, on the other hand, resemblance with the result-producing practices of modern management. Russia's approach in benefiting from the know-how of its practices for settling transnational issues in its imperial past provides sufficient ground to study them at length in a time, in which almost every nation-state or even international organisations are in search for a comprehensive, more competent capability to handle regional or global problems. This article proposed an uncon-

---

⁵³ Markedonov, *op. cit.*, p. 2.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 4-5.

ventional approach to the task of reading and analysing Russia's political and military practices. The purpose was to sketch a more comprehensive model to be applied to the settlement of transnational issues. Russia, as a country with rich history, abundant natural resources and its international stance, deserves this novel reading and analysis.

BIBLIOGRAPHY

- Amies, Nick. "Kyrgyzstan unrest adds new edge to global powers' regional rivalry", *DW World*, 14 June 2010, <http://www.dw.de/kyrgyzstan-unrest-adds-new-edge-to-global-powers-regional-rivalry/a-5682657-0>. Accessed: 6.11.2012.
- Borrud, Gabriel and Nicole Goebel. "Kyrgyzstan looks to Russia for help in quelling violence", *DW World*, 12 June 2010, <http://www.dw.de/kyrgyzstan-looks-to-russia-for-help-in-quelling-violence/a-5678762-1>. Accessed: 6.11.2012.
- Crocker, Chester. A. & Fen Oster Hampson & Pamela Aall (Ed.). *Managing the Global Chaos, Sources of and Responses to International Conflict*, United States Institute of Peace, USIP Press Books, Washington, D.C., 1996.
- Dannreuther, Roland. "Russia and the Arab Revolution", *Russian Analytical Digest*, No. 98, 6 July 2011, pp. 2-4.
- Drucker, Peter F. *The New Realities*, Heinemann Professional Publishing Ltd., Oxford, 1989.
- Drucker, Peter F. "Management and the World's Work", *Harvard Business Review*, 66, September – October 1998, pp. 65-76.
- Drucker, Peter F. "The Coming of the New Organization", *Harvard Business Review*, January-February 1998, Reprint, <http://home.base.be/vt6195217/neworganization.pdf>. Accessed: 5.11.2012.
- Falkowski, Maciej. "Tajikistan faces crisis of statehood", *CES Commentary*, No: 22, 06 March 2009, Centre for Eastern Studies, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Commentary_22.pdf. Accessed: 10.01.2011.
- Ferguson, Niall. "The Mideast's Next Dilemma", *Newsweek*, 19 June 2011, <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2011/06/19/turkey-the-mideast-s-next-dilemma.html>. Accessed: 5.11.2012
- Goncharenko, Roman. "For Russia, it's about more than just Syria", *Deutsche Welle*, <http://www.dw.de/for-russia-its-about-more-than-just-syria/a-16087238-1>. Accessed: 06.11.2012.
- Haindrava, Ivlian. "Eyes Wide Open", *Russian Analytical Digest*, No. 45, 4 September 2008, pp. 6-8.
- Halliday, Fred. "The empires strike back? Russia, Iran and the new republics", *The World Today*, Vol. 51, No. 11, November 1995, pp. 220-222.

- Hedlund, Stefan. "Russia as a Neighbourhood Energy Bully", *Russian Analytical Digest*, No. 100, 26 July 2011.
- Hill, Fiona. *Energy Empire: Oil, Gas and Russia's Revival*, The Foreign Policy Centre, September 2004, <http://fpc.org.uk/fsblob/307.pdf>. Accessed: 2.03.2011.
- Hill, Fiona and Clifford Gaddy. "Putin and the Uses of History", *The National Interest*, January 4, 2012, <http://nationalinterest.org/article/putin-the-uses-history-6276?page=show>. Accessed: 10.12.2012.
- Huntington, Samuel P. *Der Kampf der Kulturen, The Clash of Civilisations. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*, (Aus dem Amerikan. Holger Fließbach), Europa Verlag, München-Wien, 1996.
- Hyman, Anthony. "Russians Outside Russia", *The World Today*, Vol. 49, No. 11, November 1993, pp. 205-208.
- Katz, Mark N. "Russia and the Arab Spring", *Russian Analytical Digest*, No. 98, 6 July 2011, pp. 4-6.
- Katz, Mark N. "Russia's Security Council Diplomacy and the Middle East", *Russian Analytical Digest*, No. 114, 4 June 2012, pp. 5-7.
- Knipp, Kersten. "Ortadoğu'yu bekleyen büyük tehlike" [The great danger awaiting the Middle East], *Deutsche Welle*, 28 September 2012, <http://www.dw.de/ortado%C4%9Fuyu-bekleyen-b%C3%BCy%C3%BCk-tehlike/a-16270794>, Accessed: 03.05.2013.
- Kudors, Andis. "Russian World – Russia's Soft Power Approach to Compatriot Policy", *Russian Analytical Digest*, No. 81, 16 June 2010, pp. 2-4.
- Kortunov, Sergei. "View from Russia: The Fate of Russia", *Comparative Strategy*, Vol. 15, No. 2. 1996, pp. 183-191.
- Kortunow, Andrej. "Zwischen Imperium und Weltharmonie. Rußland und das 'Nahe Ausland'", *Internationale Politik*, Vol. 52. No. 1, Januar 1997, pp. 9-16.
- Kramer, Andrew E. "NATO Ships in Black Sea Raise Alarms in Russia", 27 August 2008, www.nytimes.com/2008/08/28/world/europe/28russia.html. Accessed: 30.09.2012.
- Lerch, Wolfgang Günther. "Dışarıdan düzen kurmak zor" [It is a hard task to establish order from the outside], *Radikal*, 10.03.2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=84631>, Accessed: 03.05.2013.
- Markedonov, Sergey. "Caucasus Conflict Breaks Old Rules of the Game", *Russian Analytical Digest*, No. 45, 4 September 2008, pp. 2-5.

- Matthews, Owen and Anna Nemstova. "The New Putin Profile", *Newsweek*, 12 June 2010, <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2010/06/12/the-new-putin-profile.html>. Accessed: 10.11.2012.
- McFaul, Michael. "Getting Russia Right", *Foreign Policy*, No. 117, Winter 1999-2000, pp. 58-73.
- Meister, Stefan. "Russland als Ordnungsmacht im postsowjetischen Raum. Regionalorganisationen als Instrumente für Friedeneinsatz", *Russland-Analysen*, No. 216, 11 March 2011, pp. 5-7.
- Motyl, Alexander J. "Why Empires Re-emerge: Imperial Collapse and Imperial Revival in Comparative Perspective", *Comparative Politics*, Vol. 31, No. 2, January 1999, pp. 127-145.
- Ng, Luke C. "Best Management Practices", *Journal of Management Development*, Vol. 30, No. 1., 2011, pp. 93-105.
- Noaber Foundation, *Towards a Grand Strategy for an Uncertain World. Renewing Transatlantic Partnership*, Lunteren, 2007.
- Nye, Joseph P. "Soft Power", *Foreign Policy*, No. 80, Autumn 1990, pp. 153-171.
- Ortung, Robert W. "Russia's Use of PR as a Foreign Policy Tool", *Russian Analytical Digest*, No. 81, 16 June 2010, pp. 7-10.
- Öztürk, Muammer. "Osmanlı Modelini Düşünmenin Zarureti" [On the Necessity of Thinking the Ottoman Model], *Turquie diplomatique*, No. 33, 15 October – 15 November 2011, pp. 3-4.
- Pflüger, Friedrich. "Eine neue Ära des Energieimperialismus. Für Europa gilt: Von China lernen heißt siegen lernen", *Internationale Politik*, Mai/Juni 2010, pp. 76-83.
- "Politics hinder aid to Syrian refugees", *Deutsche Welle*, 16.10.2012, <http://www.dw.de/politics-hinder-aid-to-syrian-refugees/a-16308831>. Accessed: 02.12.2012.
- Putin's address on 25 April, 2005 in the Federal Assembly of the Russian Federation. http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2005/04/25/2031_type70029type82912_87086.shtml. Accessed: 10.12.2011.
- "Putin vows 'an answer' to NATO ships near Georgia", *Usa Today*, 2 September 2008, http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2008-09-01-3534143527_x.html. Accessed: 10.10.2012.
- Rahr, Alexander. "Die Sicherung der Energietransportwege. Eine strategische Aufgabe für Rußland", *Internationale Politik*, Vol. 52, No. 1.1.1997, pp. 25-30.

- Reynolds, Paul. "New Russian world order: the five principles", *BBC News Service*, 1 September 2008, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7591610.stm>. Accessed: 10.01.2011.
- "Rice Says Russian Forces Must Leave Georgia Immediately", *Fox News*, 15 August 2008, <http://www.foxnews.com/story/0,2933,404301,00.html>. Accessed: 5.12.2012.
- "Russia and China veto resolution on Syria at UN", <http://www.bbc.co.uk/news/world-16890107>, *BBC News World*, 04 February 2012, accessed 05.02.2012.
- "Russia Retains Control Over Georgian Port as Tensions Increase", *Deutsche Welle*, 23.08.2008, <http://www.dw.de/russia-retains-control-over-georgian-port-as-tensions-increase/a-3588875> Accessed: 5.12.2012.
- "Russia's 2008 war with Georgia prevented NATO growth - Medvedev", *Ria Novosti*, 21 November 2011, <http://en.rian.ru/russia/20111121/168901195.html>, 21 November 2011. Accessed: 10.03.2012.
- Vego, Milan N. "Russia and the Return of Geopolitics", *JFQ Joint Forces Quarterly*, Issue 45, 2nd Quarter, 2007, available at <http://www.dtic.mil/cgiibin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA520412>. Accessed: 16.11.2011.
- Trenin, Dmitri. "Reading Russia Right", *Policy Brief*, Special Edition, No. 42, Carnegie Endowment for International Peace, October 2005, <http://www.carnegieendowment.org/files/pb42.trenin.FINAL.pdf>. Accessed: 5.11.2012.
- Tsygankov, Andrei P. "Russia and Global Governance in the Post-Western World", *Russian Analytical Digest*, No. 114, 4 June 2012, pp. 2-4.
- "Venezuela and Russia Sign Accords", *The New York Times*, 28 November 2008, <http://www.nytimes.com/2008/11/28/world/americas/28venez.html>. Accessed: 12.03.2012.
- Zakheim, Dow. "Old Empires Rise Again", *The National Interest*, 18 June 2012, <http://nationalinterest.org/print/commentary/old-empires-rise-again-7074>. Accessed: 5.11.2012.

Kafdağı'nın Önündeki Ekonomi: Modernleşen Azerbaycan¹

İrfan KALAYCI²

Öz

Sovyetler Birliği dağılınca, Azerbaycan 1991'de bağımsızlığını ilan etti. Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik kalkınmasında, istikrar kazanmasında, demokratikleşme sürecine girmesinde, dış dünyaya açılmasında, kendine özgü kozmopolit ve modern toplum yapısına sahip olmasında 'Homo Sovyetikus' H. Aliyev'in politikaları (1993-2003) etkili olmuştur. Azerbaycan, bir bebeğin büyümesi gibi büyümektedir. İktisadi ve politik sorunları halen varlığını sürdürmektedir. Fakat geleceğe umutla bakmaktadır. Çünkü petrol gibi zengin enerji kaynaklarına sahiptir. İleride kurulması olası 'Avrasya Birliği' ya da 'Afro-Avrasya Ortak Pazarı' Azerbaycan için küreselleşmenin nimetlerini artırırken külfetlerini ise azaltacaktır. Bu makale, Azerbaycan'ın yirmi yıllık kalkınma sürecinin renkli bir fotoğrafını çekmeye çalışmaktadır. Fotoğraf beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde "Aliyev'in fenomen kimliği", ikinci bölümde "Kafkasya'nın modernleşen ekonomisi olarak Azerbaycan", üçüncü bölümde "Aliyev ve Azerbaycan ikilisi" ve dördüncü bölümde "Türkiye-Azerbaycan ilişkileri" araştırılmış ve incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Azerbaycan'ın kalkınması, yeni Kafkasya ve eski SSCB.*

¹ Bu makale, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi bünyesinde 25-27 Eylül 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen "Kavimler Göçünden Günümüze Orta Asya-Kafkasya-Anadolu" konulu "Kafkasya Üniversiteler Birliği Uluslararası Ağrı Sosyal Bilimler Kongresi"nde kabul edildiği halde sunulamayan bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş şeklidir

² Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, irfan.kalayci@inonu.edu.tr

Front-Economy of Mythical Mountain: Modernizing Azerbaijan

Abstract

Azerbaijan declared her sovereignty following the dissolution of the Soviet Union in 1991. The policies of “Homo Sovietikus H. Aliyev had been effective in the socio-economic development, stabilization, entering the process of democratization, opening to the world and having a cosmopolitan and modern society structure of Azerbaijan. Azerbaijan growing process looks like a baby’s growth. Her economic and political problems still continue. But she looks to the future with hopes. Because she has rich energy resources like oil. The possible establishment of the future ‘Eurasian Union’ or the ‘Afro-Eurasian Common Market’ will increase the benefits of globalization while reducing to burdens for Azerbaijan. This article attempts to take a coloring photo of Azerbaijan’s twenty-year development process. This photo is composed of four main sections: In the first section “Aliyev’s phenomenon identity”, in the second section “Azerbaijan as a modernizing economy of the Caucasia”, in the third section “Aliyev and the Azerbaijani duo” and in fourth section “Turkey-Azerbaijan relations” are investigated and analyzed.

Keywords: *Development of Azerbaijan, new Caucasus and former USSR.*

Giriş

“Bizim tarihimiz bize bir ders olmalıdır. Tarih, her şeyi belleğinde tutar, saklar.”

Haydar Aliyev

“Kafdağı” mitolojide, dünyanın etrafını çevreleyen, en sarp yüzünde Prometheas’ın zincire vurulduğu dağdır. Kafkasya’nın aslında Kafdağı olduğu yanılması, bütün Doğu ve Batı kültürlerinde yaygındır. Kafdağı’nın arkasında cinler, periler, devler varken; gerçekte ise Kafkasya’nın etrafında, önünde ve içinde daha değişik somut unsurlar bulunmaktadır. Emperyal devletler, çok uluslu şirketler, petrol oligopolleri, internet ağları bu unsurlardan bazılarıdır.

Dünyanın kadim uygarlıklarından biri olan Azerbaycan, 20.yüzyılda iki defa bağımsızlığını (Mayıs 1918 ve Ağustos 1991)³ elde etmiş bir devlettir. Azerbaycan, ergenliğini henüz bitirmiş bir çocuğa benzemektedir. Çünkü Sovyet bloğundan ayrılıp bağımsızlığını ilan etmesinin üstünden sadece 20 yıl geçti. Haydar Aliyev,⁴ bu yirmi yılın yarısına Cumhurbaşkanı sıfatıyla damgasını vurmuştur. Bir başka deyişle, son bağımsız Azerbaycan, şimdiye kadar yaşadığı hayatın yarısını Aliyev ile geçirmiştir.

H. Aliyev, Azerbaycan’ın kalkınma merdiveninde ilk zorlu basamaklarını tırmandıran devlet adamlarından biridir. Bir başka deyişle, Azerbaycan’ın devam eden kalkınma ve refah inşasında Aliyev’in politik mühendisliği yadsınmaz. Çünkü onun ülkesi için çağdaş fikirleri ve projeleri vardı. Azerbaycan’ın, kendine özgü kozmopolit ve modern bir toplum yönünde dönüşmesinde Aliyev’in tarihsel bir rolü sözkonusudur.

Bu makalenin amacı, Azerbaycan’ın yirmi yıllık kalkınma süreci bağlamında renkli bir fotoğrafını çekmeye çalışmaktır. İyimser ve/veya karamsar açılardan bir bütün halinde ve dikkatli bakıldığında, bu fotoğrafta; geçmişten geleceğe uzanan –genelde- Kafkasya’nın ve –özelde- Azerbay-

³ Azerbaycan, her iki dönemde de bağımsızlığını Ruslara karşı ilan etmiştir. Sadece iki yıl süren ilk dönemde bağımsızlığa giden yolu açan gelişmeler; 1828 Türkmençayı Antlaşması, 1917 Bolşevik iktidarı, “Transkafkasya Komiserliği”nin kurulması, 1918 Brest-Litovsk Barış Antlaşması idi. İkinci dönem Mayıs 1920’de başladı. Bu tarihte kurulan Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti (yine bir Rus işgali sonucunda) 1991’e kadar bir Sovyet Cumhuriyeti statüsünü kazandı. Rzayev’e göre, Rusya-Azerbaycan ilişkileri, yaklaşık 200 yıl boyunca merkez-çevre ilişkileri düzeyinde devam etmiştir. (Anar Rzayev, “Rusya-Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomi Politikası”, *Bilgesam*, Aralık 2010, s.1.)

⁴ “Haydar”, isim olarak, aslan gibi cesur, şir, gazanfer; “Aliyev” ise yüce kişi anlamına gelmektedir. Eski adı Adırcıyan/Aderbaycan olan “Azerbaycan” sözcüğünün ise, “Aser/ler yurdu” demek olduğu bilinmektedir. Azerbaycan’ın “baycan” eki de “zenginlerin oturduğu yer” demektir.

can'ın ters talihi ve Aliyev'in bu ters talihi değiştirici tarihsel rolünün yanı sıra, Azerbaycan'ın dünya ekonomisindeki yeri ve bu ülkenin Türkiye için ne anlam ifade ettiği gibi boyutlar bir arada görülebilir.

1. H. Aliyev İçin Biyografik Bir Hatırlama

“Özgürlük ve bağımsızlık her insanı zengin eder / her insanın zenginliğidir.”

H. Aliyev

Her konjonktür, kendi koşullarını ve fırsatlarını yarattığı gibi kendi liderini de yaratır. H. Aliyev de, iki kutuplu denilen ekonomi-politik haritanın ve kodlarının değiştiği bir konjonktürün ürünüdür. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB, kısaca SB), reel sosyalizmin çözülüş ve çöküşünü bizzat yaşadı. Bunun sonucunda Azerbaycan, diğer SB uydusu ülkeler gibi küreselleşme rüzgarını arkasına aldı ve SB'nin 1990'ın başında sonuçlanan dağılma (dezentegrasyon) sürecinde, bağımsız ve birleşmiş bir Azerbaycan (entegrasyon) olarak doğdu. Ancak kimine göre 'doğum' normal değil, sezeryanla gerçekleşti.⁵ Hangi yolla olursa olsun, doğan 'bebeğin' hedeflenen sağlıklı büyüme sürecinde Aliyev görev aldı.

Dünyayı iki kutuplu yapan 'Soğuk Savaş' bittiğinde H. Aliyev gibi, -genel kanaatlere göre- 'sıcak' ve 'barışçı' politikacılar ortaya çıkmaya başladı. Aliyev 30 yıllık etkin politik hayatıyla, Azeri halkının milli lideri ve Türk dünyasının da önemli devlet adamlarından biri sayıldı. Onun kişisel geçmişi⁶ incelendiğinde, aslında SB'nin başlangıç dönemleri ve onun ardılı olan bağımsız Azerbaycan'ın yakın tarihi de incelenmiş olacaktır.

⁵ Bir başka deyişle, 15 cumhuriyetten ve resmen tanınmış 126 uyruktan oluşan SB'nin dağılışı, Kafkasya hariç, genellikle, 'dostça bir boşanma' şeklinde oldu. Milliyetçi taleplerin patlaması sonucunda Transkafkasya, bir 'barut fiçisi' haline geldi. [İbrahim Bakırtaş, “Dönüşüm (Geçiş) Ekonomileri”, *Dünya Ekonomisinden Seçme Konular*, F. Öztürk ve F. Çelebioğlu (haz.), Seçkin Yayınevi, Ankara, 2006, s. 241-65.] Sert ve hızlı dağılma, daha sonra, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) adı altında kolay ve ılımlı düzeyde farklı bir birleşmeye dönüştü. Ayrıca her bağımsız devlet için 'iç entegrasyon' fırsatları elde edildi. Buna göre, bir bakıma dağılma içinde birleşme gerçekleşti.

⁶ (H. Aliyev: Doğumu 1923 Nahçıvan; ölümü 2003 ABD.) 1993'te ülkede kriz ve iç savaş olasılığı nedeniyle bağımsızlığı tehlikeye düşen Azerbaycan'ı istikrara kavuşturmak amacıyla halk Aliyev'in Devlet Başkanı olmasını istiyordu. Aliyev, Milli Meclis'in kararıyla Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak göreve getirildi [H. Aliyev'den önceki ve görevleri oldukça kısa sürmüş iki Cumhurbaşkanı var: A. Mutallibov (1991-1992) ve E. Elçibey (1992-1993). H. Aliyev'in (1993-2003) yerine oğlu İ. Aliyev (2003-2008, 2008-2013, 2013-) geçmiştir]. Kısa bir süre sonra yapılan genel seçimlerin sonucunda Cumhurbaşkanı oldu. 1998'de genel seçimlerde ikinci kez Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçildi. 2003'teki seçimlerde aday olması istense de sağlık sorunlarından dolayı kabul etmedi; onun yerine oğlu İlhami Aliyev'i önerdi ve Cumhurbaşkanı seçilmesini sağladı. Etkili politik faaliyetlerinden dolayı yerli ve yabancı olmak üzere birçok ödül, nişan ve fahri doktora unvanına sahip oldu. Birkaç kez Sovyetlerin 'Lenin Nişanı' ile 'Kırmızı Nişanı'nı alan Aliyev, iki defa 'Sosyalist Kahraman' ilan edildi. (Ayrıca, 1999'da Türkiye'nin o zamanki Cumhurbaşkanı S. Demirel tarafından kendisine "Atatürk Barış Nişanı" lâyik görüldü.)

Bir liderin nasıl bir özelliğe sahip olduğunu, ülkesi için geliştirdiği fikirlere, uyguladığı politikalara ve sahip olduğu siyasal birikime bakarak anlamak mümkündür. Aliyev, 1993'ten 2003'e kadar Cumhurbaşkanı olarak yönettiği Azerbaycan için bir 'fenomen' liderdir. Çünkü O, ülkesine bir kalkınma ufku açmış, halkının kazandığı bağımsızlık ve özgürlük ruhunu canlı tutmuş ve dış dünyayla ilişkilerine bir ivme sağlamıştır. Bu çerçevede, Aliyev'in karakteristik özellikleri şöyle ifade edilebilir: Karizmatik, kalkınmacı, pragmatik, vizyoner, liberal, maneviyatçı, cumhuriyetçi, bağımsızlıkçı, Homo Sovyetikus...

H. Aliyev, aynı zamanda dünya liderleriyle karşılaştırılmaya müsait bir şahsiyetti. Örneğin, -SB'nin son Devlet Başkanı- M. Gorbaçov gibi Sovyet değerlerini içselleştirmiş fakat ülkesinin çıkarları uğruna değişimin önünde engel olmamıştır. Denilebilir ki, O, 'Azerbaycan'ın Gorbaçovu' idi.

2. Kafkasya'nın Değişen ve Gelişen Ekonomisi

"İktisadiyatı güçlü olan devlet her şeye kâdirdir."

H. Aliyev

S. İlhan der ki: *"Kafkasya; Avrupa, Asya, Afrika kıtalarının buluşma noktasındaki menteşe, bu menteşe üzerine vurulmuş kilit ve kilidi açan anahtarı değerindeki Anadolu'nun bir uzantısı ve bütünleyicisidir."*⁷

İşte Azerbaycan, böyle bir menteşenin bir bileşenidir. Azerbaycan, dünyanın bir tarafı dağılırken bir tarafının birleştiği çelişkili bir konjonktürün ürünlerinden biridir. Azerbaycan, Sovyet-sosyalist (kimine göre komünist) düzeni altında ve SB'nin bir parçası iken merkezi planlama⁸ ile yönetiliyordu. 'Dışa açıklık' politikası (glasnost), sosyalizmden kapitalizme evrilmenin ilk adımlarından biri olurken, enflasyon ve hayat pahalılığının artmasının bir sonucu olarak, bir süre 'içeride açlık' sorunu olarak yankı buldu. Bu genel gelişmeler, yeni Azerbaycan'ın Aliyev önderliğinde yüksek derecede *ekonomi-politik* bir performans göstermesinde fırsatlara dönüştürüldü.

⁷ Aktaran; Samir Guliyev, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan-ABD İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

⁸ Bu sistem, felsefi temelleri Marx'ın, kapitalizmi eleştiren, piyasa ve sömürüyü reddeden komünist düşüncelerine ve SB'de Marxizmin bir yorumu olan Leninizme dayanıyordu. (Merkezi planlama sisteminin iktisadi ve sosyo-politik çöküş nedenleri hakkında bkz. Bakırtaş, a.k. 2006.)

2.1. İktisadi Performans

Azerbaycan, dünyanın sayılı petrol ülkelerinden biridir. Petrol,⁹ Azerbaycan ekonomisinin şah damarıdır. O damar milli ekonomiyi beslemektedir. Özellikle iktisadi performansını petrole borçludur. Azerbaycan, H. Aliyev döneminde (1993-2003) ciddi bir ekonomik performans göstermeye ve Kafkasya'nın da (bölgesel) 'yıldız ekonomisi' olmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesine paralel olarak bir kalkınma ivmesi kazandığı, aşağıda özeti verilen gelişmelerden anlaşılabilir.¹⁰

i- Yeniliklere hızla uyan Azerbaycan, SB'nin dağılması ile uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanmanın sona ermesine, Ermenistan Savaşı ve Çeçenistan Sorunu nedeniyle ülke sanayisi için gereken ara mallarının ithalat yollarının kapanmasına rağmen bütün bu darboğazları aşmayı başarmıştır.

ii- Uygulanan iktisat politikaları sayesinde, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'nin reel düzeyi 1996'da (1988 yılından beri) ilk defa %1,3 artmıştır. 1996-2005 yılları arasında GSYH'deki artış %368 (yıllık ortalama %12) olmuştur.¹¹ 1995'te GSYH 2.4 milyar ve kişi başına gelir 323 dolar iken, 2003'e gelindiğinde bu rakamlar sırayla 7.1 milyar ve 865 dolar olarak gerçekleşmiştir (bkz. Tablo 1).

iii- SB döneminin sona ermesi ile birlikte, ülkenin GSYH yapısı da değişmiştir. Bağımsızlığın gerçekleştiği yıl olan 1991 yılında sanayi sektörünün GSYH'ye katkısı %23,6 iken, 2003 yılında bu oran %37,8'e yükselmiştir. Ticaret, inşaat, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin de GSYH'deki payı bağımsızlık sonrasında yükselmiştir. Sanayi sektörünün GSYH'deki payı artarken, tarım sektörünün payında da düşüş (1991'de %30,4; 2003'te

⁹ BBC'nin açıkladığı gibi; 1828'de Türkmənçay Anlaşması ile Azerbaycan olarak anılan bölge, Rusya ve İran arasında paylaşıldı. Rusya elinde kalan Kuzey Azerbaycan'da 1848'de dünyanın ilk petrol kuyusu açıldı. 20. yüzyılın başında Azerbaycan dünya petrolünün neredeyse yarısını sağlıyordu. Azerbaycan, 1994'te İngiliz petrol şirketi BP'nin başını çektiği uluslararası bir konsorsiyum ile 7.4 milyar dolarlık bir sözleşme imzaladı (BBC "Ülke Rehberi: Azerbaycan", 3 Mart 2011).

¹⁰ Bkz. A. Oya Benli, *Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İGEM, Ankara, 2008; DEİK, *Azerbaycan Ülke Bülteni*, Ankara, Temmuz 2008; Zahid Mamedov ve Ahmet Yeman, "Azerbaycan'ın Kredi ve Para Sistemi, Günümüzdeki Özellikleri ve Gelişme Yönü", *Maliye-Finans Yazıları*, Nisan 2010, S. 87; Tuğrul Somuncuoğlu, *Azerbaycan Ülke Raporu*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İGEM, 2011.

¹¹ GSYH büyüme hızı, dağılıma, savaş ve kapitalist düzene geçiş sancıları nedeniyle 1993'te %-23,1; 1994'te %-19,7; 1995'te %-11,8 olarak gerçekleşmiştir. Mayıs 1994'te gerçekleştirilen ateşkes sonrasında ancak 1996 yılının ortasından itibaren büyüme başlamış, %1,3'lük pozitif büyüme hızına ulaşılmıştır. 1999-2003 yılları arasında GSYH ortalama artışı ise %9,2'dir. İstikrar sayesinde 2007'de GSYH büyüme hızı %25 -bu bir rekordur!-; 2008 ve 2009 yıllarında ise %10,8 ve %9,3 olmuştur.

%13,1) gözlenmiştir. 2008’de GSYH’nin sektörel pay dağılımı; sanayi % 57,4; tarım % 5,9; ticaret % 6,0; inşaat % 7,6; ulaştırma % 5,1; haberleşme % 1,9 ve diğer sosyal hizmet ve vergiler % 16,2 olarak gerçekleşmiştir.

iv- Azerbaycan için politik bağımsızlıkla birlikte ‘parasal bağımsızlık’ da şarttı. Bu amaçla, 1993’te SB ortak para birimi Ruble tedavülden kaldırılmaya ve Azeri para birimi olarak Manat ile değiştirilmeye başlandı. Kısa vadede para hacmi, kredi, enflasyon ve devalüasyon arttı. Şubat 1995’te Cumhurbaşkanı Aliyev “*Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Dövizin İdare Edilmesi ve Liberalleşmesi*” ile ilgili kararnamayı kabul etti ve ‘Ülkenin Tek Para Fonu’ kaldırıldı. Para alanındaki gelişmelerden biri de milli banknotların Şubat 2005’te “Paranın nominal değerinin değiştirilmesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Kıymetlerin Ölçüsü” ile ilgili karardır. Buna göre (5000 Eski Manat = 1 Yeni Manat) ölçüsü getirildi.

v- Yeni Azerbaycan’da ortalama ücretler 1995-2004 yılları arasında 7,6 kat (yani %760 oranında) artmıştır. Ücretlerdeki bu sıçrama, bireysel banka mevduatlarında ve özel sektörün kredi talebinin karşılanmasında rol oynamıştır. Özel sektör, genel ekonominin 2/3’ünü temsil etmeye başlamıştır.

vi- Azerbaycan’ın dış ticaret hacmi, Aliyev’le kazanılan politik ve iktisadi istikrarla birlikte artmaya başlamıştır. 1995-1999 yılları arasında ithalat ihracatı; 2000-2002 yılları arasında ise ihracat ithalatı aşmıştır. Örneğin, 1998’de yaklaşık 600 milyon dolarlık ihracata karşılık 1.1 milyar dolarlık ithalat; 2002’de ise 1.7 milyar dolarlık ithalata karşılık 2.2 milyar dolarlık ihracat gerçekleşmiştir [Azerbaycan bu dönemde en fazla ihracatı İtalya (%48) ve Türkiye (%12) ile, en fazla ithalatı da Rusya (%15) ve Batı Avrupa (%30’dan fazla) ile yapmıştır. Başlıca ihracat kalemleri petrol ürünleri (%80+) iken, başlıca ithalat kalemleri ise makine ve metaldir (%40+)].

vii- İktisadi darboğazların aşılmasında, Azerbaycan’da üretimi ve katma değer yaratması yönleriyle baştan beri ‘petrol ekonomisi’ yaşamsal bir rol oynamıştır. Yüksek petrol üretimi ve mevcut petrol rezervleri iktisadi istikrar ve kalkınma için adeta ‘sigorta’ özelliğini taşımıştır. Ciddi bir petrol yatırımcısı olan Azerbaycan 2005’ten itibaren GSYH’ye yansiyacak petrol gelirleri ile yeni bir döneme girmiştir [Önümüzdeki 15 yıl içinde (2020’ler) 50 milyar \$ petrol geliri bekleyen ülke somut ve uygulanabilir projelerle bu geliri halkın yaşam standardının yükselmesine harcayacak hedefler için çalışmaktadır].

viii- ‘Doğrudan yabancı yatırımlar’ (FDI) Azerbaycan’ın iktisadi canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. 1993-1994 arasında Azerbaycan’a FDI

girişi nedeysse sıfır iken, Aliyev’le istikrarın sağlanması sonucunda, özellikle petrol çıkarma ve işleme sektörlerine yönelik olarak 1995’ten itibaren artmaya başlamıştır (Örneğin, 1996’da 500 milyon dolar olan FDI, 1997’de iki katına çıkmıştır. Rusya krizinin de etkisiyle 2000-2001 arasında FDI oldukça düşmüş fakat 2004’te 5 milyar dolar ile zirveyi yakalamıştır).

ix- Ülke ekonomisi çift yapıdadır: Bir yandan petrol ve ona bağlı hizmetler ile müteahhitlik sektörlerinde hızlı bir gelişme eğilimi, diğer yandan petrol dışı sanayi sektörlerinde yatırım eksikliği gözlenmektedir. Bunun sonucunda petrol-dışı sektörlerde düşük istihdam, yetersiz vergi geliri ve ihracat dolayısıyla da ithal ürünlerinde rekabetle başa çıkamama gibi sorunlar yaşanmaktadır.

x- Özel yerli ve yabancı sermayenin iç ve dış dinamikler halinde ülke ekonomisini beslemesinin doğal sonucu olarak döviz rezervleri artarken dış borçlanma düşmüştür.

Tablo 1. Aliyev Döneminde Azerbaycan’ın Temel Ekonomik Göstergeleri (1995-2003)

Yıl	GSYİH (Milyar \$)	Kişi Başına Gelir (\$)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)
1995	2.4	323	-11,8	411,8	637	668
1996	3.4	420	1,3	19,9	631	961
1997	3.9	506	5,8	3,7	781	794
1998	4.1	537	10,0	- 0,8	606	1.077
1999	4.0	508	7,4	- 8,5	929	1.036
2000	4.9	618	11,4	2,2	1.744	1.172
2001	5.7	715	9,9	1,6	2.314	1.431
2002	6.1	756	10,6	2,8	2.167	1.665
2003	7.1	865	11,2	2,1	2.592	2.626

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, “Azerbaycan: Temel Ekonomik Göstergeler”, 2004.

2.2. Sosyo-Ekonomik Arızalar

Bütün bu mutlak/görece olumlu gelişmelere karşın, Azerbaycan, kısmen Aliyev döneminden kalma, kısmen günümüze özgü olarak etkisini sürdüren ciddi sosyo-ekonomik ‘arızalar’ yaşamaktadır. Bu arızaların bir bölümü yapısal (strüktürel) olup bir bölümü de arızidir (konjonktürel). Söz konusu bu arızalardan bazıları şöyledir:

i- Ülke ekonomisinin makine-teçhizat denilen sermaye mallarına oldukça bağımlı olması,

- ii- Mali piyasaların düşük derecede gelişmiş olması,
- iii- “Hollanda hastalığı”¹² tehdidinin var olması ve cari açıkları arttırması,
- iv- Sektörel dengesizlik (petrol-dışı sektörlerin yeterince gelişmemesi),
- v- Bölgesel dengesizlik (Bakü düzeyinde gelişmiş başka şehrin olmaması),
- vi- Gizli işsizlik,
- vii- Yoksulluk,
- viii- Adaletsiz gelir bölüşümü,
- ix- Rüşvetleşme, vb.

3. H. Aliyev ve Azerbaycan İkili: Geçivermiş Gelecek

“Haydar Aliyev halkın gözünde gerçekten daha ziyade sembol idi, Azerbaycan’ı felaket labirentinden çıkaracak geleceğe yönelik şahıstı.”

Dilara Seyidzade

H. Aliyev’in Azerbaycan’ın politik ve iktisadi tarihine vurduğu damgayı, miladi anlamda, -Aliyev öncesi ve sonrası ile birlikte- üç dönem olarak ayırmak mümkündür.

3.1. H. Aliyev Öncesi (Sovyet Dönemi)

Azerbaycan’ın 20 yıl önceki geçmişini Sovyet döneminde aramak gerekir. Carlo, SB’nin¹³ sosyo-ekonomik karakteri üzerine geliştirilen pek çok tezi tartışmış ve şu sonuca varmıştır:¹⁴ SB’de, görünüşte sosyalizmi hatırlatan kendine özgü bir sınıflı toplum vardır; fakat saf haliyle ne sosyalizm ne de kapitalizm bulunur. Bunların yerine ‘bürokratik kolektivizm’ nitelemesi daha uygundur. Ayrıca Carlo, SB tarihini dört temel aşamaya ayırmaktadır:

¹² Hollanda 1960’lı yılların sonunda Kuzey Denizi’nde zengin doğal gaz yatakları buldu ve OPEC krizinin patladığı dönemde (1970’ler) ciddi bir döviz girişine ve dolayısıyla zenginliğine sahne oldu. Ancak kısa bir süre sonra ülke parası Florin yaşanan döviz bolluğu nedeniyle aşırı değerli hale geldi ve bu nedenle ithalat ucuzlayarak artmaya ve rekabete açık ulusal sanayi ürünleri ihracatı daralmaya başladı. Böylece Hollanda sanayisi önce rekabet edemez, sonra üretmez hale geldi. Literatürde bu durum, ‘doğal gazın keşfiyle başlayan zenginleşme sürecinin sanayisizleşmeyle son bulması’ anlamında ‘sanayisizleşme süreci’ yani ‘Hollanda hastalığı’ olarak tanımlanmaktadır (Buna göre, petrol zenginliği, Azerbaycan’ın para birimi Manat’ı değerli kılarak ithalat akışını daha da hızlandırması halinde cari dengeyi bozarak her an iktisadi krizlere davetiye çıkarabilir).

¹³ Lenin, SB’yi kurdu. Stalin SB’yi II. Paylaşım Savaşı’nda Hitler Almanyası’na karşı korudu; ‘devrimci diktatör’, saygın, otoriter ve karizmatik bir liderdi. Ondan sonra gelen liderler, Kruşçev ve Brejnev, Batı ile kurdukları ‘yumuşama’ (detant) politikalarına, hinterlanda karşı yürüttükleri askeri saldırı stratejilerine ve ‘Nomenklatura’nın (ayrıcalklı-yeni sınıfın) temsilcileri olmalarına rağmen başarılıydılar.

¹⁴ Antonio Carlo, *Sovyetler Birliği’nin Sosyo-Ekonomik Karakteri*, Çev. E. Adıgüzel, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985, s. 93-94.

i- Emperyalist kuşatmanın başladığı sosyalist devrim ve iç savaş aşaması (1917-1920);

ii- Komünist Parti'nin (KP) tepesine oturduğu devletle kaynaştığı ve kitlelerden koptuğu bürokratlaşma aşaması (1920-1928);

iii- Bürokrasinin üretim aygıtının sahipliğini ele geçirdiği ve kendini sınıf olarak pekiştirdiği, dolayısıyla en uzun ve sistemin çelişmelerle sürdüğü evre olan bürokratik kolektivizm aşaması (1928-1965);

iv- 1965 reformlarıyla başlayan ve hâlâ devam eden kapitalizmin yeni inşası aşaması.

Bu son aşama, SB'nin son KP Genel Sekreteri- Devlet Başkanı Gorbaçov'un ve Dışişleri Bakanı E. Şevardnadze'nin "*glasnost + perestroyka + demokrasi*" reform paketini açmasıyla ete-kemiğe bürünmüştür. İdarenin kumandasından piyasanın "sihirli ve görünmez eli"ne giden süreç zor ve çelişmeli bir süreç olmuştur. D. Perinçek'in vurguladığı gibi, Perestroyka, "*SB için; tıkalı ekonominin rekabete dayalı canlandırma aygıtı iken, uluslararası kapitalizm açısından ise SB'nin dünya pazarıyla bütünleşmesi yöntemi*"¹⁵ anlamına gelmektedir.

Batı'da sempatiyle zikredilen 'Gorbi Reformları', Sovyet sosyalizminin çöküşünü simgelemektedir. Sovyet sosyalizminin neden çöktüğü ve aralarında Azerbaycan'ın da bulunduğu birkaç bağımsız-kapitalist devleti doğurduğuna ilişkin bazı çarpıcı yorumlar vardır. Bu yorumlardan biri dünya ekonomi-politiği açısından da özel bir önem taşımaktadır. Örneğin, Y. Küçük'e göre; "*Sovyet sosyalizmi en çok boş zamanı arttıramamakta ve hoş zamana çevirememekte başarısızlığa uğradı. Yeni düzen, burjuva düzeninden ayrı bir boş zaman kullanımı yaratamadı ve hoş zamanın teori ve pratiğini geliştiremedi.*"¹⁶

3.2. H. Aliyev Dönemi (1993-2003)

Azerbaycan'ın bugünkü gelişme çizgisi, SB birikimi boyunca izlenmektedir. Azerbaycan'ın toplam gelişmesinde SB birikiminin payı bulunmaktadır.

H. Aliyev'in 1993'te Cumhurbaşkanı olması ile birlikte, kazanılan politik bağımsızlığın pekiştirilmesi ve politik belirsizliğin yerini istikrara

¹⁵ Doğu Perinçek, *Stalin'den Gorbaçov'a*, 2.b., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1990.

¹⁶ Yalçın Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

bırakması sağlandı. Aliyev'in 1998 ile başlayan ikinci döneminde ise ekonomide üç önemli hedef doğrultusunda reformlara hız verildi:¹⁷

i- Liberal-demokratik yönlü piyasa prensiplerine dayanan bir iktisadi yapının oluşturulması.

ii- Ülkenin temel enerji kaynağı olan petrol ve doğal gaz rezervlerinin işlenmesi.

iii- '3. Dünya ekonomisi' ile küresel ve bölgesel ölçekte bütünleşmenin (entegrasyon) gerçekleştirilmesi.

Abdullazade vd. yazarlara göre,¹⁸ Aliyev'in 10 yıllık Cumhurbaşkanlığı dönemi (1993-2003), istikrarın garantisi sayılmaktadır. Öte yandan, Akhundov da anarşiye işaret etmektedir.¹⁹ Gerçekten de Sovyetlerden devralınan 'kaos' ve 'paradoks' parantezine sıkışan iç ve dış ekonomi-politik sorunlar Azerbaycan'ın peşini bırakmamıştır. İnsan hakları ihlalleri konusunda da Azerbaycan uluslararası toplum tarafından izlemeye alınmıştır. Bunun nedenlerinden biri, 'demokrasi açığı'na dayalı ve girişimcilik ruhunu bastıran Sovyet mirasının kapitalist dönüşüm sürecinin başında Azerbaycan'a yansımadır. Aliyev, ülkesini uluslararası sistemle bütünleştirmede hızlı ve merkezi bir rol oynamıştır.²⁰

3.2.1. H. Aliyev Azerbaycan'ın Kalkınması İçin Neler Başardı?

Aliyev döneminde -moda deyimle- bir 'Azerbaycan baharı'nın yaşandığından sözedilebilir. Aliyev, politik, iktisadi, diplomatik ve daha birçok alanda önemli reformlar gerçekleştirdi.²¹

i- Politik ve anayasal alanda: Aliyev, devlet başkanı olduğunda, ülkesinde sivil bir anayasa ve çağdaş bir demokrasinin yerleşmesine özel bir önem verdi. 1995'te, 'güçlü başkanlık sistemi'ne dayalı bağımsız Azerbaycan

¹⁷ Osman N. Aras, "Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.19, 2003-2004, s.13-vd.

¹⁸ Fatma Abdullazade, Elesgerov Fuad, Alirzayev Ali, Gafarov Tahir, vd., "Azerbaijan Republic 1991-2001", R. Mehdiyev (Ed.), <http://www.heydar-aliyev.org/>.

¹⁹ Fuad Akhundov, "34 years of our multcentury history", <http://www.heydar-aliyev.org/>.

²⁰ Sovyet mirası bu tür ülkelerde girişimcilik ruhunun zayıflatılması başta olmak üzere demokratik taleplerin tankla karşılık bulduğu bir psikolojik ortam yaratmış olabilir. Aliyev etmeni, ülkede darbe psikolojisini ve pratiğini ortadan kaldırmıştır (Bkz. Mehmet Dikkaya ve Adem Çaylak, "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar", *OKA*, C.3, S. 5, 2008, s. 131-vd.).

²¹ Bu reformlar hakkında verilen bilgiler büyük ölçüde Haydar Aliyev Resmi Web Sitesi'ne dayanılarak özetlenmiştir. Bkz. http://www.heydar-aliyev.org/index_en.jsp

anayasası kabul edildi.²² Çağdaş anlamda hükümet organları şeması, insan hakları hukuku, politik partiler düzeni, demokratik seçim sistemi belirlendi.

ii- İktisadi alanda: Aliyev dönemi başladığında ‘piyasa ekonomisi’nin kurallarına göre hareket edildi. Aliyev, iktidara geldiğinde (1993’te) GSYH %20-23 oranında düşmüştü. ‘Keynesçi’ acil önlemlerin alınmasıyla, Azerbaycan’da toplam talep yeniden canlandırıldı, sanayileşme hızlandı, petrol ve elektrik-elektronik sektörlerinde yatırımlar arttı, tarım sektörü traktörlerle modernize edildi, hizmetler sektörü genişletildi. Böylece GSYH, 1998’de %10 oranında arttırılmış oldu. 1997-2002 yılları arasında sadece sanayi sektörü üretimi %24 oranında arttı. Azerbaycan, diğer geçiş ekonomileri gibi 1992-1995 arasında %100’lerden başlayarak %1700’leri aşan hiper enflasyonlarla yaşıyordu. Aliyev’in ikinci döneminde ılımlı-düşük enflasyon (1996’da %20; 2003’te %2) gerçekleşti. Makro ekonomide istikrar, sanayide büyüme ve özelleştirme²³ konularına öncelik verildi. Azerbaycan, ‘asrın anlaşması’ adı verilen ve dünyanın en güçlü 7 ülkesinin 11 petrol şirketi ile 1994’te imzaladığı anlaşma sayesinde Hazar denizini ve enerji kaynaklarını²⁴ dünyaya açarak önemli bir küresel ‘oyuncu’ haline geldi.

iii- Yabancı sermayenin girişi alanında: ABD, ekonomide istikrar sağlayan Aliyev etmeni sayesinde, 2000-2002 yılları arasında, Azerbaycan’ın en çok ihtiyaç duyduğu üç yıllık dönemde, petrol dışı sektörlerle yaklaşık 40 milyon dolarlık ‘yabancı sermaye’ ile katkıda bulundu. Bu tür bir katkıyı İngiltere 26, Türkiye ise 64 milyon dolar ile yapmıştır. 2002’de Azerbaycan’da toplam yabancı sermaye miktarı; genel sanayi için 6.5 milyar dolar, petrol sanayisi için ise 5.8 milyar dolar olarak gerçekleşti.²⁵

iv- Sağlık ve sosyal güvenlik alanında: Nüfusun sağlığının korunması, Aliyev’in en büyük reformlarından biridir. Tıbbi tedavi alanında ABD, Rusya ve çeşitli Avrupa ülkelerinin ilgi ve deneyimlerinden yararlandı. Farmakolojik faaliyetler, özel tıbbi tedaviler ve sağlık sigortası üzerine yeni yasalar çıkarıldı. Bulaşıcı hastalıklar ve kronik alkolizm ile mücadele

²² Kasım 1995’te kabul edilen anayasa Ağustos 2002’de bir referandumla yenilendi.

²³ 2003’te, 700’den fazla sanayi kuruluşu ve 120 tarımsal girişim, 350 inşaat şirketi ve binlerce küçük işletme özelleştirme kapsamına alındı. 1500 civarında devlet işletmesi 5.3 trilyon AzM ile kiraya verildi. Özelleştirme reformlarının başarılı olduğu ve böylece Azerbaycan’ın iktisadi krizi aştığı ve hızlı kalkınmaya geçtiği iddia edilmiştir (Bkz. Akhundov’dan aktaran, heydar-aliyev.org web sitesi).

²⁴ Azerbaycan, 2002 yılının sonunda 24.5 milyon ton petrol ve 3.5 milyon m³ doğal gaz üretti (Bkz. Akhundov’dan aktaran, heydar-aliyev.org web sitesi).

²⁵ Guliyev, a.k. 2004.

programları uygulandı. Tıp alanında çok sayıda bilimsel araştırma enstitüleri ve eğitim okulları açıldı. Aliyev 1994'te UNICEF ile işbirliği programını imzaladı. Kamu Sağlığı Bakanlığı bütçesi genişletilerek emekliler ve zayıf gruplar için uluslararası standartlarda yeni sosyal yardım önlemleri alındı. 2001'de çıkarılan "Azerbaycan'da Emeklilik Maaşı Reformu" ve "Devlet Sosyal Sigorta Sisteminde Bireysel Kayıt", piyasa ekonomisine uygun olarak yasallaştırıldı.

v- Diplomatik alanda: Aliyev açısından dış politika, Azerbaycan'ın dünya devletleri ve uluslararası örgütler²⁶ tarafından tanınabilirliğini sağlamak ve Karabağ çatışmasında Azerbaycan'ın haklılığını Birleşmiş Milletler (UN) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu (CSCE) nezdinde²⁷ dünyaya duyurmak anlamına gelmiştir. Aliyev, ABD'yi ilk ziyaret eden devlet başkanıydı. Gerçekleştirdiği sosyal reformlarla Aliyev, ülkesini Avrupa Konseyi üyesi yaptı. Batılı devletlerle ikili ve çoklu antlaşmalar imzalayarak, Batı'nın Azerbaycan'a karşı önyargısını fiili olarak kırmayı başardı.

vi- Askeri alanda: Ordu baştan sona reformize edilerek, öncelikle sınırdaki tehlikelere karşı askeri kuvvetler sayısal olarak arttırıldı, modern savunma silahları satın alındı, askeri bilim çalışmalarına hız verildi, askeri birimlerde profesyonel yönetim benimsendi, ayrıca, askeri eğitim için Avrupa, Çin, Türkiye gibi ülkelere öğrenci gönderildi.

vii- Uluslararası mali örgütler ile teması alanında: Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra, Aliyev'in özel temasları sonucunda 1992'de Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi en büyük uluslararası finans örgütlerine üye olmaya ve özel temaslar kurmaya başladı.²⁸ Aliyev, ülkenin kalkınması için dış kredilerin de önemli olduğuna inanıyordu.²⁹ WB, 1992-1998 yılları arasındaki Azerbaycan'daki faa-

²⁶ Azerbaycan'ın tam üye olduğu/gözlemci olarak katıldığı uluslararası örgütler şunlardır: ADB, BSEC, CE, CICA, CIS, EAPC, EBRD, ECO, FAO, GCTU, GUAM, IAEA, IBRD, IDA, IDB, IFAD, IFC, IFRCs, ILO, IMF, IMO, Interpol, IOC, IOM, IPU, ISO, ITU, MIGA, NAM, OAS, OIC, OPCW, OSCE, PFP, SECI, UN, UNCTAD, UNESCO, UNIDO, UNWTO, UPU, WCO, WFTU, WHO, WIPO, WMO, WTO, vb.

²⁷ Dağlık Karabağ'ın çözümü için düzenlenen 1994 Budapeşte, 1996 Lizbon, 1999 İstanbul Zirveleri'nde Azerbaycan tezleri savunulmuştur. 1993-2000 yılları arasında Aliyev, çeşitli devlet başkanlarının yanı sıra OSCE ve Minsk Grubu temsilcileriyle yüzlerce toplantı gerçekleştirdi.

²⁸ Ayrıca bkz. Elçin Süleymanov, "Azerbaycan'ın Uluslararası Mali Kurumlarla İlişkileri", *Journal of Qafqaz University*, No 18 , Vol.1, 2006; Alkan Soyak ve Nesirova Zenfira, "The Consequences of IMF's Policies in the Globalization Process: The Case of Azerbaijan", Qafqaz University 2003, MPRA Paper, 2009.

²⁹ Bu nedenle, 3-5 Aralık 1995 tarihlerinde yabancı yatırımların ve kredilerin Azerbaycan ekonomisine çekilmesi, yabancı ortakların bulunması, onlarla karşılıklı yararlılık ilkelerine dayalı ilişkilerin

liyetleri sırasında Azerbaycan Hükümeti ile sıkı işbirliği içinde olmuştur. 1994-2002 yılları arasında Azerbaycan'ın uluslararası mali kuruluşlardan aldığı krediler şöyledir: IMF'den 672.5; WB'den 565; Uluslararası İktisadi İşbirliği Fonu'ndan 440; Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Fonu'ndan 348; İslam Kalkınma Bankası'ndan 272.5 milyon dolar.³⁰

viii- Toplumsal ve kültürel hayat alanında: Aliyev iktidarı süresince ulus-devlet mantığına uygun olarak bir 'Azerbaycan kimliği'nin³¹ geliştirilmesine destek verdi. Aliyev döneminde, nüfus miktarı ve yoğunluğu fazla olan Bakü ve Nahçıvan ağırlıklı olarak, yeni yüksek okullar, müzeler,³² tiyatrolar, kütüphaneler, Devlet Senfoni Orkestrası, vb. açıldı, festivaller düzenlendi. Şehir hayatının kültürlü ve dinamik olmasına özen gösterildi. Aliyev dönemi, Sovyet birikiminin bir devamı olarak, bir tür 'yeni kültür rönesansı' olarak tarihe geçmiştir.

3.2.2. H. Aliyev Azerbaycan'ın Kalkınması İçin Neler Başaramadı?

i- Politik alanda: Aliyev, gelişen -Doğu toplumlarına özgü olan- 'lider demokrasisi'nin bir parçası oldu; onu değiştirip ülkesinde kurumsal demokrasiyi yerleştiremedi.³³ Demokrasiye -sancılı- geçiş çabası, beraberinde demokrasiye aykırı olan rüşvetleşme ve yozlaşma gibi ahlâk dışı faaliyetler demek olan 'kleptokrasi'yi getirdi.

ii- İktisadi alanda: Evrensel bir refah göstergesi olarak, kişi başına düşen GSYH'yı Avrupa Birliği ortalamasına yaklaştıramadı. Ülkesi petrol zengini idi, fakat bu zenginliği devletten alıp halkına yansıtamadı. Buna bağlı olarak, yoksulluğu, dilencililiği ve gelir bölüşümü adaletsizliğini yok edemedi.

iii- Bilim ve teknoloji alanında: Sosyalist sistemden kapitalist-piyasacı sisteme geçişte, bilim ve teknoloji ihmal edildi. Üniversitelerde bireysel

---

kurulması amacıyla WB'nin Paris'teki binasında düzenlenen "Azerbaycan için yatırımlar" konulu uluslararası konferansın açılış töreninde konuşma yaptı.

³⁰ Elçin Süleymanov, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-IMF İlişkileri", *Journal of Qafqaz University*, Spring, No. 9, 2002.

³¹ Rustomov, "oluşumcu" (konstrüktivist) açıdan kimlik sorununu incelediği doktora tezinde Azerbaycan kimliğinin üç temel sütunu olduğuna vurgu yapmaktadır: Bu sütunlar; 'İslam ve modernleşme sentezi', 'Türkçülük' ve 'Azerbaycanlılık'. (Rafiq Rustomov, *Azerbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yaklaşımları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008).

³² Dünyanın belki de ilk ve tek "minyatür kütüphanesi" Bakü'de bulunmaktadır.

³³ Azerbaycan'ın Washington eski Büyükelçisi H.M. Paşayev, Aliyev ile başlayan dönemi 'demirkollu demokrasi' olarak tanımlarken, ülkesinde demokrasinin gelişmemesinin bir nedenini, halkın demokrasiyi tam olarak kavrayamamış olmasına bağlamıştır. Ayrıca, 1997'de, Aliyev'in, Georgetown Üniversitesi'nde demokrasiyle ilgili bir soruya verdiği ilginç cevabı hatırlatır: "Demokrasi, gidip de pazardan alabileceğimiz bir elma değildir. Onun yerleşmesi için zaman gerekiyor" (Aktaran, Rustomov, a.k. 2008).

başarı vardı, ancak kurumsal anlamda icat ve patent alanında ses getirecek başarı elde edilemedi. Bunun bir nedeni, araştırma-geliştirme (Ar-Ge) bütçesinin küçük-zayıf kalması idi. Daha önce bir parçası olduğu Sovyetlerin yüksek bilim ve teknoloji kültürünü topluma yayamadı.

iv- Diploması alanında: Dağlık Karabağ sorunu Aliyev döneminde de ‘dağ gibi sorun’ olma özelliğini korudu. Dağlık Karabağ, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ‘kara kedi’nin adıdır. Aliyev, dış güçlerin de beslediği bu kediyle mücadele etmekte yetersiz kaldı; sorunu tümüyle çözemedi.³⁴ Sorunu çözseydi, politik kariyerinde en yüksek çitayı yakalamış olacaktı. Dış dünyanın bir bölümü, Dağlık Karabağ’ı anlamsız bir gerilim ve iki ülkenin askeri harcamalarını yükselten bir etmen olarak görmektedir. Gerçekten de bu sorun her iki ülkeyi zayıflatmaktadır. Zayıflayan komşu ülkelerin birbirine faydası değil zararı olur. Güçlü ve müreffeh bir ülke ancak komşusuna güç ve refah transfer edebilir.

3.3. H. Aliyev Sonrası (2003’ten Günümüze ve Yarına)

Aliyev soyadı bir güven ve istikrar unsuru sayıldığından H. Aliyev’in oğlu İlham Aliyev Cumhurbaşkanı oldu ve babasının politik mirasını geliştirdi. H. Aliyev’in başarısızlıklarını, hatalarını ve/veya eksikliklerini oğlu İ. Aliyev ve onun ardılları gidermek zorundadırlar. Aksi halde, Azerbaycan’ın ‘kalkınma saati’ ya duracak ya da yanlış zamanı gösterecektir.

3.3.1. H. Aliyev’den Sonra Azerbaycan Ekonomisi

2003’ten sonra Azerbaycan ekonomisi, H. Aliyev’in bıraktığı ‘miras’ üzerinde yükselmeye başladı. Bu yükseliş, öncelikle sanayileşme politikasının başarısıyla ilgilidir. Petrol ihracatı gelirindeki artışların, bu ülkede sanayi ve yatırım politikalarının başarılı olmasını kolaylaştırdığı düşünülebilir. Aşağıda, H. Aliyev dönemi sonrası denilen 2003-2012 yılları arasında Azerbaycan ekonomisinde kaydedilen gelişmeler özetlenmiştir.³⁵

i- Nüfusu 9 milyon kişiyi, (cari fiyatlarla) GSYH’si 68 milyar doları, kişi başına geliri 6 bin doları aşan, sanayi sektörünün GSMH’deki payı %63’e ulaşan, politik istikrarın ve iktisadi dengelerin sağlandığı şimdiki

³⁴ Bunun nedenleri Yılmaz ve İsmayilov’a göre şöyledir: i- Uluslararası aktörlerin Azerbaycan topraklarının %20’sini işgal etmiş olan Ermenistan’a yeteri kadar baskı yapmaması. ii- Her iki devletin sorunun çözümüne ilişkin yapıcı-uzlaşmacı hareket edememesi. iii- Tarafların bu sorunu iç politikaya alet etmeleri (Reha Yılmaz ve Elnur İsmayilov, “Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorununu Çözümleme Raporu”, *Bilgesam Rapor No 37*, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2011).

³⁵ DEİK, *Azerbaycan Ülke Raporu*, 2012, s. 12-vd; Ekovitrin, “Dünya Ekonomisinin Parlayan Yıldızı: Azerbaycan”, Aralık 2013; The World Bank, “Azerbaijan Data”, 2013.

Azerbaycan, küresel gelişmişlik haritasında, ‘orta-üstü gelirli ülkeler’ grubuna girmiştir. 2020 vizyonuna göre, hükümet, GSMH’de yıllık ortalama %7’lik büyüme oranını ve kişi başına düşen petrol dışı ihracatın 1000 dolar olmasını hedeflemiştir.

ii- 2003-2012 dönemini kapsayan son on yılda ülke ekonomisine; 47 milyar doları petrol sektörüne ve 85 milyar doları ise petrol dışı sektörlerin geliştirilmesine yönelik olmak üzere 132 milyar dolar yatırım yapıldı. Bu durum, Azerbaycan’ı, ‘yatırım ihraç eden’ bir ülkeye dönüştürmüştür.

iii- Tarım sektörü Azerbaycan’da ilginç bir yapıya sahiptir: Toplam GSYH’nin %5,8’ini oluşturmaya rağmen ülkede en fazla istihdam sağlayan sektör durumundadır (toplam işgücünün yaklaşık %40’ı). Ancak sektör, bir dizi reformla iyileştirilmeye çalışılsa da; yapısal sorunlar, yatırım yetersizliği, iklimsel ve konjonktürel dalgalanmalar nedeniyle büyük ölçüde sübvansiyonlara ve ithalata bağımlı hale gelmiştir. Dolayısıyla tarımsal üretimde istikrarsız bir gelişme izlenmiştir: 2000 yılında %12,1; 2001’de %11,1; 2002’de %6,4; 2006’da %0,9 (en düşük); 2007’de %4; 2008’de %6,1; 2009’da %3,5. 2011 yılında Azerbaycan’da yaklaşık 4.5 milyar manat tutarında üretim gerçekleştiren tarım sektörünün %99’u özel sermayenin³⁶ elindedir.

iv- Son on yılda ülkenin stratejik döviz kaynakları yaklaşık 30 kat artarak 50 milyar dolarlık bir büyüklüğe ulaştı. Azerbaycan’da ‘Döviz kaynakları / GSMH oranı’ (dış borç oranına göre 8 kat fazla olarak) %70 olarak belirlendi.

v- 2012 yılında devlet bütçesinin gelirleri 2002 yılına oranla 19 kat artarak 17.3 milyar manata, giderleri ise 18,7 kat artarak 17.4 milyar manata ulaştı.³⁷ Son on yıl içinde ‘Devlet bütçesinin GSMH’ye oranı’ uluslararası ölçütlerde öngörülen %3’ten daha az oldu.

³⁶ Sovyet döneminden kalma kolektifler ve devlete ait çiftlikler kaldırılmış, bunların yerine daha küçük ve özel girişimlerle işletilen çiftliklerin toplam tarımsal üretim içerisindeki payı 1995’te %60 iken 2011’de %99’a yükselmiştir.

³⁷ Devlet bütçesinin sosyo-ekonomik kanadındaki sayısal gelişmeler son derece çarpıcı gözükmektedir: Toplam sosyal giderlerde 8,1 kat artış; halkın gelirinde 6,9 kat, ortalama aylık maaşında 6,3 kat artış. Bu olumlu gelişmelerin somut sonuçları ise şöyle olmuştur: Yoksulluk düzeyinde 7,8 kat düşüş (2007’de %15,8 olan yoksul nüfus-toplam nüfusa oranla, 2011’de 7,6); işsizlik düzeyinde 2 kat düşüş ve 1.2 milyondan fazla yeni işyerinin açılması.

vi- Azerbaycan, WB ve Uluslararası Finans Kurumu'nun (IFC) ortak hazırladığı 'İş Yapma Kolaylığı' (İYK) verilerinin³⁸ yer aldığı "Doing Business 2014" raporunda 189 ülke arasında, Rusya'yı (92) çok gerilerde bırakarak 70. sıraya yerleşti.

vii- Azerbaycan, dünyanın 150'den fazla ülkesi ile ticari ilişki içerisindedir. Son 10 yılda dış ticaret hacmi 8,8 kat, aynı şekilde ihracat 11 kat, ithalat ise 5,8 kat arttı. Petrol dışı ihracat ise ortalama 5 kat arttı.

viii- Azerbaycan'a 'doğrudan yabancı yatırım girişi', cari açıklarını finanse edecek ve ekonomik büyümenin itici gücü olarak 2006 yılına kadar sürekli bir artış gösterdi. Son 15 yılda yapılan ve bir bölümü yabancı menşeli yatırımlardan oluşan toplam yatırım hacmi 100 milyar doları aştı. Kişi başına düşen yabancı sermaye miktarı ise, (2007 ve 2008 yıllarında görülen bir azalmadan sonra) 2009'da artmaya başlayarak 2010'da 987 dolara, 2011'de 1.140 dolara ulaştı. Azerbaycan, Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) aracılığıyla da dış ülkelerde yatırım yapmaya başlamıştır. Azeri iş adamlarının Türkiye'de gerçekleştirdiği yatırım miktarı 5 milyar dolar civarındadır.

ix- Azerbaycan, petrol ve petrol dışı (inşaat, turizm, tarım, taşıma, bilgi ve iletişim teknolojileri, vb.) sektörlerde faaliyet gösteren ve son 8 yılda sayısı 1 milyonu aşan iş yeri sayesinde, bir Avrasya köprüsü niteliğinde olan 'İpek Yolu' (İY) projesinin³⁹ en önemli ayaklarından birini temsil etmektedir.

x- Azerbaycan, başta WB olmak üzere, Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve Asya Kalkınma Bankası'ndan (ADB) ciddi krediler alabilmiş bir Kafkasya ülkesidir. WB, 1992'de üye olur olmaz Azerbaycan'da Devlet Petrol Fonunun kurulmasında ve liberalleşme programının bir gereği olarak ülkenin tarım arazilerinin neredeyse tamamının özelleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. WB'nin Azerbaycan'da halen toplam değeri 365 milyon dolar olan sulama, tarım, çevre ve finans gibi alanlarda 16 projesi bulunmaktadır. IFC, 1995'ten bu yana enerji, gıda ve turizm sektörleri ağırlıklı olmak üzere Azerbaycan'a kendi kaynaklarından 198 milyon ve sendikasyon yoluyla 104 milyon dolar kredi sağlamış ve bu ülkede KOBİ gelişimine ve Mikro Finans Bankası'nın kuruluşuna destek vermiştir. EBRD, Azerbaycan'da 1992'de özel sektör ağırlıklı olarak yaklaşık 1 milyar dolarlık 22 proje-

³⁸ İYK veri tabanı, -her biri eşit değerlendirilmek üzere-, bir iş kurma, inşaat izinleri alma, elektrik bağlantısı, mülkiyet kaydettirme, kredi sağlama, yatırımcının korunması, vergi ödemeleri, uluslararası ticaret yapma, sözleşmelerin uygulanması ve iflasın çözülmesi şeklinde 10 alt başlıktan oluşmaktadır.

³⁹ İY projesinin en saygın yatırımı, (2006 yılında H. Aliyev adına kullanıma açılan) 'Bakü-Tiflis- Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'dır. "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı-TANAP" Anlaşması (Haziran 2012) ise, Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel konumunu daha da kuvvetlendirmiş olup Avrupa için güvenli ve düzenli enerji akışını sağlayacak simgesel bir fırsat niteliğinde gözükmektedir.

yi finanse etmeye başlamış, 2006'da AGBank'a açılan 2 milyon dolarlık kredi programına paydaş olmuş ve Erken Geçiş Ekonomileri inisiyatifi çerçevesinde enerji sektörüne destek verirken, ekonominin sektörel olarak çeşitlendirilmesine de katkıda bulunmuştur. ADB ise (1999'da üye olan) Azerbaycan'a, 2012'ye dek (sel ile mücadele, şehirlere su temini ve atık su arıtma, Doğu-Batı karayolu modernizasyonu ve Masallı – Astara otomobil yolunun onarımı ile ilgili) 4 projeye toplam 202 milyon dolar ve 10.5 milyon dolar teknik destek hibesi sağlamıştır.

xi- Son on yıl içindeki bu ve diğer olumlu gelişmelerin (örneğin; ılımlı enflasyon, düşük işsizlik, fazla veren cari işlem dengesi, istikrarlı kur, vb) (bkz. Tablo 2) doğal bir sonucu olarak, uluslararası kuruluşların, yüksek kredi notu verecek kadar Azerbaycan'a ilişkin yaklaşımları düzeldi. Standart & Poor's, Moody's ve Fitch Ratings gibi kuruluşlar, Kuzey Kafkas ülkeleri içinde sadece Azerbaycan'a yatırım notu verdiler.

Tablo 2: Azerbaycan Ekonomisinin 2008-2012 Dönemindeki Sayısal Görünümü

	2008	2009	2010	2011	2012
GSYİH (milyon \$):	48.851	44.292	51.798	57.773	61.204
Reel GSYİH Artışı (%):	10,8	9,3	5,0	0,1	1,8
İşsizlik Oranı (ortalama: %)	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0
Enflasyon (yılsonu; %):	15,5	0,6	7,8	6,6	2,1
İhracat (milyon \$)	30.586	21.097	6.476	34.495	31.921
İthalat (milyon \$):	7.575	6.514	6.746	10.166	10.776
Cari İşlemler Dengesi (milyon \$):	16.453	10.175	15.040	17.146	12.835
Döviz Kuru Manat: ABD\$ (yılsonu):	0,80	0,80	0,80	0,79	0,77
Döviz Kuru Manat:€ (yıl-sonu):	1,12	1,16	1,07	1,02	1,00

Kaynak: Ekovitrin, 2012; DEİK, 2012.

Bağımsız Azerbaycan'ın kurulduğu 1991 ya da H. Aliyev'in cumhurbaşkanı seçildiği 1993 tarihinden 20 yıl sonrası olan bugünü bir kenara bırakıp, bugünden bir 20 yıl -hatta 40 yıl- sonrası (örneğin; 2030'lar, 2050'ler) Azerbaycan'ın durumu merak edilebilir. Şu temel -çapraz- soru öne çıkmaktadır: *Azerbaycan'ın gelecekte ne bekliyor?* (Kötümser ve iyimser senaryolara göre hazırlanmış özet için bkz: Tablo 3.)

3.3.2. Azerbaycan Gelecekte Ne Bekliyor?

Burada aranan yanıtın konuları, Azerbaycan'ın kısmen iradesine ve çabasına bağlı, gerçekten olmasını az ya da çok arzu ettiği gelişmelerle ilgilidir. İki ayrı senaryo geliştirilebilir:

i- Kötümser senaryoya göre; Azerbaycan, benimsediği küreselleşme ve liberalizmin değerleri nedeniyle özellikle sanayileşmiş ülkelere doğru aktif işgücü göçü ve mali sermaye transferine engel olmamaktadır. Tersine göçü ve transferi teşvik edemediği oranda yerleşik nüfus ve yerli üretiminde negatif büyüme oranları ile karşılaşabilir. Bu, milli gelir toplamı, istihdam oranı ve ticaret hacminin düşmesi demektir ki Azerbaycan'ın bölgesindeki iktisadi güç kaybına yansiyabilir.

ii- İyimser senaryoya göre; örneğin, yüksek reel büyüme hızı Çin'deki gibi yıllarca %10'larda seyrederse, fakat ondan farklı olarak 'sürdürülebilirlik' politikaları işlevsel hale getirilebilirse, Azerbaycan; toplam ve kişi başına milli geliri iki katına çıkarmanın yanı sıra doğayla uyumlu bir sanayileşmenin olumlu sonuçlarını da elde edebilir. Uluslararası karşılaştırmalara ve sığ mantığa göre, Azerbaycan'ın başka ülkelerden daha fazla zengin olabilmesi için rakiplerinin daha az gelişme göstermesi gerekir. Azerbaycan, 2020 yılında tam kapasiteyle çalışması beklenen Nabucco gibi uluslararası doğal gaz boru hatlarından, AB'ye gaz tedarik eden bir ülke olarak yüksek ve düzenli gelir beklemektedir. Diğer boru hatları Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatlarıdır. Ayrıca, Azerbaycan'da orta vadede kimlik sorununun tarihe karışması, Rus kaynaklı asimilasyonun kötü izlerinin silinmesi, Azerbaycanlılık aidiyetinin yayılması umulmaktadır. Bu noktada Azeri diasporasına⁴⁰ da iktisadi ve kültürel görevlerin düştüğü açıktır.

3.3.3. Azerbaycan'ı Gelecekte Ne Bekliyor?

Bu sorunun yanıtı olacak konular ise, Azerbaycan'ın genellikle iradesi dışındaki gelişmeleri kapsamaktadır. Gerçekçi ve net kestirimler yapmak pek kolay değildir; çünkü bölgenin ekonomi-politik zemini son derece kaygandır. Her an her şey değişebilir. Burada da iki ayrı senaryo kurulabilir:

i- Kötümser senaryoya göre; örneğin, Orta Doğu ya da Kafkasya eksenli yeni bir bölge ya da dünya savaşı çıkabilir. Böyle savaşlarda sınırlar tekrar çizilebilir. Petrol emperyalistleri, petrol dağıtım trafiğini yeniden düzenleyebilir. Küresel iktidar, -eğer Avrupa Birliği bu konudaki adaylıkta yeterince iddialı ve ısrarlı davranmazsa- ABD'den Çin'e ya da Çin+Hindistan'dan oluşan 'Çindistan'a geçebilir. Fakat 'Çindistan'ın, mevcut yapısını sürdürmesi halinde, ABD'ye kıyasla Azerbaycan'a yüksek teknoloji ve sanayi ihraç etmesi zayıf gözükmektedir. Öte yandan,

⁴⁰ Örneğin, ABD'de, şimdi "petrol lobiciliği" de yapan bir diaspora vardır. Burada 700 bine yakın Azerbaycanlı yaşamakta ve ABD-Azerbaycan Ticaret Konseyi (1995, Washington) ve diğer derneklerle birlikte ABD-Azerbaycan arasındaki ticaret, kültür ve eğitim alanındaki ilişkileri geliştirmektedir.

Azerbaycan, bir ‘anakronik’ şansızlık olarak, az gelişmişlikle özdeşleştirilen ‘Üçüncü Dünya’ geleneğine sahip olan Asya bölgesinde yer almaktadır. Bu durum, Azerbaycan’ın kalkınmada sıçrama yapmasını (take off) geciktiren mekanizmaları içinde barındırmaya devam edebilir.

ii- İyimser senaryoya göre; Azerbaycan, eğer satranç tahtasında petrolünü ‘piyon’ olarak değil de ‘at’ ya da ‘vezir’ olarak oynatırsa, kaybedenler tarafında yer almayacaktır. Ayrıca, dış politika bakımından Ermenistan ile yaşanan Dağlık Karabağ sorunu uluslararası bir antlaşmayla kesin çözüme kavuşturulabilirse, iki ülkenin de birbirilerini yoksullaştırıcı etkisi bulunan askeri harcamaları azalabilir, böylece iki taraf için de refah düzeyi yükselir.⁴¹ Hem Azerbaycan hem de Ermenistan SB’nin eski parçasıdır; zirâ ortak dilleri Rusçadır. İki ülkenin parçalarını birleştirmek için ortak iktisadi ve kültürel işbirliğini kurmaları halinde siyasi işbirliği de doğacaktır. Bölgesel sinerji artarak yayılabilecektir.

Tablo 3: Azerbaycan’ın Geleceği – Geleceğin Azerbaycan’ı: Kötümser ve İyimser Senaryolar

	Azerbaycan Gelecekte Ne Bekliyor?	Azerbaycan’ı Gelecekte Ne Bekliyor?
Kötümser Senaryo (Örneğin)	Azerbaycan’da; -dış göç ve yerli sermaye çıkışı; - milli gelir, istihdam oranı ve ticaret hacmi gibi makro iktisadi göstergelerde kötüleşme; -bölgesel iktisadi güç kaybı...	Azerbaycan’ın; -Orta Doğu ya da Kafkasya eksenli bir çatışmadan / savaştan dolayı toprak yitirmesi; -petrol emperyalistlerinin ¹ ve küresel iktidar adayı Çin’in daha fazla etkisi altına girmesi. ²
İyimser Senaryo (Örneğin)	-Sürdürülebilir kalkınma ve yüksek reel büyüme hızıyla toplumun zenginleşmesi; -tam kapasiteyle çalışacak “Nabucco” gibi uluslararası doğal gaz boru hatlarından yüksek ve düzenli gelirin elde edilmesi; - ‘Azeri diasporası’ nın içerideki yurttaşlar ile dışarıdakiler arasında ekonomi-politik köprü oluşturması.	-Ermenistan ile yaşanan Dağlık Karabağ sorununu kökten çözmesi ve böylece askeri harcamaları arttırma yoluyla ‘komşunu yoksullaştırma’ politikasından çift taraflı vazgeçmesi; -Eski birer Sovyet Cumhuriyeti olmakla, iki ülkenin bölgesel sinerjiyi arttıracak şekilde yeni ortak projeleri hayata geçirmesi.

Kaynak: Tarafımızdan hazırlanmıştır.

⁴¹ Benzeri bir sorun da, geçmişte, konjonktüre bağlı olarak “Kıbrıs sorunu” ya da “Ege sorunu” adı altında Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanmaktaydı. Bu, fiili bölgesel bir ‘soğuk savaş’tı ve dışa bağımlı silah harcamalarını arttırmaktaydı. Ülkelerden birinin AB’nin tam üyesi, diğnerinin de aday üyesi olmasının dolaylı etkisiyle bu harcamalarda bir azalma eğilimi başlamıştır.

4. H. Aliyev Döneminde ve Günümüzde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

“Rumeli ve Anadolu halkı Azeri kardeşlerinin kalbinin kendi kalbi gibi çarptığını bilirler.”

Atatürk

“Biz bir millet, iki devletiz.”

H. Aliyev

Azerbaycan, Sovyet bloğundan ayrıldıktan sonra, bağımsız bir ülke olarak tarihsel ve coğrafi bağlarıyla bağlı olduğu Türkiye ile ekonomi-politik ilişkilerini geliştirdi. Türkiye, dünyada Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke oldu. Kuşkusuz, Türkiye'nin bu yönde karar almasında, Osmanlı dönemine kadar uzanan tarihsel bağlar rol oynadı. Cumhurbaşkanı T. Özal'ın Nisan 1993'te bağımsız Azerbaycan'a ilk resmi ziyareti ve H. Aliyev'in de Şubat 1994'te Türkiye'yi ziyaret etmesiyle, iki ülke arasındaki 'hasret köprüsü' inşası bir ivme kazandı.⁴²

Azerbaycan'ın modernleşmesinde Türkiye'nin tarihsel ve manevi rolü büyük olmuştur. Zirâ Türkiye, Azerbaycan için 'Batı'(lı)dır. Yani ABD ve AB Türkiye için ne kadar 'Batı' ise, Türkiye de Azerbaycan için o kadar Batı sayılabilir. Türkiye, dünyanın en büyük yirmi ekonomisinden (G-20) biridir. Bu durum, Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetleri için 'pozitif dışsallıklar'⁴³ sağlamaktadır.

4.1. İktisadi ve Ticari İlişkiler

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra uluslararası toplumla birleşmek için açtığı kapıdan ilk giren ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Yapılan ikili anlaşmalarla gümrük vergilerinin esnek hale getirilmesiyle, Türkiye kaynaklı malların kolayca Azerbaycan pazarına girmesi sağlandı. H. Aliyev döneminde resmi ticaretin yanı sıra özel 'bavul ticareti', özellikle İstanbul-Bakü hattını adeta 'su yolu' haline getirdi (Resmi veriler için bkz. Tablo 4.)

Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olduğu için, 1992-1993 yıllarında hızla ikili anlaşmalar yaptı. Örneğin; “Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması”, “Türkiye Cumhuriyeti ve

⁴² Bilal Şimşir, *Azerbaycan: Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011.

⁴³ Türk Cumhuriyetleri ile bölge ülkelerinin iktisadi gelişmeleri için bkz. Emin Çarıkçı, “Türk Cumhuriyetleri İle Bölge Ülkelerinin Ekonomik Gelişmeleri, İşbirliği Potansiyelleri ve Sürdürülebilir Kalkınma”, *TC Ekonomi Bakanlığı*.

Azerbaycan Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması”, “Türkiye ve Azerbaycan Arasında Kredi Konusunda Anlaşma”, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Eğitim, Kültür, Bilim ve Haberleşme Anlaşması”. Ayrıca, bir protokol ile “Türk-Azerbaycan İş Konseyi” kuruldu. Halen DEİK çatısı altında toplanan Türk-Avrasya İş Konseylerine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. ‘Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’ (BTC-BH), bu konseyin destek verdiği en önemli icraatlardan biridir. Ayrıca, iki ülke arasında turizm, ulaşım, iletişim, finans ve petrol⁴⁴ alanlarında da ilişkiler sürmektedir.

Tablo 4. H. Aliyev Dönemi Türkiye (TR) – Azerbaycan (AZ) İkili Ticaret Verileri: 1997-2003

X: İhracat M: İthalat Pay: % M\$: Milyon\$	TR'nin AZ'ye İhracatı (M\$)	AZ'nin TR genel İhr. payı (%)	AZ'nin İth. TR'nin payı (%)	TR'nin AZ'den İth.(M\$)	TR'nin genel İth. AZ'nin payı (%)	AZ'nin genel İhr. TR'nin payı (%)	TR'nin AZ ile toplam dış tic. hac. (M\$)	TR'nin AZ'ye karşı dış tic. dengesi (M\$)
1997	319.7	1,22	40,18	58.3	0,11	7,14	378.0	261.4
2000	230.3	0,84	19,62	95.6	0,18	5,48	326.3	133.1
2003	315.4	0,66	11,99	122.6	0,19	5,21	438.0	192.8

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, “Temel Ekonomik Göstergeler.”

Türkiye ile Azerbaycan arasında gerçekleşen en önemli iktisadi yatırımların başında BTC-BH projesi gelmektedir. Dünya petrol üretiminin %1’ini temsil eden Azeri petrolünü dünya pazarlarına ulaştıracak olan BTC projesinin tamamlanarak devreye girmesi ve bu hattı doldurmak için yeni yataklarda üretime başlanması nedeniyle Azerbaycan’ın petrol üretimi 2005’te ciddi bir artış göstermiş ve bir önceki yıla göre %43’lük bir artışla 22.2 milyon tona ulaşmıştır. Üretim artışı sonraki dönemlerde de -genellikle- devam etmiştir: 2006’da 32.3, 2007’de 41.8, 2008’de 44.4, 2009’da 50.4, 2011’de 45.4 milyon ton.⁴⁵

⁴⁴ Türkiye-Azerbaycan arasında oldukça önemli bir ortak yatırım başlatılmıştır. PETKİM Aliğa Kompleksi’nde 1500 dönümlük alana inşa edilecek olan 5 milyar dolarlık Star Rafinerisi’nin temeli atıldı. Yılda 10 milyon ton kapasiteli rafineride PETKİM’in hammaddede dışa bağımlılığına tamamiyle son verilecektir. Yatırımı Azeri-Türk ortaklığı SOCAR&Turcas gerçekleştirmektedir.

⁴⁵ DEİK, *Azerbaycan Ülke Raporu*, 2012, s. 20.

BTC projesini takviye edecek ikinci proje ise, ‘asrın projesi’ sloganıyla 2014’te inşaatına başlanacak olan ve maliyeti 7 milyar doları bulması öngörülen Trans Anadolu Petrol Boru Hattı Projesidir (TANAP). Türkiye-Azerbaycan arasında, ikili ilişkiler ve konsorsiyumlarla devam eden (ve henüz fikir aşamasında olan⁴⁶) projeler dışında gerçekleşen çeşitli yatırımlar ve faaliyet gösteren şirketlerden de söz etmek gerekir.⁴⁷

i- Bakü Ticaret Müşavirliği’nin verilerine göre, 2012’de Türkiye merkezli şirketler ve girişimciler Azerbaycan’da, -yarısı enerji alanında- yatırımları 7 milyar doları ve istihdam kapasitesi 25 bin kişiyi bulan 1.685 şirket faaliyettedir.⁴⁸

ii- Azerbaycan’da Yapı Kredi Azerbaycan ve Azertürk Bank (yüzde 50’si Ziraat bankasına ait) Türk bankası faaldır.

iii- Yıllar itibariyle farklılıklar göstermekle beraber, Azerbaycan Vergiler Bakanlığı’nın resmi kayıtlarına göre, 2012’de Azerbaycan’da 465’i gerçek ve 1.220’si tüzel kişi olmak üzere toplam Türk şirketleri 2000-2012 arasında yaklaşık 2.5 milyar dolar vergi ödeyerek Azerbaycan ekonomisine katkıda bulundu.

iv- Azeri şirketlerinin Türkiye’ye ilgisi artmaktadır. Örneğin; SOCAR, Petkim’in %61,32 hissesini aldı, 5 milyar dolar değerindeki Star Rafinerisi’nin temelini attı.

v- 2015 yılında Bakü’de yapılacak Avrupa Olimpiyat Oyunları hazırlıkları inşaat sektörünü canlandırmış ve bu sektörde Türk müteahhitlik ve mühendislik şirketlerini daha da güdülemiştir.

vi- İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi (DTH) artmaya devam etmektedir. 1992’de sadece 213 milyon dolar olan DTH, 2012’de 2.5 milyar doları yakalamıştır (bkz. Tablo 5).

⁴⁶ Örneğin, “Kars-Iğdır-Nahçıvan Demiryolu”, “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu”, “Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı” projeleri.

⁴⁷ İbrahim Ekinci, “Bakü Ticaret Müşaviri H.Necip Yavuz’la Röportaj: Azerbaycan’da faal Türk firmaları bin 685’e ulaştı”, *Dünya Gazetesi*, 21 Haziran 2013; A-YDTA Azerbaycan-Yurt Dışı Tanıtım Ajansı, “Azerbaycan-Türkiye Ticaret Rehberi”, 2013; Ekonomi Bakanlığı, “Ülkelere Göre Dış Ticaret”, 2013.

⁴⁸ 1991-2011 yılları arasında T.C. vatandaşlarının sahip ya da ortak olduğu değişik statülerde toplam 3.707 şirket kurulmuş olup bunların yarısı artık faal değildir. Azerbaycan’da Türk işverenler Türkiye Sanayici ve İşadamları Beynelhalk Cemiyeti (TÜSİAB) ve Azerbaycan-Türkiye İşadamları Birliği (ATİB) adlı iki ayrı kuruluşa üyedirler.

Tablo 5: Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti: 1992-2013 (Milyon \$)

Yıllar	İhracatımız	İthalatımız	Denge	Hacim
1992	87.1	125.6	(-) 38,5	212.7
1993	63.6	60.5	3.1	124.1
1994	76.2	16.6	59.6	92.8
1995	140.5	26.4	114.1	166.9
1996	216.2	39.0	177.2	255.2
1997	179.7	41.2	138.5	220.9
1998	220.1	135.8	84.3	355.9
1999	142.4	69.0	73.4	211.4
2000	128.4	104.9	23.5	233.3
2001	148.1	67.3	80.8	215.4
2002	156.2	83.4	72.8	239.6
2003	195.1	107.0	88.1	302.1
2004	224.8	182.6	42.2	407.4
2005	312.8	275.9	36.8	588.7
2006	385.0	388.1	- 3.1	773.2
2007	624.5	1.056.3	-431,8	1.680.8
2008	807.3	626.2	181.1	1.433.5
2009	906.1	107.6	798.5	1.013.7

Ocak–Ekim 2012		Ocak–Ekim 2013	
İhracatımız	: 2095	İhracatımız	: 2456
İthalatımız	: 292	İthalatımız	: 266
Dış ticaret hacmi	: 2388	Dış ticaret hacmi	: 2721
Denge	: 1804	Denge	: 2109

Kaynak: *Dünya Gazetesi*, 2013; A-YDTA 2013, Ekonomi Bak., 2013.

4.2. Kültür, Eğitim ve Entegrasyon İlişkileri

Gelenek, görenek ve yaşam tarzlarının benzerliğine bakılırsa, Azerbaycan ve Türkiye kültürel değerlerde birleşmektedir. (Örneğin, Nevroz Bayramını Türk dünyası ile ortak kutlama, Eurovizyon Şarkı Yarışması'ndaki ittifak⁴⁹ vb.) Eğitim sektöründe, üniversite düzeyinde öğrenci ve öğretim üyesi değişim programları uygulanmaktadır. (Örneğin, ağırlıklı olarak

⁴⁹ 2011 Eurovizyon Şarkı Yarışması'nda zafer kazandığında, Azeri grubunun Türkiye'nin bayrağını sallayarak sahneye gelmesi, Türkiye kamuoyunda hoş bir davranış olarak yorumlanmış ve bölge coğrafyasında da bir kardeşlik mesajı sayılmıştır.

Türkiye’de sivil-askeri okullarda Azerbaycanlı öğrenciler eğitim-öğrenim görmektedirler. Azerbaycan’da da Türkiyeli öğretmen ve öğretim üyeleri görev yapmaktadırlar.)

İlişkilerin yoğunlaştığı bir alan da iktisadi entegrasyondur. Bir kere, iki ülke arasında vizelerin kaldırılması tarihsel ve sosyolojik açıdan bir gerekliliktir. Bu gerekliliğin altyapısını hazırlayan gelişmelerden biri, 1992’de imzalanan “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi” (KEİB) projesidir. Bu proje, sembolik düzeyde de olsa, iki ülke arasındaki entegrasyon ilişkilerine bir ivme kazandırmıştır. AB ile müzakere konumunda olan Türkiye’nin tam üye olması halinde, Azerbaycan, kendiliğinden –Türkiye üzerinden- AB’nin komşusu olacaktır. Bunun getireceği üstünlükle, Azerbaycan’ın da, özel statü ile, AB üyesi olmak yolunda isteklenmesi (motivasyon) mümkündür.⁵⁰ Bu durumda, belki, Rusya’nın Kafkasya üzerindeki egemenliğini anlatan ‘Ruskasya’ modeli yerine, olsa olsa ‘Avrokasya’ modeli kurulabilecektir.

Sonuç

“Demokrasi, insan bilinci içinde bir değişimdir. Bu değişim devrimci araçlarla değil, aşamalı bir şekilde evrimle gerçekleşir.”⁵¹

“İnsanlar devlet için değil, devlet insanlar için vardır”

H. Aliyev

“Tarih belki de hazır senaryolar mağazasıdır; isteyen, her zaman kendisine uygun ve hazır bir senaryo bulabiliyor” (Küçük, 1991.) Yeni Azerbaycan’ın, 1993’ten itibaren H. Aliyev gibi bir devlet adamı tarafından -hem de güçlü bir ‘lider demokrasisi’ ile- 10 yıl boyunca yönetileceğini kim bilebilir-di? Değişen konjonktür, tarih senaryosunu tarih sahnesine çeviriverdi.

Azerbaycan, tarihi boyunca birkaç kez işgal edildi; çünkü *“Meyveli ağaç taşlanır.”* Ağaç sağlamsa ayakta durur. Azerbaycan da önünde sonunda bağımsızlığını kazanarak ayakta durmayı başarmıştır. Aliyev, bir Transkafkasya ülkesi olan Azerbaycan’ın kaderinde önce ‘Politbüro’ üyesi

⁵⁰ AB, eski Sovyet Cumhuriyetlerinden Baltık ülkeleriyle birleşti. Önümüzdeki çeyrek yüzyılda Ukrayna ve Beyaz Rusya’nın yanı sıra Gürcistan ve Ermenistan’la da birleşmesi olasılıklar arasındadır. Bu bakımdan, koşullar ve gelişmeler ‘petrol ve doğalgaz deposu’ Azerbaycan için daha fazla uygun olabilir. Zaten AB’nin de, SB’nin yeniden dirilmesini önlemek için adı geçen ülkelerle değişik derecelerde entegrasyon sürecini başlatması ve böylece ‘Sovyet rüyası’ni (kimine göre ‘Sovyet kâbusu’nu) tarihe gömmesi, dünya ekonomi politikası ve post-modern küreselleşme senaryolarıyla örtüşmektedir.

⁵¹ Aliyev bir konuşmasında; *“Bağımsız Azerbaycan’da demokratik hukuki devletin kurulması gerektiğini”* özellikle belirtmektedir (Dilare Seyidzade, Haydar Aliyev (Politik Yaşamının Esintileri), Bakü, 1994).

olarak rol oynadı, sonra da Devlet Başkanlığını yaptığı bağımsız ülkesini adeta bir ‘pilot’ gibi uçurmak istedi.

Azerbaycan, bağımsız devlet olduktan itibaren, H. Aliyev’in öncülüğünde SB’deki birikimi ve Batı’nın modernleştirici politikalarının yanı sıra iç dinamiklerini kullanarak, Kafkasya’da ters talihini değiştirmek istedi ve bunu da bir ölçüde başardı.

Azerbaycan, beşeri ve doğal kaynaklarını ‘iktisadi’ (akılcı/verimli) kullanabilirse, ‘Kafkasya’nın Kuveyt’i’ olmaya ve buna ek olarak ‘Kafkasya’nın Güney Koresi’ haline gelmeye aday olabilir. Ancak bunun için öncelikle petrol gelirlerini reel yatırımlara dönüştürmeli; rüşvetleşme çarkını durdurmalı ve bölgesel ilişkiler bağlamında da Ermenistan ile barışmaya hazır komşuluk iradesini göstermelidir. Kimin daha çok haklı olduğu –belki hukuksal değil- diplomatik bir ayrıntıdır. Dağlık Karabağ sorunu bir kördüğüm ve bir kısır döngüdür. Azerbaycan ve Ermenistan, ‘FransAlmanya’ modeliyle sorunu çözmek için karşılıklı taviz vermeli, ‘kazan-kazan’ oyunu oynamalıdır.⁵² Sadece birinin kazanıp diğerinin kaybettiği ‘sıfır toplamı oyun’ ile diplomatik sorunlar çözülemez. Gelişmiş bir Azerbaycan, sadece Türkiye, Rusya ve İran’a değil, Ermenistan’a da büyük faydalar sağlayacaktır. Aksine, geri kalmış ya da geri bırakılmış bir Azerbaycan tüm bölgeye zarar verir (Ermenistan için de aynı mantık geçerlidir).

Azerbaycan, refah ve istikrarı için ‘sürdürülebilir kalkınma’ modeline geçmelidir. Sürdürülebilir kalkınma; 1972 “BM İnsan Çevresi Konferansı”, 1978 “Roma Kulübü Raporu”, 1987 “BM Ortak Geleceğimiz” konulu raporlarla birlikte iktisat literatürüne girmiştir. Bu modelin başlıca hedefleri ise; yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak; eğitim, sağlık ve sosyal refah düzeylerini yükseltmek; hava ve su gibi doğal kaynakların kirlenmesini önlemek için çevre bilincini yerleştirmek; bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak için yeraltı ve yerüstü zenginliklerini kullanırken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da dikkate almak, insani sermayeye önem verirken -demokrasi gereği- alınan kararlarda yurttaşların etkin katılımını sağlamak; ticaret ve finansmanda ve yenilik peşinde koşacak bir teknolojik sistemi uluslararası standartlarda oluşturmak şeklinde sıralanabilir.

⁵² Almanya ve Fransa da bir zamanlar birbirleriyle çok savaştı, fakat şimdi sanki tek devletmiş gibi AB’nin lokomotifini işlevini görmektedirler. Türkiye de Kıbrıs sorunu yüzünden Rumlarla düşman değil, hatta onların yanında AB’ye tam üye olmak için büyük uğraşı vermektedir. İsrail bile Filistin topraklarını yavaş yavaş terk etmektedir. Kısacası, Ermenistan da zamanla ikna edilebilir.

Azerbaycan, değişen dünya konjonktüründe yerini almıştır. Çağımız bir entegrasyon çağıdır. O yüzden yeni kurulacak, Avrasya Birliği,⁵³ Karadeniz Ortak Pazarı⁵⁴ ve hatta -burada ilk kez adlandırılan- Afro-Avrasya Ortak Pazarı gibi daha geniş ve etkili bölgesel entegrasyonlarda Azerbaycan'ın dışarıda kalma lüksü yoktur. Azerbaycan, Kafkasya'nın (petrol zengini sıfatıyla) jeopolitik ve jeoekonomik üssü olarak, sürekli dönen bölgesel değişim ve entegrasyon mekanizmasının önemli bir dışlisidir. 'Azerbaycan dışlisi' kendine bir zarar verir ya da başkası tarafından zarar görür ise, Kafkasya enerji döngüsü rahat işleyemeyecek ve Avrasya bölgesi bundan rahatsız olacaktır.

Osmanlı I. Paylaşım Savaşı'nda Azerbaycan'ı kurtarmak için İtilaf Devletlerine karşı bir Kafkasya Cephesi açmıştı. Şimdi 21.yüzyıldayız ve Türkiye Azerbaycan ile birlikte ortak geleceğin devamı için bir 'bilgi cephesi' açmıştır. İki ülke arasında bazen kırgınlıklar/gerginlikler oluşmaktadır. Bu tür sorunların aile içinde bile çıktığı düşünüldüğünde normal ve geçici olarak sayılmalıdır.

Öyle anlaşılmalıdır ki, Aliyevler'in Azerbaycanı 'modernleşen' bir ekonomi görüntüsü veriyor olabilir, fakat Kafkasya'da henüz 'model' bir ekonomi niteliğinde değildir. Bu, bir ikilem mi bilinmez. Fakat bilinen; bir ülkenin, eğer modernleşmiş, daha terminolojik bir ifadeyle, sanayileşmiş bir ekonomi ise doğal olarak çevresi tarafından model alınabileceğidir. Azerbaycan halkının ve dolayısıyla bölge halklarının temel tercihi, refah ve barış vaat etmeyecek ne modern ne de model bir ülkede yaşamak olsa gerek. Asıl olan, bölgesel refah ve barışı, Kafdağı'nın arkasında değil Kafkasya'nın tam içinde arayıp bulmaktır.

Azerbaycan'ın gelişip modernleşmesi, kendisini 'Azerbaycan Tower' (AT)⁵⁵ denilen muazzam kulelerin inşaatında gösterebilecektir. AT, yükseklik korkusu olmayan insanların ve yükselme korkusu olmayan ülkelerin işidir. AT tamamlandığında, onun en dibinden en tepesine ya da en tepesinden en dibine doğru bakıldığında, Azerbaycan'ın kalkınma yolunda nereden nereye geldiği daha iyi anlaşılabilir.

⁵³ Ayrıca, şimdi gündemde olan; Rusya, Kazakistan ve Belarus'un cumhurbaşkanları tarafından (Kasım 2011'de Moskova'da) imzalanan ve 2015'e kadar Avrasya Birliği'nin prototipi sayılan "Avrasya Ortak Ekonomik Alanı" (AOEA) anlaşmasıdır. İleride, gümrük birliği gibi çalışacak olan AOE'ya eski SB üyelerinin katılması beklenmektedir (*Milliyet* gazetesi, 18 Kasım 2011).

⁵⁴ 'Karadeniz Ortak Pazarı', seçenek ve daha işlevsel bir entegrasyon modeli olarak ilk kez, Bakü 'deki bir konferansta tanımlanmış (bkz. İrfan Kalaycı, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği: Dünya Ekonomisi Açısından Geleceği", *International Conference on a Theme Caucasus and Central Asia in the Globalization Process*, Bakü, May 12-13 2003) ve daha sonra Tiflis'teki bir konferansta ise, fırsatlar ve kısıtlar bağlamında işlenmiştir (İrfan Kalaycı ve İsmail Özsoy, "Black Sea Common Market (bs-com): Possibility, Opportunities and Constraints", *2nd International Silk Road Symposium ("BSEC Studies")*, Tbilisi, 6-7 May 2005).

⁵⁵ Avesta Concern şirketi tarafından Başkent Bakü'de "Hazar Adaları" projesi çerçevesinde 2018 yılında inşaatına başlanacak olan AT'nin 1.050 metre uzunluğunda (Dubai'deki Burj Halife'den 222 metre daha yüksek) ve daha lüks olacağı planlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdullazade, Fatima, Elesgerov Fuad, Alirzayev Ali, Gafarov Tahir, Mahmudov Yagub ve Rehimov Mayil. "Azerbaijan Republic 1991-2001", R. Mehdiyev (Ed.), http://www.heydar-aliyev.org/index_en.jsp (15/3/2013)
- Akhundov, Fuad. "34 Years of Our Multicentury History", http://www.heydar-aliyev.org/index_en.jsp (15/3/2013)
- Aras, Osman Nuri. "Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 19, 2003-4, s. 13-32.
- A-YDTA Azerbaycan-Yurt Dışı Tanıtım Ajansı. "Azerbaycan-Türkiye Ticaret Rehberi", 2013, <http://www.azerbaycan-turkiye.com/ticariiliskiler.htm>.
- Bakırtaş, İbrahim. "Dönüşüm (Geçiş) Ekonomileri", *Dünya Ekonomisinden Seçme Konular*, F. Öztürk ve F. Çelebioğlu (haz.), Seçkin Yayınevi, Ankara, 2006, s. 241-65.
- Benli, A. Oya. *Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, Ankara:- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İGEMİ, Ankara, 2008.
- BBC. "Ülke Rehberi: Azerbaycan", 3 Mart 2011.
- Carlo, Antonio. *Sovyetler Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Karakteri*, Çev. E. Adıgüzel, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985.
- Çarıkcı, Emin. "Türk Cumhuriyetleri İle Bölge Ülkelerinin Ekonomik Gelişmeleri, İşbirliği Potansiyelleri ve Sürdürülebilir Kalkınma", *TC Ekonomi Bakanlığı*, www.ekonomi.gov.tr. (20/11/2012)
- DEİK-Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. *Azerbaycan Ülke Bülteni*, Ankara, Temmuz 2008, <http://www.deik.org.tr> (25/10/2011)
- DEİK. *Azerbaycan Ülke Bülteni*, Ankara, 2012, <http://www.deik.org.tr> (9/12/2013)
- Dikkaya, Mehmet ve Adem Çaylak. "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar", *OAKA*, C. 3, S. 5, 2008, s. 131-157.
- Ekinci, İbrahim. "Bakü Ticaret Müşaviri H.Necip Yavuz'la röportaj: Azerbaycan'da faal Türk firmaları bin 685'e ulaştı", *Dünya gazetesi*, 21 Haziran 2013 <http://www.dunya.com/azerbaycanda-faal-turk-firmalari-bin-685e-ulasti-195769h.htm>
- Ekonomi Bakanlığı. "Ülkelere Göre Dış Ticaret", 2013, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>

- Ekovitrin. “Dünya Ekonomisinin Parlayan Yıldızı: Azerbaycan”, Aralık 2013, http://www.ekovitrin.com/dergi2013/aralik/azerbaycan_.pdf
- Guliyev, Samir. *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan-ABD İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.
- Haydar Aliyev - Resmi İnternet Sitesi. http://www.heydar-aliyev.org/index_1024.html (20/3/2013)
- Kalaycı, İrfan. “Karadeniz Ekonomik İşbirliği: Dünya Ekonomisi Açısından Geleceği”, *International Conference on a Theme “Caucasus and Central Asia in the Globalization Process”*, Bakü, 12-13 May 2003.
- Kalaycı, İrfan ve İsmail Özsoy. “Black Sea Common Market (bs-com): Possibility, Opportunities and Constraints”, *2nd International Silk Road Symposium (“BSEC Studies”)*, Tbilisi, 6-7 May 2005.
- Küçük, Yalçın. *Sovyetler Birliği’nde Sosyalizmin Çözülüşü*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Mamedov, Zahid ve Ahmet Yeman. “Azerbaycan’ın Kredi ve Para Sistemi, Günümüzdeki Özellikleri ve Gelişme Yönü”, *Maliye-Finans Yazıları*, S.87, Nisan 2010.
- Milliyet Gazetesi. “Avrasya Ortak Ekonomik Alanı resmen kuruluyor”, 18 Kasım 2011.
- Perinçek, Doğu. *Stalin’den Gorbaçov’a*, 2. baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1990.
- Rustamov, Rafig. *Azerbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yaklaşımları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Rzayev, Anar. “Rusya-Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomi Politikası”, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (Bilgesam), 2010. http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1616:rusya-azerbaycan-likilerinin-ekonomi-politii&catid=171:analizler-kafkaslar (5/9/2013)
- Seyidzade, Dilare. *Haydar Aliyev (Politik Yaşamının Esintileri)*, Bakü, 1994.
- Somuncuoğlu, Tuğrul. *Azerbaycan Ülke Raporu*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İGEM, Ankara, 2011.
- Soyak, Alkan ve Zenfira Nesirova. “The Consequences of IMF’s Policies in the Globalization Process: The Case of Azerbaijan”, Qafqaz University 2003, MPRA Paper, 2009.

- Süleymanov, Elçin. “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-IMF İlişkileri”, *Journal of Qafqaz University*, Spring, No. 9, 2002.
- Süleymanov, Elçin. “Azerbaycan’ın Uluslararası Mali Kurumlarla İlişkileri”, *Journal of Qafqaz University*, No. 18 , Vol. 1, 2006.
- Şimşir, Bilal. *Azerbaycan: Azerbaycan’ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011.
- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı. “Azerbaycan: Temel Ekonomik Göstergeler”, *Ülke Raporları*, 2004, www.ekonomi.gov.tr (11/11/2012)
- The World Bank. “Azerbaijan Data”, 2013, <http://data.worldbank.org/country/azerbaijan> (9/12/2013)
- Yılmaz, Reha ve Elnur İsmayilov. “Etnik Çatışma Teorileri Işığında dağlık Karabağ Sorununu Çözümleme Raporu”, *Bilgesam Rapor no 37*, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yılmaz, Reha ve Afer İbrahimov. “Azerbaycan’ın Dengeler Siyasetinde Uzak Doğu Üçlüsünün (Çin, Japonya, Güney Kore) Yeri”, *Qafqaz Universiteti*, http://www.qu.edu.az/downloads/Uzak_ucluk.pdf (16/11/2012)

Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi

Göktürk TÜYSÜZOĞLU¹

Öz

Farklı coğrafi, toplumsal ve sosyo-ekonomik gerçekliklere eklemlenmiş bölgelerin kesişim noktasında bulunan Karadeniz Havzası, Soğuk Savaş sonrası kapsam ve anlam bakımından ciddi bir başkalaşıma uğramıştır. Bu değişim havzanın yapısını ve görünümünü önemli oranda farklılaştırmış ve bölgenin içselleştirdiği çatışma yoğun ilişkiler ağının da konsolide edilmesini beraberinde getirmiştir. Uluslararası sistem bağlamında yaşanmaya başlanan hegemonya çok kutupluluk mücadelesinin Karadeniz Havzası'na olan olumsuz siyasal yansıması, havzanın çatışma yoğun ilişkiler ağına eklemlenmesinin en önemli nedeni olarak görülmelidir. Bunun yanı sıra ekonomik azgelişmişlik, serbest pazar ekonomisine geçiş aşamasında yaşanan büyük çaplı sosyal problemler ve gecikmiş bir milliyetçiliğin siyasal arenaya iç çatışma ve katliamlar çerçevesinde yansıyan görünümleri, tarihsel ve etno-kültürel problemlerle birleştiği noktada, havzadaki çatışma ortamını güçlendirmektedir. Bu çalışma, Karadeniz Havzası'ndaki çatışma yoğun ilişkiler ağını, savunmacı realizm ve saldırgan realizm bağlamında değerlendirecek ve bu dikotominin havzadaki siyasal işleyişe olan etkisini örneklerle açıklamaya çalışacaktır.

Anahtar kelimeler: *Geniş Karadeniz Havzası, Neorealizm, Kenneth N. Waltz, güvenlik ikilemi, Rusya.*

¹ Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, gktrkt@gmail.com

Assessing the Reality of Conflict at the Black Sea Basin within the Context of Defensive Realism and Offensive Realism

Abstract

Black Sea Basin, which situated at the junction point of different geographical and socio-economic authenticities, has varied seriously in terms of scope and intention. This change has differentiated the structure and outlook of the basin and implied consolidation of the conflict-based multilateral relations that the region has interiorised. Negative reflection of the contention of hegemony and multipolarity at the international system is the most significant reason of the intensity of conflict that has been realised at the basin. Besides; economical underdevelopment, full-scale social problems that has been shown up at the economical transition into the market economy and the bloody pictures of a late nationalism strengthens the political collision when it has associated with the historical and ethno-cultural problems at the basin. This study will deal with the conflictual political outlook of the basin within the context of defensive realism and offensive realism. This work will also try to explain the effect of this dichotomy at the political functioning of the Black Sea basin.

Keywords: *Wider Black Sea Region, Neorealism, Kenneth N. Waltz, security dilemma, Russia.*

1. Giriş

Karadeniz Havzası; ulus devlet, güç ve çıkar odaklı sistemik yapısı ile çatışma faktörünün ön planda olduğu ve hem havzada yer alan aktörler bazında hem de havza ile ilgili küresel ve bölgesel aktörler ekseninde çıkar farklılaşması ve rekabete dayalı kutuplaşmanın ayyuka çıktığı bir coğrafi alanı nitelemektedir. Karadeniz Havzası'nda çatışma gerçekliğinin bu kadar baskın olmasının biri içsel diğeri de dışsal iki önemli nedeni vardır. Karadeniz Havzası tanımının içerdiği coğrafi alan kapsayıcılığının Soğuk Savaş sonrası ciddi bir başkalaşıma uğraması bunlardan en önemlisi olarak görülebilir. Zira bu başkalaşım sonrası tarihsel, sosyo-kültürel, kimlik odaklı ve psiko-sosyal anlamda çok farklı içeriklere sahip olan coğrafi unsurların Karadeniz Havzası ana başlığı altında değerlendirilmeye çalışılması, farklı gerçekliklere ve çıkar algılamalarına sahip bölgelerin/ülkelerin birbirleriyle çatışmaya başlamalarına ve ortak bir paydada buluşmamalarına neden olmuştur. Çatışma merkezli anlayışı güçlendiren ikinci neden ise dışsal/sistem tabanlı olarak adlandırılabilir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, sisteme hâkim olan Avro-Atlantik Dünyası ile Rusya ve Çin gibi yükselen küresel güçlerin, sistemin yapısına ve geleceğine yönelik güç temelli bir anlaşmazlığa sürüklenmeleri, hegemonya kavramı ile çok kutupluluk arasındaki mücadelenin keskinleşmesine ve çatışma gerçekliğinin güçlenmesine neden olmaktadır. Karadeniz Havzası da uluslararası sistemik mücadelenin odaklandığı temel alan haline gelmiş olan Avrasya'nın bir alt bileşeni olarak, Avro-Atlantik Dünyası ile Rusya arasındaki rekabete dayalı çatışmanın merkezi haline gelmektedir.

Buna karşın Karadeniz Havzası'nda bölgesel işbirliğini beraberinde getirecek girişimlerin sayısının ve kapsayıcılığının arttığını gözlemliyoruz. Bunun en önemli nedeni, sahip olunan ekonomik, ticari ve enerji tabanlı potansiyelin değerlendirilebilmesi ve havza ülkelerinin tümünü ilgilendiren bölgesel güvenlik ve çevre güvenliği gibi sorunlarla başa çıkılabilmesi noktasında ulus devletlerin tek başlarına alacakları kararların, sahip oldukları gücün ve caydırıcılığın yeterli olmamasıdır. Ancak, yine de havzada ortaya konan işbirliği girişimlerinin de genel manada çatışma iklimini yadsıyan bir karaktere sahip olmadığını, hatta belirli düzeylerde ve alanlarda da olsa bölgesel işbirliğinden çok bölgesel çatışma iklimini kuvvetlendiren birer faktör haline geldiğini söyleyebiliriz. Çok farklı kimlikleri, siyasal anlayışları ve coğrafi gerçeklikleri bünyesinde barındıran ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle SSCB'nin ideoloji ile perdelenmiş siyasal-sistemik hâkimiyetinden kurtulan Karadeniz Havzası çatışmaya eklemlenmiş önemli

bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri de Soğuk Savaş esnasında dondurulmuş olan toplumsal, tarihsel, etno-kültürel, dinsel ve siyasal problemlerin yeniden canlanması ve havzanın gecikmiş bir milliyetçi uyanış ile sarmalanarak ulusal güç, çıkar ve kapasite rekabetine dayalı realist bir anlayışı içselleştirmesidir.

Çalışmamız kapsamında öncelikle Geniş Karadeniz Havzası tanımını değerlendirecek ve havzanın içerisinde bulunduğu güncel bölgesel konumu ele alacağız. Daha sonra ise savunmacı realizm ve saldırgan realizm kavramlarının içerikleri üzerinde duracağız. Çalışmanın son bölümünde ise Karadeniz Havzası'ndaki çatışma gerçekliğini savunmacı ve saldırgan realizm kavramları çerçevesinde anlamlandıracağız.

2. Karadeniz Havzası'nın Bölgesel Görünümü ve Geniş Karadeniz Havzası

Karadeniz Havzası, bulunduğu coğrafya ve taşıdığı tarihsellik açısından çok önemli sayılabilecek bir alanı ifade etmektedir. Bu havza, yalnızca doğal kaynaklara sahip olması ve petrol ile doğalgaz aktarım alanı haline gelmesi ile değil, aynı zamanda doğu-batı ve kuzey-güney eksenindeki konumu ile de ilişkilendirilmelidir.

Karadeniz Havzası; Orta Asya, Hazar ve Kafkaslar ile Balkanlar'ı, Rusya ve Ukrayna'nın temsil ettiği kuzey ile Türkiye üzerinden güneyi, genel anlamda da Asya ile Avrupa'yı bir araya getiren bir coğrafyayı ifade etmektedir. Çoğu kişi için Karadeniz deyince akla yalnızca bu denize kıyısı olan ülkeler gelmektedir. Fakat bugün, Karadeniz Havzası deyimi ile çok daha geniş bir coğrafyadan dem vurulmaktadır. İşin gerçeği, Karadeniz Havzası'nın tam olarak neresi olduğu ve hangi bölgeleri kapsadığı konusunda üzerinde tam olarak anlaşılabilmiş bir tanımlama yoktur. Aslında, Karadeniz Havzası tanımlaması yalnızca coğrafi gerçeklere dayalı olarak değil; askeri, ekonomik, siyasi ve kültürel faktörler de değerlendirilerek kullanılmaktadır.² Karadeniz Havzası tanımının bu kadar geniş olarak algılanması genel olarak Soğuk Savaş sonrası ortaya konmuş olan bir tutumdur ve henüz herkesçe kabul edilebilmiş değildir. Günümüzde Karadeniz Havzası denince; Kafkasya'nın tamamı, Doğu ve Güneydoğu Balkanlar, Ukrayna ve Rusya'nın güneyi ile Türkiye akla gelmektedir. Dikkat edilirse, Karadeniz Havzası'nın tıpkı eskiden olduğu gibi Doğu ile Batı arasında bir bağlantı noktası, bir sınır çizgisi oluşturduğu görülebilecektir. Ne var

² Ronald Hatto and Odetta Tomescu, "The EU and the Wider Black Sea Region: Challenges and Policy Options", *Garnet Policy Brief*, No. 5, 2008, p. 1.

ki, Karadeniz Havzası ve bu havzada yer alan halklar, Batılıların bilinçaltında hep ötekileştirilen unsur konumunda kalmıştır.³

Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin sayısı Soğuk Savaş döneminde yalnızca 4 iken (SSCB, Türkiye, Bulgaristan, Romanya), Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından bu rakam artmış ve 6'yı bulmuştur. Bu devletler; Rusya Federasyonu, Ukrayna, Gürcistan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'dir. Yani, 'Karadeniz Havzası' denildiği anda direkt olarak aklımıza gelmesi gereken ülkeler bunlardır. Ne var ki, 1992'de kurulmuş olan KEİT'in Karadeniz'e kıyısı olmayan devletleri de Karadeniz Havzası'na dâhil ettiğini görüyoruz. Bu devletler; tarihsel boyutu haiz bağlar, coğrafi yakınlık ve ekonomik ilişkileri neticesinde Karadeniz Havzası'na ait olarak kabul edilmişlerdir.⁴ İşte, tam da bu noktada 'Geniş Karadeniz Havzası' adı verilen bir coğrafi anlamlandırma literatüre dâhil olmuştur. Üstelik bugün Karadeniz Havzası denildiği an tüm küresel/bölgesel aktörlerin üzerinde durduğu tanımlama da KEİT eliyle siyasal/bölgesel anlamda ilk kez ortaya konmuş olan bu adlandırma olmaktadır.⁵

Havza; dağ ve tepelerle sınırlanmış, suları aynı denize akan kara parçası, deniz boyunca uzanan kıyı ya da bölge olarak tanımlandığına göre, Karadeniz de büyük bir havzadır. Zira bu denize akan Tuna, Dinyeper, Don, Volga gibi nehirler ve bu denizi çevreleyen Balkan Dağları, Transilvanya Alpleri, Kafkas Sıradağları ve Kuzey Anadolu Sıradağları bulunmaktadır. Bu durumda Karadeniz Havzası'nı, Tuna, Dinyeper ve Don Nehirleri'nin üzerinden geçerek Karadeniz'e ulaşan; Balkanlar, Kafkaslar ve Anadolu'yu da içerisine alan coğrafi bölge olarak görebiliriz.

SSCB'nin dağılmasının ardından Karadeniz Havzası'nda bağımsız hareket etmeye başlayan yeni devletlerin ortaya çıkması, bu devletlerin hemen hepsinin etnik ve dinsel kaynaklı siyasal problemler yaşaması ve bölgede kanlı iç savaşların patlaması, Batı Dünyası'nın dikkatini Karadeniz Havzası'na çekmiştir.⁶ Havzanın üzerindeki Sovyet gölgesi de ortadan kalkınca, başta ABD olmak üzere Batılı devletler ve kurumlar rahatlıkla bölgeye nüfuz etmeye ve Rusya'nın dolduramadığı boşluğu, Türkiye'nin

³ Aurelian Stinga, "European Security in the Wider Black Sea Area", *USAWC Strategy Research Project*, No. 12, 2007, p. 1.

⁴ Ines Hartwig, "Black Sea Economic Cooperation Process", *EIPASCOPE*, No. 1, 1997, pp. 1-2.

⁵ Mustafa Aydın, "Europe's New Region: The Black Sea in the Wider Europe Neighbourhood", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 5, No. 2, 2005, pp. 257-283.

⁶ Mustafa Aydın, "New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus: Causes of Instability and Predicament", *Center for Strategic Research*, 2000, pp. 10-13.

de yardımlarıyla, doldurmaya başlamışlardır. 1990'ların başından itibaren Avrasya Coğrafyası'nda kartlar yeniden dağıtılmaya başlanırken, Karadeniz Havzası bu dağıtımın merkezinde bulunuyordu.⁷ İşte, Geniş Karadeniz Havzası tanımı tam da bu noktada ortaya çıktı.

Karadeniz Havzası'na dâhil olan bölgelerin ve ülkelerin sayısının fazlaştırılmasının bir diğer sebebi de, günümüzde Geniş Karadeniz Havzası'nda yer aldığını belirttiğimiz ülkeler arasındaki ekonomik yakınlıktır. Karadeniz, tarih boyunca Avrupa'dan Hazar'a uzanan ticaret yollarının kesişme noktasında bulunmuştur. Karadeniz'e egemen olan güçler de Doğu'dan Batı'ya yapılacak göçleri ve mal ticaretini kontrol eder hale gelmiştir. Ticaretin ve insan hareketliliğinin çok arttığı günümüzde, Karadeniz'e egemen olan tek bir siyasal güç de olmadığı için, düzenin sağlanması adına bölge devletlerinin işbirliği içerisinde hareket etmeleri gerekmektedir.⁸ İşbirliğinin sağlanması da ancak Doğu Avrupa, Balkanlar, Türkiye ve Kafkaslar bölgelerinde yer alan devletlerin bir arada hareket etmeyi öğrenmeleri ile mümkün olabilecektir.

Yine de, Geniş Karadeniz Havzası deyimini en çok kullanan aktörler AB ve ABD'dir. Enerji kaynakları açısından çok zengin olan Hazar Havzası'nın, bu kaynaklarını ancak Karadeniz üzerinden Avrupa'ya ulaştırabilecek olması önemlidir.⁹ Bölge, aynı zamanda Rusya'nın arka bahçesinde yer almakta ve bu ülkenin dış politika hamlelerini yakından takip etme olanağı tanımaktadır. Bunun yanı sıra, Ortadoğu ve Orta Asya'ya çok yakın olması ve AB'nin güvenliği açısından çok büyük önem taşıması gibi nedenler dolayısıyla, bölge Atlantik Dünyası nezdinde tek parça olarak algılanmaktadır. 11 Eylül 2001 sonrası, NATO'nun 2002 yılında gerçekleştirdiği Prag Zirvesi sonrası teşkilatın doğuya doğru genişlemesi ve 'yeni yetenekler' kazanarak, sonunda, Karadeniz ve Hazar Havzaları'nı da içerisine alması konusunda görüş birliğine varılmıştır.¹⁰ Bu zirvenin ardından, Bulgaristan ve Romanya gibi Karadeniz'e kıyısı bulunan devletler NATO'ya kabul edilmiş ve Avro-Atlantik Dünyası'nın yeni hedefinin genelde Avrasya Coğrafyası'nda, özelde de Geniş Karadeniz Havzası üzerin-

⁷ Yannis Tsantoulis, "Geopolitics (Subregionalism), Discourse and a Troubled 'Power Triangle' in the Black Sea", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 9, No. 3, 2009, pp. 243-258.

⁸ Ahmet İmre, "Financial Cooperation Within the Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 6, No. 2, 2006, pp. 243-255.

⁹ Ersan Bucutoğlu and Gökhan Koçer, "Politico-Economic Conflicts in the Black Sea Region in the Post Cold War Era", *OSCE Yearbook*, 2006, p. 112.

¹⁰ Gülnur Aybet, "The Evolution of NATO's Three Phases and Turkey's Transatlantic Relationship", *Perceptions*, Vol. 17, No. 1, 2012, pp. 19-36.

de siyasal, askeri ve ekonomik etkinlik kurabilmek olduğu anlaşılmıştır. 2004'te İstanbul'da gerçekleştirilen NATO Zirvesi sonrası, Balkanlar'dan sonra Kafkaslar ile de ilgilenileceği ve NATO'nun Karadeniz'e savaş gemileri sokarak bu bölgede Rusya'nın elinde olan güç tekeline kırmayı amaçladığı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede NATO, Montrö'nün değiştirilmesi ve Akdeniz'deki Aktif Çaba (Active Endeavour) Misyonu'nun bir benzerini Karadeniz'de de gerçekleştirmek gibi hedefler belirlemiştir.¹¹

Tüm bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, Geniş Karadeniz Havzası adlandırmasının Avro-Atlantik Dünyası'nın çıkarlarına uygun bir siyasal anlamlandırma olduğunu ve Karadeniz'i çevreleyen tüm coğrafyaları bir bütün olarak görerek, tek bir merkezden şekillendirerek Avro-Atlantik Dünyası'nın sistemsel hegemonyasına eklemeyi hedeflediği anlaşılabilmektedir. 2007 yılına değin birbirine paralel olarak gerçekleştirilmiş olan NATO ve AB genişlemeleri de bunu kanıtlamaktadır. Yani Geniş Karadeniz Havzası, coğrafi olmaktan daha çok sistemsel-siyasal bir adlandırmadır.

Geniş Karadeniz Havzası tanımlamasına karşı çıkan en önemli aktör, Soğuk Savaş döneminde, SSCB adı altında havzayı siyasal kontrolü altında tutmuş olan Rusya'dır. 1990'lı yıllarda yaşadığı dönüşüm süreci esnasında havzadaki siyasal işleyişten uzak durmak zorunda kalan Rusya, milenyum sonrası dönemde ekonomik ve siyasal olarak güçlenmesi ile birlikte yönünü tekrar Karadeniz'e çevirmiştir. Avro-Atlantik Dünyası'nın sistemsel hegemonyasına karşı, çok kutuplu bir küresel yapılanma arzulayan Rusya, özellikle Karadeniz Havzası'nda kuracağı etkinliğin, hatta hegemonyanın, kendi sistemsel algısını güçlendirecek en önemli faktör olduğunun bilincindedir. Yakın çevre politikası ekseninde Karadeniz Havzası'nda yer alan eski SSCB topraklarını kendi siyasal/ekonomik nüfuzuna eklemeyi hedefleyen Rusya'nın son dönemde ortaya koyduğu Avrasya Ekonomik Birliği projesi,¹² Avrasya geneli ve Karadeniz Havzası özelinde yaratmak istediği bölgesel hegemonyanın bir ifadesi olarak görülebilir.

Geniş Karadeniz Havzası tanımlamasının, Avro-Atlantik Dünyası tarafından, eski SSCB topraklarına yönelik sistemsel hegemonya yaratabilme düşüncesinin bir ürünü olarak ortaya konduğunu düşünen Rusya, bu tanım-

¹¹ Nurşin Ateşoğlu, *Güney, Batı'nın Yeni Güvenlik Stratejileri AB-NATO-ABD*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 52-57.

¹² Rilka Dragneva and Kataryna Wolczuk, "Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?", *Chatham House Briefing Paper*, 2012, pp. 1-16.

lamayı kendisine yönelik bir tehdit olarak görmektedir. NATO genişlemele-
rine karşı çıkması, bunu ABD ve AB nezdinde paylaşması, hatta NATO'ya
üye olmayı amaçlayan Ukrayna ve Gürcistan gibi ülkelerin yönetimleri nez-
dinde uyguladığı siyasal baskı, Rusya'nın ne denli ciddi olduğunu kanıtlayan
hususlar olarak görülmelidir.¹³ Rusya, bu bağlamda, Montrö Sözleşmesi'nde
Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin bu denize girmele-
rini sağlayacak bir değişikliğin yapılmasına karşı çıkmaktadır. Zira böyle bir
değişiklik durumunda, başta ABD olmak üzere, Karadeniz'e kıyısı olmayan
ülkelerin savaş gemileri bu denize girecek ve böylece Rusya'nın havzadaki
gücü ve etkinliği sınırlanabilecektir. NATO'nun Karadeniz'e girişi anlami-
na gelecek olan bu değişiklik, Rusya'nın siyasal/askeri baskısını yakından
hisseden Ukrayna ve Gürcistan gibi devletlerin NATO üyelik istemlerini de
yeniden gündeme getirecektir. Bu çerçevede, Rusya'nın, Montrö Sözleşme-
si'nin değiştirilmesine karşı çıkan NATO üyesi Türkiye ile aynı paydada bir
araya geldiğini görüyoruz. Türkiye kendi bölgesel gücünün sınırlanabileceği
ve Boğazlar Bölgesi'nde büyük bir çevresel tehdit ile karşı karşıya kalabi-
leceği gerekçesiyle Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesine karşı çıkmak-
tadır. Yine, yumuşak güce dayalı dış politika paradigmasının, Rusya-NATO
gerginliği bağlamında bölge ülkeleri nezdinde anlamsızlaşabileceği ve dip-
lomatik/bölgesel gücünün azalabileceği endişesi de Türkiye'nin Montrö ko-
nusunda oldukça ketum bir tutum sergilemesini beraberinde getirmektedir.
Bunun yanı sıra, Türkiye, enerji kaynakları açısından bağımlı olduğu Rusya
ile ilişkilerinin bozulabileceği gerekçesiyle de Montrö Sözleşmesi'nin, kıyı-
daş olmayan devletler lehine bozulmasına karşı çıkmaktadır.¹⁴

KEİT'in Avro-Atlantik Dünyası'nın desteği ile bu ittifakın havzadaki
partneri Türkiye tarafından işlevsel hale sokulmaya çalışılması Rusya'da
tedirginlik yaratmaktadır. Bu nedenle, Rusya, bir yandan KEİT üyeliği çer-
çevesinde örgütü kendi çıkarlarına uygun bir görünüme büründürmeye ve
Avro-Atlantik Dünyası'nın değerleri ve çıkarlarından uzaklaştırmaya çalış-
ırken, diğer yandan Avrasya Ekonomik Birliği adı altında havzaya hitap
eden ve tamamıyla kendi kontrolünde olacak bir bölgesel kurumsallaşma
yaratma çabasındadır.

Alexander Goncharenko günümüzde Karadeniz Havzası'nın tam ola-
rak neyi ifade ettiğini çok iyi bir şekilde özetlemiştir:

¹³ Julianne Smith, "The NATO-Russia Relationship: Defining Moment or Deja Vu?", *CSIS Project*, 2008, pp. 8-16.

¹⁴ F. Stephen Larrabee, "The United States and Security in the Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 9, No. 3, 2009, pp. 301-315.

“Klasik jeopolitik teorilere göre, Karadeniz Havzası, Avrasya’da düzenin ve güvenliğin en önemli köşe taşlarından biridir. Bu bölge sahip olduğu doğal kaynaklar, enerji ve ulaşım hatları ile çok hassas bir alandır. Karadeniz Havzası, kalpgah (heartland) ve kenar kuşak (rimland) teorilerinin de kesişim alanını oluşturmaktadır. Bu bölge üzerinde sağlanacak hâkimiyet, Avrasya egemenliğini de beraberinde getirecektir. Bu nedenle Karadeniz Havzası; siyasal, askeri, finansal, vb. alanlarda tüm küresel aktörlerin ilgi alanında bulunmaktadır.”¹⁵

Karadeniz Havzası, bünyesinde barındırdığı farklı sosyo-kültürel, tarihsel, etnik ve coğrafi gerçeklikler nedeniyle çatışmaya yatkın bir bölgesel görünüme haizdir. Soğuk Savaş sonrası yeniden yapılandırılmaya çalışılan alan tanımlaması neticesinde belirginleşen bölgesel/siyasal ayrımlar da çatışma faktörünün altını çizmektedir. Havzanın, uluslararası sistem ekseninde süregelen büyük çaplı güç mücadelesinin üzerine odaklandığı Avrasya’nın alt bileşeni olması da bölgede çatışma faktörünün ağır basmasında etkilidir. SSCB’nin ideoloji tabanlı askeri-siyasal baskısından kurtularak bağımsızlığa kavuşan ya da bağımsız dış politika izleyebilme yetisi kazanan havza ülkelerinin ulus devlet ve ulusal güç ile çıkar odaklı milliyetçi uyanışlarını oldukça geç bir zaman diliminde gerçekleştirmek zorunda kalmaları, havzada çatışmacı bir ortamın oluşması yönünde önemli bir kırılma noktası yaratmıştır. Havza ülkelerinin gerek kendi aralarında (Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ merkezli savaş ve Rusya ile Gürcistan arasında 2008 yılında yaşanan savaş)¹⁶, gerekse de kendi içlerinde donmuş çatışma bölgeleri üzerinden (Dağlık Karabağ, Abhazya, Güney Osetya, Transdinyester gibi)¹⁷ ifadesini bulan çatışmalar, havzadaki milliyetçi uyanışların ortaya çıkardığı olumsuzluklar olarak görülebilir.

Tarihsel, sosyo-kültürel, kimlik odaklı ve psiko-sosyal anlamda çok farklı içeriklere sahip olan coğrafi unsurların Karadeniz Havzası ana başlığı altında değerlendirilmeye çalışılması, farklı gerçekliklere ve çıkar algılamalarına sahip bölgelerin/ülkelerin birbirleriyle çatışmaya başlamalarına ve ortak bir paydada buluşamamalarına neden olmuştur. Yani havzanın,

¹⁵ Alexander Goncharenko, “The Wider Black Sea Area: New Geopolitical Realities, Regional Security Structures and Democratic Control: A Ukrainian View”, *NATO Defense College Occasional Paper*, No. 11, 2005, p. 23.

¹⁶ Oksana Antonenko, “Towards a Comprehensive Regional Security Framework in the Black Sea Region After the Russia-Georgia War”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 9, No. 3, 2009, pp. 259-269.

¹⁷ Göktürk Tüysüzoğlu, *Karadeniz Havzası’nda Rekabet Analizi; İşbirliği Söylemlerinin Bölgesel Çatışma Beklentilerine Yansımaları*, Derin Yayınları, İstanbul, 2013, s. 108-126.

Geniş Karadeniz Havzası adlandırması çerçevesinde kendisine eklemlediği parçalı coğrafi yapı, bölgesel çıkar ortaklığı ve bütünleşme girişimlerinin farklı ulusal çıkarlar ve gelecek beklentileri üzerinden başarısızlığa uğramasına neden olmaktadır.

Karadeniz Havzası kapsamında yer alan Balkanlar ile Güney Kafkasya'nın tarih, sosyo-kültürel yapı ve kimliklenme süreci, ekonomik işleyiş ve gelişim ile uluslararası sistem tabanlı bölgesel rekabet çerçevesinde kendilerine atfedilen önemin aynı olmaması, Karadeniz Havzası'nın nedenli parçalı bir siyasal/bölgesel görünüme sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Zira Balkanlar, NATO ve AB genişlemesinin önemli bir parçası olarak Avro-Atlantik İttifakı'na eklenirken, Güney Kafkasya özelinde donmuş çatışma bölgelerinde ifadesini bulan (Gürcistan'ın Güney Osetya ve Abhazya'ya yönelik askeri eylemliliği sonrası yaşanan 2008 tarihli Rusya-Gürcistan Savaşı en önemli örnektir) ve enerji projeleri ile NATO'nun doğuya açılma planları ile ilişkilendirilen ciddi bir bölgesel rekabet yaşanmaktadır.

SSCB'nin askeri-siyasal hâkimiyeti ile koruyuculuğundan yoksun kalan çoğu havza ülkesinin ekonomik, askeri ve diplomatik yetersizliğinin farkına varması da ulusal güce dayalı ve rekabeti dışlamayan bölgesel bir görünüm yaratmıştır. Bu görünüm, yerine göre saldırgan ya da savunmacı realist dış politika yaklaşımlarını beraberinde getirmektedir. Havza ülkelerinin SSCB dönemine ilişkin içselleştirmiş oldukları olumsuz yaşanmışlıklar nedeniyle Rusya'ya uzak durmaları da bölgesel ilişkileri etkileyen bir faktördür. Rusya'nın, Avrasyacı dış politika doktrini¹⁸ çerçevesinde, yakın çevre olarak gördüğü Karadeniz Havzası'nı siyasal kontrolü altına almaya dayalı bir dış politika yaklaşımı geliştirmesi, havzanın bölgesel yapılanmasının realist/neorealist öncüller doğrultusunda şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Rusya'nın realist öncüller çerçevesinde dış politika izlemesinin en önemli nedeni, yakın çevresini kontrolü altında tutarak, çok kutupluluk üzerine kurguladığı sistemik öngörülerine meşruiyet kazandırmak istemesidir.¹⁹

Karadeniz Havzası'na ilişkin Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan en önemli gerçekliklerden biri de coğrafi kapsam genişlemesi sonrası

¹⁸ Mark Bassin, "Klasik ve Yeni Avrasyacılık: Geçmişten Gelen Devamlılık", *Bilge Strateji*, C. 3, No. 4, 2011, s. 117-135.

¹⁹ Thomas Ambrosio, "Russia's Quest For Multipolarity: A Response to US Foreign Policy in the Post-Cold War Era", *European Security*, Vol. 10, No. 1, 2001, pp. 45-67.

'Karadeniz' tabanlı bir bölgesel ortaklığın bir türlü kurumsallaştırılmaması olmuştur. Karadeniz'e kıyısı olmayan ve kendisini farklı bölgesel/coğrafi unsurlar üzerinden ifade etmeyi tercih eden halkların/devletlerin Geniş Karadeniz Havzası adlandırması eliyle ekonomik, siyasal ve sosyal manada tek bir potada eritilebilmesi düşüncesinin, bugün gelinen nokta itibarıyla başarısızlığa uğradığı ortadadır. Tarihsel, sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda aynı paydada buluşamayacak halkların/devletlerin Karadeniz çatısı altında birleştirilmesi çabası, ekonomik işbirliği imkânlarının geliştirilebilmesi yönünde çalışmalar yürüten KEİT'in mevcut etkisizliği bağlamında ele alındığında, durum çok daha net bir şekilde gözler önüne serilebilmektedir.²⁰ Havzanın farklı bölgelerinde yer alan halkların/devletlerin kendi geleceklerini farklı siyasal/bölgesel projeler içerisinde görmelerine ilişkin verilebilecek en önemli örnek, Balkan ülkelerinin AB'yi en önemli gelecek projesi olarak görmeleridir. Öyle ki, Karadeniz kıyısında yer alan Bulgaristan ve Romanya, Karadeniz odaklı bir bölgesel işbirliğinin gelişimine hizmet etmek yerine AB üyesi olmayı ve birliğin Karadeniz politikalarına hizmet etmeyi tercih etmişlerdir. Aynı durum, KEİT üyesi olan ya da olmayan ancak Geniş Karadeniz Havzası içerisinde tanımlanan diğer Balkan ülkeleri için de geçerlidir. AB'nin Batı Balkanlar açılımı, esasen Karadeniz Havzası'nın batı kısmını tamamen Avrupa'ya entegre edebilmeyi amaçlamaktadır.²¹ KEİT'in kurucusu olan ve Karadeniz tabanlı bir bölgeselleşme girişiminin en önemli destekçisi olarak görülebilecek Türkiye'nin dahi, AB ile üyelik müzakereleri yürütüyor oluşu, havza ülkelerinin Karadeniz tabanlı bir bölgeselleşme girişiminde yeterince samimi olmadığını ve Karadeniz'e üyesi oldukları/olacakları farklı kurumsal/bölgesel girişimler penceresinden yaklaştıklarını göstermektedir. KEİT'in lider ülkelerinden Rusya'nın, eski Sovyet cumhuriyetleri başta olmak üzere, Avrasya genelinde kurumsallaştırmaya çalıştığı Avrasya Ekonomik Birliği'nin en temel hedeflerinden birinin Karadeniz Havzası'nın doğusu ve kuzeyini kendisine entegre etmek olması da Karadeniz tabanlı bağımsız bir bölgeselleşme girişiminin neden başarısız olduğuna/olacağına dair en önemli göstergelerden biridir. Havzanın sahip olduğu ekonomik potansiyelin kullanılabilmesi yönünde beliren istekliliğin en önemli göstergeleri olan doğu-batı yönlü enerji projelerinin hayata geçirilmesi aşamasında ortaya çıkan geniş çaplı anlaşmazlık ve kutuplaşma da, havza ülkelerinin

²⁰ Emel G. Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü," *Uluslararası İlişkiler*, C. 3, No. 10, 2006, s. 149-179.

²¹ Ritsa Panagiotou, "The Greek Crisis As a Crisis of EU Enlargement: How will the Western Balkans be Affected?," *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 13, No. 1, 2013, pp. 89-104.

Karadeniz odaklı işbirliğini geliştirmekten çok kendi siyasal/kurumsal/sistemsal rollerine uygun olarak hareket ettiklerini kanıtlamaktadır. Geniş Karadeniz Havzası tanımının üzerine teşkilatlandırılmaya çalışılan KEİT de, bugün itibarıyla, havza ülkeleri arasında Karadeniz odaklı bir forum olmaktan öteye geçebilmiş değildir.

Geniş Karadeniz Havzası tanımlaması havzanın batısı ve doğusu, hatta kuzeyi arasındaki toplumsal, siyasal ve ekonomik farklılıkları da ortadan kaldıramamış, bu farklılıklar, hükümetlerarası kurumlar ile yapılar üzerinden ifadesini bulan bölgesel işbirliği girişimlerine zarar vermiştir. Zira havzanın doğusu ile batısı ve kuzeyi ile güneyi arasında çok ciddi yapısal farklılıkların bulunması, bölgesel ekonomik işbirliği girişimlerini iki hatta üç vitesliliğe mahkûm kılmıştır. Neofonksiyonel bir bölgeselleşme girişimi olan AB'nin dahi 2004 ve 2007 genişlemelerinin ardından ve küresel ekonomik kriz ekseninde 'çok vitesliliği' gündemine aldığı düşünüldüğünde,²² farklılıkların ayyuka çıktığı Karadeniz'de topyekûn bir bölgesel işbirliği kurumsallaşmasının gerçekleştirilebilmesinin çok zor, hatta imkânsıza yakın olduğu görülebilecektir.

3. Savunmacı Realizm, Saldırgan Realizm ve Çatışma Gerçekliği

Neorealizmin en temel yapısal varsayımlarından biri, uluslararası sistemde ulusal siyasal sisteme benzer yasal bir hiyerarşi bulunmadığı için, anarşinin sisteme egemen olduğu hususudur. Nitekim neorealizm, bu anarşi içerisinde kendi güvenliklerini sağlamanın peşinde olan ulus devletlerin güç elde etmeye çalıştıklarını ve toplamda ulusal güç ya da kapasite olarak adlandırılan bu fiziksel ve psikolojik güç unsurlarının ulusal güvenliğin sağlanması noktasında bir araç olduğunu belirtir. Güç elde edilmesi aşamasında ortaya çıkan bir siyasal-yönetimsel ikilem ise neorealizmin üzerinde durduğu en önemli hususlardan biri olan güvenlik ikileminin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bilindiği gibi güvenlik ikilemi, devletlerin kendi güvenliklerini sağlamak isterken edindikleri silahların ve izledikleri politikaların sistemdeki diğer devletler tarafından tehdit olarak algılandığını ve tehdit algılayan diğer ülkelerin de kendi güvenliklerini sağlamak için o devlete karşı silahlandıklarını ya da saldırgan politikalar izlediklerini kaydeder.²³ İşte belirtilen bu güvenlik ikilemi kavramının özünde yatan savunma ve saldırı refleksleri, neorealist kuramın öngördüğü

²² Hilal Günay Öztürk, "İki Vitesli Değil Çok Vitesli Avrupa'ya Doğru", *TASAV Dış Politika Araştırmaları Merkezi*, No. 2, 2013, s. 1-7.

²³ Evan Braden Montgomery, "Breaking Out of the Security Dilemma: Realism, Reassurance and the Problem of Uncertainty", *International Security*, Vol. 31, No. 2, 2006, pp. 151-185.

en önemli sistemik denge unsurlarından biri olan savunmacı realizm-saldırgan realizm karşıtlığına işaret etmekte ve neorealizme göre güvenlik ikilemi hususu yadsınamaz bir gerçeklik haline gelmektedir.²⁴

Savunmacı realizm, uluslararası sistemdeki birincil oyuncu olan ve rasyonel davrandıkları öngörülen devletlerin uluslararası sistem bağlamında karşı karşıya kaldıkları anarşik ortamın, onları, güvenliklerini sağlamaları noktasında güç bağımlısı haline getirdiğini ifade etmeye çalışmaktadır. Güvenlik ikileminin ortaya çıkardığı uluslararası sistemik istikrarsızlık, savunmacı realizmin temel yönelimini oluşturmaktadır. Uluslararası sistemin sıfır toplamlı bir oyundan ibaret olduğu gerçeğinden hareket eden savunmacı realizm; teknolojik, coğrafi, askeri ve doktriner manada sistemi oluşturan devletler arasında içsel bir dengenin varlığından bahsetmektedir. Savunmacı realizm, bahsedilen bu dengenin muhafaza edilebilmesinin anarşi içerisinde bulunan uluslararası sisteme, göreceli bir istikrar ve güvenlik getirebileceğini ifade etmektedir.²⁵

Neorealist kuramın babası olarak adlandırılan Kenneth Waltz, bu kuramın varsayımlarını ortaya koyarken devletlerarası güç mücadelesinin sürekli olacağını vurgulamış ve bu nedenle kendi kendini savunabilme (self-help) yeteneğinin altını çizmiştir.²⁶ Waltz, uluslararası sistemde güç dengesine dayalı sürekliliğin bir kıtas olduğunu açıklarken, değişimi de her yönüyle reddetmemiştir.

Özellikle Kenneth Waltz ve Robert Jervis tarafından öngörülmüş olan ve sistemik denge unsurunun kavramsallaştırılması noktasında önemli bir meşruiyet sağlayan savunmacı realizme göre, uluslararası sistemin temel oyuncuları olan devletler, kendi ulusal savunmalarını ve güvenliklerini riske atmayacak boyutta bir askeri/ekonomik/teknolojik güce sahip olurlar ve aynı zamanda sistemde yer alan diğer oyuncuları da yakından takip ederler.²⁷ Dengeyi oluşturan devletler, kendi güvenliklerini riske atacak adımlar atılması durumunda, o adımı atan devlet/devletlere karşı göreceli bir güçsüzlük içerisinde sürüklenecekleri için, dengenin yeniden sağlanması ve

²⁴ Jeffrey W. Taliaferro, "Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, Vol. 25, No. 3, 2001, pp. 128-161.

²⁵ Robert Powell, "Anarchy in International Relations Theory: The Neorealist-Neoliberal Debate", *International Organization*, Vol. 48, No. 2, 1994, pp. 313-344.

²⁶ Kenneth N. Waltz, "Structural Realism After the Cold War", *International Security*, Vol. 25, No. 1, 2000, pp. 5-41.

²⁷ Robert Jervis, "Cooperation Under the Security Dilemma", *World Politics*, Vol. 30, No. 2, 1978, pp. 167-214.

gücü bir amaç olarak görmeye başlayan devlet/devletlerin dengelenebilmesi noktasında, o devlet/devletlere karşı, birlikte hareket etmeye başlarlar ve sonuç olarak güç dengesini yeniden inşa ederler.

Savunmacı realizm, uluslararası politika bağlamında daha iyimser ve olması gerekeni yansıtan bir yaklaşım olarak görülebilir. Bu yaklaşıma göre, devletler birbirlerine karşı göreceli güçlerini arttırmayı değil, sistemin sağlayacağı güvenliğin göreceli olarak artırılmasını amaçlamaktadırlar. Savunmacı realizm, uluslararası sistemi meydana getiren oyuncular olan devletlerin iç ve dış politikalarında yaşanacak bir değişimin sonucu olarak ortaya çıkabilecek sistem karşıtı, çatışmacı ve genişlemeci yaklaşımların belli bir zaman dilimi içerisinde ortaya çıkacağını ve kısa sürede bastırılacağını ifade etmeye çalışmaktadır. Zira devletlerin ortak çıkarı olan güvenliğin sağlanabilmesi hususu, ancak ve ancak ılımlı ve dengeli bir dış politika izlenerek uluslararası sistemin dengesinin korunması ile mümkün olabilecektir. Savunmacı realizmin üzerinde durduğu bir diğer husus da yapısal değişkenlerde yaşanacak değişimlerin,²⁸ belli bölgelerde ve belli devletler arasında güvenlik ikileminin artmasına ve dolayısıyla savunmacı realizmin öngördüğü dengenin bozulmasına neden olabileceğidir. Bu noktada, devletlerin ulusal güce ilişkin hesaplamaları ve bölgesel dengelerin geleceğine ilişkin algılamaları da etkili birer unsur olacaktır.²⁹

Uluslararası sistemdeki dengenin korunabilmesi hususunda küresel güçlerin birbirlerine ait dokunulmaz çıkarlara müdahale etmemeleri ve uluslararası sistemin dengesini çok yakından ilgilendiren siyasal, ekonomik veya toplumsal bir mevzuda bir arada hareket ederek sorunun çözümü noktasında işbirliği yapmaları da bir savunmacı realizm belirtisidir.³⁰ Zira bu noktada küresel güçlerin, gidişatından memnun oldukları sistemik

²⁸ Yapısal değişkenler bağlamında ele alınan faktörler, belli ülkeler arasında ya da belli bölgeler dâhilinde değişiklik göstermekle birlikte, genel olarak, coğrafi yakınlık, savunma-saldırı dengesini yakından ilgilendiren ikili ya da çok taraflı siyasal/toplumsal sorunlar bağlamında ortaya çıkan farklı ve tehditvari yaklaşımlar, hammadde kaynaklarına ulaşım, uluslararası ekonomik baskılar, bölgesel ve ikili askeri denge, vb. şeklinde özetlenebilir. Daha fazla bilgi için bkz. Gideon Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, Vol. 51, No. 1, 1998, pp. 144-172.

²⁹ Jack S. Levy, "The Offense/Defense Balance in Military Technology: A Theoretical and Historical Analysis", *International Studies Quarterly*, Vol. 28, No. 2, 1984, pp. 219-238.

³⁰ Bu noktada Robert Jervis ve Charles Glaser'in ortaya koydukları ve büyük güçler arasındaki işbirliğinin nedenlerini ve sonuçlarını irdeleyen çalışmalar önemli birer kaynaktır. Bakınız Robert Jervis, "Realism and the Study of World Politics", *International Organization*, Vol. 52, No. 4, 1998, pp. 971-991; Robert Jervis, "Realism, Neoliberalism and Cooperation", *International Security*, Vol. 24, No. 1, 1999, pp. 42-63; Charles L. Glaser, "Realists As Optimists: Cooperation As Self-Help", *International Security*, Vol. 19, No. 3, 1996, pp. 50-90; Charles L. Glaser ve Chaim Kaufmann, "What is the Offense-Defense Balance and Can We Measure It?", *International Security*, Vol. 22, No. 4, 1998, pp. 44-82.

dengenin bozulmasını engellemek ve böylece güvenlik ikileminin ortaya çıkmasını önlemek için birlikte hareket ettiklerini görüyoruz.

Savunmacı realizmin yaşatılmasında ya da ortadan kalkmasında etkili olan bir diğer önemli faktör de iç politikada yaşanan gelişmeler ve değişim olarak gösterilebilir.³¹ Bu noktada sivil toplum örgütlerinin karar alma süreci üzerindeki etkinliği, asker-sivil ilişkilerinin mahiyeti ve siyasal liderlerin toplum ve uluslararası sistem içerisindeki konumlanışları ve idealleri ile sistemik değişimler çerçevesinde ulusal karar alıcıların tepkileri gibi unsurlar, savunmacı realist anlayışın yapılandırılmasında ya da terk edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Saldırgan realizm ise, uluslararası sisteme hâkim olan anarşinin devletlerin saldırgan bir politika izleyerek coğrafi ve siyasal genişleme yönünde harekete geçmelerine neden olacağını belirtmektedir.³² Saldırgan realizme göre, tüm devletler kendi ulusal güçlerini diğerlerine oranla maksimize etmenin peşindedirler. Zira sadece en güçlü olan devletler kendi çıkarlarını koruyabilir ve siyasal varlıklarını garanti altına alabilir. Devletler saldırgan ve genişlemeci politika izlemeden önce, böyle bir politika izlemenin yarar-zarar hesabını yaparlar ve izlenecek olan politikanın yararları, zararlarına üstün çıktığı takdirde o politikayı benimserler. Saldırgan realizm, uluslararası sisteme hâkim olan anarşi nedeniyle, yani uluslararası sistemik yapılanmayı dengeleyecek bir devletler üstü teşkilatlanmanın bulunmaması sebebiyle, sistem içerisinde bağımsız birer aktör olarak yer alan devletlerin kendi güvenliklerini kendilerinin sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Güvenliğin sağlanması hususu uluslararası sistemde çatışma unsurunu besleyebilecek bir ortam yaratmakta ve devletler silah edinimi, ulusal güce dayalı diplomatik baskı ve korumacı ekonomik yöntemler aracılığıyla savunmacı realizmi yadsıyan ve saldırgan unsurları ön plana çıkaran bir tutuma yakınlaşmaktadırlar.³³

³¹ Bu noktada uluslararası sistemin yapısında yaşanan ani bir değişimin iç politika gelişmelerini de ivedi bir şekilde yeniden yapılandırdığını ve özellikle de siyasal önderler ile diğer ulusal karar alıcıların bu tarz durumlarda ani ve keskin kararlar alabildiklerini görüyoruz. Sistemik değişim uzun vadeye yayıldığında ise, değişim daha evrimci bir süreç içerisinde gerçekleşmekte ve iç politikanın uluslararası sistem bağlamındaki etkinliği azalmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Thomas J. Christensen, *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization and Sino-American Conflict, 1947-1958*, Princeton University Press, New Jersey, 1996, pp. 255-256.

³² Jack Snyder, *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*, Cornell University Press, New York, 1991, pp. 11-12.

³³ Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, New Jersey, 1998.

Fareed Zakaria ve Randall Schweller gibi saldırgan realizmi ön plana koyan teorisyenlere göre, savunmacı realizm, devletlerin siyasal ve coğrafi genişleme yönündeki istemlerini anlamlandıramamaktadır.³⁴ Bunun en önemli nedeni de savunmacı realizmin üzerine yapılandırıldığı güç dengesi sürekliliğidir. Saldırgan realizme göre, devletlerin kendi güvenliklerini arttırabilmesinin yolu diğerlerinin ulusal gücünü azaltmaktan geçmektedir. Yani, saldırgan realizmde mutlak kazanç unsuru değil, göreceli kazanç unsuru egemen anlayış konumundadır. Saldırgan realizmin öngördüğü bir diğer önemli unsur da, güç odaklı saldırgan bir dış politika izleyen iki ya da daha çok devletin bunun bilincinde oldukları halde yaklaşımlarını farklılaştıramayacakları gerçekliğine yaslanmasıdır. Saldırgan realist politikalar izleyen devletler hedeflerine ulaşabilmek için ancak kısa süreli ve çıkar odaklı geçici ittifaklar oluşturabilirler.³⁵

Bir ülkenin saldırgan realist politikalar izlemesinde etkili olan birkaç önemli iç politik faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden birincisi, o devletin sahip olduğu siyasal ideolojidir. Kendi halkının isteklerine kulaklarını tıkayan ve bu istemlere karşı hiçbir tolerans göstermeyerek gerektiğinde şiddete de yönelen ideolojilere sahip olan ülkelerin dış politikada da genellikle iç politika uygulamalarına paralel olarak saldırgan ve güç odaklı bir yaklaşım izlediği söylenebilir. İkinci önemli faktör ise, o ülkenin kendi topraklarında yaşayan ve bölgesel ya da etno-kültürel anlamda toplumun çoğunluğundan farklılaşan vatandaşlarına karşı takındığı tutumdur. Bu nokta önemlidir, zira toprakları içerisindeki bu tarz farklılıkları bir tehdit olarak algılayan ve halkının bir bölümünü kendi güvenliği açısından bir risk unsuru olarak görerek devlete karşı yabancılaştıran ülkelerin, dış politika alanında da aynı tarz saldırgan ve ayrıştırıcı yaklaşıma yönelebilecekleri söylenebilir. Üçüncü önemli faktör ise, o devletin ya da devletlerin ulusal güç açısından kendisinden ya da kendilerinden zayıf olan komşu ülkelere karşı takındığı tutumdur. Bu noktada kendisinden güçsüz olan komşusunu siyasal anlamda dikkate almayarak ve toplumsal manada da aşağılayarak hareket eden devletlerin saldırgan realizme yatkın oldukları belirtilmelidir. Bir diğer önemli faktör ise o devletin ya da devletlerin izle-

³⁴ Randall Schweller, "Neorealism's Status Quo Bias: What Security Dilemma?", *Security Studies*, Vol. 5, No. 3, 1996, pp. 90-121.

³⁵ Saldırgan realizm, devletlerin içerisine sürüklenecekleri güç mücadelesi çerçevesinde sürekli bir devinim içerisinde olacaklarını kaydederek, uluslararası sistemin yapılanışı içerisinde uzun süreli ve kalıcı ortak çıkarlara dayalı siyasal ittifaklar bulunmadığını kaydetmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Joseph Grieco, "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization*, Vol. 42, No. 3, 1988, pp. 485-507.

diği savunma politikaları ve ordunun niteliği ile bu devlet ya da devletlerin siyasal yapılanması bağlamındaki rolüdür.³⁶

Saldırgan realizm, anarşik bir uluslararası sistem içerisinde kendi güvenliklerini korumak ve bu amaçla güç elde etmek zorunda olan devletlerin, verili güç ile yetinmeyeceklerini ve uluslararası sistem içerisindeki siyasal hâkimiyet yüzdelerini olabilecek en üst seviyeye varana dek arttırmak isteyeceklerini, yani hegemonya arayışında olacaklarını kaydetmektedir.³⁷ Büyük güçler, kendi eşsiz güçlerini yansıtacak hegemonyaya ulaşarak başka bir gücün kendilerine meydan okumasına engel olmaya çalışmaktadır.³⁸ Bu da ulusal kapasiteye dayalı ve yine ulusal kapasiteyi arttırmayı amaçlayan saldırgan realist bir dış politika duruşunu yani güç maksimizasyonunu beraberinde getirmektedir.³⁹ Mearsheimer, büyük güç olma özelliğine sahip olan devletin ya da devletlerin daha saldırgan hareket edebileceğini, zira bu devletin ya da devletlerin tehditlerini hayata geçirebilecek kapasitede olduğunu ifade etmektedir. Bir devletin diğer devletlerin gerçek amaçları hakkında bilgiye sahip olmaması ve bu amaçların ortaya çıkardığı planların sürekli değişen bir karakter göstermesi, o devleti yalnızca var olan süper güçler üzerine değil, potansiyel süper güçler üzerine de eğilmeye iter.

Saldırgan realizmin en önemli ismi olan John Mearsheimer, uluslararası sistem bağlamında kısa ve orta vadede dengeyi sağlayabilen en önemli yapılanmanın çift kutupluluk olduğunu belirtmekte, dengeleşmemiş çok kutupluluğu da çatışma unsurunu besleyen bir süreç olarak görmektedir. Mearsheimer, uluslararası sistem bağlamında bölgesel hegemonların statükoyu sağlayabilme noktasında çok önemli rolleri olduğunu, bu rolün uygulanmasında başarı sağlanabilirse, bölgesel hege-

³⁶ Andrew Kydd, "Sheep in Sheep's Clothing: Why Security Seekers do not Fight Each Other?", *Security Studies*, Vol. 7, No. 1, 1997, pp. 114-155.

³⁷ William C. Wohlforth, "The Stability of A Unipolar World", *International Security*, Vol. 24, No. 1, 1999, pp. 5-41.

³⁸ Brandon Valeriano, "The Tragedy of Offensive Realism", *International Interactions*, Vol. 35, No. 2, 2009, pp. 179-206.

³⁹ Mearsheimer'e göre ulusal güç her türlü askeri, ekonomik ve diğer devletlerin varlığından haberdar olmadığı gizli güçlerin toplamından ibarettir. Mearsheimer, genel olarak bu güç unsurlarının üzerinde dursa da bazı durumlarda psikolojik faktörlerin de etkili olabileceğini belirtmektedir. Bu noktada Mearsheimer'in verdiği en önemli örnek Vietnam Savaşı olmaktadır. Mearsheimer, bir ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar ve coğrafi yapının da güç unsurlarına eklemenebilecek ya da o devletin dış politika yaklaşımını etkileyebilecek (savunma-saldırı dengesini) birer faktör olduğunu ifade etmektedir. Mearsheimer, büyük güçleri, stratejik düşünme imkânları gelişmiş ve diğer devletlerin seçeneklerini çok iyi değerlendirerek kısa ve uzun vadeli hareket planları yapabilen devletler olarak değerlendirmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton Publishing, New York, 2001.

monların küresel hegemonyaya evrilebilme şanslarının yüksek olduğunu kaydetmektedir.⁴⁰

4. Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Neorealizmin ortaya koyduğu güç dengesi yaklaşımına uygun olarak hareket edersek, Karadeniz Havzası'ndaki siyasal yapının da önünde sonunda savunmacı realizme dayalı devletlerarası sistemik bir dengeye yöneleceğini söyleyebiliriz. Nitekim mevcut konjonktürde havza devletleri içerisinde ulusal kapasite açısından en güçlü ülke olan Rusya'nın, havza genelinde izlemeye çalıştığı güç kullanımı odaklı saldırgan dış politika yaklaşımı diğer ülkeler tarafından kendi güvenliklerine yönelik bir tehdit olarak görülmekte ve bu devletler ile Rusya arasındaki siyasal ilişkilere gerginlik hâkim olmaktadır. Karadeniz Havzası'nda yer alan ve Rusya'nın ardından bölgenin en önemli gücü olarak addedilen Türkiye, Rusya'nın havza geneline yansıttığı askeri güç odaklı saldırgan tutumu yumuşatmaya ve Rusya'yı da bölgede gerçekleştirilebilecek siyasal ve ekonomik işbirliğinin bir parçası yapmaya çalışsa da, bu konuda pek de başarılı olamadığı Gürcistan özelinde ortaya çıkmış durumdadır. Zira Türkiye'nin de Rusya'dan algıladığı güvenlik tehdidi anlamında bu ülkeye karşı kendisini çok da rahat hissettiği söylenebilir. Havzaya ilişkin güç hiyerarşisinde Rusya'nın ardından bir alt bölgesel güç konumunda yer aldığını söyleyebileceğimiz Türkiye, havza tabanlı bağlantısız bir politika izleyerek bölgenin en önemli dengeleyicisi olmayı planlamaktadır. Ne var ki, Türkiye, sahip olduğu Batılı siyasal ve askeri kimlik ile içerisinde bulunduğu bölgesel gerçekleri henüz tam manasıyla uyumlaştıramadığı için Rusya'nın güvenini kazanabilmiş değildir. Nitekim iki ülke arasındaki ilişkiler de daha çok enerji, ekonomi ve ticaret eksenli olarak gelişmektedir ve henüz geniş kapsamlı bir siyasal boyut kazanabilmiş değildir.⁴¹ Yani neorealizmin öngördüğü yüksek politika-alçak politika ayrımı Rusya-Türkiye ilişkileri bağlamında da etkisini göstermektedir. Yine de Rusya'nın Türkiye'ye karşı olan tutumu savunmacı realizmin öngördüğü dengenin dışına pek çıkmamaktadır.

Rusya'nın ulusal güç unsurlarına güvenerek ve bu unsurları etkin bir şekilde kullanarak giriştiği faaliyetler, havza ülkelerini büyük çaplı bir gü-

⁴⁰ Glenn H. Snyder, "Mearsheimer's World-Offensive Realism and the Struggle for Security", *International Security*, Vol. 27, No. 1, 2002, pp. 149-173.

⁴¹ Fatih Özbay, "The Relations Between Turkey and Russia in the 2000s", *Perceptions*, Vol. 16, 2011, pp. 69-92.

venlik ikilemine sürüklemektedir. Buna karşın, AB ve NATO'nun Karadeniz Havzası'ndaki faaliyetleri ve bu bölgeye bir aktör olarak yerleşip, havzayı, çok kutuplu bir görünüm arz etmeye başlayan uluslararası sisteme eklemleme çabaları da Rusya'yı aynı tür bir ikileme sürüklemektedir. Rusya, bu ikilemi saldırgan realist unsurları devreye sokarak atlatmaya çalışmakta ve havza ülkelerini Avro-Atlantik Dünyası'nın siyasal değerlerinden ve askeri örgütlenmelerinden uzak tutmaya çalışmaktadır.⁴² Rusya'dan tehdit algılayan ve güvenliklerini tehlikede gören havza ülkeleri ise, kendi aralarında yaşadıkları sorunlar ve Rusya'ya karşı oluşturacakları ittifakın yeterli etkinlikte olamayacağını düşündüklerinden, Rusya'nın gücünü dengeleyebilecek ve havza ülkelerinin Rusya'ya karşı güvenliğini garanti altına alabilecek olan ABD ve AB ile ittifak arayışına girmektedirler. Bu yönelim, ABD ve AB'nin Karadeniz Havzası'ndaki sistemik yapıyı değiştirme girişimleri ile birlikte düşünüldüğünde, Rusya'nın kendi güvenliğini sağlayabilme ve küresel güç konumunu pekiştirebilme stratejisi bağlamında, bu ülkenin büyük çaplı bir güvenlik ikileminin içerisine sürüklenmesine ve havzadaki çıkarlarına geniş çaplı bir saldırı gerçekleştirildiği gerekçesiyle saldırgan realizme yönelmesine neden olmaktadır. Rusya'nın yaşadığı güvenlik ikilemi ile havza ülkelerinin yaşadığı güvenlik ikilemi, Rusya'nın saldırgan realizme yönelmesi ve havza ülkelerinin de, havzanın sistemik yapısını tek kutupluluktan uzaklaştırmayı amaçlayan ABD ve AB ile ittifak yapması sonucunda dengelenmekte ve havza sıfır toplamı bir çatışma sürekliliğinin içerisine sürüklenmektedir.

Rusya'nın kendi güvenliğini sağlayabilmek ve havza genelindeki büyük güç konumunu koruyabilmek ve sürdürebilmek için izlediği Avrasyacı dış politika doktrini doğrultusunda, gerek havza ülkelerine karşı kullandığı siyasal, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik baskı unsurları ile gerekse de AB'ye karşı kullandığı enerji bağımlılığı silahı ile savunmacı realizmin öngördüğü doğal dengeyi bozmaya yönelik bir girişim içerisinde olduğu söylenebilir. Hâlbuki Soğuk Savaş'ın hemen ardından Rusya'nın Batılı siyasal, yönetsel ve ekonomik değerlere yaklaşacağı ve böylece Avro-Atlantik Dünyası ile Rusya'nın, savunmacı realizm çerçevesinde bir işbirliği imkânına kavuşabileceği düşünülmüştü.⁴³ Böyle bir durumda, Batılı siyasal, ekonomik ve toplumsal değerleri içselleştirmeye başlayan diğer

⁴² "Moscow to Prevent Ukraine, Georgia's NATO Admission-Lavrov", April 8, 2008, <http://en.rian.ru/russia/20080408/104105506.html>, (Erişim 20 Temmuz 2013).

⁴³ Sait Sönmez, "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi", *Gazi Akademik Bakış*, C. 3, No. 6, 2010, s. 73-96.

havza ülkeleri ile Rusya'nın, Karadeniz Havzası bağlamında bölgesel bir işbirliği alanı yaratabilmesi de mümkün olabilecekti. Ne var ki, Rusya'nın benimsediği bakış açısının kısa bir süre sonra değişmesi ve bu ülkenin çatışmacı temeller üzerine inşa edilmiş bir dış politika paradigması olan Avrasyacılık yaklaşımını benimsemesi ile savunmacı realizmin öngördüğü havza dengesinin uzun bir süre devam ettirilebilmesi mümkün olmamıştır.

Havzadaki siyasal dengenin bozulması ve havza ülkelerinin saldırgan realist politikalar izlemesinin en önemli nedenlerinden biri de havza ülkelerindeki iç politik gelişmeler ve özellikle bu ülkelerdeki siyasal önderlerin benimsedikleri dış politika yaklaşımları olmaktadır. Bu noktada Gürcistan'ın Gül Devrimi öncesi izlediği savunmacı realizme dönük dış politika ile devrim sonrası özellikle ayrılıkçı bölgelere ve Rusya'ya karşı takındığı olumsuz ve çatışmacı, yani saldırgan tutum, bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.⁴⁴ Aynı durum Turuncu Devrim döneminde Ukrayna Hükümeti'nin benimsediği Rusya karşıtı ve katıksız AB-NATO üyeliği yanlısı yaklaşım ile Turuncu Devrim sonrası iktidara gelen hükümetin Rusya'ya karşı izlediği dengeyi gözetken yaklaşım açısından da değerlendirilebilir.⁴⁵

Havza ülkeleri arasındaki asimetric güç ilişkisinin uluslararası sistem bağlamındaki yapısal anarşi ile birleştirildiği noktada Karadeniz Havzası üzerinde de olumsuz etkiler yarattığını söyleyebiliriz. Zira Karadeniz Havzası'nda da, tıpkı uluslararası sistem ekseninde görüldüğü üzere, bölgesel sistemik yapılanmayı dengeleyecek ve siyasal ortamı bölgesel barış ile işbirliği üzerine kurgulayacak bir devletler üstü aktör ya da teşkilatlanma bulunmamaktadır. Kuşkusuz bu durum, tarihsel, siyasal ve teritoryal sorunlarla örülmüş bir ilişkiler ağına sahip olan Karadeniz'de, bağımsız birer aktör olarak yer alan devletlerin kendi güvenliklerini en üst perdeden sağlamak üzere harekete geçmelerine ve böylece saldırgan realizme bağlı çatışma unsurunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Mevcut konjonktürde uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya doğru evrildiği ortadadır. Zira Soğuk Savaş sonrası süper güç olarak adlandırılmaya çalışılan ve sisteme egemen olan tek kutup olduğu belirtilen ABD'nin bu konumu ve gücü, son yıllarda, Çin, Hindistan, Japonya, AB ve Rusya gibi küresel aktörler ile coğrafi manada ortaya çıkan bölgesel

⁴⁴ Svante E. Cornell, "Georgia After the Rose Revolution: Geopolitical Predicament and Implications For US Policy", February 1, 2007, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/pub757.pdf>, (Erişim 25 Temmuz 2013).

⁴⁵ Andre Hartel, "Back to the Future? : Ukrainian-Russian Relations After Kyiv's Presidential Election," *Russian Analytical Digest*, No. 75, 2010, pp. 2-5.

aktörler tarafından belli konular ve çıkarlar ekseninde oluşturulan ve geçici olarak görülebilecek ittifaklar tarafından dengelenebilmektedir. Karadeniz Havzası ise, bu sistemik yapılanmadan etkilenmekle beraber, kendine özgü bir farklılık ortaya koymaktadır. Soğuk Savaş sona erene değin, çift kutuplu uluslararası sistem bağlamında genel olarak SSCB'nin kontrolünde kalan, ancak NATO üyesi Türkiye'nin askeri, siyasal ve sosyo-kültürel etkinliğinin de yadsınmadığı bir bölgesel dengeye uygun olarak yapılandırılan Karadeniz Havzası, uzun bir süre boyunca uluslararası ve bölgesel rekabetten uzak kalabilmiştir. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası yeniden oluşum aşamasında olan uluslararası güç dengesi çerçevesinde cereyan eden siyasal mücadelelerin, Karadeniz Havzası'na küresel/bölgesel mücadele eksenli çatışma çerçevesi çizmeye başlaması, bu havza bağlamında, özellikle Rusya ile havza devletlerinin büyük bir bölümü arasındaki siyasal ilişkilerin gerilmesine neden olmaktadır. Kuşkusuz bu süreç, taraflar arasındaki siyasal uzaklığı arttıracak ve bölgesel işbirliği dinamiğini ortadan kaldıracak bir siyasal tırmanmaya işaret etmektedir. Zira ABD ve AB'nin, Rusya ile sorun yaşayan havza devletlerine verdiği ekonomik, askeri ve siyasal destek arttıkça, bu durumu kendi güvenliğine ve bölgedeki rolüne bir tehdit olarak algılayan Rusya'nın, sahip olduğu coğrafi avantajlarına dayalı olarak havza ülkelerine yönelteceği saldırganlık daha da artacaktır. Bu durumun sonu gelmez bir çatışma iklimine ve sistemik dengesizliğe yol açacağı da ortadadır. Böyle bir durumda ise, çatışma ikliminden kaçmaya çalışan ve taraflar arasında işbirliğinin kurumsallaştırılmasını arzulayan Türkiye gibi havza ülkelerinin işleri daha da zorlaşacaktır. Yani, ABD ile AB'nin, Karadeniz Havzası'nda dengeyi sağlayarak bu bölgedeki tek kutuplu yapıyı, çok kutuplu ya da Mearsheimer'in öngördüğü üzere iki kutuplu bir sistemik dengeye büründürme çabaları, Karadeniz'deki çatışma unsurunu güçlendirerek saldırgan realizmi ön plana çıkarmaktadır. Uluslararası sistemde çok kutupluluğun oluşumunu en önemli dış politika hedeflerinden biri haline getiren Rusya'nın,⁴⁶ kendi yakın çevresi olarak gördüğü Karadeniz Havzası söz konusu edildiğinde, bu yaklaşımı yadsıyan bir görünüm içerisine girmesi, bu ülkenin dış politikasına hâkim olan realist paradigmayı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Rusya'nın son dönemde havza ülkelerine karşı izlediği korumacı ticaret politikaları aracılığıyla, özellikle kendisi ile sorun yaşayan ya da kendisinin istemediği bir karara imza atan ülkeleri de cezalandırdığını görüyoruz. Bu yöntem diplomatik,

⁴⁶ Pınar Özden Cankara ve Yavuz Cankara, "Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikası'nda Yapılan Değişiklikler", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, 2007, s. 193-212.

siyasi ve askeri baskı ve tehdit unsurları yürürlüğe sokulmadan önce kullanılan bir araç konumundadır.

Karadeniz Havzası'nda yer alan devletlerin dış politikasına hâkim olan en önemli hususlardan biri de, siyasal ve coğrafi genişleme yönündeki istekliliktir. Bu istekliliğin arkasında, havza devletlerinin önemli bir bölümünün diğerlerinin toprakları üzerinde tarihsel iddiaları olması ve kendi güvenliklerini sağlayabilmek için belli coğrafi bölümlenmeleri kendi kontrolleri altında tutma istekliliği içerisinde olmaları yatmaktadır.⁴⁷ Savunmacı realizmin öngördüğü siyasal dengeye ve statükonun devamına yönelik sistemik altyapının bu istemi karşılama mümkün olmadığı için, saldırgan realizm havza devletlerinin dış politikalarını anlamlandırma aşamasında ön plana çıkmaktadır.

Saldırgan realizm, devletlerarası işbirliğini yadsıyan ve mutlak kazanç diye bir unsurun hayal olduğunu kaydeden bir paradigma olmasına karşın, eğer göreceli kazanç yaklaşımına bir katkı sağlayacaksa, yani bir araç olarak işe yarayacaksa, kısa süreli ve çıkar odaklı geçici ittifakların sağlanabileceğini belirtmektedir. Rusya ile Türkiye'nin son dönemde geliştirdikleri ikili ilişkiler ve Rusya'nın Karadeniz'de bölgesel işbirliğini geliştirmeyi hedefleyen KEİT gibi kurumsal yapılara katılması, bu tarz ittifaklara örnek olarak gösterilebilir. Zira Rusya ve Türkiye'nin, imzaladıkları antlaşmalar doğrultusunda üzerinde işbirliği yaptıkları alanlarda birbirlerinin hareket kabiliyetini sınırlayarak ve belli kalıplar içerisine yerleştirerek, diğer alanlarda ve diğer aktörlerle ilişkileri eliyle birbirlerine karşı göreceli kazanç elde etmenin peşinde oldukları da söylenebilir. Rusya'nın KEİT'e üye olması ise, bu örgütü istediği şekilde yönetebilme ya da bu örgütün bir üyesi olarak ve işleyişi kontrol ederek kendisi aleyhinde olabilecek kararların alınmasını engelleme hedefi ile açıklanabilir.

Karadeniz Havzası'nda yer alan devletlerin birçoğunun topraklarında ayrılıkçı bölgeler olması ya da birçok havza ülkesinin etno-kültürel, bölgesel ve dinsel ayrımcılık çerçevesinde ifade edilebilen sorunlardan muzdarip olması, iç politikada yaşanan çatışmanın dış politikaya da yansımaları beraberinde getirebilir.⁴⁸ Zaten saldırgan realizm de bu gerçekliğin altını

⁴⁷ Rusya'nın Avrasyacılık bağlamında şekillenen Yakın Çevre Politikası, Yunanistan ile Türkiye, Azerbaycan ile Ermenistan ve Gürcistan ile Ermenistan arasındaki toprak bazlı tarihsel problemler bu duruma önemli birer örnektir. Yakın çevre politikası için bkz. Erel Tellal, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 65, No. 3, 2010, s. 189-236.

⁴⁸ Topraklarında Abhazya ve Güney Osetya gibi ayrılıkçı bölgeler bulunduran Gürcistan'ın, bu bölgeler ile iyi ilişkilere sahip olan Rusya ile yaşadığı problemler ile Batı Trakya'da yaşayan Türk nüfusun siyasal

çizmektedir. Yine saldırgan realizme göre, kendi gücünden emin olan ülkelerin, güçsüz komşularına karşı izlediği dış politika da küçümseme ve çatışma odaklı olarak ilerleyecektir. Bu durumun örneklerini Karadeniz Havzası'nda çok net bir şekilde görebiliyoruz. Rusya'nın Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Ermenistan gibi ülkeler ile olan ilişkileri bu durumun açık birer göstergesidir.

Ordunun toplum ve siyasal yapı içerisindeki rolü ve etkinliği de saldırgan realizmi güçlendirebilecek bir kıstas olarak ortaya konmaktadır. Nitekim Karadeniz Havzası'nda yer alan ülkelerin önemli bir bölümünde ordunun siyasal karar alma ve uygulama sürecinde önemli bir rolünün olduğunu ve yıllık bütçe içerisinde ordunun ihtiyaçlarının çok büyük bir payı olduğunu biliyoruz. Her ne kadar, son yıllarda, özellikle de havzanın batısı ve Türkiye'de ordunun dış politika ve siyasal karar alma süreci bağlamındaki rolü azaltılmış olsa da, bu etkinliğin tam anlamıyla sınırlanabilmesi mümkün değildir. Zira havza devletleri hem birbirlerinden tehdit algılamakta hem de ayrılıkçı bölgeler eliyle kendi toplumları nezdinde ciddi güvenlik sorunları ile karşı karşıyadırlar.

6. Sonuç

Karadeniz Havzası, içerisinde bulundurduğu farklı etno-kültürel, tarihsel ve coğrafi gerçeklikler nedeniyle ortak bir bölgesel kimliğe entegre olamamıştır. Soğuk Savaş sonrası yeniden yapılandırılmaya çalışılan alan tanımlaması neticesinde belirginleşen bölgesel siyasal ayrımlar, bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir etken faktör olmuştur. Havza, aynı zamanda, uluslararası sistem ekseninde süregelen büyük çaplı güç mücadelesinin üzerine odaklandığı Avrasya'nın bir bileşeni olduğu için çatışma faktörünü içselleştirmiş durumdadır.

SSCB'nin ideoloji tabanlı askeri-siyasal baskısından kurtularak bağımsızlığa kavuşan ya da bağımsız dış politika izleyebilme yetisi kazanan havza ülkelerinin ulus devlet ve ulusal güç ile çıkar odaklı milliyetçi uyanışlarını oldukça geç bir zaman diliminde gerçekleştirmek zorunda kalmaları, havzada çatışmacı bir ortamın oluşması yönünde önemli bir kırılma noktası yaratmıştır. Yine SSCB'nin ideoloji tabanlı askeri-siyasal hâkimiyeti ile koruyuculuğundan yoksun kalan çoğu havza ülkesinin ekonomik,

---

konumu gerekçesiyle, Türkiye ile Yunanistan arasında gerilen ilişkiler bu duruma güzel bir örneklik oluşturmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Nona Mikhelidze, "After the 2008 Russia-Georgia War: Implications For the Wider Caucasus and Prospects For Western Involvement in Conflict Resolution", February 7, 2009, <http://www.iai.it/pdf/DocIAI/iai0901.pdf>, (Erişim 21 Temmuz 2013).

askeri ve diplomatik yetersizliğinin farkına varması da ulusal güce dayalı ve rekabeti dışlamayan dış politika yaklaşımlarını beraberinde getirmiştir.

Havza ülkelerinin SSCB dönemine ilişkin içselleştirmiş oldukları olumsuz yaşanmışlıklar nedeniyle Rusya'ya uzak durmaları ve Rusya'nın da Avrasyacı dış politika doktrini çerçevesinde yakın çevre olarak gördüğü Karadeniz Havzası'nı siyasal kontrolü altına almaya dayalı bir dış politika yaklaşımı geliştirmesi, bugüne kadar havzanın bölgesel yapılanmasının realist/neorealist öncüller doğrultusunda şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Tabii, Rusya'nın realist öncüller çerçevesinde dış politika izlemesinin en önemli nedeni, ABD ve AB ile girdiği ve uluslararası sistem ekseninde şekillenen güç mücadelesi çerçevesinde yakın çevresini kontrolü altında tutarak, çok kutupluluk üzerine kurguladığı sistemik öngörülerine meşruiyet kazandırmaktır. Türkiye ise, Ahmet Davutoğlu'nun altını önemle çizdiği Afro-Avrasya'da bölgesel bir dengeleyici olma hedefine uygun olarak, havzada genel itibarıyla Rusya-ABD ve AB arasındaki sistemsel çatışmanın, sıcak bir çatışmaya dönüşmesini engellemeyi hedeflemektedir. Türkiye, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesine ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin NATO komutası altında dahi olsa bu denize çıkmasına karşıdır. Nitekim Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi, havzadaki siyasal gerginliği, askeri çatışma boyutuna taşıyabilecektir. Türkiye'nin, bu konuda Rusya ile aynı paydada bulunduğunu söylemeliyiz. Havza ülkelerinin NATO ve AB üyeliklerini desteklemesi ve AB ile işbirliği içerisinde, Rusya'ya olan bağımlılığı azaltacak enerji projeleri geliştiriyor olması, Türkiye'nin havzadaki dengeleyici rolünü açıkça gözler önüne sermektedir.

Soğuk Savaş döneminde genel itibarıyla havzaya kıyısı olan devletler üzerinden ifadesini bulan Karadeniz Havzası tanımlamasının, Soğuk Savaş'ın ardından beliren ve Karadeniz'e kıyısı olmayan birçok bölgeyi ve ülkeyi de içerisine alan Geniş Karadeniz Havzası haline dönüştürülmesi, çatışma unsurunu ön plana çıkarmaktadır. Havzaya dair en önemli bölgesel işbirliği kurumsallaşması olan KEİT'in bölgesel işbirliği anlamında önemli bir başarı gösterememesi, üzerine temellendirildiği Geniş Karadeniz Havzası tanımlamasının çatışmayı içselleştirmiş bir yaratı olması ile de çok yakından ilgilidir. Zira Geniş Karadeniz Havzası tanımlamasının Avro-Atlantik Dünyası'nın ekonomik, siyasal ve askeri çıkarları doğrultusunda ortaya konması, her şeyden önce, Rusya'nın tepkisini çekmiştir.

Geniş Karadeniz Havzası tanımlaması havzanın batısı ve doğusu, hatta kuzeyi arasındaki çıkar çatışmalarını ve toplumsal, siyasal ve ekonomik

farklılıkları da ortadan kaldıramamış, bu farklılıklar giderek artan bir etkinlikte hükümetlerarası kurumlar ile yapılar üzerinden ifadesini bulan bölgesel işbirliği girişimlerine zarar vermiştir. Zira havzanın doğusu ile batısı ve kuzeyi ile güneyi arasında çok ciddi yapısal farklılıkların bulunması, bölgesel ekonomik işbirliği girişimlerini iki hatta üç vitesliliğe mahkûm kılmıştır. AB'nin dahi 2004 ve 2007 genişlemelerinin ardından ve küresel ekonomik kriz ekseninde “çift vitesliliği” gündemine aldığı düşünüldüğünde, farklılıkların ayyuka çıktığı ve sistemik güç mücadelesinin merkezinde yer alan Karadeniz’de topyekûn bir bölgesel işbirliği kurumsallaşmasının gerçekleştirilebilmesinin çok zor, hatta imkânsıza yakın olduğu görülebilecektir. Yani, Geniş Karadeniz Havzası tanımlaması da, görünüşte işbirliği yanlısı neo-liberal bir yaratı gibi yansıtılsa da, aslında rekabeti yadsımayan, çatışmayı önleyemeyen neorealist bir tanımlama olarak görülebilir.

Neorealizmin ortaya koyduğu güvenlik ikilemi hususunu, savunma ve saldırı refleksleri üzerinden irdeleyen savunmacı ve saldırgan realizm tanımlarını havza özelinde anlamlandırdığımızda, Karadeniz Havzası’ndaki değişimin havza ülkelerinin askeri, ekonomik ve teknolojik yapıları açısından söz konusu olacağını, ancak havzadaki sistemik güç dengesinin korunacağını söyleyebiliriz. Uluslararası sistem açısından nasıl ABD süper güç ve diğer küresel güçler de onu dengeleyen aktörler olarak ele alınıyorsa, Karadeniz Havzası bağlamında da savunmacı realizmin öngördüğü güç dengesi uzun vadede egemen olacaktır. Zira Karadeniz Havzası bağlamında da, Rusya sahip olduğu coğrafi, sosyo-kültürel, tarihsel ve askeri avantajlar bakımından bir süper güç olarak görülebilir. Ne var ki, havza ülkeleri arasında Rusya’nın sahip olduğu ulusal kapasiteyi dengeleyebilecek bir müttefiklik ilişkisi yaratılabilmiş değildir. ABD ve AB’nin oluşturduğu Avro-Atlantik Dünyası ise Rusya’dan tehdit algılayan havza ülkeleri ile siyasal ve askeri müttefiklik ilişkileri geliştirerek havzadaki sistemik yapıyı tıpkı uluslararası sistem gibi, çok kutupluluk-ya da en azından iki kutupluluk-temelinde yeniden tanımlamak istemektedir.

KAYNAKÇA

- “Moscow to Prevent Ukraine, Georgia’s NATO Admission-Lavrov”, April 8, 2008, <http://en.rian.ru/russia/20080408/104105506.html>, (Erişim 20 Temmuz 2013).
- Ambrosio, Thomas. “Russia’s Quest For Multipolarity: A Response to US Foreign Policy in the Post-Cold War Era”, *European Security*, Vol. 10, No. 1, 2001, pp. 45-67.
- Antonenko, Oksana. “Towards a Comprehensive Regional Security Framework in the Black Sea Region After the Russia-Georgia War”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 9, No. 3, 2009, pp. 259-269.
- Aybet, Gülnur. “The Evolution of NATO’s Three Phases and Turkey’s Transatlantic Relationship”, *Perceptions*, Vol. 17, No. 1, 2012, pp. 19-36.
- Aydın, Mustafa. “Europe’s New Region: The Black Sea in the Wider Europe Neighbourhood”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 5, No. 2, 2005, pp. 257-283.
- Aydın, Mustafa. “New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus: Causes of Instability and Predicament”, *Center for Strategic Research*, 2000.
- Bassin, Mark. “Klasik ve Yeni Avrasyacılık: Geçmişten Gelen Devamlılık”, *Bilge Strateji*, C. 3, No. 4, 2011, s. 117-135.
- Bocutoğlu, Ersan and Koçer, Gökhan. “Politico-Economic Conflicts in the Black Sea Region in the Post Cold War Era”, *OSCE Yearbook*, 2006.
- Cankara, Pınar Özden ve Cankara, Yavuz. “Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikası’nda Yapılan Değişiklikler”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, 2007, s. 193-212.
- Christensen, Thomas J. *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization and Sino-American Conflict, 1947-1958*, Princeton University Press, New Jersey, 1996.
- Cornell, Svante E. “Georgia After the Rose Revolution: Geopolitical Predicament and Implications For US Policy”, February 1, 2007, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/pub757.pdf>, (Erişim 25 Temmuz 2013).
- Dragneva, Rilka and Wolczuk, Kataryna. “Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?”, *Chatham House Briefing Paper*, 2012, pp. 1-16.

- Glaser, Charles L. "Realists As Optimists: Cooperation As Self-Help", *International Security*, Vol. 19, No. 3, 1996, pp. 50-90.
- Glaser, Charles L. and Kaufmann, Chaim. "What is the Offense-Defense Balance and Can We Measure It?", *International Security*, Vol. 22, No. 4, 1998, pp. 44-82.
- Goncharenko, Alexander. "The Wider Black Sea Area: New Geopolitical Realities, Regional Security Structures and Democratic Control: A Ukrainian View", *NATO Defense College Occasional Paper*, No. 11, 2005.
- Grieco, Joseph. "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization*, Vol. 42, No. 3, 1988, pp. 485-507.
- Güney, Nurşin Ateşoğlu. *Batı'nın Yeni Güvenlik Stratejileri AB-NATO-ABD*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Hartel, Andre. "Back to the Future?: Ukrainian-Russian Relations After Kyiv's Presidential Election," *Russian Analytical Digest*, No. 75, 2010, pp. 2-5.
- Hartwig, Ines. "Black Sea Economic Cooperation Process", *EIPASCOPE*, No. 1, 1997.
- Hatto, Ronald and Tomescu, Odetta. "The EU and the Wider Black Sea Region: Challenges and Policy Options", *Garnet Policy Brief*, No. 5, 2008.
- İmre, Ahmet. "Financial Cooperation Within the Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 6, No. 2, 2006, pp. 243-255.
- Jervis, Robert. "Cooperation Under the Security Dilemma", *World Politics*, Vol. 30, No. 2, 1978, pp. 167-214.
- Jervis, Robert. "Realism and the Study of World Politics", *International Organization*, Vol. 52, No. 4, 1998, pp. 971-991.
- Jervis, Robert. "Realism, Neoliberalism and Cooperation", *International Security*, Vol. 24, No. 1, 1999, pp. 42-63.
- Kydd, Andrew. "Sheep in Sheep's Clothing: Why Security Seekers do not Fight Each Other?", *Security Studies*, Vol. 7, No. 1, 1997, pp. 114-155.

- Larrabee, F. Stephen. "The United States and Security in the Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 9, No. 3, 2009, pp. 301-315.
- Levy, Jack S. "The Offense/Defense Balance in Military Technology: A Theoretical and Historical Analysis", *International Studies Quarterly*, Vol. 28, No. 2, 1984, pp. 219-238.
- Mearsheimer, John J. *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton Publishing, New York, 2001.
- Mikhelidze, Nona. "After the 2008 Russia-Georgia War: Implications For the Wider Caucasus and Prospects For Western Involvement in Conflict Resolution", February 7, 2009, <http://www.iai.it/pdf/DocIAI/iai0901.pdf>, (Erişim 21 Temmuz 2013).
- Montgomery, Evan Braden. "Breaking Out of the Security Dilemma: Realism, Reassurance and the Problem of Uncertainty", *International Security*, Vol. 31, No. 2, 2006, pp. 151-185.
- Oktay, Emel G. "Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü," *Uluslararası İlişkiler*, C. 3, No. 10, 2006, s. 149-179.
- Özbay, Fatih. "The Relations Between Turkey and Russia in the 2000s", *Perceptions*, Vol. 16, 2011, pp. 69-92.
- Öztürk, Hilal Günay. "İki Vitesli Değil Çok Vitesli Avrupa'ya Doğru", *TASAV Dış Politika Araştırmaları Merkezi*, No. 2, 2013.
- Panagiotou, Ritsa. "The Greek Crisis As a Crisis of EU Enlargement: How will the Western Balkans be Affected?", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 13, No. 1, 2013, pp. 89-104.
- Powell, Robert. "Anarchy in International Relations Theory: The Neorealist-Neoliberal Debate", *International Organization*, Vol. 48, No. 2, 1994, pp. 313-344.
- Rose, Gideon. "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, Vol. 51, No. 1, 1998, pp. 144-172.
- Schweller, Randall. "Neorealism's Status Quo Bias: What Security Dilemma?", *Security Studies*, Vol. 5, No. 3, 1996, pp. 90-121.
- Smith, Julianne. "The NATO-Russia Relationship: Defining Moment or Deja Vu?", *CSIS Project*, 2008.

- Snyder, Glenn H. "Mearsheimer's World-Offensive Realism and the Struggle for Security", *International Security*, Vol. 27, No. 1, 2002, pp. 149-173.
- Snyder, Jack. *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*, Cornell University Press, New York, 1991.
- Sönmez, Sait. "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi", *Gazi Akademik Bakış*, C. 3, No. 6, 2010, s. 73-96.
- Stinga, Aurelian. "European Security in the Wider Black Sea Area", *USAWC Strategy Research Project*, No. 12, 2007.
- Taliaferro, Jeffrey W. "Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, Vol. 25, No. 3, 2001, pp. 128-161.
- Tellal, Erel. "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 65, No. 3, 2010, s. 189-236.
- Tsantoulis, Yannis. "Geopolitics (Subregionalism), Discourse and a Troubled 'Power Triangle' in the Black Sea", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 9, No. 3, 2009, pp. 243-258.
- Tüysüzoğlu, Göktürk. *Karadeniz Havzası'nda Rekabet Analizi; İşbirliği Söylemlerinin Bölgesel Çatışma Beklentilerine Yansıması*, Derin Yayınları, İstanbul, 2013.
- Valeriano, Brandon. "The Tragedy of Offensive Realism", *International Interactions*, Vol. 35, No. 2, 2009, pp. 179-206.
- Waltz, Kenneth N. "Structural Realism After the Cold War", *International Security*, Vol. 25, No. 1, 2000, pp. 5-41.
- Wohlforth, William C. "The Stability of A Unipolar World", *International Security*, Vol. 24, No. 1, 1999, pp. 5-41.
- Zakaria, Fared. *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, New Jersey, 1998.

BALKANLAR
D O S Y A S I

Turkey and the Western Balkans During the AKP Period

Fatma Aslı KELKİTLİ¹

Abstract

This study examines Turkey's foreign policy towards the Western Balkans during the government of Justice and Development Party (AKP) within the framework of the four guidelines to which the AKP adhered rigorously. These are attempts to aid resolution of the political conflicts between the contentious parties in the region, to contribute to the peace-building missions in the Western Balkans in addition to help Western Balkan states in their quest to integrate with the North Atlantic defense structure, to encourage the Turkish investments in various sectors of the Balkan economies and to ensure the diffusion and expansion of different facets of Turkish soft power to the Western Balkans through education, restoration work and distribution of products of popular culture. Although the Turkish foreign policy recorded some progress with regard to defense cooperation, economic penetration, cultural expansion in the Western Balkans, its success in political mediation was limited and it failed to make any important breakthrough.

Keywords: *Turkey, Western Balkans, political mediation, defense cooperation, economic penetration, cultural expansion.*

---

¹ Dr., kelkitlikongur@yahoo.com.

AKP Döneminde Türkiye ve Batı Balkanlar

Öz

Bu çalışma Türkiye'nin Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetinde Batı Balkanlara yönelik dış politikasını AKP'nin sıkı sıkıya bağlı olduğu dört temel prensip çerçevesinde incelemektedir. Bunlar, bölgedeki ihtilafli taraflar arasındaki siyasal anlaşmazlıkların çözümüne yardımcı olma denemeleri, Batı Balkanlar'daki barışı kurma misyonlarına katkıda bulunma ayrıca Batı Balkan devletlerinin Kuzey Atlantik savunma yapısına entegre olmalarına yardımcı olma, Balkan ekonomilerindeki çeşitli sektörlerdeki Türk yatırımlarını teşvik etme ve Türk yumuşak gücünün farklı boyutlarının eğitim, restorasyon çalışmaları ve popüler kültür ürünlerinin dağıtımını aracılığıyla Batı Balkanlar'a nüfuz etmesinin ve yayılmasının sağlanmasıdır. Türk dış politikası her ne kadar Batı Balkanlar'da savunma işbirliği, ekonomik olarak nüfuz etme ve kültürel yayılma konularında bir miktar gelişme kaydettiyse de siyasal arabuluculuktaki başarısı sınırlı kalmış ve önemli bir ilerleme gerçekleştirilmedi başarısız olmuştur.

Anahtar kelimeler: *Türkiye, Batı Balkanlar, siyasal arabuluculuk, savunma işbirliği, ekonomik olarak nüfuz etme, kültürel yayılma.*

1. Introduction

More than ten years passed since the Justice and Development Party (AKP) came to power in Turkey which precipitated a wide range of changes in Turkish politics. The most outstanding of these changes was the decreasing power and influence of bureaucracy and military in decision-making processes and on a concurrent basis, growing visibility and impact of elected officials on Turkish political scene. The AKP has left its mark on foreign policy as well although the transformation here is not as sharp and profound as it is experienced in domestic politics. Sustaining its traditional political, economic and security ties with the Western world; Turkey, under the AKP administration, rooted for a more independent and multi-dimensional foreign policy course and took significant steps to improve Turkey's relations with the Balkan, South Caucasian, Central Asian, Middle East and African countries.

The Western Balkans² is one of the regions where the AKP government pursued an active and versatile foreign policy through the utilization of political, security, economic and cultural means. Yet, Turkey's concern and involvement in the Western Balkans predates the AKP administration, its interest in the region had commenced at the beginning of the 1990s just after the end of the Cold War, following the violent break-up of Yugoslavia. Turkey supported the independence and territorial integrity of Bosnia-Herzegovina during the war that burst out between the Bosniaks and the Bosnian Serbs in the country subsequent to the declaration of the Bosnian Serb Republic on 27 March 1992.³ Turkey advocated multilateral intervention in various forums such as the Conference for Security and Cooperation in Europe (CSCE), North Atlantic Treaty Organization (NATO), Organization of Islamic Conference (OIC) and the United Nations (UN) in order to put pressure on the Bosnian Serbs to stop the war. Turkey welcomed the imposition of sanctions against Serbia and Montenegro with the Resolution 757 of the UN Security Council in May 1992 and pushed for the lifting of the arms embargo on Bosnian Muslims on the grounds of right of self-defense as they were deprived of arms and equipment while the Bosnian Serbs were furnished with former Yugoslav army's heavy weaponry and supplies.⁴ Turkey also participated to the peacekeeping

² The use of Western Balkans in this article is similar to that of the EU's and it encompasses Albania, Bosnia-Herzegovina, Croatia, Kosovo, Macedonia, Montenegro and Serbia.

³ Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History*, Macmillan, London, 1994, p. 232.

⁴ "Address of the Turkish Deputy Permanent Representative in the UN Ambassador Tahsin Burcuoğlu to

operations in Bosnia-Herzegovina. On 31 March 1993, the UN Security Council adopted Resolution 816 which allowed the member countries to implement a no-fly zone by force. Turkey contributed to the NATO operation by sending eighteen Turkish F-16s to Italy. Turkey sent 1,457 troops to Bosnia in June 1994 as part of the United Nations Protection Force (UNPROFOR). They were stationed in Zenica and Kakanj areas, with the task of monitoring the ceasefire between the Bosnian Muslims and Bosnian Croats.⁵ After the end of the war in Bosnia with the signing of the Dayton Accords in 1995, Turkish military officials took part in the Implementation Force (IFOR) and Stabilization Force (SFOR) mandates in the country and trained Bosnian officers within the framework of the USA sponsored train and equip program.

In 1998, few years after fading away of the war in Bosnia-Herzegovina, another military conflict in the former Yugoslavia, this time in Kosovo, broke out between the Albanian paramilitary units and the Serbian security forces. When a diplomatic solution could not be reached and the clashes between the parties resulted in killing of Albanian civilians in increasing numbers, NATO took the decision to intervene. Turkey participated in NATO's military operation and provided eleven F-16 fighter jets. After the end of the NATO bombing and following the withdrawal of the Serbian forces from Kosovo, Turkey sent a detachment of one thousand troops to join the NATO-led Kosovo Force (KFOR) in July 1999.⁶ They were deployed around the town of Prizren, in Dragas and Mamusa, where a large majority of the Kosovar Turks lived. Turkey also accepted about approximately twenty thousand refugees from Kosovo.⁷ Some of them joined their relatives in Turkey and some of them stayed in the refugee camp in Kırklareli. The Turkish authorities also established refugee camps in Albania and Macedonia.

At the end of the 1990s and beginning of the 2000s, Turkey also contributed to peace-keeping and confidence-building operations inaugurated in two other Western Balkan states, in Albania and in Macedonia. In the spring

---

the UN Human Rights Commission, New York, 3 December 1992", *Turkish Review Quarterly Digest*, Vol. 6, No.29, Autumn 1992, pp.93-96.

⁵ Yüksel Söylemez, "An Overview of Turkish-Croatian Relations", *Turkish Review of Balkan Studies*, Vol. 3, 1996/1997, p. 111.

⁶ İlhan Uzgel, "The Balkans: Turkey's Stabilizing Role", *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, (Eds.) Barry Rubin and Kemal Kirişçi, Boğaziçi University Press, Istanbul, 2002, pp. 82-83.

⁷ "Turkey Welcomes First Mass Resettlement of Kosovo Refugees", CNN, 06 April 1999.

of 1997, Albania came near a civil war because of the collapse of the pyramid schemes in the country. Turkey became part of the multinational force formed under the leadership of Italy with the aim of restoring law and order in Albania in addition to ensuring the safe distribution of humanitarian aid to the country with 759-man marine battalion task force and twenty officers.⁸ Turkey participated to NATO missions of Operation Essential Harvest, Operation Amber Fox and Operation Allied Harmony in Macedonia in 2001. Following the conclusion of the Ohrid Framework Agreement on 13 August 2001 between the Albanian and Macedonian politicians which ended the brief military conflict between the Macedonian government forces and the Albanian paramilitary units, NATO was invited to the country to disarm the Albanian paramilitary forces and to destroy their weapons and ammunition.⁹ Turkey partook in this multinational brigade with 150 troops.

Turkey's efforts to assist in restoration and preservation of peace and order in the Western Balkans earned the country a good reputation and demonstrated that it had substantial political and military weight in the region. However, Turkey's financial difficulties hindered the further expansion of the Turkish influence in the Western Balkans. Moreover, the European Union (EU)'s decision to offer membership perspective to the Western Balkan states through signing of Stabilization and Association Agreements further relegated Turkey to the background. This situation started to change only at the end of the 2000s when it became clear that the region's integration into the EU would take much longer than anticipated because of the unwillingness of the Union members for another wave of enlargement especially after the economic crisis of 2008 along with the Western Balkan countries' failure in meeting the political and economic criteria of the EU, except Croatia, to be eligible for being awarded with the membership invitation. Turkey, on the other hand, by that time had attained political stability, gathered economic strength and re-equipped with the determination and motivation to get involved in the Western Balkans affairs. All these factors came together and led to the emergence of an active and keen Turkish foreign policy in the region.

This article will examine Turkey's foreign policy concerning the Western Balkan region through the lens of four principles to which the

---

⁸ United States Central Command, Coalition Countries, Turkey, <http://www.centcom.mil/turkey>. Accessed: 3.2.2013.

⁹ Stanler R. Sloan, *NATO, the European Union, and The Atlantic Community: The Transatlantic Bargain Reconsidered*, Rowman and Littlefield, Lanham, MD, 2003, p.112.

AKP government has been attaching special importance throughout the years. These are political dialogue and conflict mediation, security for all, economic cooperation and interdependence and cultural harmony and co-existence.¹⁰ This paper will analyze the Turkish activities in the Western Balkans within the framework of these four pillars and will strive to find out the extent of their success.

2. The Limited Success in Diplomatic Mediation

One of the most remarkable conflict mediation attempts of Turkey under the direction of the AKP government took place in Bosnia- Herzegovina. Similar to 1990s, Turkey's interest and engagement in preservation of the sovereignty and territorial integrity of the Bosnian state continued unabated during the AKP period. Following the failure of the Butmir process, a joint USA-EU endeavour to generate consensus between the Bosniak, Croat, Serbian parties in Bosnia-Herzegovina regarding the constitutional reform and apportionment of the state and defense property, Turkey put forth its own resolution plan under the leadership of Ministry of Foreign Affairs Ahmet Davutoğlu and initiated trilateral mechanisms of Bosnia-Herzegovina-Serbia-Turkey in October 2009 and Bosnia-Herzegovina-Croatia-Turkey in January 2010. The inclusion of Serbia and Croatia to the consultation process in Bosnia-Herzegovina was crucial as these two states had considerable leverage on their ethnic kinsmen in Bosnia.

Turkey had worked with Croatia back in 1993 while trying to broker a peace between Bosnian Croats and Bosniaks who were at war with each other at that time. Moreover, the relations between Ankara and Zagreb were on a smooth basis while both of the countries were trying hard to become full-fledged members of the EU. What was novel and challenging was the persuasion of Serbia with whom Turkey had frosty relations emanating from the Bosnian war in 1990s and Turkey's recognition of the independence of Kosovo in 2008 to participate in the process. Turkey put in a good deal of diplomatic and economic instruments to convince Serbia to come to the table. On 26-27 October 2009, a few weeks after Turkey's declaration of trilateral mechanism, a Turkish President, Abdullah Gül, visited Belgrade after a twenty-three year hiatus and was received by his Serbian counterpart Boris Tadic. While Gül defined Serbia as a key country for the maintenance of stability in the Balkans and added that despite the lack of common borders,

---

¹⁰ Policy of Zero Problems with our Neighbours, Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/policy-of-zero-problems-with-our-neighbors.en.mfa>. Accessed: 3.2.2013.

Turkey saw Serbia as a neighbour due to common history and culture, Tadic stated that no peace could be achieved anywhere in the world without establishing peace with Turkey.¹¹ The two presidents put down their signatures on an economic cooperation agreement which aimed to boost technical and technological collaboration between the two countries.¹² The agreement also anticipated the establishment of a Joint Economic Committee to accomplish the objectives of the agreement. A few months back, in June 2009, Turkey had also signed a free trade agreement with Serbia.¹³

The rapprochement between Serbia and Turkey had immediate positive reflections on the relations between Bosnia and Serbia. On 10 February 2010, Bosnian Foreign Ministry declared that after a series of trilateral meetings between Bosnia, Serbia and Turkey, Belgrade decided to accept an ambassador from Bosnia after a three-year interlude.¹⁴ On 31 March 2010, the National Assembly of Serbia issued a declaration which condemned the crime committed against the Bosniak population in Srebrenica in July 1995.¹⁵ On 24 April 2010 Gül, Tadic and the Chairman of the Bosnia Herzegovina Presidential Council Haris Siljadic came together in Istanbul for the first Trilateral Summit and expressed their commitment to the territorial integrity, sovereignty and the legal personality of Bosnia-Herzegovina.¹⁶ The parties also decided to institutionalize their meetings at the level of Heads of State three times in two years. Furthermore, Tadic pledged to visit with Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan Bosnia-Herzegovina to commemorate the 15th anniversary of the Srebrenica massacre which he did on 11 July 2010. The second Sum-

¹¹ “Gül Attends the Meeting of Economic Development of Sancak”, Presidency of the Republic of Turkey, 27 October 2012, <http://www.tccb.gov.tr/news/397/48362/gul-attends-the-meeting-of-economic-development-of-sancak.html>. Accessed: 3.2.2013.

¹² Agreement between the Government of the Republic of Turkey and the Government of the Republic of Serbia on Economic Cooperation, 26 October 2009, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/02/20100213.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/02/20100213.htm>. Accessed: 3.2.2013.

¹³ Türkiye Cumhuriyeti ile Sırbistan Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Anlaşması, 01 Haziran 2009, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100703m1.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100703m1.htm>. Accessed: 3.2.2013.

¹⁴ Sabina Niksic, “Serbia Finally Accepts Bosnian Ambassador”, *Balkan Insight*, 10 February 2010, http://old.balkaninsight.com/en/main/news/25713/?tpl=299&ST1=Text&ST_T1=Article&ST_AS1=1&ST_max=. Accessed: 3.2.2013.

¹⁵ Declaration of the National Assembly of the Republic of Serbia Condemning the Crime in Srebrenica, 31 March 2010, National Assembly of the Republic of Serbia, <http://www.parlament.gov.rs/national-assembly/468.html?SearchText=srebrenica+declaration>. Accessed: 3.2.2013.

¹⁶ 24 April Istanbul Trilateral Summit Declaration, Istanbul, 24 April 2010, <http://www.seecp-turkey.org/icerik.php?no=60>. Accessed: 3.2.2013.

mit was convened on 26 April 2011 in Karadjordjevo, Serbia with the participation of Gül, Tadic and three members of the Bosnian Presidency, Nebojsa Radmanovic, Bakir Izetbegovic and Zeljko Komsic.¹⁷ The most important outcome of the Summit was the assurance given by Tadic that Serbia would never support a referendum that would lead to the division of Bosnia-Herzegovina or bring into question the country's territorial integrity¹⁸ which could be taken as a response to the referendum plan of Milorad Dodik, the President of the Republika Srpska entity of Bosnia-Herzegovina to secede Republika Srpska from Bosnia-Herzegovina. The third Summit hosted by Turkish President Abdullah Gül took place in Ankara on 14-15 May 2013 with the participation of Chairman of the Bosnia-Herzegovina Presidential Council Nebojsa Radmanovic, the council members, Zeljko Komsic and Bakir Izetbegovic, and Serbian President Tomislav Nikolic.¹⁹

Turkey's reconciliation endeavour in Bosnia-Herzegovina might come to an impasse despite its initial success due to the recent change of hands in the Serbian presidency. The new President of Serbia, Tomislav Nikolic, who beat Boris Tadic in the presidential election that was held in May 2012, continues to give mixed signals regarding Bosnia-Herzegovina. Although he apologized for the crimes committed in Srebrenica, he still underlined that there was no genocide²⁰ and added that he would not attend to the annual commemoration of Srebrenica victims. Furthermore, in an interview he gave to a Macedonian TV, Nikolic said that Bosnia-Herzegovina did not function as a state and was slowly disappearing.²¹ Nikolic's statements taken together with Dodik's continuous attempts to undermine the Bosnian state²² does not presage well for the future of Bosnia-Herzegovina.

Another mediation initiative of Turkey in the Western Balkans was its attempt to resolve the disagreement between the two Islamic groups in

¹⁷ Relations between Turkey and Bosnia and Herzegovina, Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/reasons-between-turkey-and-bosnia-and-herzegovina.en.mfa>. Accessed: 3.2.2013.

¹⁸ "Leaders of Serbia, Bosnia, Turkey Discuss Cooperation in Karadjordjevo", *Dailyportal.hr*, 26 April 2011, <http://daily.portal.hr/124532/Leaders-of-Serbia-Bosnia-Turkey-discuss-cooperation-in-Karadjordjevo.html>. Accessed: 3.2.2013.

¹⁹ "Turkey, Bosnia and Herzegovina and Serbia Trilateral Summit", Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/turkey-bosnia-and-herzegovina-and-serbia-trilateral-summit.en.mfa>. Accessed: 19.5.2013.

²⁰ "Serbia President Denies Srebrenica Genocide", *Euronews*, 02 June 2012, <http://www.euronews.com/2012/06/02/serbia-president-denies-srebrenica-genocide>. Accessed: 3.2.2013.

²¹ Biljana Pekusic and Drazen Remikovic, "Nikolic's Rhetoric Could Damage Regional Relations, Analysts Say", *Southeast European Times*, 06 November 2012, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2012/11/06/feature-01. Accessed: 3.2.2013.

²² In October 2012, Dodik proposed that Bosnia- Herzegovina's unified armed forces be abolished.

Serbia, one based in Belgrade and headed by Adem Zulkic and the other located in Novi Pazar and led by Muamer Zukorlic. Turkey's reconciliation plan advised stepping down of Zulkic and Zukorlic from office and the formation of a single Islamic community in Serbia under the leadership of a new figure who was not tarnished with politics.²³ The transition process would be supervised by a six-member commission that would be composed of intellectuals specialized in Islam and that were distant from political influence. However, the plan was shelved due to Serbian opposition to the five possible members of the commission who Serbian authorities claimed that were close to Zukorlic.²⁴

Despite the failure of the reconciliation initiative in Serbia, Turkey's positive attitude and genuine efforts towards the resolution of the dispute secured its inclusion to another consultation mechanism, this time in Montenegro. With a protocol signed on 13 March 2012 between the Islamic Union of Montenegro and the Montenegrin government, it was decided that in cases of disagreement between the members of the Islamic community in the country, the Turkish Religious Affairs Directorate would mediate and submit its decision to the Montenegrin administration.²⁵

3. Cooperation in Defense Sector

Turkey's security policy in the Western Balkans during the AKP government continued to have two main legs similar to previous periods. First of all, Turkey kept on attending to the EU and NATO led peacekeeping missions in the Western Balkans and provided firm support to the regional countries in their endeavour to become part of NATO. Secondly, Turkey strove to develop its bilateral military ties with the Western Balkan states through defense cooperation agreements, donation of military equipment and training of officers in Turkish military academies.

Turkey contributes to the European Union Force Althea which replaced the NATO-led SFOR in Bosnia Herzegovina on 2 December 2004 with one infantry company, one gendarmerie company and eight liaison teams, in total 292 personnel²⁶, to the European Union Rule of Law Mis-

²³ "Turkey Does not Allow Zukorlic Deal with Politics", *BH News*, 17 October 2011, http://www.bh-news.com/en/vijest/4543/turkey_does_not_allow_zukorlic_deal_with_politics.html. Accessed: 3.2.2013.

²⁴ "Islamic Communities Unification Plan Falls Through", *BLIC*, 01 November 2011.

²⁵ Ali Aslan Kılıç, "Muslims in Montenegro Content with Government Policy", *Today's Zaman*, 16 March 2012.

²⁶ Contributions of Turkish Armed Forces to Peace Support Operations, http://www.tsk.tr/ing/4_international_relations/4_1_contribution_of_turkish_armed_forces_to_peace_support_operations/contribu

sion in Kosovo (EULEX), with 91 people²⁷ and to the NATO-led Kosovo Force (KFOR) with 350 personnel.²⁸ After the EU's taking over of Operation Allied Harmony in Macedonia under the name of Operation Concordia on 31 March 2013, Turkey took part in this new mission with two liaison teams until 15 December 2013. Afterwards, Turkey assigned four gendarmerie personnel to PROXIMA Police Force established by the EU and a staff officer to NATO Headquarters in Skopje.²⁹ PROXIMA Police Mission ended on 15 December 2005.

Turkey backed up Albania and Croatia's admission to NATO in 2009, as well as Bosnia-Herzegovina, Macedonia and Montenegro's participation to the Membership Action Plan (MAP) which was the last stage before full membership to NATO. Turkey lobbied staunchly for NATO's inclusion of Bosnia to MAP in April 2010 and underlined in every platform that the name issue between Macedonia and Greece³⁰ should not prevent Macedonia to be accepted to the NATO.

Turkey's cooperation with Albania in the defense sector dates back to 1992, the signing of a military cooperation agreement between the two countries on 29 July 1992.³¹ Throughout these years Turkey donated military equipment and vehicles to the Albanian army, undertook the medical treatment of the military personnel of the Armed Forces of Albania and their families at Gülhane Military Medical Academy, helped the reconstruction and modernization of the naval base in Pashaliman and trained 2,400 Albanian students in military schools.³² A squad of Albanian soldiers serves under Turkish command in Afghanistan within the framework of International Security Assistance Force (ISAF) and Turkey continues to lend its assistance to Albania for the reconstruction and modernization of Kuçova Airport in the country.³³

---

tion_of_turkish_armed_forces_to_peace_support_operations.htm. Accessed: 17.2.2013.

²⁷ Turkey's Contribution to NATO and EU Operations and Missions, http://www.mfa.gov.tr/iv_europe-an-security-and-defence-identity_policy-esdi_p_en.mfa. Accessed: 17.2.2013.

²⁸ Ibid.

²⁹ United States Central Command, Coalition Countries, Turkey, at <http://www.centcom.mil/turkey>. Accessed: 17.2.2013.

³⁰ Greece does not recognize the Republic of Macedonia under its constitutional name, claiming that it was an indication of Macedonia's irredentist aspirations for Greece's own region with the same name.

³¹ Uzgel, p.74.

³² Minister Imami Met the Defence Minister of Turkey, Ismet Yilmaz, Republic of Albania Ministry of Defence, http://www.mod.gov.al/eng/index.php?option=com_content&view=article&id=2039:minister-imami-met-the-defence-minister-of-turkey-ismet-yilmaz&catid=87&Itemid=465. Accessed: 17.2.2013.

³³ Ibid.

Turkey and Macedonia conduct bilateral military cooperation within the context of the security protocol hammered out in 1992. Turkey is one of the biggest donors of the Macedonian army. Turkey has up to now provided aid worth USD eighteen millions to Macedonia in the form of military vehicles, equipment and ammunition. Since 1998 eight hundred Macedonian officers and non-commissioned officers have been trained in Turkish military education institutions.³⁴

Similar to Albania and Macedonia, Turkey lent assistance to Bosnia-Herzegovina for the strengthening of its military establishment through granting of military equipment and materials as well as training Bosnian military professionals in Turkish military schools. More than three thousand military officers and Defense Ministry officials who were trained in Turkey now serve in Bosnian army and the Ministry of Defense.³⁵

Turkey's cooperation with Montenegro in the security area remained in meager proportions compared to its security collaboration with the other two MAP signatories, Bosnia-Herzegovina and Macedonia. Turkey provided naval military aid to Montenegro and negotiations are continuing for the signing of a defense cooperation agreement between the two countries which will regulate and facilitate cooperation in defense sector and will also enable exchange of military personnel for training purposes.³⁶

3. Comeback through Economic Channels

Sound and steady economic performance has been the key factor in AKP's election success in Turkey up to this period. Under the AKP administration Turkish economy grew at an annual rate of 5.2% and the GDP increased from USD 231 billion in 2002 to 772 billion at the end of 2011.³⁷ The GDP per capita is on the rise as well, it reached to USD 10,444 in 2011 by recording nearly two-fold growth in a decade. Turkey is currently the 16th largest economy in the world and the 6th largest one compared to the

³⁴ "The Republic of Macedonia Remains an Important NATO Partner", Visit by Minister Besimi to the Republic of Turkey, 19 December 2012, The Republic of Macedonia Ministry for Defence, <http://www.morm.gov.mk/content/?ID=0636CD4552DA1466B28C943A757860B9C517A712>. Accessed: 17.2.2013.

³⁵ Turkey, Bosnian Federation Sign Agreement on 2003 Military Cooperation, 14 March 2003, http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary_0286-22700402_ITM. Accessed: 17.2.2013.

³⁶ Zarko Petrovic and Dusan Reljic, "Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card", *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 3, 2011, pp. 167-168.

³⁷ Economic Outlook, Invest in Turkey, <http://www.invest.gov.tr/en-US/investmentguide/investorsguide/Pages/MacroEconomicIndicators.aspx> Accessed: 17.2.2013.

EU states.³⁸ The Western Balkan countries had their share of this Turkish economic boom. Turkey's trade with the region quadrupled in ten years and reached to USD 2.4 billion in 2012.³⁹ The trade balance is clearly in favor of Turkey, Turkish exports to the Western Balkans came at USD 1.6 billion whereas imports remained at USD 756 million.⁴⁰ However, despite the progress in the trade figures, the Western Balkans made up less than 1% of Turkey's total trade in 2012, owing to the fact that these countries are sparsely populated and economically poor compared to Turkey's European, Asian and Middle Eastern trade partners. Nevertheless, Turkish companies continue to invest in the region as they benefit from tax reductions, lower employee wages and incentives from the host countries. Turkish government's signing of free-trade, prevention of double-taxation, cooperation in infrastructure and visa-exemption treaties with the Western Balkan countries is another motivating factor for the Turkish businessmen to direct their investments to the region.

Serbia is Turkey's major trade partner in the Western Balkans. Turkish investments in the country mostly concentrate on infrastructure and textile sectors. Turkish construction companies Kolin, Yüksel and Makyol will construct the part of the highway stretching between Belgrade and the Montenegrin city Bar.⁴¹ Turkish government donated Euro ten millions to Serbia for the renovation of the Morava airport in the southern city of Kraljevo.⁴² Turkish clothing company Jeanci will expand its Serbian operation with a Euro six million factory which will be completed in Leskovac in 2014⁴³ whereas another Turkish textile company İlteks will open a new plant in Novi Pazar which is expected to present job opportunities for the local population.⁴⁴ Serbia also ranks first among the Western Balkan countries in terms of the tourists visited Turkey. Turkey is the second most

---

³⁸ Ibid.

³⁹ See Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret, 1996-2012, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12. Accessed: 17.2.2013.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Janusz Bugajski, "Turkey's Impact in the Western Balkans", *Atlantic Council*, February 2012, p.4.

⁴² "Turkey Donates for Serbian Civil Airport", *Hürriyet Daily News*, 30 April 2012.

⁴³ Misha Savic, "Turkey's Jeanci to Open Textile Plant in Serbia", *Bloomberg*, 14 August 2012, <http://www.bloomberg.com/news/2012-08-14/turkey-s-jeanci-to-open-textile-plant-in-serbia-beta-reports.html>. Accessed: 17.2.2013.

⁴⁴ "Turkish Ambassador to Serbia Visits Novi Pazar", *Tanjug*, 28 December 2012, <http://www.tanjug.rs/news/71280/turkish-ambassador-to-serbia-visits-novi-pazar.htm>. Accessed: 17.2.2013.

popular destination for Serbian tourists after Greece⁴⁵ and nearly 158,000 Serbian citizens came to Turkey in 2012.⁴⁶

Macedonia is the country that draws most of the Turkish capital in the region especially in infrastructure, banking, food, retail, real estate and medical equipment industries. In 2008 TAV won the tender to operate Macedonia's two airports Skopje and Ohrid for twenty years.⁴⁷ Turkish Halkbank opened its corporate branch in Skopje in 2012.⁴⁸ Turkish dairy firm Süttaş acquired the Macedonian dairy Swedmilk in 2012.⁴⁹ Turkey's biggest conglomerate Koç Holding entered the Macedonian market in 2005 with its retail investment and it currently has six supermarkets in the cities of Skopje and Tetovo.⁵⁰ Limak and Cevahir will both build large commercial and residential complexes in Skopje.⁵¹ Turkish medical equipment firm Matek Medical will establish a factory in Skopje.⁵² People-to-people ties are also developing between Turkey and Macedonia. The country came second after Serbia in 2012 in terms of the tourists preferred Turkey for their vacations.⁵³

Complex bureaucratic procedures along with the difficulties emanating from the serious political divisions in the country restrained the Turkish investments in Bosnia-Herzegovina. Still, Turkey is among the top five

⁴⁵ "Turkey and Serbia to Continue Cooperation after Change in Power in Serbia", *Today's Zaman*, 17 July 2012.

⁴⁶ Turkish Ministry of Culture and Tourism, Tourism Statistics, Number of Arriving-Departing Foreigners and Citizens, <http://www.kultur.gov.tr/EN,36568/number-of-arriving-departing-foreigners-and-citizens.html>. Accessed: 17.2.2013.

⁴⁷ Darko Duridanski, "Macedonia-Turkey: The Ties that Bind", *Balkan Insight*, 10 February 2011, <http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-turkey-the-ties-that-bind>. Accessed: 17.2.2013.

⁴⁸ "Halkbank Opened New Corporate Branch in Skopje", 02 November 2012, <http://www.halkbank.com.mk/default-en.asp?ItemID=8C88118DD635DD488A67C16B0A6ACEB2>. Accessed: 17.2.2013.

⁴⁹ "Turkish Company Sutas Buys Dairy Plant Swedmilk", *MINA*, 03 April 2012, <http://macedoniaonline.eu/content/view/20725/2>. Accessed: 17.2.2013.

⁵⁰ Valentina Dimitrievska, "Turkey's Ramstore Opens Sixth Supermarket in Macedonia", *SeeNews*, 23 November 2012, <http://wire.seenews.com/news/turkeys-ramstore-opens-sixth-supermarket-in-macedonia-media-318181>. Accessed: 17.2.2013.

⁵¹ Sinisa Jakov Marusic, "Turks to Build Underground Boulevard in Skopje", *Balkan Insight*, 13 March 2012, <http://www.balkaninsight.com/en/article/turks-to-build-skopje-s-underground-street>. and Sinisa Jakov Marusic, "Macedonia's Tallest Towers Arise in Skopje", *Balkan Insight*, 17 July 2012, <http://www.balkaninsight.com/en/article/construction-starts-of-macedonia-s-tallest-towers>. Accessed: 17.2.2013.

⁵² "Macedonia Says Turkey's Matek Medical Will Build 15 Million Euro Factory Near Skopje", *SeeNews*, 10 January 2013, <http://wire.seenews.com/news/macedonia-says-turkey-s-matek-medical-will-build-15-mln-euro-factory-near-skopje-327204>. Accessed: 17.2.2013.

⁵³ 137,579 Macedonian tourists visited Turkey in 2012. See Turkish Ministry of Culture and Tourism, Tourism Statistics, Number of Arriving-Departing Foreigners and Citizens, <http://www.kultur.gov.tr/EN,36568/number-of-arriving-departing-foreigners-and-citizens.html>. Accessed: 17.2.2013.

investors in Bosnia coming after Serbia, Luxembourg, Holland, and Saudi Arabia.⁵⁴ Natron Hayat kraft factory in Maglaj, Şişecam soda plant in Lukovac, Ziraat Bank in Sarajevo and Viyenat's investment in the mining sector can be counted as the most significant Turkish businesses in the country.⁵⁵

Turkey is an important investor in Albanian economy as well and comes third after Italy and Greece. Çalık Holding acquired the majority shares of BKT, one of the biggest two banks in Albania in 2006 and Albanian national telecommunication company Albtelecom in 2007.⁵⁶ Turkey's construction giant Enka, with its American partner Bechtel completed the construction of Rreshen - Kalimash motorway in 2010 which connected Albanian port Dures with Kosovo.⁵⁷

Kosovo and Montenegro, the smallest and youngest countries in the Western Balkans have also attracted some Turkish investors in the recent years. Turkey is the third largest investor in Kosovo following Germany and United Kingdom. Turkey mostly invested in the infrastructure projects in the country. Limak was granted to run the Prishtina International airport for twenty years, Limak-Çalık won the tender for electricity distribution⁵⁸ and Enka signed the contract for the construction of first highway of Kosovo between Morine to Prishtina in 2010.⁵⁹

In Montenegro Gintaş owns the largest shopping mall, a business hotel and a green bazaar in Podgorica whereas Tosalı Holding took over the Montenegrin steel mill in Niksic.⁶⁰ Turkey provided aid to Montenegro's healthcare sector via Turkish International Cooperation and Development Agency (TİKA) as well. The organization helped the establishment of an ultrasound unit at the health center of the Montenegro Police Department,

⁵⁴ "Turkey Top Five Investors in Bosnia", *Dünya*, 31 August 2012.

⁵⁵ "Türkiye-Bosna Hersek Ekonomik İlişkileri", *Haber Boşnak*, <http://www.haberbosnak.com/balkanlar/01/01/2013/turkiye-bosna-hersek-ekonomik-iliskileri>. Accessed: 17.2.2013.

⁵⁶ Tamás Szigetvári, "Turkey Is Back: Turkish Interest on the Balkans", *EU Frontier Study*, No. 9, November 2012, pp. 11-12.

⁵⁷ Rreshen - Kalimash Motorway, Albania, ENKA, <http://www.enka.com/Enka.aspx?MainID=67&ContentID=274&SubID=103&ReferenceID=197>. Accessed: 17.2.2013.

⁵⁸ İbrahim Ekinci, "Kosova'nın Altyapısını Türk Şirketleri Kuruyor", *Dünya*, 16 January 2013.

⁵⁹ ENKA Is Building Highway of Nation, ENKA, <http://www.enka.com/Enka.aspx?MainID=254&ContentID=356>. Accessed: 17.2.2013.

⁶⁰ Menekşe Tokyay, "Montenegro Seeks More Turkish Investments", *Southeast European Times*, 10 May 2012, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2012/05/10/feature-04. Accessed: 17.2.2013.

a dialysis center in Plav and an energy unit at the state hospital of Plevlya. TİKA also assisted to the restoration of the blood transfusion center of Montenegro and provided medical equipment to the Byelo Polye health center.⁶¹

4. Expansion of Socio-Cultural Influence

Turkey has expanded the reach of its soft power in the Western Balkans to a considerable extent during the AKP government through building of education institutions and cultural centers, providing scholarship opportunities to the local populations, restoring the monuments inherited from the Ottoman era and disseminating the Turkish TV series and programs to the region.

Two universities, International Burch University in Bosnia-Herzegovina and Epoka University in Albania were established along with cultural centers in Serbia, Albania, Kosovo and Macedonia. More than 1,600 Western Balkan students receive high education in various universities in Turkey.⁶² These efforts in the education sphere yielded some encouraging results for Turkey. Responding to the requests coming from the Turkish officials, Kosovo's Ministry of Education decided to tone down the criticisms directed to Ottoman Empire in the high school textbooks.⁶³

Another noteworthy activity of the AKP government in the Western Balkans has been the serious allocation of financial resources to renovate and reconstruct the physical remnants of the Ottoman Empire. With the support of the TİKA, Mehmet Pasha Sokolovic Bridge and Ottoman-era baths in Bosnia-Herzegovina and Kosovo, Muslim cemeteries in Serbia and Montenegro, Ottoman mosques in Kosovo and an Ottoman fortress in Serbia were restored.⁶⁴ Turkey also funded the construction of two memorial houses, one in Serbia for the memory of the Ottoman soldiers, the

⁶¹ "TİKA Services Received with Appreciation in Montenegro and Albania", *AA*, 01 October 2012, <http://www.aa.com.tr/en/news/86452--t>. Accessed: 17.2.2013.

⁶² "Üniversitelerdeki 'yabancılar'", *Milliyet*, 04 October 2011.

⁶³ Jeton Musliu, "Kosovo Textbooks Soften Line on Ottoman Rule", *Balkan Insight*, 22 January 2013, <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-textbooks-soften-line-on-ottoman>. Accessed: 17.2.2013.

⁶⁴ Minhac Celik, "TİKA Projects Seek to Preserve Ottoman Cultural Heritage in Balkans", *Today's Zaman*, 16 May 2009; "Kosovo's Fatih Mosque, Re-Constructed by Turkey Opened", *World Bulletin*, 05 November 2010, <http://www.worldbulletin.net/?aType=haber&ArticleID=65973>; Gordana Andric, "Turkey Breathes New Life into Serbia's Ottoman Relics", *Balkan Insight*, 17 December 2010, <http://www.balkaninsight.com/en/article/turkey-breathes-new-life-into-serbia-s-ottoman-relics>; "Turkey Restored Historic Mosque Reopens in Kosovo", *AA*, 01 August 2011, <http://www.worldbulletin.net/?aType=haber&ArticleID=76914>. Accessed: 17.2.2013 and "Projects for the Restoration of Five Monuments of Cultural Heritage of Kosovo are Presented", Republic of Kosovo Ministry of Culture, *Youth and Sport Newsletter*, July/August 2012, p.11.

other in Macedonia for the memory of Ali Rıza Bey, the father of Mustafa Kemal Atatürk, the founder of modern Turkey.⁶⁵

Turkey permeated into the Western Balkans via media outlets as well. Turkish state-run television TRT Avaz commenced to broadcast in Albanian and Bosnian in 2010, Turkey's state-run Anatolia News Agency started to publish in Bosnian, Serbian and Croatian through a new bureau in Sarajevo in 2012.⁶⁶ The most significant medium of Turkish cultural outreach to the Western Balkans however, has been the TV series. These programs won the hearts and minds of the local populations and enflamed curiosity and interest in Turkish language and culture which in turn contributed to a great extent to the growth in number of the tourists coming from the Western Balkans.⁶⁷

5. Conclusion

The Western Balkans had first come into the agenda of Turkish foreign policy makers in the 1990s following the bloody disintegration of Yugoslavia and the eruption of violent conflicts in Bosnia-Herzegovina and Kosovo. Turkey's engagement with the region continued with a renewed interest and zeal after AKP came to power in 2002. Similar to its mediation attempts in the Middle East and the South Caucasus, the AKP government tried to play the role of honest broker in the Western Balkans as well and gathered the conflicting parties together under its leadership. However, Turkish attempts could not bring out any concrete results towards the resolution of the impasse in Bosnia-Herzegovina and Sandzak. The only silver lining during the whole process was Turkey's reconciliation with Serbia which had been impossible during the 1990s due to the opposite positions the two countries took up regarding the Bosnia and Kosovo issues.

Turkey has improved its military ties with the Western Balkan countries of Albania, Bosnia-Herzegovina and Macedonia considerably in the recent years. While Albania succeeded in becoming member of the NATO,

⁶⁵ "TİKA to Erect Memorial House for Atatürk's Father in Macedonia", *AA*, 13 November 2012, <http://www.aa.com.tr/en/turkey/99830--tika-to-erect-memorial-house-for-ataturks-father-in-macedonia>. Accessed: 17.2.2013.

⁶⁶ Menekşe Tokyay, "Turkish Media Expands Presence into Balkans", *Southeast European Times*, 29 May 2012, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/articles/2012/05/29/reportage-01. Accessed: 17.2.2013.

⁶⁷ The number of the Western Balkan tourists visiting Turkey demonstrated a 43% increase in ten years. See Turkish Ministry of Culture and Tourism, Tourism Statistics, Number of Arriving-Departing Foreigners and Citizens, <http://www.kultur.gov.tr/EN,36568/number-of-arriving-departing-foreigners-and-citizens.html> [17 February 2013]

there still exists a long and bumpy path toward Bosnia and Macedonia's eventual membership to the North Atlantic organization despite the steady and intense support of Turkey for their achievement of the goal. Bosnia-Herzegovina's acceptance to NATO is conditioned on the resolution of the immovable defense property whereas Macedonia needs to come to an understanding with Greece pertaining to the name dispute. These are serious obstacles about which Turkey does not have any solution recipe.

The AKP government performed better in the economic and cultural dimensions. In the economic sphere, the competition with the EU simmered down due to the economic crisis that broke out in the fall of 2008 which resulted in the chafing of the EU economies substantially. Turkey utilized this window of opportunity and penetrated into the region with its infrastructure projects, financial aid and investments in diverse sectors of the Western Balkan countries.

The cultural opening of Turkey to the Western Balkans is another significant move of the AKP government for the consolidation of ties with the states of the region. While Turkey demonstrated that it cherished the Ottoman period through restoration and reconstruction of the monuments that dated from the era, education institutions and TV shows acquainted the Western Balkan people with the modern Turkey whose people experienced similar lives with that of their own. The Turkish TV series especially were helpful in setting aside some of the prejudices and negative views of the Western Balkan people with respect to Turkey mostly emanating from the memories of the Ottoman past.

Turkey will continue to play a role in the Western Balkans in the future thanks to its political, economic, historical, cultural and religious bonds with the region. However, the extent of this role will be dependent on the realization of the EU's plans to incorporate the Western Balkans. The final aim of the states of the region is to become full-fledged members to the European club. As long as the process is delayed, Turkey will have more opportunity to permeate into the region through political, economic and socio-cultural means. However, once these states became members of the EU, Turkey's possibility to become an influential player in the Western Balkans will be limited mostly due to the fact that its own journey towards membership in the EU will take much longer and more difficult than expected.

BIBLIOGRAPHY

- 24 April Istanbul Trilateral Summit Declaration, Istanbul, 24 April 2010, <http://www.seecp-turkey.org/icerik.php?no=60>. Accessed: 3.2.2013.
- “Address of the Turkish Deputy Permanent Representative in the UN Ambassador Tahsin Burcuoğlu to the UN Human Rights Commission, New York, 3 December 1992”, *Turkish Review Quarterly Digest*, Vol. 6, No. 29, Autumn 1992, pp. 93-96.
- Agreement between the Government of the Republic of Turkey and the Government of the Republic of Serbia on Economic Cooperation, 26 October 2009, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/02/20100213.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/02/20100213.htm>. Accessed: 3.2.2013.
- Andric, Gordana. “Turkey Breathes New Life into Serbia’s Ottoman Relics”, *Balkan Insight*, 17 December 2010, <http://www.balkaninsight.com/en/article/turkey-breathes-new-life-into-serbia-s-ottoman-relics>. Accessed: 17.2.2013.
- Bugajski, Janusz. “Turkey’s Impact in the Western Balkans”, *Atlantic Council*, February 2012, pp. 1-5.
- Celik, Minhac. “TİKA Projects Seek to Preserve Ottoman Cultural Heritage in Balkans”, *Today’s Zaman*, 16 May 2009.
- Contributions of Turkish Armed Forces to Peace Support Operations, http://www.tsk.tr/ing/4_international_relations/4_1_contribution_of_turkish_armed_forces_to_peace_support_operations/contribution_of_turkish_armed_forces_to_peace_support_operations.htm. Accessed: 17.2.2013.
- Declaration of the National Assembly of the Republic of Serbia Condemning the Crime in Srebrenica, 31 March 2010, National Assembly of the Republic of Serbia, <http://www.parlament.gov.rs/national-assembly.468.html?SearchText=srebrenica+declaration>. Accessed: 3.2.2013.
- Dimitrievska, Valentina. “Turkey’s Ramstore Opens Sixth Supermarket in Macedonia”, *SeeNews*, 23 November 2012, <http://wire.seenews.com/news/turkeys-ramstore-opens-sixth-supermarket-in-macedonia-media-318181>. Accessed: 17.2.2013.
- Duridanski, Darko. “Macedonia-Turkey: The Ties that Bind”, *Balkan Insight*, 10 February 2011, <http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-turkey-the-ties-that-bind>. Accessed: 17.2.2013.
- Economic Outlook, Invest in Turkey, <http://www.invest.gov.tr/en-US/investmentguide/investorsguide/Pages/MacroEconomicIndicators.aspx>. Accessed: 17.2.2013.

- Ekinci, İbrahim. "Kosova'nın Altyapısını Türk Şirketleri Kuruyor", *Dünya*, 16 January 2013.
- ENKA Is Building Highway of Nation, ENKA, <http://www.enka.com/Enka.aspx?MainID=254&ContentID=356>. Accessed: 17.2.2013.
- "Gül Attends the Meeting of Economic Development of Sancak", Presidency of the Republic of Turkey, 27 October 2012, <http://www.tccb.gov.tr/news/397/48362/gul-attends-the-meeting-of-economic-development-of-sancak.html>. Accessed: 3.2.2013.
- "Halkbank Opened New Corporate Branch in Skopje", 02 November 2012, <http://www.halkbank.com.mk/default-en.asp?ItemID=8C88118DD635DD488A67C16B0A6ACEB2>> Accessed: 17.2.2013.
- "Islamic Communities Unification Plan Falls Through", *BLIC*, 01 November 2011.
- Kılıç, Ali Aslan. "Muslims in Montenegro Content with Government Policy", *Today's Zaman*, 16 March 2012.
- "Kosovo's Fatih Mosque, Re-Constructed by Turkey Opened", *World Bulletin*, 05 November 2010, <http://www.worldbulletin.net/?aType=haber&ArticleID=65973>. Accessed: 17.2.2013.
- "Leaders of Serbia, Bosnia, Turkey Discuss Cooperation in Karadjordjevo", *Dailyportal.hr*, 26 April 2011, <http://daily.tportal.hr/124532/Leaders-of-Serbia-Bosnia-Turkey-discuss-cooperation-in-Karadjordjevo.html>. Accessed: 3.2.2013.
- "Macedonia Says Turkey's Matek Medical Will Build 15 Million Euro Factory Near Skopje", *SeeNews*, 10 January 2013, <http://wire.seenews.com/news/macedonia-says-turkey-s-matek-medical-will-build-15-million-euro-factory-near-skopje-327204>. Accessed: 17.2.2013.
- Malcolm, Noel. *Bosnia: A Short History*, Macmillan, London, 1994.
- Marusic, Sinisa Jakov. "Turks to Build Underground Boulevard in Skopje", *Balkan Insight*, 13 March 2012, <http://www.balkaninsight.com/en/article/turks-to-build-skopje-s-underground-street>. Accessed: 17.2.2013.
- Marusic, Sinisa Jakov. "Macedonia's Tallest Towers Arise in Skopje", *Balkan Insight*, 17 July 2012, <http://www.balkaninsight.com/en/article/construction-starts-of-macedonia-s-tallest-towers>. Accessed: 17.2.2013.
- Minister Imami Met the Defence Minister of Turkey, Ismet Yilmaz, Republic of Albania Ministry of Defence, http://www.mod.gov.al/eng/index.php?option=com_content&view=article&id=2039:minister-imami-met-the-defence-minister-of-turkey-ismet-yilmaz&catid=87&Itemid=465. Accessed: 17.2.2013.

- Musliu, Jeton. "Kosovo Textbooks Soften Line on Ottoman Rule", *Balkan Insight*, 22 January 2013, <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-textbooks-soften-line-on-ottoman>. Accessed: 17.2.2013.
- Niksic, Sabina. "Serbia Finally Accepts Bosnian Ambassador", *Balkan Insight*, 10 February 2010, http://old.balkaninsight.com/en/main/news/25713/?tpl=299&ST1=Text&ST_T1=Article&ST_AS1=1&ST_max=. Accessed: 3.2.2013.
- Pekusic Biljana and Drazen Remikovic. "Nikolic's Rhetoric Could Damage Regional Relations, Analysts Say", *Southeast European Times*, 06 November 2012, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2012/11/06/feature-01. Accessed: 3.2.2013.
- Petrovic, Zarko and Dusan Reljic. "Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card", *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 3, 2011, pp. 159-172.
- Policy of Zero Problems with our Neighbours, Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/policy-of-zero-problems-with-our-neighbors.en.mfa>. Accessed: 3.2.2013.
- "Projects for the Restoration of Five Monuments of Cultural Heritage of Kosovo are Presented", Republic of Kosovo Ministry of Culture, *Youth and Sport Newsletter*, July/August 2012, p.11.
- Relations between Turkey and Bosnia and Herzegovina, Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-bosnia-and-herzegovina.en.mfa>. Accessed: 3.2.2013.
- Rreshen-Kalimash Motorway, Albania, ENKA, <http://www.enka.com/Enka.aspx?MainID=67&ContentID=274&SubID=103&ReferenceID=197>. Accessed: 17.2.2013.
- Savic, Misha. "Turkey's Jeanci to Open Textile Plant in Serbia", *Bloomberg*, 14 August 2012, <http://www.bloomberg.com/news/2012-08-14/turkey-s-jeanci-to-open-textile-plant-in-serbia-beta-reports.html>. Accessed: 17.2.2013.
- "Serbia President Denies Srebrenica Genocide", *Euronews*, 02 June 2012, <http://www.euronews.com/2012/06/02/serbia-president-denies-srebrenica-genocide>. Accessed: 3.2.2013.
- Sloan, Stanler R. *NATO, the European Union, and The Atlantic Community: The Transatlantic Bargain Reconsidered*, Rowman and Littlefield, Lanham, MD, 2003.

- Söylemez, Yüksel. "An Overview of Turkish-Croatian Relations", *Turkish Review of Balkan Studies*, Vol. 3, 1996/1997, pp. 99-113.
- Szigetvári, Tamás. "Turkey Is Back: Turkish Interest on the Balkans", *EU Frontier Study*, No. 9, November 2012, pp. 1-18.
- "The Republic of Macedonia Remains an Important NATO Partner", Visit by Minister Besimi to the Republic of Turkey, 19 December 2012, The Republic of Macedonia Ministry for Defence, <http://www.morm.gov.mk/content/?ID=0636CD4552DA1466B28C943A757860B9C517A712>. Accessed: 17.2.2013.
- "TİKA Services Received with Appreciation in Montenegro and Albania", *AA*, 01 October 2012, <http://www.aa.com.tr/en/news/86452--t>. Accessed: 17.2.2013.
- "TİKA to Erect Memorial House for Atatürk's Father in Macedonia", *AA*, 13 November 2012, <http://www.aa.com.tr/en/turkey/99830--tika-to-erect-memorial-house-for-ataturks-father-in-macedonia>. Accessed: 17.2.2013.
- Tokyay, Menekşe. "Montenegro Seeks More Turkish Investments", *Southeast European Times*, 10 May 2012, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2012/05/10/feature-04. Accessed: 17.2.2013.
- Tokyay, Menekşe. "Turkish Media Expands Presence into Balkans", *Southeast European Times*, 29 May 2012, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/articles/2012/05/29/reportage-01. Accessed: 17.2.2013.
- "Turkey and Serbia to Continue Cooperation after Change in Power in Serbia", *Today's Zaman*, 17 July 2012.
- "Turkey, Bosnia and Herzegovina and Serbia Trilateral Summit", Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/turkey-bosnia-and-herzegovina-and-serbia-trilateral-summit.en.mfa>. Accessed: 19.5.2013.
- Turkey, Bosnian Federation Sign Agreement on 2003 Military Cooperation, 14 March 2003, http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary_0286-22700402_ITM. Accessed: 17.2.2013.
- Turkey's Contribution to NATO and EU Operations and Missions, http://www.mfa.gov.tr/iv_european-security-and-defence-identity_policy-esdi_p_en.mfa. Accessed: 17.2.2013.
- "Turkey Does not Allow Zukorlic Deal with Politics", *BH News*, 17 October 2011, http://www.bh-news.com/en/vijest/4543/turkey_does_not_allow_zukorlic_deal_with_politics.html. Accessed: 3.2.2013.

- “Turkey Donates for Serbian Civil Airport”, *Hürriyet Daily News*, 30 April 2012.
- “Turkey Restored Historic Mosque Reopens in Kosovo”, *AA*, 01 August 2011, <http://www.worldbulletin.net/?aType=haber&ArticleID=76914>. Accessed: 17.2.2013
- “Turkey Top Five Investors in Bosnia”, *Dünya*, 31 August 2012.
- “Turkey Welcomes First Mass Resettlement of Kosovo Refugees”, *CNN*, 06 April 1999.
- “Turkish Ambassador to Serbia Visits Novi Pazar”, *Tanjug*, 28 December 2012, <http://www.tanjug.rs/news/71280/turkish-ambassador-to-serbia-visits-novi-pazar.htm>. Accessed: 17.2.2013.
- “Turkish Company Sutas Buys Dairy Plant Swedmilk”, *MINA*, 03 April 2012, <http://macedoniaonline.eu/content/view/20725/2>. Accessed: 17.2.2013.
- Turkish Ministry of Culture and Tourism, Tourism Statistics, Number of Arriving-Departing Foreigners and Citizens, at <http://www.kultur.gov.tr/EN,36568/number-of-arriving-departing-foreigners-and-citizens.html>. Accessed: 17.2.2013.
- “Türkiye-Bosna Hersek Ekonomik İlişkileri”, *Haber Boşnak*, <http://www.haberbosnak.com/balkanlar/01/01/2013/turkiye-bosna-hersek-ekonomik-iliskileri>. Accessed: 17.2.2013.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Sırbistan Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Anlaşması, 01 Haziran 2009, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100703m1.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100703m1.htm>. Accessed: 3.2.2013.
- United States Central Command, Coalition Countries, Turkey, <http://www.centcom.mil/turkey>. Accessed: 3.2.2013.
- Uzgel, İlhan. “The Balkans: Turkey’s Stabilizing Role”, *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, (Eds. Barry Rubin and Kemal Kirişçi), Boğaziçi University Press, Istanbul, 2002, pp. 65-92.
- Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret, 1996-2012*, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12. Accessed: 17.2.2013.
- “Üniversitelerdeki yabancılar”, *Milliyet*, 04 October 2011.

Uluslararası Politikada Yaşanan Dönemsel Gelişmelerin Balkanlar Bölgesine Etkisi ve Yarattığı Güvenlik Sorunları

Hüseyin EMİROĞLU¹

Öz

MS 330 yılından günümüze, dünya politikasında meydana gelen köklü dönemsel gelişmeler, Balkan yarımadasını derinden etkilemiştir. Birçok imparatorluk, Balkan yarımadasına hâkim olmak ya da kontrol etmek istemiştir. Zayıf merkezi siyasal yapılar, Balkanlar bölgesine göçleri önleyememişlerdir veya bazen isteyerek önlememişlerdir. Özellikle zayıf imparatorluklar, siyasal yapılarına veya imparatorluk hâkimiyet alanlarına tehdit oluşturan Balkanlardaki göçmen kabileleri birbirlerine karşı kullanmışlardır. İmparatorlukların bu politikası, etnik-dinsel gruplar arasındaki nefreti ve düşmanlığı arttırmıştır. Bizans İmparatorluğunun yıkılmasından sonra, Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da güçlü bir merkezi yönetim oluşturdu. Balkanlarda, 19. yüzyıla kadar Osmanlı hâkimiyetine karşı ciddi bir isyan yoktur. Bununla birlikte, etnik-dinsel gruplar arasında rekabet vardır, çatışma yoktur. Ancak Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi, Balkan halklarını derinlemesine etkiledi. Devrimler, Balkan halkları arasında ulusal kimlik bilincinin gelişmesine katkı yaptı. Balkan halkları, öncelikle Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak ve kendi millî devletlerini kurmak için mücadele başlattılar. Bu aşamada, üç reel tehdit algısı vardır. Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu'dur. İkincisi, bölgeye yönelik genişlemeci dış politika takip eden diğer imparatorluklardır. Üçüncüsü, bölgede yerleşmiş etnik-dinsel gruplardır. Birinci Dünya Savaşı, bölgeye yönelik dış politika izleyen imparatorlukların yıkılmasına sebep olmuştur. Bu aşamadan sonra, bölgede yerleşmiş etnik-dinsel gruplar arasında mücadele başlamıştır. 19. yüzyıldan Soğuk Savaş'ın bitişine kadar her önemli uluslararası gelişme, Balkan halkları arasında etnik nefretin ve düşmanlığın artmasına sebep olmuştur.

Anahtar kelimeler: *Balkanlar, etnik nefret ve düşmanlık, ulusal kimlik, çatışma, algısal güvenlik.*

¹ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, hemiroglu9@gmail.com

The Impact of Cyclical Developments in International Politics on the Balkans and Security Problems Created by them in the Region

Abstract

From 330 (AD) to the present, radical cyclical developments occurring in world politics have deeply affected the Balkan Peninsula. Most of the empires sought to control or dominate the Balkan Peninsula. Weak central political establishments were not be able to prevent illegal migration toward the Balkan region or sometimes did not prevent such migration intentionally. Especially weak empires used the immigrant tribes, which posed a threat against their political structures or their areas of imperial domination, against their rivals. Such policies followed by the empires increased hatred and hostility between the ethnic-religious groups. After the fall of the Byzantine Empire, the Ottoman Empire created a strong central government in the Balkans. Until the 19th century in the Balkans, there were no serious revolts against the Ottoman rule. Although there was competition between the ethnic and religious groups, no conflict emerged from this competition. On the other hand, the French Revolution and the Industrial Revolution deeply affected the Balkan peoples. Those revolutions contributed to the development of the awareness of national identity among the peoples of the Balkans. Balkan peoples launched the struggle to get rid of the Ottoman domination and to establish their own national states. At this stage, the Balkan peoples perceived real threats from the three kinds of actors: the Ottoman Empire, the other empires that extensively followed expansionist foreign policy toward the Balkan region, and ethno-religious groups that settled in the region. The First World War totally caused the collapse of the empires which followed devastating foreign policies toward the Balkan region. In the following phase, a struggle began between the ethnic-religious groups of the region. In the period from the 19th century to the end of the Cold War, each important international event increased ethnic hatred and enmity among the Balkan peoples.

Keywords: *Balkans, ethnic hatred and enmity, national identity, conflict, perceptual security.*

1. Giriş

Balkan yarımadası, dünya sistemi ve uluslararası politika alanında yaşanan önemli/köklü dönemsel değişikliklerin en çok etki yaptığı ve yapısal değişime yol açtığı coğrafi bir (alt) bölgedir. Roma İmparatorluğu'nun MS 330 yılında Balkan yarımadasının en stratejik yeri olan İstanbul'u yeni bir başkent olarak inşası, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar bölgenin dünya siyasal tarihinde merkezi bir yer işgal etmesine yol açmıştır. Bizans İmparatorluğu-Osmanlı Devleti mücadelesi, bir anlamda, Balkan yarımadasını kontrol etme hedefine dönüktür. Balkan yarımadasında muhkem bir siyasal varlık inşa edemeyen siyasal yapılar/halklar, tarihsel süreçte ya topyekûn tasfiye olmuşlar ya da bölge dışı güçlerin kontrolü altına girmişlerdir. 330-1453 (MS) yılları arasında doğu-batı ekseninde büyük bir siyasal güç mücadelesine tanık olunan Balkan yarımadası, bu uzun tarihsel süreçte, etnik, dinsel, siyasal ve kültürel olarak heterojen bir görünüm kazanmıştır. Balkan yarımadası, 1453-1800 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî hâkimiyetinin güçlü olduğu dönemlerde nispi bir istikrar ve barış dönemi yaşamış, geniş köylü topluluklarının yaşam standardı yükselmiştir. Ancak, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi, Osmanlı siyasal ve toplumsal modelini Balkan halkları nezdinde etkisizleştirmiştir.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl boyunca Balkan halkları, tarihsel argümanlara dayanarak Balkan yarımadasındaki yaşam alanlarını uluslararası politika alanında yaşanan köklü dönemsel gelişmeler sürecinde yeniden tanımlama çabası içine gireceklerdir. Balkan yarımadasında son 200 yıllık siyasal tarih süreci incelendiğinde, bölge halkları açısından kalıcı barış ve istikrarın sağlanamamasına ve toplumsal zenginleşmenin gerçekleştirilememesine yol açan olguların neler olduğu tespit edilebilir. Bu çalışmada, uluslararası politika alanında yaşanan bazı önemli/köklü dönemsel gelişmeler temel alınarak, Balkan halklarının/devletlerinin toplumsal hafızasında kökleşen 'algısal güvenlik' sorununa dair birtakım tespitler ve genellemeler yapılacaktır. Esas alınacak önemli/köklü dönemsel gelişmeler şunlardır: 1) Balkan halklarının 19. yüzyılda gerçekleştirdikleri isyanlar, 2) 1912-1913 Balkan Savaşları, 3) Birinci Dünya Savaşı ve sonrası, 4) İkinci Dünya Savaşı ve sonrası, 5) Soğuk Savaşın sona erışı.

Bu çalışmada kullandığımız 'algısal güvenlik' kavramı, Balkan halklarının 19. ve 20. yüzyıllarda ulus-devletlerini inşa sürecinde 'öteki' olarak varsaydıklarına karşı toplumsal hafızalarında yer etmiş 'negatif imajlar' olarak tanımlanmaktadır. Algısal güvenlik, her zaman/çoğu zaman şiddet olgusu ile beslenen bir gerçeklik değildir. Balkan halklarının her birinin

tarihsel argümanlara dayanarak geliştirdikleri (Yugo-Slavya ya da her bir halkın kendi ulus-devletini inşası gibi) siyasal projelere ve yaşam alanlarına tehdit olarak algıladıkları hususlar, öteki olana karşı şiddet olgusunu/ çatışma dinamiğini ‘negatif imajlar’ düzeyinde beslemekte ve sürdürülebilir kılmaktadır. Örneğin, Yugoslavya’nın parçalanması sürecinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) özel temsilcisi Richard Holbrooke ile görüşen Sırp siyasal seçkinlerinin Türkiye’nin Sırbistan’ı işgal edeceğini ifade etmeleri ya da Bosnalı Müslümanları Türklerle özdeşleştirmeleri, gerçek değil (zihinlerindeki negatif imajlardan oluşan) algısal bir güvenlik tehdididir. İkinci Dünya Savaşı boyunca Sırpların, Hırvatların, Boşnakların ve Arnavutların Mihver (Almanya, İtalya, Japonya) ülkeleri ya da Müttefik (İngiltere, Fransa, Rusya, ABD) ülkelerine karşı şiddet içeren eylemlere girişmelerinden çok daha fazla birbirlerine yönelik şiddet kullanmalarının sebebi, gelecekteki siyasal projelerinin ve yaşam alanlarının önünde birbirlerini tehdit olarak algılamaları ile ilgilidir. Yugoslavya parçalanma sürecine girmeden Boşnak halkı, Yugoslavya’nın sürdürülmesinden yana bir siyaset belirlemişken, Sırp ve Hırvatlar kendi siyasal projelerinin önünde Boşnakları bir tehdit olarak algılamışlardır. Bosna-Hersek ve Boşnaklarla ilgili siyasal hedeflerine Kasım 1995’te imzalanan Dayton Anlaşması ile ulaşan Sırbistan siyasal seçkinleri, 1998 yılından itibaren Kosovalı Arnavutlara yönelik büyük ölçekli bir saldırı başlatmışlardır. Bu saldırının sebebi, Sırp toplumsal hafızasında tarihsel argümanlara dayalı olarak üretilen Büyük Sırbistan projesinin vazgeçilmez bir parçası olan Kosova’nın Arnavut nüfustan arındırılması yönünde geliştirilen algıdır. Dönemin Sırp siyasal seçkinleri, Kosovalı Arnavutları siyasal projelerinin gerçekleşmesinin önündeki temel engel olarak algılamışlardır. Kosova’nın Sırbistan’ın eline geçtiği 1912 yılından itibaren Kosovalı Arnavutlar açısından güvenlik algısı Sırpılara yöneliktir. 1990 yılından sonra Kosova’da her türlü şiddet aracının kullanılarak Kosovalı Arnavutların siyasal ve toplumsal varlıklarının ortadan kaldırılmaya çalışılması, algı düzeyindeki güvenlik endişelerinin doğrudan doğruya ontolojik güvenliğe (kendi varlıklarına) dönüşmesine yol açmıştır. Bu döngü, karşılıklı şiddetin tırmanmasına yol açmaktadır. Hâlbuki Kosovalı Arnavutlar, 1996 yılına kadar algı düzeyindeki güvenlik endişelerine karşın, Sırbistan’a karşı pasif direniş göstermişler, şiddet aracına yönelmemişlerdir. Ancak Sırbistan’ın 1998’den sonra Kosovalı Arnavutlara karşı başlattığı saldırı, bir halkın varlığının (ontolojik) güvenlik riski altına girdiğini uluslararası toplumun gözleri önüne sermiştir.

2. Köklü Dönemsel Gelişmelerin Yarattığı ‘Algısal Güvenlik Tehdidi’

Uluslararası politikada yaşanan köklü dönemsel gelişmelerin şekillenmesi sürecinde, Balkan yarımadası halklarının inşa ettiği siyasal yapıların ölçek ve kapasite büyüklükleri bakımından, sınırlı etkileme gücüne ulaştıkları ve kalıcı etki doğuramadıkları görülür. Bu sonucun ortaya çıkmasında, bölgenin yerli unsurlarının siyasal merkezi inşa etmekte içsel dinamikleri harekete geçirememeleri ve dışsal etkileyicileri (güçleri) kontrol edememeleri büyük oranda etkili olmuştur. Balkan yarımadasının dar coğrafi kapsamı; bölge halklarının demografik ölçeklerinin yetersizliği; siyasal, dinsel, etnik, kültürel vb bölünmüşlük; dışsal etkileyicilerin ölçek ve kapasite büyüklüğü ve söz konusu dışsal güçlerin bölgeye yönelik ittifak kurma stratejileri bölgenin içsel dinamiklerinin harekete geçirilmesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Balkan yarımadasında hâkim siyasal unsurların her birinin kendisini merkeze alarak bir siyasal yapı inşa etmelerinin iki temel modeli ortaya çıkmaktadır: 1) Bölgedeki diğer siyasal toplulukları asimile etmek ve merkezin bağılıları haline dönüştürmek. 2) Merkezî siyasal yapının inşasında bir siyasal topluluğun etkili olmasına karşın, diğer siyasal toplulukların da ‘merkezî otoriteyi’ tanımları şartıyla sistem içerisinde varlık kazanmalarını sağlamak. Balkan yarımadası, her iki model çerçevesinde siyasal davranışların geliştirildiği bir bölge olmuştur. Birinci model çerçevesinde, 9. ve 10. yüzyıllarda Bulgarlar; 14. yüzyılın ilk yarısında Sırlar ve Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları dönemlerinde merkezî güce eklenen Yunanlılar, diğer etnik grupların asimile edilmesi yoluyla kendi yaşam/hâkimiyet alanlarını genişletme çabası içinde olmuşlardır. İkinci model çerçevesinde Balkan yarımadası halkları, ‘öteki’ne sisteminde yaşama hakkı tanıyan ‘esnek’ siyasal yapılar inşa etmekte kalıcı başarı gösterememişlerdir.

Yukarıda işaret ettiğimiz dönemsel gelişmelerin çok önemli bir kısmında Balkan yarımadasındaki siyasal gruplar, etken değil, edilgen bir konumdadırlar. Dış güçlere dayalı olarak geliştirdikleri ittifak ilişkileri ile kendi yaşam/hâkimiyet alanlarını genişletmek ya da korumak çabası içinde olmuşlardır. Ancak geliştirdikleri ittifak ilişkileri de hiçbir zaman dönemsel olarak elde ettikleri yaşam/hâkimiyet alanları açısından geleceğe dönük bir garanti içermemiştir. Bu nedenle, uluslararası politika alanında meydana gelen her köklü değişim/dönüşüm süreci, Balkan yarımadası halkları açısından çok ciddi riskleri içinde barındırmıştır. Her süreç, etnik gruplardan birine büyük avantajlar sunabildiği gibi dezavantajlar da suna-

bilmiştir. Ancak söz konusu süreçlerde ödenen ağır maliyetleri bölge dışı alanlara taşıma ya da yansıtma olanakları söz konusu olmamıştır.

Bölgede bütün siyasal grupların temel strateji ve politikalarının bölge dışı aktörlere yönelik olması sınırlı ve geçici bir nitelik arz ederken, bölge içi aktörlere yönelik olması kalıcı ve daha kanlı bir nitelik taşımıştır. Bu noktada, bölge içi aktörlerin birbirlerine yönelik tehdit algısı çok yüksek düzeyde ortaya çıkmış ve ‘algısal güvenlik’ olarak nitelediğimiz sorunun her önemli dönemsel süreçte toplumsal hafızada derinleşmesine neden olmuştur. Uluslararası politika alanında her elli ya da yüz yılda bir yaşanan köklü dönüşümler, siyasal grupları asimilasyon, etnik temizlik, siyasal-i-deolojik tasfiyeler ve etnik-dinsel şiddet tarzındaki ‘algısal güvenlik’ sorununu/tehdidini besleyen eylemlere yönelmiştir. Çalışmanın bu bölümünde giriş bölümünde ortaya koyduğumuz, uluslararası politika alanında yaşanan beş önemli dönemsel gelişme sürecinde, siyasal grupların birbirlerine yönelik olarak sahip oldukları veya geliştirdikleri ‘algısal güvenlik’ tehdidinin toplumsal hafızaya kazanmasına yol açan somut örnekler üzerinde durulacaktır.

3. Balkan Halklarının 19. Yüzyılda Gerçekleştirdikleri İsyanlar Sürecinin Yarattığı ‘Algısal Güvenlik’ Tehdidi

13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Kuzey ve Batı Avrupa’da yaşanan ‘devrimler’ ekonomik, siyasal ve sosyal dönüşümler temelinde şekillenmiş ve söz konusu alanlarda yeni ‘modeller’ ortaya koymuştur. Siyasal alanda model, itici gücü ‘burjuva’ sınıfının oluşturduğu ve inşasında en önemli rolü oynadığı ‘ulus-devlet’tir. Ulus-devlet, Fransız İhtilali ile kendisine iktidarını dayandırabileceği ‘seküler’ bir temel bulmuş, Sanayi Devrimi’nin sağladığı araçlarla da ulusal ve uluslararası düzeydeki pozisyonunu güçlendirmiştir. 19. yüzyılın başında Kıta Avrupa’sında iki farklı siyasal model yan yana yaşamaktadır. Ancak birbirlerine yönelik tehdit algıları son derece yüksektir. 1701-1713 İspanya Veraset Savaşları dizisi ile 1792-1815 Napolyon savaşları dizisi bir anlamda, ulus-devletlerin imparatorluklara karşı mücadelesi olarak da görülebilir –Avusturya ve Çarlık Rusya İmparatorlukları Fransız İmparatorluğuna karşı mücadeleye katılmıştır. Bu dönemde Kıta Avrupa’sının Kuzey ve Batısında kurumsallaşmış ulus-devletler, Avrupa içine yönelik bir genişleme stratejisinden daha çok dış dünyaya dönük ‘empyralist’ bir ‘yayıma’ stratejisi izlemektedirler. Kıta Avrupa’sına yönelik dış politika yaklaşımları daha çok ‘güç dengesi’ni’ korumaya dönüktür. Ulus-devletlerden farklı olarak Avusturya İmparatorluğu Doğu Avrupa ve Balkanlar bölgesine, Çarlık Rusya’sı da Orta ve

Doğu Asya yanında, Doğu Avrupa ve Balkanlar bölgesine yönelik genişleme çabasıdır. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ise Doğu Avrupa, Balkanlar, Kuzey Afrika ile Ön ve Doğu Asya topraklarında pozisyonunu koruma gayreti içerisindeydi.

Avrupa Kıtasında, dünya politikasını derinden etkileyecek devrimler ve gelişmeler yaşanırken, Balkan yarımadası çok büyük oranda Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunmaktadır. Bölgedeki farklı etnik siyasal gruplar, söz konusu devrimler-gelişmeler karşısında ve sürecinde çok etkin bir konumda değildirler. Balkan yarımadası halklarının, büyük oranda, dış dünya ile oldukça geç bir dönemde temas etmiş olmaları dış uyarıcılara karşı uzun süre 'edilgen' tutum sergilemelerinde önemli rol oynamıştır.² 18. yüzyıldan itibaren Avrupa ülkelerinin Balkan yarımadası halklarına yönelik ilgisi gittikçe artarken, Osmanlı İmparatorluğu bölgenin Hıristiyan (Ortodoks) halklarını merkezî otoriteye yeni bir aidiyet bağı ile bağlama çabası içerisinde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan halkları arasında yaratmaya çalıştığı yeni düzen ve aidiyet bağının işlevsellik kazanmasının önünde birçok engel bulunmaktaydı. Bu engellerin bir kısmı iç siyasal yapıdan, önemli bir kısmı da dış siyasal ortamdan kaynaklanmaktaydı. Osmanlı merkezî otoritesi, 19. yüzyılın başından itibaren bölgeye yönelik uygulamaya çalıştığı reform programlarının önünde en önemli engel olarak, bölgedeki 'toprak ağalarını' (Gospodarları) görmüştür. Toprak ağaları Osmanlı merkezî otoritesine çok yönlü zararlar vermişlerdir. Öncelikle reform programlarının hayata geçirilmesini önleyerek Avrupa ülkelerinin müdahalesine zemin hazırlamışlardır. İkinci olarak Balkan yarımadasındaki feodalleşme eğilimlerinin güçlenmesine yardımcı olmuşlardır. Bu feodalleşme eğiliminden süreç içerisinde Ortodoks Hıristiyan unsurlar da önemli kazançlar elde etmişlerdir. Toprak ağalarının Ortodoks Hıristiyan etnik siyasal gruplar tarafından çıkarılan isyanları 'aşırı kuvvet' kullanarak bastırmaları, bölgede 'etnik nefretin' kökleşmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin, Osmanlı merkezi yönetiminin karşı çıkmasına ve bu yöndeki emirlerine karşın toprak ağalarının, 1841 Niş isyanında Bulgar isyancılarını bastırmak için Arnavut çapulcularını kullanmaları, Arnavutlarca gerçekleştirilen yağma olayları, katliamlar ve tecavüzler etnik-dinsel gruplar arasında nefret duygularının derinleşmesinde etkili olmuştur.³

² Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 135-170.

³ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., İstanbul, 1992, s. 29-32 ve 53.

19. yüzyılın başından itibaren Balkan yarımadasındaki etnik-siyasal gruplar tarafından başlatılan isyanlar, çok önemli dış desteğe sahiptirler. Büyük Osmanlı Tarihçisi Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* adlı kitabında, 1841 tarihli Niş ve 1850 tarihli Vidin ayaklanmalarının her ikisinin de çok önceden ve her aşaması son derece planlı bir şekilde hazırlanmış etnik-dinsel temelli ayaklanmalar olduklarını ortaya koymuştur. Örneğin; İnalçık, Niş ayaklanmasındaki dış planlama ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“(...) Ele geçen asilerin istintakından anlaşıldığına göre, bu isyan altı seneden beri, yani ta 1835 Tırnova hadisesinden beri hazırlanmaktadır. Fransa’ya, gemilerle gizli olarak silah ve cephane getirmek üzere adamlar gönderilmiş ve Bükreş’teki tacirler isyan hazırlığı için para temin etmişlerdir. Bütün hazırlıklar bittikten sonra Besarabya’da (o zamanlar Rus idaresinde idi) hazırlanan 9000 Bulgar İbrail ve Kalas’taki 300 Bulgar’la birleşerek Bulgaristan’a girecek ve memleketi ayaklandıracaktır.”⁴

19. yüzyıldaki isyanların diğer önemli bir yönü, planlı dış müdahale olgusunun dışında bir başka örtülü stratejiyi ya da uluslararası politika disiplindeki kavramsal karşılığı ile dış politikanın merkezinde yer alan ve ‘idealler düzeyi’⁵ olarak nitelendirilebilecek bir hususu ortaya çıkarmış olmalarıdır. Yoğunlukla Bulgar halkının yaşadığı topraklarda patlak veren Niş ve Vidin isyanlarına, 1829 tarihinde özerkliğini kazanmış olan Sırbistan’ın güçlü bir destek verdiği görülür. Bu dönemde, Sırp-Bulgar birliği fikri pek çok Bulgar vatansever arasında oldukça yaygınlık kazanmıştır. İnalçık bu işbirliğini şu şekilde tanımlamaktadır:

“(...) Sırp-Bulgar birliği fikri bir kısım Bulgar vatanperverleri tarafından da benimsendi. Bunlar büyük bir Cenup İslav Devleti tasarlayan mahut Garaşanin’e, Bulgar halkı namına arzıhaller göndermeğe başladılar. Bilhassa Garbi Bulgaristan’dan birçok Bulgar ihtilalcileri Sırbistan’a giderek beylik arazisini ekseriya komiteleri için emin bir hazırlık üssü yapmakta idiler.”⁶

⁴ *Age*, s. 34, 36, 38, 69-73.

⁵ ‘İdealler düzeyi’ Joseph Frankel’in ‘ulusal çıkar’ kavramını işlevsel hale getirmeye çalışırken ortaya koyduğu dış politika amaçlarından bir tanesidir. Bu tür dış politika hedefleri, çoğu zaman günlük politikanın konusu değildirler. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı’nın 1939-1943 döneminde Almanya’nın teşviki ile öne çıkan Turancılık, 1943 sonrası liderlerin zihin dünyasında yer etmesine karşın dış politika hedefleri arasında yer almamaktadır. (Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 259.

⁶ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., İstanbul, 1992, s. 42-43.

Osmanlı merkezî yönetimine karşı birlikte hareket etmeyi seçen Sırp ve Bulgar ihtilalcileri, daha sonraki dönemde özellikle Makedonya toprakları üzerinde ciddi bir çatışmaya gireceklerdir. Bir diğer açıdan Sırp, kendilerini merkeze alarak kurmayı düşündükleri Güney Slavları Devleti'nin bir parçası olarak Bulgarları düşünüyorlardı.⁷ 1841 ve 1850 isyanları döneminde Sırp ihtilalcilerin aşılama çabalarına çalıştıkları düşüncelere büyük bir karşıtlık gösterilmese de daha sonraki yıllarda bu düşüncenin Bulgarlarca ne denli kabul edilemez olduğu ortaya çıkacaktır.

Balkan yarımadasında etnik grupların 19. yüzyıldaki asimilasyon çabalarına en güzel örnek Rumların, Osmanlı merkezî yönetimindeki avantajlı pozisyonlarını kullanarak Bulgar halkını asimile etme yönündeki çabalarıdır. İnalçık, Rumların Fener Rum Patrikhanesini kullanarak Bulgarları Rumlaştırma çabalarını şu şekilde ortaya koymaktadır:

*"(...) Büyük şehirlere Türkler ve Rumlar hakim idi. (...) Memlekette kilise ve manastırlara bağlı iptidai mekteplerden başka tedris müessesesi yoktu. (...) Fener Rum Patriğine tabi olan dini teşkilat, Rumlaştırma işinde esas rolü oynamakta idi. Bulgaristan'da bütün mühim dini makamlar, esasen Rumların elinde idi. Rüşvetle bu makamları eline geçirmiş bulunan bu ruhban, ahaliden her vasıta ile para sızdırmaktan başka bir şey düşünmezdi. Patriklik daha 1767'de, Bulgar mazisi ve milletin son timsali olan Ohrida Başpiskoposluğunu da kaldırmıştı. İstanbul Patrik'i, 1800 tarihlerinde metropolitlere gönderdiği başka bir tamimle de Bulgar kilise mekteplerinin kapatılmasını, kiliselerde yalnız Yunanca yazılmış din kitaplarının okunmasını, keza mekteplerde münhasıran Yunanca kitapların tedrisini emretmekte idi."*⁸

1841 Niş ve 1850 Vidin isyanlarına Yunanlıların da büyük destek vermesine karşın, daha sonraki dönemde iki halk gerek Makedon toprakları üzerindeki mücadelede gerekse asimilasyon çabalarına gösterdikleri tepkilerde karşı karşıya geleceklerdir. Bulgar ulus-devletinin inşa süreci, bir yönüyle, Yunan asimilasyon çabalarına karşıtlık olarak gelişmiştir.

'Algısal güvenlik' tehdidini en üst düzeyde tutan ve Balkan halklarının toplumsal hafızasında kökleşen bir olgu, arkasında güçlü bir dış destek

⁷ Age, s. 12, 40-42; Charles Jelavich and Barbara Jelavich, *The Balkans*, A Spectrum Book, New Jersey, 1965, pp. 44-46.

⁸ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., İstanbul, 1992, s. 18-19.

alan örgütlü daha küçük bir etnik-dinsel siyasal grubun çok daha büyük bir grubu tasfiye etmekte önemli başarı sağlamasının mümkün olmasıdır. Uluslararası dönemsel gelişmelerin yaşandığı süreçte sistemik aktörlerin yaklaşımları bu tasfiye girişimlerini etkilemektedir. 1870 ve 1880'li yıllarda Tuna Vilayetindeki Müslüman Türk nüfusu, Bulgar isyancılarına sağlanan dış destek ile Batı kamuoyunun ve basınının Müslüman Türk katliamını görmezden gelmesi sayesinde, büyük oranda öldürülmüş ya da buldukları yerlerden sürgün edilmişlerdir.⁹ Balkan yarımadasında yaşayan diğer etnik-dinsel gruplar, Müslüman Türk nüfusunun büyük oranda tasfiyesinden memnuniyet duyarken, yukarıdaki satırlarda bahsettiğim olgunun etnik toplumsal hafızada (örtülü bir şekilde de olsa) yer aldığını varsaymak gerekir. Balkanlar'daki her bir etnik-dinsel grup, bu tarihlerden itibaren kendi yaşam alanı olarak varsaydıkları bölgelerde yaşayan diğer etnik-dinsel grupları, uygun uluslararası dönemsel şartların oluştuğunu varsaydıklarında, katliamlar, göç ettirme vb aşırı kuvvet kullanımını içeren yöntemlerle tasfiye etmeye yönelecektir. Balkan yarımadasında bu tarz bir yaklaşım sadece bir etnik-dinsel gruba özgü değildir.

4. 1912-1913 Balkan Savaşlarının Yarattığı Algısal Güvenlik Sorunları

1912-1913 Balkan Savaşları, bir yönüyle ortak düşmana karşı işbirliği ve zaferi ifade ederken, diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çok büyük oranda tasfiyesinin ardından, her bir etnik-dinsel-siyasal grubun kendi yaşam alanını tarihsel argümanlara dayalı olarak genişletme mücadelesini ortaya koymaktadır. Balkan Savaşlarından günümüze mücadelenin yönü, önemli oranda bölge dışı siyasal aktörlere yönelik olmaktadır çok, Balkan yarımadası eksenli bir nitelik taşımaktadır. Kıta Avrupası Merkez ülkeleri (İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rus Çarlığı), dönemsel olarak Balkan ülkeleri ile ittifak ilişkileri kurmaya çalışmışlardır. Balkan ülkelerinin de dış politikalarına işlevsellik kazandırabilmek amacıyla söz konusu devletlerle kurdukları ittifak ilişkileri, her bir etnik-dinsel grubun diğerine olan algısal güvenlik sorunlarının daha da artmasına neden olmuştur. Örneğin, 19. yüzyılın ikinci yarısında Bulgaristan dış politika hedeflerine ulaşabilmek için büyük bir devletle ittifak kurmak arayışındaydı. Bulgaristan siyasal seçkinleri, dış politika hedeflerine ulaşabilmek için, 1877 yılına kadar Rusya ile Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında Almanya ile ittifak ilişkisi kurmuşlardır. Her

⁹ Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 219-222.

iki dünya savaşında da Sırbistan ve Yunanistan, İngiltere-Fransa-Rus Çarlığı ile ittifak ilişkisi kurmuşlardır. 1878 Berlin Konferansı ve Antlaşması, Balkanlar bölgesindeki ittifak ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir. Berlin Antlaşmasının ittifak ilişkilerine yaptığı etki, 1913 II. Balkan Savaşında çok belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Balkan yarımadası halklarından Arnavutlar, diğer etnik-dinsel gruplara karşı algısal güvenlik sorununu en üst düzeyde yaşayan bir toplumdur. Arnavutlar, 1800'lü yılların başından itibaren topraklarına yönelik iki önemli milliyetçi tehdit ile karşı karşıya kalmışlardır. Bunlar, Karadağ-Sırbistan'ın temsil ettiği Slav milliyetçiliği ile Yunan milliyetçiliğidir. Her iki milliyetçi hareketin aktörleri, Arnavut yaşam alanlarını ele geçirmeyi önemli bir hedef olarak benimsemişlerdir. Nüfusunun çok önemli bir kısmı (% 70-75) Müslüman olan ve Osmanlı merkezi yönetiminde önemli bir temsil gücüne sahip bulunan Arnavutluk, Adriyatik Denizi'nin oldukça stratejik kıyılarına sahip olmasına karşın, Avrupa'nın Merkez ülkelerinden yeterince destek görmemiştir. 1877 Ayestefanos Antlaşması ve 1878 Berlin Konferansı/Antlaşması sürecinde, Arnavutlar tarafından oluşturulan Prizren Ligi'nin taleplerini büyük devletlere iletme çabaları herhangi bir sonuç vermemiştir. Berlin Antlaşmasında Karadağ'a, Gusinje ve Plav bölgeleriyle birlikte, Bar ve Podgorica şehirleri de tahsis edilmiştir. Berlin Konferansında alınan bu kararlara rağmen Arnavut liderleri, bu bölgeleri topraklarının bir parçası olarak kabul etmişlerdir. Söz konusu Arnavut liderler, gelecekte Yunanistan'ın Arnavut topraklarına yönelik isteklerinden endişe duymaktadırlar. Karadağ'a bırakılan topraklar konusunda Batılı Devletlere ve Arnavut yaşam alanlarını savunmayan Osmanlı merkezî yönetimine karşı da güçlü bir iç tepki oluşmuştur.¹⁰

Berlin Konferansında Avrupa Merkez güçlerinden istediği desteği bulamayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı baskısı altında kendi yaşam alanlarından taviz vereceğini düşünen Arnavutlar, hem Karadağlılar hem de Osmanlı ordusu ile savaşmak için hazırlanmıştı. Arnavutların kendi yaşam alanlarının daraltılması karşısında ortaya koydukları bu direniş karşısında merkez ülkeleri toprak dağılımında değişiklik yapma yönünde bir eğilim gösterdiler. Gusinje ve Plav yerine Karadağ'a Ulcinj limanını verdiler. Arnavutlar, bu liman şehrinin teslim edilmesine de sert bir şekilde direndiler. Ancak Avrupalı güçler söz konusu limanın Karadağ'a devrini

¹⁰ Barbara Jelavich, *History of The Balkans, Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Vol. I, Cambridge University Press, New York, 1983, p. 364.

zorlamak için deniz ablukası uyguladılar ve Osmanlı hükümetine de baskı yaptılar. Bu noktada, güneyde de benzer sorunlar ortaya çıktı. Berlin Antlaşması, Yunanistan ve Osmanlı Devleti'ni siyasal müzakereleri başlatmaya yönlendirmişti. Osmanlı Devleti, müzakereler sürecinde çok küçük bir toprak parçasından vazgeçmeyi ileri sürmesine karşın, 1881 yılında Teselya Sancağını Yunanistan'a bırakmak zorunda kaldı. Bu Süreçte, Osmanlı Devletinin Batı baskısı karşısında bunaldığını gören Arnavutlar, Preseva ve Janina'da yeni Arnavut komitelerini örgütlediler. Bu Komiteler, Teselya'nın Yunanistan'a verilmesi konusunda esnek bir tutum benimsemişler, ancak Arnavutlardan oluştuğunu iddia ettikleri Epir konusunda taviz vermeye yanaşmamışlardır. Osmanlı merkezî yönetimi bu konudaki Arnavut direnişini desteklemiş ve silah yardımıyla bulunmuştur. Mayıs 1881'de büyük güçler Epir'in küçük bir kısmının (Arta bölgesinin) Yunanistan'a verilmesine karar vermişlerdir. Bu süreçte, Epir bölgesinin ve Ulcinj limanının teslimine yönelik Arnavut direnişine destek veren Osmanlı yönetimi bir ikilemele karşı karşıya kalmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, Ulcinj limanının teslimine yönelik Avrupalı güçlerin büyük baskısı altındadır. Bu dönemde birçok Arnavut lider de artan ulusal bilinçleri sebebiyle Arnavutların yerleşmiş oldukları bütün toprakların Başkent Bitola'da tek bir siyasal çatı altında birleşmesi çağrısında bulunmuşlardır. Bütün bu çağrılarında karşın Arnavut liderler, içlerinde farklı görüşler olsa da çok fazla bağımsızlık yanlısı bir çaba içinde olmamışlardır, çünkü bir dış destek olmadan askeri hazırlık kapasitesi daha üst düzeyde olan ve önemli dış desteklere sahip olan komşuları karşısında etkisiz kalacaklarının bilincindeydiler. Batılı güçlerin büyük baskısı karşısında bunalan Osmanlı Devleti tarafından bölgeye gönderilen bir düzenli ordu ile Prizren Ligi dağıtılmış, liderleri tutuklanmış, bazıları sürgüne gönderilmiş ve Arnavutluk'taki merkezî yönetim restore edilmiştir. Ulcinj'deki direniş de ezilerek bu liman şehrinin Karadağ'a teslimi tamamlanmıştır. Prizren Ligi, birçok konuda başarısız olmuş ve çökmüştür, ancak ulusal bilincin oluşması ve yaşam alanlarına yönelik tehdidin netleşmesi açısından önemli başarı sağlamıştır. Arnavutluk toprakları, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan arasında tam anlamıyla parçalanmaktan kurtulmuştur. Ancak Arnavutluk topraklarına yönelik asıl tehdidin komşu ülkelerden geldiği belirginlik kazanmıştır.¹¹

Arnavutluk, Osmanlı merkezinden Birinci Balkan Savaşında ilan ettiği bağımsızlık ile kopmuş oldu. Bağımsızlık ilan etme konusunda, Arnavutluk'u en çok teşvik eden ülkeler Sırbistan ve Yunanistan olmuştur.

¹¹ *Ibid*, pp. 365-366.

Sırbistan ve Karadağ arasında parçalanmaktan çekinen Arnavut liderleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir, ancak ülkelerinin bazı bölümlerinin bu devletler tarafından ele geçirilmesini önleyememişlerdir. Bu toprakların en önemlisi, 1912 yılında yoğun Müslüman Arnavut nüfus barındırmasına karşın, Sırbistan'ın eline geçen Kosova bölgesidir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Arnavutluk'un sınır ve yönetim sorunlarının çok önemli bir kısmı çözümlenmemiş bir durumdadır. Bu dönemde Arnavutluk İtalya ve Avusturya'nın Sırbistan'ın bu stratejik Adriyatik kıyılarına yerleşerek Balkanlar'daki güç dengesini bozmaması için kullandıkları bir araç konumundadır. Her iki devlet de Sırbistan'ın Arnavutluk topraklarını ele geçirerek güçlü bir deniz bağlantısı ele geçirmesini istememektedir.¹²

Balkan coğrafyasında küçük fakat son derece stratejik bir konuma sahip olan Karadağ, Birinci Balkan Savaşına kadar Avrupa ülkelerinin güçlü desteklerini arkasında hissetmiştir. Berlin Antlaşmasında sınırlarını Sırbistan'dan daha fazla genişletmesi bunun en iyi delilidir. Dış güçler, aynı etnik kökene sahip bu iki halkı birbirlerine karşı kullanarak denetleme yolunu tercih etmişlerdir. 1877-1878 savaşıdan itibaren dış politikasında askeri kuvvet kullanımına karşı daha ihtiyatlı bir tutum takınan Sırbistan'a kıyasla daha çatışmacı bir dış politika izleyen Karadağ, 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek Birinci Balkan Savaşını başlatmıştır. Bu kez sonuç Karadağ'ın beklediği gibi olmamış, en çok toprak kazanımını Bulgaristan gerçekleştirmiştir. Makedonya diğer Balkan devletleri arasında toprakları en çok uzlaşmazlık konusu olan Osmanlı toprağı olmuştur. Bulgaristan, en çok toprak kazancına sahip devlet olarak Sırbistan ve Romanya'dan olası bir saldırıya uğramadan önce Sırbistan'a karşı Haziran 1913'te önleyici bir saldırıda bulunarak İkinci Balkan Savaşını başlatmıştır. Bulgaristan'ın başlattığı İkinci Balkan Savaşı, Balkan halkları arasında tam bir dehşet yaşanmasına neden olmuştur. Carnegie Vakfı'nın 1913 yılında Balkan Savaşlarının sebeplerini araştırmak için kurduğu komisyonun hazırladığı rapor, karşılıklı etnik nefretin çok sayıda örneğini ortaya koymaktadır. Rapor, Balkan yarımadasında değişecek güç dengesinin etnik-dinsel gruplar açısından ne derece büyük riskler taşıdığını, bölgedeki savaşın ordulardan daha çok halklar arasında yürütülen bir mücadele olduğunu ifade etmektedir. Balkanlardaki hiçbir halk bir diğer etnik-dinsel grubun kontrolündeki bir bölgede yaşamayı istememekte ve etnik temizlik harekâtlarının gönüllü destekçileri haline dönüşebilmektedirler.¹³

¹² Robert Lee Wolf, *The Balkans In Our Time*, Harvard University Press, Massachusetts, 1956, pp. 91-95.

¹³ Misha Glenny, *The Balkans: 1804-1999, Nationalism, War and The Great Powers*, Granta Books, Lon-

Osmanlı İmparatorluğu, 1878 Berlin Antlaşması ile Balkan yarımadasındaki topraklarının büyük çoğunluğunu kaybetmiştir. Ancak Arnavutluk ve Makedonya hala Osmanlı İmparatorluğuna aitti. Birinci ve İkinci Balkan Savaşları, büyük oranda, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Bulgaristan tarafından, Arnavutluk ve Makedonya topraklarının ele geçirilmesine dönüktür. Bir yönüyle 1878'den 1912'ye uzanan süreç, Balkan halkları açısından birbirinin devamı gibidir. Bu süreklilik içerisinde Balkan Savaşlarının en önemli sonuçlarından birisi, ülkesel bütünlüğünü kaybetmiş bir Arnavutluk parçalanmış bir Arnavut diasporası yaratmasıdır. 1912'deki Birinci Balkan Savaşı'ndan 17 Şubat 2008'de Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanına kadar geçen süreçte, parçalanmış Arnavutluk ve Arnavutlar sorunu, uluslararası toplumun gündemindedir. Bu noktada vurgulamak istediğimiz husus, bu başlık altında amaçlananın Balkan Savaşlarının ayrıntılı bir anlatısı değil, Balkan halklarının toplumsal hafızasında 'algısal güvenlik' olarak nitelediğimiz negatif imajların hangi ölçüde yer ettiğinin belirginleştirilmesidir. Bu bağlamda en iyi örneğin, Arnavutluk ve Arnavutlar olduğunu düşünüyoruz.

5. Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Yaratılan Algısal Güvenlik Tehdidi

Birinci Dünya Savaşı, Balkan yarımadasını kontrol etmek ya da etki altında tutmak isteyen üç büyük imparatorluğun tasfiye olmasıyla sonuçlanmıştır. Üç imparatorluğun tasfiyesinin doğurduğu güç boşluğu, Balkan ülkelerinin/halklarının ölçek ve kapasitelerine göre bir gelecek arayışına yönelmelerine yol açacaktır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılması, bu siyasal yapı içerisinde kendisine gelecek arayan Hırvat ve Slovenleri, siyasal tercih açısından oldukça zor bir durumda bırakmıştır. Örneğin Hırvatlar, 1867 yılında ikili monarşiye dönüşen Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun üçlü monarşiye dönüşebileceğini düşünmektedirler. Sırların kendi yaşam alanları olarak kabul ettikleri Batı Balkanlara yerleşmeye çalışan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ani çöküşü Sırbistan tarafından sevinçle karşılanmıştır. Üç büyük imparatorluğun yıkılması, Sırbistan liderleri açısından kendilerini merkeze yerleştirerek bir siyasal yapı kurmalarına yönelik manevra alanlarını çok genişletmiştir. Bu arada Romanya, 1917 Bolşevik Devrimi üzerine Rusya'nın savaştan çekilmesiyle ve Bulgaristan'ın İttifak devletlerinin yanında yer almasının sonucu olarak topraklarını çok fazla genişletmiştir. Bulgaristan, büyük toprak

kaybına uğramıştır. Yunanistan, belirli ölçüde topraklarını genişletmiştir. Makedonya toprakları parçalanmıştır. Arnavutluk ise Birinci Balkan Savaşında kaybettikleri bir yana, toprak bütünlüğünü büyük oranda korumayı başarmıştır.

Birinci Dünya Savaşı, toplumsal hafızalarında etnik-dinsel nefretin kökleştiği Balkan halklarının büyük düşman olarak niteledikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra çok ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur. Bu dönemde öncelikli sorun, parçalanmış Slav dünyasının güçlü bir siyasal yapıya kavuşturulmasıdır. Güney Slavlarının kuracakları ortak siyasal yapı, içeride çok büyük sorunlarla karşı karşıya kalacaktır. Bu sorunlar şunlardır: toprak ve azınlık sorunlarının çözümlenmesi, geniş köylü kitlelerinin sorunlarının çözülmesi, sanayileşme ve finansman sorunlarının çözülmesi, kırsaldan şehirlere göçün yarattığı sorunların çözülmesi, iç siyasal yapıları güçlendirecek reformların yapılması, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin sağlanmasıdır.

Yukarıdaki satırlarda ifade ettiğimiz sorunların önemli bir kısmının algısal güvenlik sorunu ile doğrudan bir bağlantısı bulunmamaktadır. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında Balkanlar'da var olan siyasal yapıların tamamı değişen ölçülerde söz konusu sorunlarla karşı karşıyadırlar ve çözüm üretmek durumundadırlar. Her bir siyasal yapıdaki iç siyasal aktörlerin var olan sorunları çözme yeteneğinin sınırlılıkları ve sahip oldukları araçların yetersizlikleri, algısal güvenlik sorununun geri plana atılması ya da örtülmesi sonucunu doğurabilecektir. Örneğin Hırvatlar ve Slovenler, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığına katılımında çok fazla gönüllü olmamışlardır. Söz konusu devletlerin her biri, dış tehdit ve içsel sorunlarla birlik halinde daha iyi baş edebileceklerini düşünmüşlerdir. Özellikle Hırvatlar, Slovenlerle bir birlik kurmak hedefini ortaya koymuşlardır, ancak Slovenler kabul etmemiştir. Çünkü Slovenler, Hırvatların Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde özerk kurumlara sahip olduklarını, kendilerinin bu imkândan yoksun olduğunu ve Hırvatların asimilasyon eğiliminden çekindiklerini belirtmişlerdir. Birbirlerine yönelik ciddi çekincelere sahip Sırp-Hırvat-Sloven taraflarının, sorunların çözümünde karşılaşılabilecekleri zorluklar ve başarısızlıklar, başarısızlıkların maliyetinin yüklediği toplum kesitlerinin genişliği ve çok geniş memnuniyetsiz kitleler, algısal güvenlik sorununun artmasına yol açabilecektir. Uluslararası politika alanında meydana gelen önemli gelişmeler de bu sürecin tırmandırılmasına katkıda bulunabilecektir. İki dünya savaşı arası dönem Balkan ülkelerinde algısal güvenlik sorununun tedrici olarak yükseldiği bir sürece tekabül et-

mektedir. Örneğin, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı 1929'da Yugoslavya ismini almıştır, ancak 1930 sonrası taraflar arasındaki gerilim hızla artmıştır. Yugoslavya'nın Sırp-ları merkeze alarak kurgulanması, özellikle Hırvatları rahatsız etmiştir. Hırvatlar ve Slovenler Almanya ile daha yakın ilişkiler kurmak isterken, Sırp-lar Fransa ile ittifak kurmayı düşünmüşlerdir. Bu süreçte, tarafların temel dış politika hedef ve öncelikleri farklılaşmıştır.

İki Dünya Savaşı arası dönem, bir yönüyle, Kıta Avrupa'sında savaş sürecinde bozulan bütün dengeleri Paris Konferansında belirlenen 'Versay düzeni' çerçevesinde yerine oturtma çabalarına ağırlık verilen bir süreçtir. Fransa'nın ısrarla savunduğu Versay düzeni, büyük oranda, Almanya'yı baskı ve kontrol altında tutma amacını taşımaktadır. Fransız dış politika yaklaşımlarının ve liberal değerlerin daha ön plana çıktığı 1919-1933 yılları arası ile Alman dış politika yönelimlerinin ve diktatoryal eğilimlerin ön plana çıktığı 1933-1939 yılları arası gelişmelerinin Balkan ülkeleri üzerinde derinlemesine etki yaptığını hiç kuşku yoktur. Balkan ülkeleri siyasal seçkinleri, iç siyasal ortamdaki sorunları çözme yetenekleri oranında, Avrupa Kıtasındaki değişen güç dengelerinden daha az etkilenebilirlerdi. Ancak Yugoslavya siyasal seçkinleri başta olmak üzere diğer Balkan ülkeleri liderleri de ülkesel sorunlarını çözmekte ciddi bir başarı gösterememişlerdir. Balkan ülkelerinin 1919-1933 yılları arasında Fransa ile kurdukları ilişkiler de içsel sorunlarının çözülmesinde ciddi bir finansman desteği sunamamıştır. Bu durum, tedrici olarak bölgeye İtalya'nın ve özellikle de Almanya'nın ekonomik ve siyasi sızmasının yolunu açmıştır.

Balkan yarımadası Birinci Dünya Savaşı sonrasında (yeni) siyasal oluşumlara sahne olmuştur. Bu siyasal oluşumların en önemlisi, 19. yüzyıldan beri gündemde olan güney Slavlarının tek bir siyasal çatı altında birleştirilmesidir. Burada temel sorun, birleşmenin nasıl bir model çerçevesinde gerçekleştirileceğidir. Farklı etnik grupların talepleri nasıl karşılanacaktır. Burada işaret edilmesi gereken bir husus, Hırvatların daha çok Slovenlerle birlikte Sırp-lardan ayrı bir siyasal oluşum peşinde koşmalarıdır. Slovenler, Hırvatların birlikte hareket etme tekliflerini reddetmişlerdir. Slovenlerin ret kararında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde Hırvatlar gibi özerk kurumlar geliştirememeleri vb kurumsal çekinçler ileri sürülmüştür. Ancak asıl endişenin Hırvatların, Slovenlere ve diğer etnik gruplara olan bakışında saklı olduğunu düşünüyoruz. Slovenler, daha kurumsallaşmış siyasal yapılara sahip Hırvatlarca yutulma endişesi taşımaktadırlar. Her iki etnik grubun da Katolik olduğu unutulmamalıdır. İtal-

ya'nın oluşturacağı tehdidi Slovenlerin tek başına karşılamalarının zorluğu da açıktır. Tüm bu faktörleri göz önünde tutan taraflar arasında yürütülen uzun müzakereler sonrasında, Ekim 1918'de bağımsız Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kurulduğu ilan edilmiştir. Ekim 1929'da Yugoslavya Krallığı adını alan bu siyasal oluşum, kurucu üç halk (Sırp-Hırvat-Sloven) arasında var olan gerginliklerin yanında, içerisinde barındırdığı Karadağlılar, Müslüman Boşnaklar, Müslüman Arnavutlar, Macarlar, Almanlar, Romenler ve Türklere ciddi bir siyasal temsil olanağı tanımamıştır.¹⁴

Karadağ'ın konumu burada son derece ilginçtir. Karadağ, Ekim 1918'e kadar Balkanlar'da Osmanlı'ya karşı direnişin ve nispi bağımsızlığın bir merkezi durumunda iken, bu tarihten sonra bağımsızlığından vazgeçmesi Karadağlılar arasında ciddi bir rahatsızlık konusu olarak ortaya çıkmıştır. Rebecca West'in 1930'lu yıllarda Balkanlara yaptığı gezi notlarını topladığı *Black Lamb and Grey Falcon (Siyah Kuzu ve Gri Atmaca)* başlıklı çalışmasında yer verdiği Karadağ'da aracına bindiği bir taksicinin Sırbistan'ı suçlayarak "*Devletimizi elimizden aldılar*" cümlesi önemlidir¹⁵. Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası politikanın çok kutuplu yapısı ve Karadağ iç siyasal aktörlerinin söz konusu birleşme kararının alınmasında etkili oldukları açıktır. Bu dönemde İtalya'nın Batı Balkanları bir genişleme alanı olarak görmesi, Slovenlerin ve Karadağlıların diğer etnik-dinsel gruplarla birlikte hareket etmelerinde oldukça etkili olmuştur. Ancak bütün bunlara rağmen bu (katılma) ve birleşme olayının, toplumsal hafızada büyük etnik-dinsel grupların küçük etnik-dinsel grupları ya da kimlikleri geri plana itme ya da ortadan kaldırma/etkisizleştirme eğilimini göstermesi tarzında yer ettiğine de kuşku yoktur

Yugoslavya tarzındaki siyasal oluşumların karşılaştıkları en ciddi sorun, tarihsel süreçte farklı siyasal aidiyet duygusuna sahip olmuş, farklı siyasal kültüre ve toplumsal eğilimlere sahip etnik-dinsel grupların aynı siyasal çatı altında nasıl bütünleştirileceğidir. Bu noktada, 1919-1929 yılları arasında Yugoslavya enerjisini karşılaştığı büyük içsel ve dışsal sorunları çözmek için harcamak yerine, daha çok Sırp-Hırvat gerginliğini çözmek için harcamıştır. Bu süreçte Hırvatlar oldukça gevşek bir federal Yugoslavya'yı savunurlarken, Sırlar kendilerinin merkezde yer aldığı merkezîyetçi bir siyasal yapıyı savunmuşlardır. Ocak 1929'da iktidarı ele geçirerek bütün yetkileri elinde

¹⁴ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2, 20. Yüzyıl*, çev. Zehra Savan ve Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul, Eylül 2006, s. 70-73 ve 153-166.

¹⁵ Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon*, Penguin Books, New York, 1982, pp. 1000-1001.

toplayan Kral Alexander, ‘monarşi’yi siyasal aidiyet sağlamanın bir aracı olarak kullanmaya çalışacaktır. Ancak Kral Alexander’ın ülkenin tarihi sınırlarını kaldırması ve Sırların ağırlıkta olacağı tarzda yeni eyalet sınırlarının belirlenmesi, diğer etnik-dinsel grupların çok büyük tepkisini çekmiştir. Kral Alexander’ın 1931 yılında yürürlüğe soktuğu yeni anayasa da hoşnutsuz grupları tatmin etmemiştir. Bu süreçte Sırların etkili olduğu merkezî hükümete karşı muhalif grupların (yeraltında) örgütlendiği görülür. Bu örgütlerin en önemlisi Hırvatlar tarafından kurulan Ustaşa örgütü ile İç Makedonya Devrimci Örgütüdür (IMRO). Macaristan ve özellikle İtalya’nın bu illegal örgütlenmelere topraklarını açması ve örgütlenmelerine katkıda bulunması Yugoslavya yönetimi açısından ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. 1933 yılında Almanya’da iktidara gelen Adolf Hitler’in özellikle Hırvat Ustaşa’lara sağladığı destek, Yugoslavya için Fransa’nın bir dış politika ortağı olarak öne çıkmasına sebep olmuştur. Kral Alexander, Ekim 1934’te Fransa ziyareti esnasında öldürülmüştür. Kral Alexander’ın ölümü sonrasında Prens Paul’un liderliğinde üç kişilik bir naiplik kurulu ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Prens Paul döneminde dış politikada Almanya’nın öne çıktığı görülür. İkinci Dünya savaşı öncesinde Hırvatların özerklik talebi ile Sırların bu isteklere karşıtlığı temel bir gerginlik unsuru olarak varlığını sürdürmüştür.¹⁶

Birinci Dünya Savaşı sonrası, Arnavutluk açısından iç siyasal sisteminin istikrarlı bir şekilde evrilmesinin önündeki en ciddi engel dış politikasında var olan İtalya tehdididir. İtalya, Arnavutluk üzerinde himaye kurmaya çalışmakta ve bu amaçla sürekli olarak bu ülkenin iç işlerine müdahale etmektedir. Arnavutluk, özellikle 1936 yılından itibaren gelişen İtalyan-Alman ilişkileri sebebiyle dış politikasında dar bir manevra alanına sahiptir. Arnavutluğun İtalya’yı dengelemek amacıyla 1934 yılından itibaren Yugoslavya ile yakınlaşma çabaları da sonuç vermemiştir. Yugoslavya ile ilişkilerin sağlıklı bir şekilde geliştirilmesinin önündeki en önemli engel, Kosova bölgesinin statüsü ile ilgilidir. Özellikle ülkedeki milliyetçi gruplar, Kosova için mücadele edilmesi taraftarıdır. İtalya, 1936 yılındaki Habeşistan harekâtından sonra Nisan 1939’da Arnavutluk’u işgal etmiştir. İtalya’nın Arnavutluk’u işgali başta Yunanistan olmak üzere bütün Balkan ülkelerini endişelendirmiştir. Türkiye’nin bile İtalya’nın Arnavutluk’u işgalini kendi güvenlik alanına ayak basılması olarak değerlendire-

¹⁶ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2. 20. Yüzyıl*, çev. Zehra Savan ve Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul, Eylül 2006, s. 212-215.

diği düşünülürse, Batı Balkanlar açısından işğalin doğurduğu endişelerin büyüklüğü anlaşılabilir.¹⁷

Romanya, Birinci Dünya Savaşı sonrası en çok toprak elde eden ve dolayısıyla azınlık barındıran statükocu dış politika çizgisine sahip olan bir ülkedir. Ülkenin yaklaşık dörtte birini oluşturan azınlıkların sistemle nasıl bütünleştirilecekleri ile büyük toprak mülkiyetinin topraksız çok geniş ölçüdeki köylü kitlelerinin taleplerinin nasıl uzlaştırılacağı sorunu Romanya'nın siyasal geleceği açısından önemli hususlar olmuştur. Romanya, iç siyasal yapısındaki sorunları demokratik yöntemlerle çözmekten daha çok Alman ve İtalyan örneklerini izleyerek otoriterleşmeye kaymıştır. Ülkede ciddi bir toprak reformunun yapılamaması ve köylü nüfusun yaşam koşullarında herhangi bir iyileşme sağlanamaması ülkeyi Sovyet komünist propagandasına açık bir hale getirmiştir. 1931 yılında kurulan Demir Muhafızlar örgütü Balkanlarda gerçek anlamdaki tek faşist örgütlenme olması açısından son derece önemlidir. Demir Muhafızlar, yoğun şovenist programlarının bir uzantısı olarak düzenledikleri çeşitli terör eylemleri ile Romanya iç siyasal sisteminde istikrarsızlaştırıcı bir örgüt niteliği taşımasına ve bu nedenle örgütün üst yapısına karşı girişilen bazı tasfiye hareketlerine karşın, arkasındaki güçlü Alman desteği ile varlığını sürdürmüştür.¹⁸ Romanya'nın sahip olduğu iç siyasal ortam, ülkenin karşı karşıya olduğu çelişkiyi de ortaya koymaktadır. Romanya, Birinci Dünya Savaşı ve hemen sonrasında, 17, 18 ve kısmen 19. yüzyıllarda olduğu gibi topraksal genişleme yönünde bir dış politika izlerken, etnik bilincin oldukça yüksek olduğu bir 20. yüzyılda çok yoğun etnik-dinsel grupları siyasal sistemi ile nasıl bütünleştireceğinin yöntemine ve araçlarına sahip değildir. Bu noktada, ülkenin otoriterleşmesi bir yöntem ve azınlık unsurlara karşı aşırı şiddet kullanılması da bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Uluslararası politikadaki dönemsel gelişmelerin de bu eğilimleri beslemesi ya da açıkça desteklemesi tarihsel sürecin bu ana kadarki her aşamasında algısal güvenlik sorununu besleyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır

Bulgaristan, Birinci Dünya Savaşında Alman yanlısı dış politikası nedeniyle savaş sonrası çok ciddi toprak kaybına uğrayan ve revizyonist dış politika çizgisine sahip bir ülkedir. Bulgaristan'ın karşılaştığı en önemli toprak kaybı, Doğu Trakya'nın Yunanistan'a terkiyle Eğe Denizi ile olan

¹⁷ Robert Lee Wolf, *The Balkans in Our Time*, Harvard University Press, Massachusetts, 1956, pp. 136-143.

¹⁸ *Ibid*, pp. 126-132.

bağlantısını kaybetmiş olması ve Makedonya'nın büyük bölümü üzerindeki kontrolünü kaybetmesidir. Yaşanan bu toprak kayıplarının dışında Bulgar iç siyasal aktörleri ülkelerini modern bir tarım ülkesi haline getirmeyi en önemli amaç haline getirmişlerdir. Ancak yapılmak istenen reformların yoğun bir finansman desteğine ihtiyaç duyması en önemli sorundur. Bulgaristan'daki büyük Türk azınlığı ve bunların siyasal sistemle nasıl bütünleştirileceği sorunu ülkenin karşılaştığı en önemli sorunlardan bir tanesidir.¹⁹

Yunanistan açısından Birinci Dünya Savaşı sonrasında en önemli algısal güvenlik sorunları diyebileceğimiz hususlar şunlardır: 1.4 milyon Yunan kökenli mültecinin yarattığı siyasal aidiyet sorunu, Batı Trakya'daki Türk azınlığı, Türkiye gibi ölçek olarak kendisinden çok daha büyük bir ülke ile komşu olmanın iç siyasal aktörlerde yarattığı tepkisel dış politika yönelimleri. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti, 1923 sonrası barışçıl dış politika söylemine sahiptir. Yunan iç siyasal sisteminin karşılaştığı sorunları kısmi olarak işbirliği ve demokratikleşme yöntem ve araçlarıyla aşmaya çalıştığı dönemlerde, nispi bir başarı yakalanmış, ancak sorunların çözümünde karşılaşılan başarısızlıklar İkinci Dünya Savaşı öncesinde ülkenin otoriterleşmeye kaymasında önemli rol oynamıştır. Arnavutluk ve diğer komşu ülkelerle yaşamış olduğu sınır sorunları algısal güvenlik tehdidinin büyümesine ve otoriterleşmeye diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi katkı sağlamıştır.²⁰

6. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Algısal Güvenlik Sorunu

Balkan devletleri/halkları, hem iç siyasal yapıları açısından hem de (komşu) ülkeler arasında algısal güvenlik sorununun en yüksek düzeyde var olduğu bir bölgedir. Çoğu Balkan ülkesinin sahip olduğu kırılgan siyasal yapılar, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve süresince Avrupa'nın merkez ülkelerinin dış müdahalesine veya işgaline olanak tanımıştır. Ülkesel ulusal çıkarlarını bir büyük dış gücün desteği olmaksızın elde edemeyeceklerinin bilinci ile hareket eden Balkan devletleri/halkları, ittifak ya da zorunlu işbirliği içerisinde bulunduğu ülkelerin faşist ve nazist yöntemlerini benimseyerek aşırı kuvvet kullanımı içeren politikalara yönelebilmişlerdir.

Balkan devletleri/halkları, İkinci Dünya Savaşı süresince ülkesel ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla ittifak gruplarından birisi ile

¹⁹ Misha Glenny, *The Balkans: 1804-1999, Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, London, 1999, pp. 396-402.

²⁰ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2, 20. Yüzyıl*, çev. Zehra Savan ve Hatice Uğur, (: Küre Yayınları, İstanbul, Eylül 2006, s. 220-223.

gönüllü ya da zorunlu işbirliği içerisinde olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'nın 1939-1943 zaman aralığında nispi olarak Alman (Mihver grubu) üstünlüğü dönemi ile 1943-45 zaman aralığında Müttefik üstünlüğü dönemi, Balkanlardaki siyasal grupların eylemlerinin yönünü belirlemiştir. 1940 sonuna kadar İtalya'nın Kuzey Afrika'da hiçbir ciddi başarı kazanamaması ve 1940 Haziranında Almanya'nın Fransa'yı kısa sürede yenilgiye uğratması, Balkan yarımadasının yavaş yavaş İkinci Dünya Savaşı'nın önemli alanlarından birisi haline gelmesine yol açmıştır. İtalya, 28 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan'a saldırmıştır. Yunanistan, İtalya saldırılarını durdurmuş ve kısa bir süre sonra da İtalya'nın saldırı üssü olarak kullandığı güney Arnavutluk'u işgal etmiştir. Nisan 1941'de İtalya'nın Balkan seferinin de başarısız olması üzerine Almanya Yunanistan'ı işgal etmiştir. Bu işgalden önce 1 Mart 1941'de Bulgaristan ve 25 Mart 1941'de Yugoslavya Mihver'e katılma kararı almıştır. Yugoslavya'nın Mihver'e katılma kararı almasından bir gün sonra meydana gelen darbe sonucunda ülke Mihver bloğundan ayrılmıştır. Almanya, 6 Nisan 1941 tarihinde işgali altındaki Bulgaristan üzerinden Yugoslavya'ya saldıracaktır. Alman saldırısından kısa bir süre sonra 10 Nisan'da Bağımsız Hırvat Devletinin kurulduğu ilan edilecek ve Andre Pavelic'in liderliğindeki Ustaşa Rejimi Hırvatistan'ın Krajina bölgesinde yaşayan Ortodoks Sırlara karşı kitlesel katliamlara başlayacaktır.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz bilgiler, Balkan devletleri/halklarında var olan algısal güvenlik (toplumsal hafızada ötekine karşı var olan negatif imajların yarattığı) sorununun gerçekliğe dönüştüğünü göstermektedir. Balkan devletlerinin gönüllü veya zorunlu olarak kurdukları farklı ittifak ilişkileri, komşu ülke topraklarının kısa sürede işgal altında kalması ile sonuçlanabilmektedir. İtalya gibi bir büyük gücün saldırısına uğrayan Yunanistan mağdur durumda iken, kısa bir süre sonra Arnavutluk topraklarını işgal eden bir güce dönüşebilmektedir. Diğer yandan, Balkanlarda artan Alman etkisini fırsat bilen Yugoslavya içerisindeki Hırvatların bir kısmı, Ustaşaların liderliğinde hemen bağımsızlık ilan etmekte ve Sırlara karşı soykırım tarzında bir 'etnik temizlik' harekâtına girişebilmekte.²¹ Romanya'nın zorunlu olarak Mihver bloğuna yakınlaşması, Bulgaristan'ı Almanya karşısında çaresiz bırakmaktadır. Yunanistan, hem Arnavutluk hem de Bulgaristan toprakları üzerinden Alman tehdidi ile karşılaşmaktadır.

²¹ Robert Lee Wolf, *The Balkans in Our Time*, Harvard University Press, Massachusetts, 1956, pp. 195-206; Tom Gallagher, *Outcast Europe, the Balkans 1789-1989 from Ottomans to Milosevic*, Routledge, New York, 2001, pp. 127-129.

Kadim hak iddiasında bulunan topraklar, kurulan ittifak ilişkilerine göre el değiştirebilmektedir. Birinci Balkan Savaşında (1912) Sırp tarafından ele geçirilen Kosova bölgesi Alman işgali ile birlikte Arnavutluk'un eline geçecektir. Arnavutlar, bölgeyi 1944 yılında Josef Broz Tito'nun liderliğindeki Partizanlar tarafından tekrar ele geçirilinceye kadar kontrollerinde tutmuşlardır.²²

17 Nisan 1941 tarihinde Yugoslavya Almanya'ya teslim olduktan sonra Yugoslavya'daki direniş hareketi iki kola ayrılmıştır: Albay Drağa Mihailoviç'in liderliğindeki monarşist ve Sırp milliyetçisi Çetnikler ile Komünist Josef Broz Tito'nun liderliğindeki Partizanlar. Her iki direniş grubu İngilizler tarafından bir araya getirilmek istenmişse de başarılı olunamamıştır. Her iki örgütün Yugoslavya'nın geleceği ile ilgili siyasal hedefleri tamamıyla birbirlerinden farklıdır. 1944 yılı yazında Almanlar bölgeden çekilmeye başlayınca Balkanlar'da savaşın sona ereceği ortaya çıkmış, Partizanlar, iç siyasal yapıdaki muhalif grupları başta Çetnikler olmak üzere acımasızca katletmişlerdir. Bu tarz bir diğer gelişme Hırvatlarca yaşanmıştır. 1941-1944 zaman aralığında Almanlarla birlikte hareket eden Hırvat Ustaşa rejimi ve Vatan Muhafızı'na mensup Hırvatlar, Avusturya'nın Bleiburg şehrindeki İngiliz idaresine teslim olmaya çalışmışlar, ancak tutukluların savaştıkları hükümete teslimini öngören müttefikler arası antlaşma gereğince sığınmacı Hırvatlar İngilizlerce Partizanlara teslim edilmişlerdir. Bu süreç içerisinde kırk bin ile yüz bin kişinin Partizanlar ya da olumsuz şartlardan dolayı öldüğü tahmin edilmektedir. Burada Yugoslav siyasal yapısının parçası olan insanların birbirlerine karşı duydukları etnik nefreti ve etnik-siyasal şiddeti anlamlandırmak son derece zordur. Ancak mücadele ettikleri Almanların yöntemlerini çok fazla benimsedikleri görülmektedir. Almanya'da Adolf Hitler ve Nazi Partisi 1933'te iktidara geldikten sonra siyasal projesinin önünde engel olarak gördüğü, iç siyasal ortamdaki ve dış siyasal ortamdaki bütün engelleri şiddet aracı ile tasfiye etmiştir. Balkanlara yönelik olarak Almanya, Yugoslavya topraklarındaki direnişi kırmak için her ölen Alman için 100 rehine, her yaralanan Alman için 50 rehine öldüreceğini açıklamıştır. Ekim 1941'de 10 Almanın öldürülmesi ve 26 tanesinin de yaralanması üzerine, kadın-çocuk ayırımı yapılmaksızın bir şehirdeki yaklaşık yedi bin nüfus öldürülmüştür.²³

²² Robert Lee Wolf, *The Balkans in Our Time*, Harvard University Press, Massachusetts 1956), pp. 195-196.

²³ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2, 20. Yüzyıl*, çev. Zehra Savan ve Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul, Eylül 2006, s. 283-287.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Balkan devletleri/halkları açısından iki savaş arası dönemle kıyaslandığında son derece önemli bir gelişme yaşanmıştır. İki savaş arası dönemde, otoriterleşme eğilimlerine karşın, farklı ideolojik eğilimler kendilerine yaşam alanı bulabilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası Balkanlar, Türkiye ve Yunanistan hariç Komünist Sovyetler Birliği'nin kontrolü altına girmiştir. Sovyetler Birliği, 1945-1950 yılları arasında Yugoslavya hariç Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki yerli komünist unsurları bütünüyle tasfiye etmiştir. Bu süreçte Yunanistan, 1947 yılına kadar sürececek bir iç savaşa sürüklenmiştir. Yugoslav komünistlerin desteklediği Yunan komünistler, kırsal kesimden çocukları kaçırmak da dâhil olmak üzere son derece acımasız yöntemlerle ülkede yönetimi ele geçirmeye çalışmışlardır. Ancak Yugoslavya'nın Kominform'dan kovulmasından sonra ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Truman Doktrini ile Yunanistan'a destek vermesi sonrasında komünist unsurlar etkilerini kaybetmişlerdir.²⁴

7. Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinin Yarattığı Algısal Güvenlik Sorunu

Kasım 1989'da Berlin Duvarının yıkılması, 1990 yılında Doğu Bloku'nun da çöküşünün habercisi gibidir. 1990 yılında yürütülen 4+2 müzakereleri sonucu iki Almanya'nın birleşmesi, Sovyetler Birliği'nin parçalanması sürecine girmesi ve 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi küresel etki doğuran uluslararası sorunlar olarak küresel aktörlerin gündemini işgal etmektedir. Köklü dönemsel gelişmelerin en çok etkilediği coğrafi alanlardan birisi olan Batı Balkanlar'da meydana gelen bölgesel ölçekteki gelişmeler, büyük oranda küresel ölçekteki gelişmelerin gölgesinde kalmış gözükmektedir. 1990 yılından itibaren Federal Yugoslav Cumhuriyetleri liderlerinin kullandıkları söylemler ve geliştirdikleri eylemler, hızla ülkeyi parçalanma sürecine sokmuştur.

Federal Yugoslavya Cumhuriyetinin siyasal kaderini 1945 yılından beri elinde tutmakta olan Josef Broz Tito'nun 1980 yılında ölümü, Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. 1970'li yıllarda Hırvat baharı ayrılmaya kadar gidebilecek bir takım siyasal taleplerle ortaya çıkmasına karşın, Tito'nun 1974 Anayasasında verdiği ayrıcalıklarla erken dönemde bir parçalanmanın önüne geçilmiştir. Ancak 1980'ler boyunca Sırlar, Hırvatlar ve Arnavutlar arasında zaman

²⁴ Tom Gallagher, *Outcast Europe, the Balkans 1789-1989 from Ottomans to Milosevic*, Routledge, New York, 2001, pp. 147-164.

zaman şiddete de kayabilen olaylar ile Boşnaklar, Makedonlar ve Slovenler arasında Sırp'ların merkezî yönetimi ele geçirmelerine karşı tepkiler ve itirazlar artmıştır. Mart 1989'da Sırbistan içerisindeki özerk bölgeler Kosova ve Vojvodina'nın özerkliklerinin kaldırılması, bu ana kadar daha çok söylem bazında dile getirilen Sırbistan'ın merkezîyetçi politikalarının hayata geçirilmesi olarak görülmüştür. 1990 seçimlerinde sertlik yanlısı ve ırkçı söylemleri ile öne çıkan siyasal figür Slobodan Miloseviç'in başarılı olması diğer cumhuriyetlerin bağımsızlaşma yönündeki eğilimlerini güçlendirmiştir. Haziran 1991'de Slovenya Cumhuriyeti'nin ve Temmuz 1991'de Hırvatistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlıklarını ilan etmeleri Batı Balkanlar'da yaklaşık on yıl sürecek şiddetin kapısını aralamıştır.

Sırbistan Devlet Başkanı Miloseviç 1990 sonrası stratejisini iki temel üzerine oturtmuştur. Birincisi, Sırbistan'ın merkeze alındığı 1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na/Yugoslavya'ya (1929'da) benzer bir siyasal yapıyı hedeflemiştir. İkincisi, %36'sı diğer cumhuriyetlerde yaşayan Sırp'ları aynı siyasal çatı altında toplamayı öngörmüştür. Birinci seçenek, Slovenya ve Hırvatistan'ın birbirine yakın süreçler içerisinde bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile geçersiz kılınmıştır. Aslında Boşnaklar, Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nin parçalanmasından yana değildirler. Ancak Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlık ilanları üzerine, bu iki cumhuriyet arasında bir savaş alanı olmama yönündeki kararlılıkları da Boşnakları Mart 1992'de bağımsızlık ilanına itmiştir.²⁵ Miloseviç, Sırp nüfus barındırmayan Slovenya ile on günlük kısa bir çatışmanın ardından Avrupa Birliği dönem başkanı Hollanda'nın arabuluculuğu ile müzakere masasına oturmuş ve imzalanan Brioni Anlaşması ile Yugoslavya sorunu çözümlenmiş gibi bir algılama geliştirilmiştir. Bu algılamanın gerçeği yansıtmadığı çok kısa bir süre içinde görülmüştür.

Miloseviç, ikinci stratejisinin bir uzantısı olarak, Sırp azınlıkları buldukları bölgelerde özerkleşme ya da bağımsızlaşmaya teşvik etmiştir. Bu strateji doğrultusunda Hırvatistan'ın Krajina bölgesindeki Sırp'lar, Hırvatistan'dan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 1991 yılında bu bölgedeki Sırp'ların önemli bir kısmı sürgün edilmiştir. 1991 sonbaharı ve 1992 başlarında Sırbistan'ın bazı Hırvat şehirlerini kuşatma altına alması ve yoğun bir topçu bombardımanına maruz bırakması, daha sonra Hırvatlar tarafından Mart 1995'ten sonra Krajina Sırp'larına karşı girişilen saldırılarda cid-

²⁵ Aliya İzzetbegovic, *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan ve Hanife Öz, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 116.

di katliamların yaşanmasına gerekçe oluşturmuştur.²⁶ Bu noktada, Hırvat Devlet Başkanı Franjo Tudjman ile Sırbistan Devlet Başkanı Miloseviç arasında izlenen temel stratejiler konusunda bir farklılık bulunmamaktadır. Her iki lider de kendi yaşam alanları olarak varsaydıkları bölgelerin etnik unsurlardan bütünüyle arındırılmasını ve hedef etnik-dinsel grupların tek bir siyasal çatı altında birleştirilmesini amaçlamışlardır.

Federal Yugoslavya'nın parçalanmasının en sorunlu aşamalarından birisi, Mart 1992'de Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesidir. Sırlar ve Hırvatlarca Tito icadı olarak görülen Boşnak kimliğinin varlığı her iki dinsel-etnik grup tarafından da kabul edilmemekte ve ulusal hedeflerine ulaşmalarının önündeki en önemli engel olarak görülmektedir.²⁷ Mayıs 1992-Kasım 1995 tarihleri arasında Bosna-Hersek cumhuriyetinin çoğunluk unsuru (%44) durumundaki Boşnaklar, Pale Sırları (%32) ve Hırvatlarla (%17) Devlet Başkanları Aliya İzzetbegoviç'in öngörüsü doğrultusunda bir yaşam mücadelesi vermişlerdir. 1991 yılından itibaren Yugoslavya Üzerine Uluslararası Konferans çerçevesinde yürütülen diplomatik temaslar, ABD'nin 1994 yılına kadar soruna doğrudan müdahil olmaması ve Devlet Başkanı Miloseviç'in Pale Sırlarını kontrol edemediği yönündeki taktik beyanları, uluslararası toplumun gözü önünde 250000 Boşnak'ın ölümüne sebep olmuştur. Bu dönemle ilgili olarak, 'etnik temizlik', 'sistemik tecavüz' gibi kavramların Birleşmiş Milletler (BM) kayıtlarına girmesi de son derece önemlidir. Bosna-Hersek cumhuriyetinde Boşnak halkına yönelik Sırlar ve Hırvatlar tarafından girilen şiddetin arka planında söz konusu iki etnik (Sırp ve Hırvat) grubun algı dünyalarında 'Boşnak kimliğini' kabul etmemeleri etkili olmuştur. Sırp ve Hırvat siyasal projelerinin önündeki en önemli engel 'Boşnak kimliği' olarak görülmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere Boşnak lider Aliya İzzetbegoviç Yugoslavya'nın yaşatılmasından yanadır. Yugoslavya'nın kozmopolit yapısını belki de en iyi yansıtan halk, Boşnaklardır.

Slobodan Miloseviç'in Pale Sırlarını kontrol edemediğine dair taktik açıklamaların arka planını David Halberstam'ın Kosova krizi sırasında

²⁶ Richard Holbrooke, *Bir Savaşı Bitirmek*, çev. Belkis Çorakçı Dişbudak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999), s. 50 ve 86-8; David Halberstam, *Barış Zamanı Savaş Bush, Clinton ve Generaller*, çev. Abdullah Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 353-355; Dennison Rusinow, "Yugoslavya'nın Parçalanmasında ve İç Savaşta Osmanlı Mirası", İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası, der. L. Carl Brown, çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 124-126.

²⁷ Dennison Rusinow, "Yugoslavya'nın Parçalanmasında ve İç Savaşta Osmanlı Mirası", İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası, der. L. Carl BROWN, çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 136-140.

ABD’li Komutan Wesley Clark ile Miloseviç’in konuşmasından aktardığı aşağıdaki bilgiler ortaya koymaktadır:

*“(...) Miloseviç övünerek, eğer Bosna’da bir seçim yapılmasına imkân tanınsa, bunu yapabileceğini ve Amerikalılara istediği sonucu verebileceğini anlatıyordu. Nihayetinde, olaylar üzerinde öyle bir kontrolü vardı ki, Bosnalı Sırp kuklaları istediği gibi oynatabilirdi.”*²⁸

Bosna-Hersek Cumhuriyetindeki etnik gruplar arasında yaşanan savaşa dair, sadece savaşan gruplar arasında değil ABD Dışişleri Bakanlığı çevrelerinde de ‘eski nefretler’ kavramının vurgulanması önemlidir. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı (1992) Lawrence Eagleburger’ın aşağıdaki ifadeleri bir yönüyle ABD’nin Bosna-Hersek krizine geç müdahalesinin nedenlerinden birisini ortaya koyarken, diğer yönüyle de Balkanlar’daki algısal güvenlik sorununun gerçekliğine yönelik önemli bir diplomatin tespiti olmaktadır:

*“(...) Bu trajedi, dışarıdan çözümlenebilecek bir şey değildir ve artık herkesin bunu anlamasının zamanı gelmiştir. Bosnalılar, Sırlar ve Hırvatlar birbirini öldürmeyi kesmeye karar verinceye kadar, dış dünyanın yapabileceği hiçbir şey yoktur.”*²⁹

Sırbistan Devlet Başkanı Miloseviç, kontrol edemediğini iddia ettiği Pale Sırlarını Dayton müzakerelerinde temsil ederek ve Dayton Barış Anlaşmasını imzalamaları için baskı yaparak Bosna-Hersek sorununu büyük oranda kendi istediği tarzda çözüme kavuşturmuştur. Bu aşamadan sonra Miloseviç, bir tek Sırp yaşamasa dahi kendi Kudüsleri olarak nitelediği Kosova’yı Arnavut nüfustan arındırma politikasına yönelmiştir. Bu noktada, Boşnak-Sırp Savaşında olduğu gibi, Miloseviç tarafından kontrol altına alınmaya çalışılan bölgelerdeki etnik temizlik harekâtlarında, düzenli askeri birliklerden daha çok para-militer grupların kullanılması da çok önemlidir.³⁰ Miloseviç, söz konusu para-militer gruplara özellikle kırsal kesimlerdeki dinsel-etnik grupların tasfiyesi açısından özel bir misyon yüklemiştir. Miloseviç’in stratejisi, Kosova Arnavutlarını dış dünyanın büyük oranda tepkisini çekmeden, çeşitli şiddet yöntemlerini kullanarak bölgeden uzaklaştırma ve Yugoslavya’nın diğer bölgelerinden gelen Sırp-

²⁸ David Halberstam, *Barış Zamanı Savaş Bush, Clinton ve Generaller*, çev. Abdullah Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 414.

²⁹ Richard Holbrooke, *Bir Savaş Bitirmek*, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 43.

³⁰ Mark Almond, *Europe’s Backyard War in the Balkans*, Heinemann, London, 1994, pp. 93-104.

ları Kosova topraklarına yerleştirmektir. Sırbistan Kosova bölgesine yönelik 1997 ve 1998 yıllarında artan şiddet politikalarına son vermeyince ve taraflar arasında siyasi müzakereler yoluyla çözüm bulunmasına olumlu katkı sağlamayınca, 23 Mart 1999'dan 10 Haziran 1999 tarihine kadar süren NATO'nun hava harekâtına maruz kalmıştır. Balkan devletleri/halkları arasındaki en temel sorun, birbirlerine 'güven' duymamadır. Kosova'yı uluslararası toplumun (UNMIK/Birleşmiş Milletler Kosova Misiyonu) denetimine koyan 10 Haziran 1999 tarihli Ahtisaari-Chernomyrdin Anlaşmasından sonra, Kosova'nın nihai statüsünü belirlemek amacıyla Şubat 2006'da başlatılan Viyana müzakerelerinde de tarafların siyasi görüşmeler yoluyla bir çözüm bulamamalarının temelinde tarafların birbirlerine duydukları derin 'güven' sorunu vardır.³¹

David Halberstam, *Barış Zamanı Savaş* başlıklı çalışmasında, Kosova krizi ve Sırbistan bombardımanı sırasında Avrupa Kuvvetler Komutanı olan Wesley Clark'ın Miloseviç hakkında aşağıdaki değerlendirmelerini aktarmaktadır. Clark'a ait bu ifadeler, Sırlar ve Arnavutlar arasındaki 'eski nefretler' ve 'güven' sorununun sebeplerini anlamamız açısından da ipuçları içermektedir:

“Clark bu olaydan sonra Sırp liderin Arnavutları öldürmekten zerre kadar pişmanlık duymadığına kani olmuştu. Aslında, Miloseviç bir keresinde Clark'a Sırların Arnavut milliyetçilerle nasıl baş edileceğini bildiklerini söylemişti; bu işi daha önce yapmışlardı. Clark ne zaman diye sordu? Miloseviç, ‘1946’da Drenika’da, savaştan hemen sonra’ yanıtını verdi. Clark, bunu nasıl becerdiklerini merak etmişti, sordu. Miloseviç’in yanıtı, ‘Hepsini öldürdük. Birkaç yılımızı aldı ama hepsini öldürdük’ oldu.”³²

Yukarıdaki satırlar, örnek olaylar çerçevesinde ortaya koymaya çalıştığımız algısal güvenlik sorununun, Sırların kendi siyasi projelerinin önünde engel olarak gördükleri etnik-dinsel topluluğu topyekûn ortadan kaldırmayı amaçlayan bir ontolojik güvenlik sorununa dönüştüğünü de ortaya koymaktadır. Sırp lider Slobodan Miloseviç zihin dünyasında kurguladığı Büyük Sırbistan projesinde Bosna-Hersek için tasarladığı temel hedeflerine ulaşmıştır. Bosnalı Sırlar, %32’lik nüfus ağırlıklarına karşın,

³¹ Kosova sorunundaki algısal güvenlik sorunları için Bkz. Hüseyin Emiroğlu, *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu 1989-2000*, Asil Yayınları, Ankara, 2010.

³² David Halberstam, *Barış Zamanı Savaş Bush, Clinton ve Generaller*, çev. Abdullah Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 415.

%49 toprağa sahip Sırp Cumhuriyetine sahip olmuşlardır. Ancak Miloseviç için Büyük Sırbistan projesinin olmazsa olmazı Kosova'dır. Kosova'nın Arnavut nüfustan arındırılması yönünde 1989-1998 arasında düşük yoğunluklu kuvvet kullanımı, 1998 sonrası büyük ölçekli saldırılara dönüşmüştür. Sırbistan'ın 1998 yılında başlattığı saldırılar çerçevesinde Kosova'nın Arnavut nüfustan arındırılması politikası, Kosovalı Arnavutlar açısından ontolojik güvenlik (Arnavut halkının varlığının ve ülkesel bütünlüğünün savunulması) sorunudur. Kosovalı Arnavutlar arasında hiçbir siyasi grubun, Kosova'nın nihai statüsünü belirlemek amacıyla 2006 yılında başlayan Viyana müzakerelerinde bağımsızlık seçeneğinden taviz vermemeleri, Sırp tarafına yönelik toplumsal hafızalarında taşıdıkları negatif imajlarla (algısal güvenlikle) çok yakından ilgilidir.

8. Sonuç

Balkanlar bölgesi, uzun siyasal tarih sürecinde ortaya çıkan imparatorluk tarzındaki siyasal yapıların etkileştiği ve her birinin bölgenin heterojen yapısına (pozitif-negatif) etki yaptığı bir alandır. Bölgenin ağırlıklı olarak Slav ve Ortodoks karakteri, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Alman ve İtalyan birliklerinin sağlanması örneklerini izleyerek kendi siyasal yapılarını inşa etmeleri için yeterli temeli sağladığı varsayılabilir. Ancak 19. yüzyılın başından itibaren bu yönde dile getirilen düşünceler siyasal gerçeklik kazanamamıştır. Uluslararası politika alanında yaşanan önemli dönemsel gelişmeler, zaman zaman siyasal birlik düşüncesini hayata geçirmeye katkı sağlar gibi gözükmesine karşın, ortaya çıkan çatı niteliğindeki siyasal yapıların kısa bir süre sonra dağılmaya başladığı görülmektedir. Tam tersine önemli dönemsel gelişmeler, etnik-dinsel grupların tarihsel süreç içerisinde birbirlerine yönelik olarak geliştirdikleri algısal güvenlik sorununu daha da derinleştirecek politikalara yönelmesine zemin hazırlamaktadır. Toplumsal hafızaları birbirlerine karşı derin 'nefret' ve 'güven' sorunu yaşayan etnik-dinsel grupların, 'öteki'nin yaşamasına da olanak tanıyacak 'demokratik' siyasal yapılar inşa etmeleri son derece zordur. Günümüzde bu tür bir siyasal gelişmeyi olanaklı kılmak, algısal güvenlik sorununu negatif yönde etkileyen her tür kaynağın yeniden gözden geçirilmesi ve pozitif yönde bir inşa süreci ile mümkün olacaktır. 2000 yıllık Balkan tarihinde, bölgedeki etnik-dinsel grupların barış içerisinde yaşamalarını olanaklı kılan siyasal yapının da bölge dışı bir güç olan Osmanlı Türkleri tarafından gerçekleştirildiği unutulmamalıdır.

Çalışma boyunca altı başlık altında tasnif ederek incelediğimiz dönemsel gelişmelerin Balkan yarımadası halklarına etkisi ve yarattığı algısal

güvenlik sorunu, geç milliyetçilik olgusu, tarihsel argümanlara dayalı siyasal projeler, tarihsel tezlerle şekillendirilen ülkesel sınırlardaki dönemsel değişimlerle süreklilik kazanmaktadır. Balkan ülkelerinin birkaç istisnası dışında büyük çoğunluğu birbirleri ile sınır sorunlarına ve azınlık sorunlarına sahiptir. Balkan ülkelerinin toplumsal hafızalarında yer eden negatif imajlarla yukarıda ifade ettiğimiz sorunlar interaktif bir etkileşim içerisindedir. AB gibi kurumsal yapıların sunduğu ya da zorladığı çözüm araçlarının ürettiği sonuçlar, önceki süreçlerde olduğu gibi, dönemsel çözümler olmanın ötesinde bir anlam taşımayacaktır. Bu noktada, toplumsal hafızada algısal güvenliği besleyen negatif imajlar, toplumdan topluma ilişkilerin yoğunlaştırılması ve karşılıklı acıların kabul edilmesi ile sürdürülebilir bir tarzda çözüme kavuşturulabilecektir. Balkan yarımadası halkları, bölge dışı güçlerin müdahalelerinin kalıcı istikrar ve barış üretmediği gerçeğini görmelidir. Balkanlardaki siyasal aktörler, uluslararası politikada köklü dönemsel değişimlerin yaşandığı dönemlerde, bölge içi dengeyi değiştirme yönlü politikalara değil, gelecekte Balkanların 'ortak zenginleşme alanı' olarak inşasına katkı sağlayacak politikalara önem vermelidirler.

KAYNAKÇA

- Almond, Mark. *Europe's Backyard War in the Balkans*, Heinemann, London, 1994.
- Emiroğlu, Hüseyin. *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu 1989-2000*, Asil Yayınları, Ankara, 2010.
- Gallagher, Tom. *Outcast Europe, the Balkans 1789-1989 from Ottomans to Milosevic*, Routledge, New York, 2001.
- Glenny, Misha. *The Balkans: 1804-1999, Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, London, 1999.
- Halberstam, David. *Barış Zamanı Savaş Bush, Clinton ve Generaller*, ev. Abdullah Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*, ev. Belkıs orak Dişbudak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- İnalçık, Halil. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. şti., İstanbul, 1992.
- İzzetbegovic, Aliya. *Tarihe Tanıklığım*, ev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan ve Hanife z, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003.
- Jelavich, Barbara. *History of the Balkans, Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Vol. I, Cambridge University Press, New York, 1983.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi 2, 20. Yüzyıl*, ev. Zehra Savan ve Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul, Eylül 2006.
- Jelavich, Charles and Barbara Jelavich. *The Balkans*, A. Spectrum Book, New Jersey, 1965.
- Karpat, Kemal H. *Balkanlar 'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Rusinow, Dennison. "Yugoslavya'nın Parçalanmasında ve İç Savaşta Osmanlı Mirası", *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, der. L. Carl Brown, ev. Gül Çağalı Güven, İletifim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Todorova, Maria. *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, ev. Dilek şendil, İletifim Yayınları, İstanbul, 2003.
- West, Rebecca. *Black Lamb and Grey Falcon*, Penguin Books, New York, 1982.
- Wolf, Robert Lee. *The Balkans in Our Time*, Harvard University Press, Massachusetts, 1956.

Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler

Fahri MADEN¹

Öz

Balkanlarda İslamiyet'in yayıldığı en önemli bölgelerden biri Arnavutluk'tur. Arnavutlar İslamiyet'in Bektaşi yorumuna özel ilgi duymuşlardır. Böylece Bektaşilik bölgede zaman içerisinde geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Arnavutlar Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'dan ayrılmak için bağımsızlık hareketine başlamışlardır. 1826 yılında Bektaşilik Yeniçeri Ocağı ile birlikte yasaklanmıştır. İstanbul, Rumeli, Anadolu, Mısır ve Irak gibi bölgelerde yasak uygulamaya konulduğunda Arnavutluk Bektaşi dervişleri için bir sığınak yeri olmuştur. Zira Bektaşi yasağı Arnavutluk'ta diğer bölgelerdeki kadar hissedilmemiştir. 1826 hadisesi özellikle Arnavutluk'taki Bektaşileri Osmanlı yönetimine karşı tavrı almaya itmıştır. Arnavutluk'un bağımsızlığı sürecinde Bektaşiler kültürel yollarla, tekkelerini komitacılara açarak ve çete faaliyetinde bulunanlara yardım ederek bu harekete destek olmuşlardır. Osmanlı yönetimi Bektaşi faaliyetlerine karşı önlem almaya çalışmışsa da bunda fazla başarı elde edememiştir. Neticede Bektaşilerin desteğiyle 1912 yılında Arnavut bağımsızlık hareketi hedefine ulaşmış, Arnavutluk bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Bu çalışmada Arnavutluk'un İslamlaşması, Bektaşiliğin bölgede yayılışı, bölgedeki Bektaşi tekkeleri ve bu tekkelerin Arnavut bağımsızlık hareketine verdikleri destek arşiv belgeleri ışığında ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Balkanlar, Arnavutluk, Bektaşilik, Prizren Birliği.*

¹ Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, fahri-maden@kastamonu.edu.tr

Bektashism in Albania and Bektashis in the Process Leading to Independence of Albania

Abstract

The Albania is a most important region of the spread of Islam in the Balkans. Albanians have especially heard of special interest in the interpretation of Bektashism of Islam. Thus, the Bektashism have found a wide span in the region in time. Albanians the effect of the idea of nationalism associated with the French Revolution the movement for independence began to leave the Ottoman Empire in the second half of XIX. century. In 1826, the Bektashi order is prohibited together with the Janissaries. When launching the ban Istanbul, Rumeli, Anatolia, Egypt and Iraq such as in areas, Albania have been a place refuge to Bektashi dervishes. Because the ban on Bektashi not felt so in other regions in Albania. 1826 incident, particularly in Albania Bektashis forced to take a stand against Ottoman rule. The Bektashi, in the process of independence of Albania, cultural means, lodges opening committee members and gang activity by helping those who, have been supporting this movement. Ottoman administration tried to take measures against the activities of the Bektashi failed to achieve much success in that. As a result, the support of the Bektashi, in 1912, the independence movement of Albanian reached its goal, Albania has become an independent state. In this study, the Islamization of Albania, Bektashi spread in the region, Bektashi lodges in the region and their support the independence movement of Albanian are discussed in the light of archival documents.

Keywords: *Balkans, Albania, Bektashism, League of Prizren.*

1. Giriş: Arnavutluk'ta Din ve Bektaşilik

Balkanlar'da İslamiyet'in yayılışında Türkmen tüccarlar, din adamları ve dervişlerin faaliyetleri etkili olmuştur. Derviş zümreleri Hristiyan halk arasında başarılı bir İslam propagandası yapmışlardır. Böylece Bogomiller gibi Ortodoks kilisesine düşman heretik zümreler arasında İslamiyet yayılmış, ekonomik ve psikolojik sebeplerle ihtidalar olmuştur. Bu ihtidalar ve Arnavutların İslamlaşma süreci XV. yüzyılda başlamış, XVI. yüzyıl ortalarında ivme kazanıp, 1650'lerde zirveye çıkmış ve XVII. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Arnavutluk'ta Müslüman nüfus, 1580-1590'da %40 seviyesine çıkmış, yüz yıl sonra bu oran %70 seviyesine ulaşmıştır. Bu süreçte devletin müdahalesi ve tazyiki olmamış, devlet her zaman din serbestisine, ruhani sınıfların imtiyazlarına, cemaatlerin örf ve adetlerine riayet etmiştir.² Bu sebeple İslamiyet'in Arnavutlar tarafından kabul edilmesinde 'vergilerden muaf olma' faktörünün dışında başka etkenlerin göz önünde bulundurulması gerekir.

Osmanlıların Balkanlar'a yerleşmesinde tarikatlar ve dervişler önemli görevler icra etmişler ve Osmanlı fetihlerinin Balkanlar'daki öncüleri ve ilk mimarları olmuşlardı. Hatta Balkanlar, Osmanlı ordusunun gelip fethetmesinden çok önce tarikat mensupları tarafından bir anlamda fethedilmiş, yerli halk psikolojik olarak âdeta ilerideki fethetmeye hazır hale getirilmişti.³ Örneğin Sarı Saltık Osmanlı öncesi Balkanlarda faaliyet göstermişti.⁴ Osmanlı fethi sonrasında da Arnavutlar ve Boşnakların İslam'ı benimsenmelerinde tarikatların ve dervişlerin kayda değer etkileri söz konusuydu.⁵

Arnavutların İslamlaşmasıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Arnavutluk'ta İslamlaşmanın kılıç zoruyla ve baskıyla yapıldığı iddiaları doğru değildir. Asırlar boyunca Batı ve Doğu Roma'nın siyasi ve dini çatışma alanında kalan Arnavutluk'ta İslamiyet'in yayılmasında jeopolitik konumun da etkisi vardı.⁶ Ayrıca yerli aristokrasinin tımar kadrosuna girmiş olması ve bunların ikinci veya üçüncü kuşakta Müslüman olmaları

² M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, 2009, s. 125.

³ Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul, 2004, s. 313.

⁴ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009, s. 855; Machiel Kiel, "Sarı Saltık ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar", çev. Fikret Elpe, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. II, S. 9, İstanbul, 1980, s. 34.

⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", *Türkler*, C. IX, Ankara, 2006, s. 143.

⁶ Gazmend Shpuza, "Millet Sistemi Çerçevesinde Arnavutların Durumu", *Osmanlı*, C. IV, Ankara, 1999, s. 294.

sonucunda İslamlaşma zor kullanmadan sosyal bir gelişme olarak gerçekleşmişti.⁷

Arnavutların İslam'la ilk tanışmaları, Emevi Devleti'nin Korsika eyaletindeki Müslüman tüccarlar vasıtasıyla olmuştur. Ancak Arnavutların İslam'ı Türklerden öğrendikleri, kültür ve geleneklerini bugünlere taşıyarak kimliklerini korudukları bir vakıadır.⁸ Ortodokslar, Müslüman Arnavutları 'Türk' olarak adlandırmışlardır.⁹

Türkler, bu bölgelerde siyasi ve coğrafi manada İslam'ı yaymak için herhangi bir İslamlaştırma siyaseti izlememişlerdi. Arnavutların İslamiyet'e geçişlerinde Osmanlı Devleti'nin izlediği hoşgörölü siyasetin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yani 'istimâlet' politikası önemlidir. Ayrıca İslam'ın tek Tanrılı din olması, Hristiyan mezheplerin baskısı vb. diğer faktörleri de dikkate almak gerekir. Papazların etkisizliği ve cehaleti de Hristiyanlığın Arnavutluk'ta zayıflamasının sebeplerinden sayılabilir.¹⁰

Balkanlar'da en yoğun İslamlaşan etnik gruplar Boşnaklar ve Arnavutlar olmuştur. Gerçi XIV. yüzyılın başları gibi geç bir tarihte bile Arnavutluk'ta Hristiyanlık zayıf bir durumdaydı.¹¹ İslamlaşma önce Katolik kuzeyde gerçekleşmiş, sonra Orta Arnavutluk'taki Katolikler arasında yayılmış, ancak güneydeki Ortodokslar arasında nispeten az olmuştur. Bunun nedeni Katolikliğin, Ortodoksluk gibi Osmanlı içinde etkin bir konuma sahip olmamasıydı. Katolikler kuzeyde İşkodra merkezi çevresinde, Ortodokslar Görice (Korça) ve Ergiri bölgelerinde yoğunlaşmıştı. Müslümanlar, Arnavutluk'un her bölgesinde bulunmakla birlikte, özellikle orta kesimde ve Kosova'da yoğunlaşmışlardı. XVII-XVIII. yüzyılda Cizye vergisinin sürekli olarak artması, kentlerde ulemanın ve İslami kurumların giderek çoğalması, vakıf mülkiyetinin genişletilip güçlendirilmesi, Katolik kilise ile Ortodoks kilisesi arasındaki kavgalar vb. bu dönemde Arnavut nüfusunun İslamlaşmasını hızlandıran etmenlerdendi.¹² Bununla birlikte Arnavutlar arasında İslamlaşmanın,

⁷ Halil İnalık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyasının Menşei", *Fatih ve İstanbul*, C. I, S. 2, İstanbul, 1953, s. 170-172.

⁸ Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslam*, çev. Komisyon, İstanbul, 1995, s. 17.

⁹ Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, çev. İbrahim Onsunoglu, İstanbul, 2005, s. 56 ve 114.

¹⁰ Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları*, çev. A. Taner, İstanbul, 1998, s. 31-34.

¹¹ Nazmi Sevgen, "Efsaneden Hakikate Sarı Saltuk ve Aiyos Spiridon", *Tarih Konuşuyor*, C. VIII, S. 52, Mayıs 1968, s. 2732.

¹² Ferit Duka, "XV-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", *XI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C. IV, Ankara, 1994, s. 1692.

belirli bölgeler dışında topluma derinlemesine nüfuz edememiş olduğu, bazı Arnavutların gizli Hıristiyan olarak eski dinlerini sürdürdükleri iddia edilmiştir.¹³ Kosova vilayetine bağlı bazı kazalardaki gizli Hıristiyanlık vakaları üzerine bunların dini inançlarının takviyesi için bölgeye vaiz gönderilmesi¹⁴ bu iddialara kapı aralamış olmalıdır. Ancak Arnavutlar arasında bu tür eğilimler ortaya çıkmasına rağmen, bunlar Arnavutluk'taki Müslüman nüfus oranını değiştirebilecek boyutta olmamıştır.

Arnavut topraklarında sadece Sünni İslam değil, aynı zamanda Bektaşî, Halvetî, Rûfai gibi tarikatlar da yayılmışlardı. Arnavutluk'ta bulunan tarikatlardan Bektaşîlik dikkate değer bir yayılma ve yaygınlık kazanmıştı. Bektaşîlik İslamiyet'in Rumeli'nde yerli Hıristiyan nüfus arasında yayılışında önemli bir etmen olmuştu. Bu halk tarikatının eklektik ve hoşgörülü yapısı İslamiyet'i Balkan köylülerince kolayca kabul edilebilir kılmıştı. Örneğin Bektaşîlik dışı değil içe önem veriyor, oruç ve namaz gibi ibadetlerin yerine getirilmesini zorunlu kılmıyordu. Bununla birlikte Bektaşî babalarının etkili propagandası Hıristiyanları bu gizemli tarikata çekebilmişti. O kadar ki Alpan'a göre XVII. yüzyılın ortasında Arnavutların yarısı Bektaşî olmuştu. Keza Arnavutluk'ta XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan İslamlaşma hareketinde de Bektaşîlerin rolü büyüktü. Bu gelişmeyi en çok destekleyen kişinin Yanya Valisi Tepedenli Ali Paşa olduğu iddia edilmiştir.¹⁵ İddialara göre 1787-1822 yılları arasında bölgede kendine has bir yönetim kuran Ali Paşa'nın girişimleri neticesinde Epir bölgesi Bektaşîliğin 'ikinci anayurdu' haline gelmiştir.¹⁶ Böylece Müslüman Arnavutların büyük çoğunluğu Bektaşî tarikatına mensup hale gelmiştir.¹⁷ Bir başka ifadeyle İslamiyet Arnavutluk'ta Bektaşîlik sayesinde gelişme kaydetmiş ve yerleşmiştir.

Arnavutluk'ta Bektaşîliğin ilk olarak ne zaman yayıldığı belirlenememekle birlikte bölgede Osmanlı'dan önce Sarı Saltık'ın faaliyet göstermesi

¹³ Bartl, *age*, s. 147 ve 170.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.HUS, 89/1319 Ra-25, Tarih 2 Temmuz 1901.

¹⁵ Necip P. Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara, 1978, s. 24-25.

¹⁶ Frederick William Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Vol. II, Oxford 1929, p. 537; Clayer'a göre Ali Paşa'nın Bektaşî bağlantısı bir mitolojiden ibarettir. Bu mitoloji, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bektaşîler tarafından üretilmiştir. Bunda Hasluck gibi yazarların da büyük rolü vardır. Ali Paşa'nın Bektaşîleri desteklediği, tekke açmalarına izin verdiği ve siyaseten onlardan yararlanmak istediği malumdur. Fakat Clayer, Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak Ali Paşa'nın Halvetî ve Sadiye tarikatına yakın olduğunu da savunmaktadır.

¹⁷ Sir Charles Eliot, *Avrupa'daki Türkiye*, C. II, çev. Adnan Sınar-Şevket Serdar Türet, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 128.

sebebiyle tarikatın alt yapısını, Sarı Saltık ve Hacı Bektaş kültünü onun oluŐturulduĐu dile getirilmiŐtir.¹⁸ Ayrıca Bektaşilerin, Sultan II. Murad döneminde YeniÇeri ordusu ile birlikte buralara gelip yerleŐtikleri ve tarikatı yaydıkları da ileri sürülmektedir. Kasım Baba,¹⁹ Yemini Baba ve Piri Baba gibi Őahsiyetler, Fatih Sultan Mehmet döneminde bölgedeki tarikat faaliyetlerini yoĐunlaŐtırmıŐlar ve Sultan II. Bayezid döneminde pek çok tekke kurmuşlardır.²⁰ Böylece Rumeli’de Bektaşilik Arnavutlar arasında yayılmış, Arnavutların meskûn oldukları Yanya, Kosova ve Manastır çevresinde pek çok tekke açılmıştı.

Batılı tarihçilere göre Bektaşiliğin Arnavutluk’ta yayılmasını etkileyen faktörlerden biri II. Bayezid döneminde bazı KızılbaŐların Safeviye taraftarlığı sebebiyle Anadolu’dan Rumeli’ye sürgün edilmeleridir. Bu durum Bektaşiliğin Arnavutluk’ta XVI. yüzyılın baŐlarından itibaren var olmaya baŐladığını göstermektedir. Keza Richard Busch-Zantner’in Bektaşiliğin Arnavutluk’taki varlığını 1530 tarihine kadar geri g t rd Ğu ifade edilmektedir.²¹

Bektaşiliğin Arnavut topraklarına yayılması bir başka Şekilde, Osmanlı’nın buraları fethetmesinden sonra değişik vesilelerle bölgeye gelen Bektaşi dervişleri aracılığıyla olmuştur. Bu konudaki en başarılı isimlerden biri Seyid Ali Sultan’dır. Onun Dimetoka’da kurmuş olduğu tekkeden yetiŐen birçok derviş ve baba Arnavutluk’un değişik bölgelerine giderek Bektaşiliği yaydığı ifade edilmektedir.²²

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Arnavutların yaşadığı bölgede beŐten fazla tekke olduğunu haber vermekteydi. Özellikle 1670 yazında bölgeyi ziyaretinde, Sultan II. Bayezid’in damadı Konyalı Gazi Sinan Paşa tarafından yaptırılan ve zengin bir vakıf tesis edilen Avlonya Bektaşi Tekkesini ayrıntılı bir Şekilde anlatmaktaydı. Buna göre XVII. yüzyılın ikinci yarısında Avlonya Tekkesinde irfan ehli pek çok Bektaşi dervişi mevcut olup, bunlar tekke mutfağında piŐirdikleri yemekleri yolculara ve ziyaretçilere ikram ediyorlardı. Gazi Sinan Paşa ve yakın akrabaları bu tekkede medfundu. Ayrıca aynı dönemde Avlonya’da birkaç Bektaşi dervişinin ikamet

¹⁸ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i  l-i Selçuk (OĞuznâme-Selçuklu Tarihi)*, s. 855; Kiel, agm, s. 34.

¹⁹ Kasım Baba’nın Arnavutluk’a geliŐ tarihi 1378 olarak kaydedilmektedir. Kiel, agm, s. 38.

²⁰ J. Kingsley Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, London-Hartford, 1937, pp. 70.

²¹ Ali Duran G l  ek, *Her Y ny le Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlarla Yakın İnançlar*, C. I, Köln, 2004, s. 313-314.

²² Metin İzeti, “Arnavutlar ve Bektaşilik”, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu-I* (28-30 Eylül 2005) *Bildiriler ve Müzakereler*, Isparta, 2005, s.521.

ettiği Baba Sultan,²³ Mitroviçe’de Mustafa Baba isminde gelen ve gideninin konakladığı bir tekke ile Koçanik ve Dobnice’de de Bektaşi tekkeleri mevcuttu.²⁴ Bu bilgilerden hareketle Bektaşiliğin Arnavutluk’ta XVII. yüzyılda yayıldığı ve güçlendiği sonucu çıkartılabilmektedir.

1933 yılında Arnavutluk’a bir gezi yapan Birge, Akçahisar (Kruya) şehrinde Murteza Baba ve Hacı Yahya Baba Tekkeleri içerisindeki mezar taşlarını işaret ederek bu şehirde Bektaşiliğin 1700’lü yıllara kadar gittiğini belirtmektedir.²⁵ Bektaşi tarikatının hoşgörülü yaklaşımı, Hıristiyanlığa yakın bazı uygulamaları ve halk dinini temsil eden nitelikleri Arnavutlarda etkili olmuştu. Bektaşilik özellikle Güney Arnavutluk’ta yaygınlaşmış, Hasluck’a göre bu bölgede Bektaşiler Müslüman nüfusun onda dokuzunu teşkil etmişlerdi. Bektaşiliğin bölgede bu kadar yaygın olmasında tarikatın dinler arası diyaloga, işbirliğine hatta geçişlere çok açık bir düşünce şekline dayanmasıydı.²⁶

Arnavutlar arasında Bektaşiliğin yaygınlaşmasında tarihi bir önemi olan Asım Baba Tekkesi, 1780 yılında Ergiri’de kurulmuştu.²⁷ Ancak bölgede Bektaşi tekkelerinin çoğalmasında yukarıda da belirttiğimiz gibi Yanya mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa’nın (1787-1822) himaye ve desteğinin büyük etkisi bulunduğu iddialar arasındadır.²⁸ Zira yine iddia edildiğine göre Ali Paşa, merkezi otoriteye karşı güç kazanmak amacıyla bölgede pek çok tekkenin açılmasını temin etmişti.²⁹ Örneğin Elbasan’da Hacılar çeşmesi civarındaki Mustafa ve İbrahim Dede Tekkesi Ali Paşa’nın büyük desteğini görmüştü.³⁰ Yine İşkodra’daki Bektaşi dervişleri Ali Paşa’nın destek ve himayesi altındaydı. Ali Paşa tesis ettiği bazı Bektaşi tekkelerini tamamen siyasi ve

²³ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı ve Dankoff, C. VIII, İstanbul, 2003, s. 312-313.

²⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Y. Dağlı, S. A. Kahraman ve İ. Sezgin, C. V, İstanbul, 2001, s. 292, 295 ve 305. Dobnice’deki Hızır Baba Tekkesi XVIII. yüzyılda faaliyetlerini sürdürmüş, bu dönemde tekkenin vakıf mallarından olan değirmen, bağ ve sair arazisine yapılan müdahaleler men edilmişti. BOA, C.EV, 250/12595, Tarih 11 Mayıs 1723; BOA, C.EV, 555/28003, Tarih 22 Ocak 1765; VGMA, Defter no. 663, s. 100, Tarih 17 Temmuz 1703.

²⁵ Birge, age, s. 70-71.

²⁶ Hasluck, *Christianity*, Vol. II, pp. 536-551.

²⁷ Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, Lanham-Maryland-Oxford, 2004, p. 50.

²⁸ Mustafa L. Bilge, “Arnavutluk”, *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 387.

²⁹ Nathalie Clayer, “The Myth of Ali Pasha and The Bektashis The Construction of an ‘Albanian Bektashi National History’”, *Albanian Identities Myth and History*, Londra, 2002, pp. 127-133. Tepedelenli Ali Paşa’nın Bektaşiliği himaye etmesi ve propagandasını yapması siyasi idi. Zira kendisinin dört kuşak önce Rumeli’ye göç eden Mevleviliğe mensup bir aileden gelmiş olması, Bektaşiliği hakkında şüphe uyandırmaktadır. Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944, s. 156.

³⁰ BOA, C.EV, 216/10764, Tarih 28 Ocak 1827; BOA, C.EV, 383/19414; Tarih 26 Şubat 1827.

ekonomik maksatlar için kullanmıştı. Mesela Teselya’da Tempe boğazındaki Hasan Baba Tekkesi oradan geçen ticaret yolunun kontrolü için kurulmuştu.³¹

Görüldüğü üzere Tepedelenli Ali Paşa zamanında, “Bektaşılık Güney Arnavutluk’ta çok geniş bir çevreye yayılmış, onun talimatıyla Müslüman olup itaat eden Himara köylerinde ve birçok başka yerde Bektaşi tekkeleri açılmıştır. Ali Paşa zamanında Arnavutluk’u ziyaret eden birçok seyyah onun Bektaşilerle olan ilişkilerinden bahsetmektedir. William Martin Leake kitabında şöyle yazmaktadır: ‘Sonunda Trikkala (Tırhala), Paşa tarafından yaptırılan yeni bir tekke ile süslenmiştir. Tekke yıkılmış olan eski tekkenin bulunduğu yerde inşa edilmiştir.’ Ali Paşa kendini Şemimi Baba’nın müridi olan bir Bektaşi olarak takdim ederdi. Fakat o dönemde Arnavutluk’u ziyaret eden tüm yazarlar Ali Paşa’nın tarikata yaklaşımı ancak iyi siyasi neticeler alabilmek için olduğunu” söylemektedir.³²

Ayrıca arşiv kayıtları Bektaşi tekkelerinin bu bölgede Kırçova, Kesriye, Priştine ve Üsküp’te yoğunlaştıklarını göstermekteydi.³³ Kalkandelen’de ise Bektaşi tarikatının dört büyük tekkesinden biri olan Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Tekkesi kurulmuştu. Bu tekke XVIII. yüzyılın sonlarında bölgenin yöneticileri Recep Paşa ve oğlu Abdurrahman Paşa tarafından büyütülmüş,³⁴ böylece Makedonya bölgesi ve Paşa sancağındaki³⁵ tüm tekkelerin merkezi haline gelmişti.

³¹ Frederick William Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, trc. Râgıb Hulûsi, İstanbul, 1928, s. 35 ve 48.

³² İzeti, “Arnavutlar ve Bektaşılık”, s. 522.

³³ Kesriye’de Kasım Baba (BOA, C.EV, 84/4193, Tarih 8 Ağustos 1727; BOA, C.EV, 431/21831, Tarih 10 Şubat 1785; BOA, C.EV, 80/3971, Tarih 7 Temmuz 1785; BOA, C.EV, 330/16768, Tarih 7 Haziran 1801) ve Aydın Baba (BOA, MAD, 9731, s. 412, Tarih 11 Mart 1828; BOA, MAD, 8248, s. 15-16, Tarih 1 Eylül 1837), Üsküp’te Karaca Ahmed Sultan (BOA, C.EV, 446/22600, Tarih 17 Kasım 1762; BOA, C.EV, 259/13218, Tarih 27 Eylül 1821), Uryan Baba (BOA, C.EV, 166/8288, Tarih 25 Kasım 1821; BOA, C.EV, 142/7057, Tarih 15 Aralık 1831), Kadı Baba, Murad Baba (BOA, MAD, 9771, s. 8, Tarih 5 Şubat 1828), Büyükbaşı Dede (BOA, C.EV, 182/9094, Tarih 8 Ocak 1818) ve Priştine’de bir Bektaşi tekkesi (İzeti, age, s. 240) vardı.

³⁴ BOA, C.EV, 244/12160, Tarih 30 Nisan 1799; Aynı bölgedeki Musa Baba tekkesi için bkz. VGMA, Defter nr. 663, s. 219, Tarih 13 Kasım 1738.

³⁵ XIX. yüzyılın başlarında Makedonya bölgesinde Kırçova’da Hızır Baba (BOA, C.AS, 203/8714, Tarih 22 Ağustos 1822) ve Muharrem Baba; Kalkandelen’de Koyun Baba (BOA, MAD, 9772, s. 226, Tarih 29 Ekim 1827) ve Poroy köyünde Yaver Baba; Debre’de Ali Baba; Brod’da Hıdır Baba ve Pırlepe’nin Kanatlar köyünde Dikmen Baba Tekkesi bulunuyordu. Uzair İbrahimi, *Makedonya’da Tarikatlar ve Bugünkü Hayata Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002, s. 50-51; Paşa sancağında ise Köprülü’de Hacet Baba (BOA, MAD, 9771, s. 20, Tarih 10 Kasım 1827), Demirhisar’da Kamber Baba (BOA, MAD, 9771, s. 6 ve 9, Tarih 1832), Cuma’da Piri Baba (BOA, C.EV, 388/19690, Tarih 13 Kasım 1765; VGMA, Defter nr. 2381, s. 116, Tarih 1750), Eğribucak’ta Mü’min Baba (BOA, MAD, 9731, s. 410, Tarih 11 Mart 1828), Nasliç’te Ali Baba (BOA, C.EV, 125/6240, Tarih 22 Aralık 1810), Derviş Ali (BOA, MAD, 9731, s. 412, Tarih 11 Mart 1828) ve Ümmeti Baba (BOA, MAD, 9772, s. 107, Tarih 28 Eylül 1827) tekkeleri vardı. Bunlar genelde Arnavut nüfusun da bulunduğu yerlerdi.

2. Arnavut Bağımsızlık Hareketi

Arnavutlar Balkanların en eski kavimlerinden biriydi. Arnavutluk'un Osmanlılar tarafından fethi XIV. yüzyılda başlamış ve XV. yüzyılın ikinci yarısında tamamlanmıştı. Uzun yıllar Osmanlı yönetiminde yaşayan Arnavutlar, diğer Balkan uluslarından farklı olarak Osmanlı ile en fazla yakınlaşan ve kader birliği eden halktı. Bu itibarla Arnavutların ulusal bilincinin oluşması diğer Balkan uluslarından daha geç gerçekleşmişti. Arnavutlar ancak Balkanlar'daki ayrılıkçı ve milliyetçi hareketler (Sırp, Yunan, Bulgar gibi) ortaya çıkıp bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra ve Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeni yönetim anlayışı sayesinde milli meselelerini konuşmaya başlamışlardı. Artık Arnavutlar yaşadıkları coğrafyada koruyucu Osmanlı gücüne sahip değillerdi. Arnavutlar, artarda gelen milliyetçi isyanlar nedeniyle Balkanlarda komşu ülkeler karşısında korumasız bir hale gelmişlerdi. Bu şartlar altında Naum Vekilharcı, Thimi Mitko ve Jeronim de Rada gibi Arnavut aydınlar Arnavutluğun geleceği konusunda düşünmeye, Arnavut dil ve kültürünün gelişmesi için çalışmalar yapmaya başlamışlardı. Arnavutların geleceği için Arnavutça eğitim veren okulların açılmasını zaruri gören Vekilharcı, Arnavutların önce eğitim yoluyla bilinçlendirilmesi, sonra da silahlı mücadeleye dayanan ulusal bir kurtuluş hareketinin gerekliliğini dile getirmişti. Vekilharcı, 1825 yılında Arnavutça bir alfabe, 1850 yılında ise Romanya'da Arnavut Kültür Derneği'ni kurmuştu. Bununla birlikte İtalya'da yaşayan Jeronim de Rada, 1848'de ilk Arnavut gazetesi çıkarmıştı. Mısır'da ikamet eden Thimi Mitko ise Arnavut şiiri üzerine çalışmalar yapmış, böylece Arnavut kültürel hareketinin gelişmesine katkı sağlamıştı. Bunlara Osmanlı merkezi yönetiminde görevler almış, eğitilmiş ve tecrübeli başka aydınlar da katılarak 1864 yılında İstanbul'da Arnavut Kültür Derneği'ni kurmuşlardı. Aynı dönemde Arnavutluk'ta başta Şemsettin Sami olmak üzere Arnavut aydınların ve yurtseverlerin çalışmaları Osmanlı yöneticilerinin ve Fener Rum Patrikhanesi'nin tepkilerine rağmen sürdürülmüş, Arnavut muhalefetinin doğmasına ve Arnavutça eğitim veren okulların açılması yönündeki taleplerin artmasına olanak sağlamıştı.³⁶

Öte yandan 1875 ve 1876 yıllarında Balkan topraklarında yaşanan ayaklanmalar (Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da) ve bu ayaklanmaları bahane ederek Batılı devletlerin Osmanlı iç işlerine müdahale etmeleri,

³⁶ Nuray Bozboru, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", *Balkanlar El Kitabı*, der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Ankara 2006, s. 572-573; Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, İstanbul, 1997, s. 189.

ayrıca Osmanlı'nın Rusya ile savaşın eşiğine gelmesi Arnavut aydınları tekrar harekete geçirmişti. Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın yayılmacılık emelleri bir tepki olarak Arnavut milliyetçiliğini doğurmuştu.

Arnavut aydınlar 1877 yılında 'köklü bir Bektaşî ailesine mensup'³⁷ Abdül Fraşheri önderliğinde Yanya'da bir araya gelip Osmanlı'nın Arnavut topraklarını koruyamaması durumunda özerk bir idare kurup kendi topraklarını kendilerinin koruyacaklarını bildirmişlerdi. Ayrıca çeşitli vilayetlere bölünmüş Arnavutluk bölgesinin tek vilayet olarak birleştirilip yönetiminin Arnavutlara bırakılması, eğitim ve yargıda Arnavutçanın geçerli olması gibi taleplerde bulunmuşlardı. Bu talepleri kabul edilmeyen Arnavutlar kendi topraklarını korumak için Osmanlı ordusu ile birlikte Rusya'ya karşı savaşmışlardı.³⁸ Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası ilk defa şartların getirdiği zorunlulukla örgütlenmişlerdi.³⁹ Böylece içte ve dışta pek çok mesele ile uğraşan Osmanlı Devleti'nin bu sorunlar yumağına bir de "Arnavut Meselesi" eklenmişti.

Arnavutluk'un bağımsızlık sürecinin temeli Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarına dayanmaktaydı. 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşmasına göre Arnavutların meskûn oldukları toprakların çoğu yeni kurulan Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile Yunanistan'a verilmekteydi. Bunu gören Arnavut aydınları ve yurtseverleri 30 Mayıs 1878'de İstanbul'da bir araya gelmişler ve Arnavut Haklarını Savunma Komitesi'ni kurmuşlardı. Ayrıca burada Abdül Fraşheri, Sami kardeşler, İşkodralı Vasa Paşa ve Leskovikli Jana Vreto gibi Arnavut aydınlar Prizren'de milli bir kongre toplanması kararı almışlardı. Nitekim ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Yanya mebusu olan Abdül Fraşheri'nin girişimi ve Arnavutluk'un bütün bölgelerinden 300 kadar temsilcinin katılımıyla Berlin Kongresi'nden üç gün önce, 10 Haziran 1878'de Prizren'de bir kongre toplanmıştı. Böylece oluşturulan Prizren Birliği, Berlin Kongresi'ne katılan devletlere ve Osmanlı Hükümetine muhtıralar göndererek birliğin amaçlarını dile getirmişti. Bu birliğin amacı Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'daki Arnavutları milli birlik içinde toplamaktı.⁴⁰ Ancak bu birlik

³⁷ Murat Küçük, *Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşilik Bir Nefes Balkan*, İstanbul, 2006, s. 98.

³⁸ Bozboru, agm, s.574; Bozboru, age, s. 190.

³⁹ Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Millî Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 147, Aralık 2003, s. 132-136.

⁴⁰ Alpan, age, s. 8; Bozboru, age, s. 190-193. Jelavich toplantıya 80 kişinin katıldığını bildirmektedir. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, trc. İhsan Durdu, Haşim Koç ve Gülçin Koç, İstanbul, 2006, s. 394; Süleyman Külçe ise toplantıya 38 Müslüman ve 5 Hristiyan olmak üzere 43 kişinin katıldığını iddia etmektedir. Külçe, age, s. 250.

hedefine ulaşmadan Sultan II. Abdülhamid'in 1881 yılının Mart ve Nisan aylarında bölgeye Derviş Paşa komutasında başlattığı askeri hareketle sona erdi. Ancak Derviş Paşa, bölgeden ayrılırken Prizren Mutasarrıfı İbrahim Paşa'dan silahların toplanmasını, vergilerin tahsilini ve nüfus sayımının yapılmasını istemişti. Ancak çocuklarını askere göndermek istemeyen Arnavutlar, 1884 tarihinde isyan ederek büyük bir yangın çıkarmışlardı. Bunu 1885'de halkın elindeki silahların toplanmasına karşı çıkartılan bir diğer isyan izlemiştir. İsyana kısa sürede etrafa yayılınca Osmanlı Hükümeti Veysel Paşa'yı Kosova'ya gönderip isyanı bastırmıştı.⁴¹

Prizren Birliği'nin dağılmasıyla bir süre gündemden düşen Arnavutluk'un özerkliği meselesi, 1893 yılında baş gösteren Makedonya sorunuyla birlikte tekrar gün yüzüne çıkmıştı. Arnavutlar, Makedonya'da reform yapılması durumunda Slav tehlikesinin artacağı ve Arnavut topraklarının parçalanacağı endişesine kapılmışlar, pek çok toplantı yaparak buralarda aldıkları Arnavutların tek bir vilayet içinde birleştirilmesi, kendi dillerinde eğitim yapma hakkına sahip olmaları ve Makedonya sınırları içinde Arnavutların yaşadıkları toprakların reformlardan muaf tutulması gibi kararları Sultan II. Abdülhamid'e bildirmişlerdi.⁴² Bu taleplere karşı Osmanlı hükümetinin sessiz kalması üzerine ise 1896'da İpek'te,⁴³ 1897 ve 1899 yıllarında Peja'da 500 Arnavut delegenin katıldığı toplantılar yapılmışsa da aralarındaki görüş ayrılıkları nedeniyle Arnavutların ortak bir karar almaları mümkün olmamıştı. Neticede Peja Birliği, kan davasına son verilmesi dışında kesin bir karar alamamış, siyasi bir proje üretememiştir.⁴⁴

Etkisiz Peja Birliği girişiminin dışında Arnavutluk'ta 1902'ye kadar bağımsızlık açısından kayda değer bir gelişme olmamıştı. Bu dönemde daha çok Arnavut dil ve kültürünün geliştirilmesi faaliyetleri hızlandırılmış, yerel sorunlar ile ulusal eğitim ve alfabe meseleleri tartışılmıştır.⁴⁵ Bununla birlikte 1902'de başlayan Makedonya'daki anarşik olaylar

⁴¹ Yücel Yiğit, "Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti", *Turkish Studies*, Vol. 4/8, Fall 2009, s. 2478.

⁴² Bozboru, age, s. 209-210. 1896'da Dritta Cemiyeti, Arnavutluk'ta yapılacak ıslahatın, çoğunluğu Arnavut olan Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra vilayetlerinin bir eyalet haline getirilip Arnavut vali idaresine verilmesi, Arnavutça'nın resmi dil olması, Arnavutların ayınlarını istedikleri dilde yapabilmeleri gibi esaslara dayandırılmasını istemişti. Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanlar'ın Kördüğümü*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, 1999, s. 123.

⁴³ Hacı Zekâ liderliğinde İpek'te Hamam Cami'nde yapılan bu toplantının esin kaynağı Prizren Birliği'di. Ancak bu yeni oluşuma bölgede "İpek Birliği" adı verilmişti. Yiğit, agm, s. 2477.

⁴⁴ Bozboru, agm, s. 577-578.

⁴⁵ Bozboru, age, s. 212-225. Bu dönemde İtalya'da çalışmalarda bulunan Arnavut Ulusçu Derneği, 1 Ocak

Arnavutları tekrar hareketlendirmiş, Makedonya’da yapılmak istenen reformlar onları karşıt eylemlere yönlendirmişti. Bütün bu gelişmeler Arnavut bağımsızlık düşüncesinin adım adım gelişmesine ve güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim 1905 yılında Manastır’da, bir grup genç entelektüel, Arnavutluk’un Özgürlüğü İçin Komite kurup, çete grupları oluşturmaya başlamışlardı. Bu arada ilk Arnavut çete örgütü Manastır’da lise müdürü olan Baja Topulli tarafından teşkil edilmişti. Bunlar 1906 yılı Ocak ayından itibaren dağa çıkarak güneyde Türk jandarmalarına ve aynı zamanda Yunanlılara karşı mücadeleye başlamışlardı. Bu ilk çeteyi bir süre sonra diğerleri izlemişti.⁴⁶ Öte yandan bu Arnavut çete hareketleri, Bektaşiler tarafından da desteklenmiş, Bajo Tapulli’nin çetesi Melsan Tekkesinde kurulup tekke şeyhi Hüseyin Baba tarafından himaye edilmişti. Arnavutluk’taki diğer Bektaşi tekkelerinin de Arnavut çetelerine ve bağımsızlık hareketine pek çok katkıları olmuştu.⁴⁷

Böylece 1902 yılından itibaren Arnavutlar arasında yeniden canlanan ulusçu faaliyetler hızla gelişmiş, 1907 ortalarında kuzeydeki ve güneydeki Arnavutlar arasında meydana gelen ortak hareket çabaları yabancı devletlerin dahi dikkatini çekmişti. 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Makedonya bölgesine ulaşması Arnavut bağımsızlık hareketi için yeni bir dönüm noktası olmuştu.⁴⁸

Haziran 1908’de Firzovik’de binlerce Arnavut’un katıldığı ayaklanma, Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı faaliyet içinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne II. Meşrutiyet’in ilanı konusunda önemli bir destek sağlamıştı. Arnavut milliyetçileri Sultan II. Abdülhamid’den elde edemedikleri özerkliği yeni kurulacak olan Meşrutiyet rejiminden bekliyorlardı. Bu sebeple Arnavutların önemli bir kısmı –ki Faik Konitza gibi bazı Arnavut ulusçu aydınları Sultan II. Abdülhamid yanlısı bir politika izlemişlerdi- Jön Türk hareketine destek vermişlerdi.⁴⁹

1898’de Sultan II. Abdülhamid’den Arnavut vilayetlerinde Arnavutça’nın ulusal bir dil olarak kullanılmasını talep etmiş, 1899 tarihinde ise İşkodra, Kosova, Manastır, Selanik ve Yanya vilayetlerinin Sultan’ın otoritesi altında bölgesel bir komiserlik olarak bir araya getirilmesini istemişti. Yine Napoli’de kurulan Arnavut Siyasi Komitesi, 1897’de Arnavutluk’un özerkliği için İtalya’ya başvurmuştu. Kısacası Prizren Birliği sonrası gerek yurt dışında gerekse Arnavutların meskun oldukları bölgelerde yaşayan Arnavutlar, liderleri arasındaki görüş farklılarına rağmen Arnavut bağımsızlık hareketini savunmak ve meseleyi uluslararası alana taşımak için yoğun bir çaba içerisinde olmuşlardı. Bozbora, age, s. 261-264.

⁴⁶ Şıvgın, agm, s. 151; Bozbora, agm, s. 580.

⁴⁷ Nathalie Clayer, “Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu”, çev. O. Koloğlu, *Toplumsal Tarih*, S. 2, Şubat 1994, s. 58-61.

⁴⁸ Bozbora, age, s. 253-254.

⁴⁹ Bozbora, age, s. 264-270.

Arnavutlar, II. Meşrutiyet'in ilanını coşkuyla karşılamışlar, yeni yönetim şeklini Arnavutluk'un özerkliğinin tanınmasıyla sonuçlanacak reformların başlangıcı olarak düşünmüşlerdi. Ancak bu umutları kısa sürede sönmüş ve Arnavutlar hayal kırıklığına uğramışlardı. Gerçi II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Arnavutluk'ta yeniden Arnavut okulları ve Başkim kulüpleri kurulmuş, Arnavutça yayınlar başlamıştı. Hatta 1908 yılında Başkim Kulübü, Kuzey ve Güney Arnavutluk'ta Prizren Arnavut İttihatı Kongresi kararlarını canlandırmak amacıyla bir beyanname yayınlamıştı. Bu beyanname Arnavut politikacıları için, adeta bir anayasa ilanı demektir⁵⁰. Ancak bir süre sonra İttihat ve Terakki Partisi bu kulüp ve okulları kapatıp Arnavutça yayınları yasaklamıştı.⁵¹ Böylece İttihatçıların Meşrutiyet zemininden kaymakta olduklarını düşünen Arnavutlar bağımsızlık düşüncelerine bir adım daha ivme kazandırmışlar, hatta isyan hareketlerine de tekrar başlamışlardı.

1909 yılında çıkan isyanı sırasıyla 1910, 1911 ve 1912 isyanları izlemişti. Özellikle 1912 yılı olaylarında Arnavutluk'un her yerinde, Osmanlı Devleti'nin Balkan devletleri ile savaşta olduğu sırada, Kosova ve Makedonya'da Anavatanın Kurtuluşu Gizli Teşkilatı tarafından tertiplenen toplantılar yapılmıştı. Bu gizli teşkilat, 16 Kasım 1912'de Üsküp'te büyük devletlere bir beyanname yollayarak Arnavutların Türk hâkimiyetinin devamı için değil, kendi memleketlerinin bağımsızlığı için silaha sarılacaklarını bildirmişti. Ayrıca dört Arnavut vilayetinde, yabancı hâkimiyetinin hiçbir türüne artık müsaade etmeyeceklerini ilan etmişti.⁵²

Kasım 1912'de Romanya'daki Arnavut mülteciler organizasyonu, İsmail Kemal Bey başkanlığında, Bükreş'te Arnavut Milli Kongresi'nin hazırlıkları için toplanmıştı. Devam eden günlerde İsmail Kemal Bey, Trieste'ye gelmiş, oradan Arnavut ileri gelenleri ile Arnavutluk'taki belediye ve derneklere telgraf çekerek Avlonya'da bir kongre toplanmasını istemişti.⁵³ Bu sırada Osmanlı bakanlar kurulundan çıkan bir karar ilgi çekiciydi. Bu karar ile İsmail Kemal Beyin arkadaşları ile Avlonya'da Arnavut siyasi meselesi hakkında yapacağı kongreye engel olunmaması istenmişti. Hâlbuki gazetelerde Arnavutluk muhtariyet ve istiklâlinden bahsedilmeye

⁵⁰ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş*, C. II, İstanbul, 1966, s. 506.

⁵¹ "Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, 1971, s. 378.

⁵² Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul, 2004, s. 487.

⁵³ Çelik, *age*, s. 487.

başlanmıştı.⁵⁴ İsmail Kemal Bey liderliğinde, Avlonya’da üç dini mezhebi temsil eden 83 delegenin iştirak ettikleri, Arnavut Milli Kongresi’nde 28 Kasım 1912’de Arnavutluk’un bağımsızlığını kesin olarak ilan etmişti.⁵⁵

4 Aralık 1912’de ise Avlonya’da ilk Arnavut geçici hükümeti ve 18 kişilik bir milli meclis kurulmuştu. Ayrıca Geçici Arnavut Hükümeti başkanı İsmail Kemal Bey, aynı tarihte Babıâli’ye şu telgrafi göndermişti: “Şimdiye kadar Hükümet-i Osmaniyye’ye sadık kalan, bu sadakati nâkız her türlü ahvalden içtinab eden, daima Hükümet-i Osmaniyye’ye yardım eyleyen İşkodra ve Yanya vilayetleri hukuk-ı milliyelerinin muhafazası için müstakil hareket eylemeğe müttehiden karar verdiklerinden Hükümet-i Osmaniyye’nin kendilerine diriğ-i muâvenet buyrulmasını reca eylerler.”⁵⁶

Bu telgraf ‘istiklal’ yani bağımsızlık anlamına gelmekteydi. 1913 yılında toplanan Londra Konferansı’yla 29 Temmuz 1913’te Arnavutluk’un altı büyük devletin kefaleti altında tarafsız ve veraset sistemine dayanan bir prenslik olması,⁵⁷ prensin bu devletler tarafından seçilmesi, Türkiye’nin Arnavutluk üzerindeki bütün egemenlik bağlarının kesilmesi, milletlerarası bir denetleme komisyonu (içinde bir Arnavut temsilci bulunmak şartıyla) hükümet idare ve maliyesine nezaret etmesi, Arnavutluk devletinin jandarmasının Avrupalı subaylar tarafından kurulması ve düzenlenmesi kararlarını almıştı.⁵⁸ Londra Konferansı ile Arnavutluk’un bağımsızlığı uluslararası arenada da tanınmış oldu. Neticede Balkan Savaşları sonunda Arnavutluk 25.734 km genişliğinde ve 800.000 nüfuslu bir devlet olarak Osmanlı’dan ayrılmıştı.⁵⁹

Tanzimat Fermanı’nın ilanıyla başlayan ve I. Meşruiyet döneminde güç kazanan Arnavut bağımsızlık hareketi, 1877-1913 arasında 35 yıllık bir sürecin sonucunda başarıya ulaşmıştır. Bu sürecin başarıya ulaşmasında Arnavutların siyasi ve askeri mücadelelerinin yanı sıra eğitim ve kültür faaliyetlerinin de büyük etkisi görülmüştü. Bu arada Osmanlı yönetiminin izlediği politikalar ile Balkan ülkeleri ve Batılı devletlerin meseleye müdahil olmalarının itici bir güç meydana getirdiği aşikârdır. Uzun süre kendi içlerinde bir birlik oluşturamayan Arnavutlar, bu 35

⁵⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, no. 11370, 4 Aralık 1912, s. 1.

⁵⁵ Bozboru, agm, s. 586.

⁵⁶ İsmail Hakkı Okday, *Yanya’dan Ankara’ya*, İstanbul, 1994, s. 79. Ayrıca Osmanlı Hükümetine gönderilen ve bağımsızlığı bildiren bir telgraf için bkz. ATASE, A-4-9557, D-4, F-2.

⁵⁷ Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, çev. Z. Biberyan, İstanbul, 2002, s. 173.

⁵⁸ George Castellán, *Balkanların Tarihi*, çev. A. Yaraman, İstanbul, 1995, s. 392–393.

⁵⁹ Yılmaz Öztuna, *Rumeli’ni Kaybımız 93 ve Balkan Savaşları*, İstanbul, 1990, s. 185.

yıllık dönemde meydana gelen gelişmeler ve faaliyetler sonunda milli bir bilince kavuşmuşlardır. Neticede Balkanlarda ilk kez Müslüman bir unsur bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.

3. Bektaşiliğin Yasaklanması ve Arnavutluk'ta Bektaşiler

Bektaşilik 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra yasaklanmış, bazı Bektaşi şeyhleri idam cezasına çarptırılırken tarikat mensuplarının çoğu ilmiyenin yoğun olduğu bölgelere sürgün edilmişlerdi⁶⁰. Bu arada 60 yıl içerisinde yaptırılan tekkelerin yıktırılması emredilirken kalanların cami, medrese ve mektep gibi mekânlara dönüştürülmesi istenmişti. Bektaşiliğe yönelik bu yasak İstanbul'dan başlanılarak tarikatın yayıldığı Anadolu, Rumeli, Bağdat ve Mısır'da uygulanmıştı. Sultan II. Mahmud döneminin sonuna kadar sıkı bir şekilde uygulanan yasak Arnavutluk'ta diğer bölgeler kadar başarılı ve etkili olamamıştı. Bunun sebebi Bektaşiliğin Arnavutluk'ta güçlü olması ile bölgenin dağlık ve engebeli coğrafyasıydı. Hatta Arnavutluk diğer bölgelerden gelen Bektaşiler için adeta bir sığınak yeri olmuştu.⁶¹ Hasluck'un naklettiğine göre Ergiri bölgesindeki Asım Baba Tekkesindeki bazı babalar on iki dilimli tac yerine dört dilimli tac giyerek, kılık kıyafet değişikliği yaparak, hatta tekkenin kurallarını sıkı tutup tekkeye alkollü içkilerin girmesini engelleyerek bu badireyi atlarmaya çalışmışlardı.⁶²

Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde Bektaşilik üzerindeki baskının giderek yumuşaması ve tarikatın tekrar serbest kalması üzerine Bektaşiler kapatılan ve yıktırılan tekkelerini yeniden faaliyete geçirmeye başlamışlardı. Bu süreçte Bektaşiler tekrar meşru bir zemine kavuşabilmek amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlar, Jön Türkler ve Mason localarıyla ilişki içerisine girmişlerdi. Yasakla birlikte özellikle Arnavut Bektaşiler arasında Osmanlı idaresine karşı bir tepki meydana gelmişti. Bu süreçte Arnavut Bektaşiler bir taraftan Jön Türk hareketini, diğer taraftan Arnavut bağımsızlık hareketini desteklemişlerdi.

Rumeli'de Bektaşilerin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri en önemli bölge Arnavutların meskûn oldukları Yanya ve İşkodra vilayetleriydi.

⁶⁰ İdam edilen Bektaşiler arasında Kıncı Baba, Esad Baba, Hüseyin Baba, İstanbul Ağasızâde Ahmed ve Salih Efendi bulunmaktadır. Diğerleri ise sürgün edilmiştir. BOA, HAT, 290/17351, Tarih 4 Ağustos 1826; BOA, HAT, 293/17438, Tarih 6 Ağustos 1827; BOA, MAD, 9766, s. 443, Tarih 8 Haziran 1828; Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1243, s. 209; Esad Efendi, *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi* (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000, s. 649; Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, C. I, İstanbul 1290, s. 151, 178.

⁶¹ Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 538.

⁶² Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 541.

Bektaşiliğin ilgası bu bölgede etkisini daha az hissettirmiş, 1826'da buradaki tekkelerin sadece üçte biri kapatılabilmisti.⁶³ Daha sonra kapatılan tekkeler yeniden açıldığı gibi bunlara pek çok yenileri eklenerek bölgede en fazla tekke yasaklılık sonrası tesis edilmiş,⁶⁴ Arnavutluk'un bağımsızlık sürecinin yaşandığı 1877-1913 tarihleri arasında bölgenin güneyindeki Bektaşî tekkesi sayısı yirmiden ellilere çıkmıştı.⁶⁵

Yanya'daki Rüstem Baba tekkesi türbedarı Derviş Mehmed, seyahat amacıyla 1851'de İstanbul'a geldiğinde, fakir halinden dolayı dönüşte Selanik, Siroz ve Bosna valilerinin kendisine ikramda bulunmalarını talep etmiş, bunun üzerine türbedara yardım edilmesi için gideceği yerlerdeki yetkililere birer yazı gönderilmişti.⁶⁶ Aynı yıllarda Bektaşilik, Tahir Baba tarafından Yanya vilayetinin Ergiri, Tepedelen, Berat ve Malakastra bölgesinde yayılarak güç kazanmıştı.⁶⁷ O kadar ki Avlonya müderrislerinden Ahmed Rıfat Efendi, bu dönemde bölgede hızla yayılmakta olan Bektaşiliğe karşı mektepler açılmasını tavsiye etmişti.⁶⁸

Aynı dönemde Yanya vilayetinin Leskovik kazası ahalisinin neredeyse tamamı Bektaşî idi. İçinde yedi sekiz dervişin oturduğu Leskovik Bektaşî Tekkesi 1877 yılında Abidin Baba tarafından faaliyete geçirilmişti.⁶⁹ Skrapar kazasının Prişte köyünde 1826 sonrası ilk defa kurulan bir Bektaşî tekkesi XX. yüzyılın başlarında faal iken, tekke şeyhinin vefat etmesi üzerine yeni şeyh Derviş Nabî'nin başka bir yere sürgün edilmesi gündeme gelmişti.⁷⁰ Hatta Derviş Nabî'nin buraya şeyh olarak atanması sırasında meşihat makamı Bektaşî tekkelerinin postnişinleri vefat ettikçe yerlerine hal ve tavırları İslam dinine uygun olan kişilerin getirilmesi uyarısında bulunmuş, bu münasebetle Derviş Nabî ile ilgili meşihat makamı ve dâhiliye nezareti arasında yazışmalar olmuştu.⁷¹

⁶³ N. Clayer, "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 58.

⁶⁴ İzeti, "Arnavutlar ve Bektaşilik", s. 520-524.

⁶⁵ N. Clayer, "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 61. E. Arnold'ın naklettiğine göre XX. yüzyılın başlarında Bektaşiler Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ve bilhassa Arnavutluk'ta çok yaygın ve etkiliydiler. Edward Arnold, *Turkey in Europe*, Londra, 1900, p. 196.

⁶⁶ BOA, A.MKT.UM, 82/11, Tarih 3 Kasım 1851.

⁶⁷ Nathalie Clayer-Alexandre Popovic, "Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. A.Yaşar Ocak, Ankara, 2005, s. 261.

⁶⁸ BOA, DH.MKT, 285/25, Tarih 20 Eylül 1894.

⁶⁹ BOA, EV.MKT, 1209/99; M. Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, C. I, haz. M. Metin Hülagü, Ankara, 2008, s. 13.

⁷⁰ BOA, DH.MKT, 833/15, Tarih 23 Mart 1904.

⁷¹ BOA, BEO, 2567/192460, Tarih 4 Mayıs 1905; BOA, BEO, 2602/195080, Tarih 18 Haziran 1905.

Ayrıca Ergiri sancağı da önemli bir Bektaşî bölgesiydi. Ergiri'deki Ali Baba (Asım Baba) ve Zeynelabidin Baba tekkeleriyle birlikte şehrin güneyinde Melçan Tekkesi ve Nepravişte'de yeni bir tekke açılmıştı.⁷² Ergiri'deki Ali Baba Tekkesi çevre tekkelere ve medreselere mürid gönderen bir kurumdu. 1893'te tekke müridlerinden Ali Efendi, Avlonya'da Kuzu Baba Tekkesinde hizmet ederken medreseye de devam etmişti.⁷³ Ayrıca Ali Baba'nın bölgede çıkan karışıklıklarda halkı teskin etmesinden dolayı senelik geliri 800 kuruş olan Ergiri yakınlarındaki bir yaylak tekkesine bırakılmıştı.⁷⁴ Yine aynı bölgedeki Premedi halkının dörtte üçü Bektaşî olup, 1860 yılında burada Bektaşî Baba'nın mezarının bulunduğu yerde yeni bir tekke kurulmuştu.⁷⁵ Görice (Korça)'de ise 1827 yılında Salih Baba tarafından Turan Tekkesi açılmıştı.⁷⁶

Berat sancağının Malakastra ve Avlonya kazalarının nahiye ve köylerinde pek çok tekke faaliyetlerini sürdürmüştü.⁷⁷ Yine XX. yüzyıl başlarında Kolonia (Herseka) kazasına bağlı Kreşova'da üç dervişin bulunduğu Cemal Baba Tekkesi, Barmaş'ta 1880'de inşa edilmiş ve dört beş dervişi olan Süleyman Baba Tekkesi, İstarya'da 1890 yılında yapılan ve sadece şeyhi Hasan Baba ile bir dervişi bulunan bir tekke bulunmaktaydı.⁷⁸ Ayrıca bu bölgedeki Koniçe'de üç-dört tekke faaliyetliyken,⁷⁹ Fraşheri'deki Şeyh Nasibî Tekkesi yirmi kadar dervişiyle büyük ve önemli bir tekkeydi.⁸⁰

⁷² Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s. 42; Luan Afmataj, *Arnavutluk Bektaşîliği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 114.

⁷³ BOA, DH. MKT, 230/60, Tarih 29 Nisan 1894.

⁷⁴ İlk önce yaylağın tekkeye terk edilmemesi kararı alınmış (BOA, İ.ŞD, 56/3175, Tarih 21 Ekim 1881), ancak daha sonra bundan vazgeçilmiştir (BOA, ŞD, 287/20, Tarih 8 Mart 1883). Bu olay Bektaşîlerin devlete hizmetleri ve devletin de onları hoş karşılanması yönünden önemlidir. Ancak Ali Baba ilerleyen zamanda yönetimi epey meşgul etmiştir. Önce hizmetçisi Baba Selfo ile ahali üzerinde zulüm ve tecavüzde bulunmaktan (BOA, DH.MKT, 1026/53, Tarih 20 Kasım 1905; BOA, BEO, 2184/163781, Tarih 4 Ekim 1903), sonra üç adet kilisenin arsalarını zapt etmekten dolayı (BOA, DH.MKT, 778/43, Tarih 17 Ekim 1903; BOA, DH.MKT, 1294/60, Tarih 14 Eylül 1908) şikayet edilmiştir. Bu konunun halledilmesi için devlet hususi bir heyet kurarak tahkikat yaptırmak durumunda kalmıştır (BOA, BEO, 2571/192810, Tarih 9 Mayıs 1905; BOA, BEO, 2749/206127, Tarih 25 Ocak 1906).

⁷⁵ Ayrıca bu bölgede Ali Bostavin'de bir şeyh ve üç dervişi bulunan Abdullah Baba Tekkesi, Grobova'da Ahmed Baba Tekkesi vardı. Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s. 43-44; Yine Koştan ve Katrin'de önemli Bektaşî tekkeleri faaliyete geçirilmişti. BOA, EV.MKT, 1209/99.

⁷⁶ Afmataj, *age*, s. 112.

⁷⁷ Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 542-544.

⁷⁸ Age, C. II, s. 545. Ayrıca bu bölgede Kesaraka'da Hacı Baba Tekkesi, Baçka'da Hamid Baba ve Tomoritza'da Mustafa Baba tekkeleri vardı. Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, C. II, s. 547-549.

⁷⁹ Koniçe tekkesi için bkz. BOA, EV.MKT, 1209/99.

⁸⁰ Burada mezarı bulunan Şeyh Nasibî'nin ismiyle anılan bu tekke, 1914 yılında yanmasına rağmen birkaç

İşkodra'da Akçahisar (Kruya) kazası halkının da neredeyse tamamı Bektaşî idi. XX. yüzyıl başlarında burada üç yüz altmıştan fazla Bektaşî ziyaretgâhı bulunuyordu. Sarı Saltık ve Ali Baba'nın mezarlarının yer aldığı iki önemli Bektaşî tekkesi ile Hacı Yahya Baba ve Murtaza Baba tekkesi bunların en önemlileriydi.⁸¹ Ayrıca bu bölgede XIX. yüzyılın ikinci yarısında Martaneş Tekkesi ile aynı tarihlerde Şemimi Baba tarafından yeni bir tekke kurulmuştu. Akçahisar (Kruya) kalesinin içinde bulunan Dolma Tekkesi ise daha çok türbe olarak hizmet görmüştü.⁸² Bunlarla birlikte Akçahisar (Kruya)'da Hüseyin Yaşar Baba, 1865 yılında Bektaşîliği yaymış, bu sebeple halk arasında rahatsızlık meydana getirmekten şikâyet edilmişti.⁸³ Daha sonra Bektaşîlik faaliyetlerine karşı Akçahisar (Kruya) ve köylerinde mektep açılması söz konusu olmuştu.⁸⁴ Debre ve Tiran şehirlerinde çok sayıda Bektaşî dervîşi ve tekkesi mevcuttu.⁸⁵ Keza, 1826 sonrasında Arnavut Bektaşîler, sadece Rumeli'deki tekkelere değil İstanbul, Anadolu, Mısır ve diğer bölgelerdeki tekkelere de en önemli müdavimleri arasında bulunuyorlardı.⁸⁶

Arnavut nüfusun çoğunlukta olduğu Kosova ve Manastır vilayetlerinde de Bektaşîler yoğun bir faaliyet içerisindeydiler. XX. yüzyıl başlarında bu bölgede on beş kadar tekkenin açık olduğu tespit edilmektedir.⁸⁷ Bunlardan Kalkandelen'deki Sersem Ali Baba (Harabati Baba) Tekkesi

---

dervîş tarafından ayakta tutulmuştu. Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s. 44.

⁸¹ Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 549-550; Birge, *age*, s. 71.

⁸² Afmataj, *age*, s. 109, 113. XIX. yüzyılda Martaneş'te şehir merkezinin dışında bir de dağda Balım Sultan (Mali) Tekkesi kurulmuştu. Bu küçük tekkede 1914'te bir dervîş ve 2-3 hizmetçi kalıyordu. Afmataj, *age*, s. 115-116.

⁸³ BOA, MVL, 1017/43, Tarih 7 Eylül 1865.

⁸⁴ BOA, MF.MKT, 1099/30, Tarih 8 Şubat 1909.

⁸⁵ Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s. 47. Debre'nin Blaca köyünde bulunan tekke XIX. yüzyılın sonlarında Yusuf Baba tarafından kurulmuştu. Burada Arnavutça okuma-yazma öğretimi yapılarak Arnavut bağımsızlık hareketine destek verilmişti. 1914'te yıktırılan bu tekke birkaç sene sonra tekrar inşa edilmişti. Afmataj, *age*, s. 118. Ayrıca XX. yüzyılın ileri gelen Bektaşî babalarından Salih Niyazi Baba, Tiran'da büyük bir Bektaşî tekkesi kurmuş ve zamanla burayı dünya Bektaşîliğinin merkezi haline getirmiştir. Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevilik*, C. V, Ankara, 2002, s. 337-338.

⁸⁶ Son dönemde gerek Hacı Bektaş Veli tekkesinde gerekse Kahire'deki Kaygusuz Sultan Tekkesinde pek çok mücerret Arnavut Bektaşî dervîşi bulunmaktaydı. N. Clayer-A. Popovic, *agm*, s. 262-263.

⁸⁷ İzeti, "Arnavutlar ve Bektâşîlik", s. 524. Edwin Pears, bu dönemde Makedonya'da Bektaşîlerin çok canlı ve etkili olduklarını haber vermektedir. *Turkey and Its People*, Londra, 1911, s. 304. Ayrıca 1905-1912 yıllarında İştîp, Üsküp, Kalkandelen, Prizren'deki tekkelere gezen Max Choublier, bu tekkelerdeki canlılıktan ve buralardaki huzur, emniyet ve temizlikten hayranlıkla bahsetmektedir. Max Choublier, "Rumeli Bektaşîleri-1", çev. Aslı Can, *Hayat Tarih Mecmuası*, C. II, S. 12, İstanbul, Ocak 1969, s. 23-27; Max Choublier, "Rumeli Bektaşîleri-2", çev. Aslı Can, *Hayat Tarih Mecmuası*, C. II, S. 13, Şubat 1969, s. 78-82.

Nakşî tekkesi olarak faaliyetlerini sürdürmüş,⁸⁸ 1870 yılında buraya Emin Baba'nın atanmasıyla tekrar Bektaşî şeyhlerin idaresine geçmişti. Emin Baba Tekkenin eskiden sahip olduğu malları geri alarak yeniden tesis ettiği tekke vakfına Kalkandelen'de on beş dükkân ile Üsküp'te bir hanı ilave etmişti. 1905 yılında tekkeyi ziyaret eden S. Tomiç, buranın muntazam çalıştığını haber vermektedir.⁸⁹ 1914 yılında hâlâ açık olan bu tekke, dervişlerin ikametgâhlarıyla birlikte iki meydan odası, Sersem Ali, Muharrem Baba, Rıza Paşa'nın ve sairlerinin türbeleri, mescit, misafir odası, mutfak ve çiftlik binalarından oluşuyordu. Ayrıca tekke binalarının çevresinde meyve ve çiçek bahçeleri vardı.⁹⁰ Bununla birlikte aynı kazada Üsküplü ve asker kökenli Süleyman Baba tarafından kendi adıyla yeni bir tekke kurulmuştu.

Yine XIX. yüzyıl sonlarında İştîp'te Hamza Baba, Brod'da Hıdır Baba tekkeleri ilk defa olarak inşa edilmişlerdi.⁹¹ Bu dönemde İştîp'teki tekkeyi ziyaret eden Max Choublier, buranın meyve ağaçları içerisinde canlı bir tekke olduğunu ve burada Şükrü Baba'nın şeyhlik yaptığını haber vermektedir.⁹² Bununla birlikte Tekfurdağı'nda Musa Baba,⁹³ Üsküp'te Mustafa Baba,⁹⁴ Karaca Ahmed Sultan, Uryan Baba ve Kadı Baba,⁹⁵ Kırçova'da Çoban Baba ve Hızır Baba,⁹⁶ Kumanova-Üsküp arasındaki Tekkeköy'de Karaca Ahmed Sultan tekkeleri mevcudiyetlerini korumuştur.⁹⁷ Ayrıca

⁸⁸ Tekkenin Aralık 1856'da bazı mahallerinin harap olması sebebiyle 25.000 guruş masrafla tamir ettirilmesi gündeme gelmiş, ancak tamir masraflarını karşılayacak vakfi veya varidatı olmadığından başka bir vakfa masraf kaydedilmesi uygun görülüyordu (BOA, İ. MVL, 381/16711, Tarih 9 Kasım 1857). Bu arada Bektaşilerden Adıgüzel Baba, Sersem Ali Baba Tekkesi şeyhliğinin kendisine tevcih edilmesini istemişti. BOA, EV.MKT, 1711/4, Tarih 21 Temmuz 1891. 16 Nisan 1900 tarihinde tekke türbedarlığına Hacı Mehmed Ragıb Dede tayin edilmiştir. VGMA, Defter nr.1850, s. 166, Tarih 16 Nisan 1900.

⁸⁹ İzeti, *age*, s. 243-244. Aynı tarihte tekkede beş gün kalan Max Choublier burada Ali Baba'nın şeyhlik yaptığını, ceviz ağaçları ile çevrili tekkenin büyük bir bina ve mutfakla çok sayıda dervişin ikamet ettiği binalardan oluştuğunu, Kalkandelen'in ileri gelenleri arasında bir hayli tarikat mensubu bulunduğunu bildirmektedir. Choublier, "Rumeli Bektaşileri-1", s. 24-26.

⁹⁰ Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s. 28; *Salname-i Vilayet-i Selanik*, Selanik, 1303, s. 267.

⁹¹ İbrahimi, *age*, s. 50-51 ve 82-83.

⁹² Choublier, "Rumeli Bektaşileri-1", s. 23-24 ve 26.

⁹³ BOA, EV.ZMT, 245/77.

⁹⁴ Büyükbaşlı tekkesi olarak da adlandırılan bu tekkenin şeyh ve mütevellileri için bkz. BOA, EV.MKT, 2702/67, Tarih 3 Şubat 1902; BOA, EV.MKT.CHT, 461/10, Tarih 23 Aralık 1899; BOA, EV.MKT.CHT, 159/99, Tarih 8 Aralık 1882.

⁹⁵ BOA, EV.MKT.CHT, 458/73, Tarih 17 Mayıs 1899; BOA, EV.MKT.CHT, 736/77, Tarih 2 Mart 1909; BOA, C.EV, 142/7057, Tarih 15 Aralık 1831; BOA, EV.THR, 3/58, Tarih 26 Ocak 1848.

⁹⁶ BOA, EV.MH, 251/78, Tarih 18 Ağustos 1834; BOA, EV.MKT, 2312/52, Tarih 16 Eylül 1897; BOA, EV.MKT.CHT, 422/24, Tarih 30 Mart 1898; BOA, EV.MKT.CHT, 542/21, Tarih 10 Haziran 1903.

⁹⁷ Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s. 28. Ayrıca Üsküp'te Haydar Baba'nın türbesi 1894 tarihinde mevcut olup faaliyetlerini sürdürüyordu. BOA, EV.MKT, 2167/109.

Koçana'da üç-dört Bektaşî tekkesi ile çevrelerinde ikamet eden önemli bir Bektaşî topluluğu vardı.⁹⁸ Yine XX. yüzyılın başlarında faaliyetlerini sürdüren Priştine'deki tekkenin şeyhi Ahmed Baba, bölgede Bektaşîliği yayma çabası içerisindeydi.⁹⁹

XIX. yüzyılın sonlarında Prizren'de Bektaşîlik, Hacı Âdem Vechi Baba tarafından yayılmış, burada 1890 yılında bir Bektaşî tekkesi kurulmuştu. Bu dönemde Kosova vilayetinin birçok yerini gezen ve Bektaşîliği yayan Vechi Baba, başta Prizren Birliği olmak üzere bölgedeki pek çok dernek ve cemaatlerde de yer almıştı.¹⁰⁰ XIX. yüzyılın ortalarında aslen Sa'dî tarikatına bağlı olan Şeyh Şemseddin Baba, Bektaşîliğe geçmiş ve Yakova'da bir Bektaşî tekkesi kurmuştu.¹⁰¹ Yine 1826'da kapatılan ve mal varlıkları müsadere edilen Köprülü'deki Hacet Baba Tekkesinin faaliyetlerine yeniden başladığı ve Bektaşîler tarafından idare edildiği tespit olmaktadır.¹⁰²

Öte yandan Manastır'da 1872-1873 tarihlerinde Hüseyin Baba isminde küçük bir tekke vardı. Bu tekke uzun süre ayakta kalmış ve misafirlerine hizmet vermeye devam etmişti.¹⁰³ 1900'lerde Herbet'in iki gece kaldığı ve dervişlerin onun için büyük bir ziyafet hazırladıkları tekke burasıydı.¹⁰⁴ Görice (Korça) kazasında ise dört tekke olup, bir şeyh ve beş dervişin ikamet ettiği Melcan Tekkesi ile Turan'daki Ali Baba Tekkesi bunların en önemlileriydi. Ayrıca Katorom'da küçük bir tekke ile Hoç'ta İbrahim Baba tarafından 1826 sonrası ilk defa tesisi edilen bir tekke vardı. Burada XX. yüzyıl başlarında Hafız Baba şeyhlik yapmakta ve birkaç derviş ikamet etmekteydi.¹⁰⁵ Bununla birlikte Kesriye'deki Kasım Baba Tekkesi tekrar

⁹⁸ Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 528. Koçana'daki Hızır Baba tekkesi aynı zamanda karakol olarak hizmet vermekteydi. BOA, TFR.I.ŞKT, 72/7128, Tarih 6 Eylül 1905. Koçana halkına Bulgarların yaptığı baskı karşısında Bektaşîlerin gerçekleştirdikleri faaliyetler için bkz. BOA, TFR.I.ŞKT, 85/8430, Tarih 24 Nisan 1906. Ayrıca Priştine'deki Bektaşî tekkesi için bkz. BOA, DH.İD, 37-2/3, Tarih 1 Şubat 1914.

⁹⁹ Bu faaliyetleri sebebiyle vilayet meclisince kendisinin üçüncü ordu merkezine nakledilmesi kararı alınmıştır. BOA, ŞD, 2101/10, Tarih 24 Ekim 1912.

¹⁰⁰ Raif Vırmıça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, C. I, Ankara, 1999, s. 155.

¹⁰¹ İzeti, *age*, s. 241. Yakova'daki Demir Baba Tekkesinin XX. yüzyılın başlarında faaliyette olduğu, 1912 yılında bu tekkede Ali Rıza Baba'nın şeyh bulunduğu tespit olmaktadır. BOA, DH.İD, 37-2/3.

¹⁰² VGMA, Defter nr. 875, s. 290; VGMA, Defter nr. 902, s. 263; VGMA, Defter nr. 4967, s. 38, Tarih 21 Haziran 1880; VGMA, Defter nr. 4588, s. 226, Tarih 28 Mayıs 1913; BOA, EV.MKT, 3355/99, Tarih 1 Mart 1910; BOA, EV.MKT, 1209/99; BOA, EV.MKT.CHT, 516/47, Tarih 20 Mayıs 11902.

¹⁰³ İbrahimi, *age*, s. 50-51, 82-83.

¹⁰⁴ Aubrey Herbert, *Ben Kendim: Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, çev. Yılmaz Tezkan, Ankara, 1999, s. 205.

¹⁰⁵ Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s. 45.

faaliyete geçirilmiş, ancak 1826 yılındaki tahribat sebebiyle iyice küçülmüştü.¹⁰⁶ Yine Kesriye'nin batısında son dönemlerde Vodorina ve Odra'da Bektaşiler bulunmaktaydı. Vodorina köyündeki tekke 1826'da tahrip edildiğinden, köyün evlerinden biri tekke olarak hizmete açılmıştı. Küçük bir müessese olan Odra'daki tekke ise bir şeyh ile iki üç derviş tarafından iskân ve idare edilmekteydi.¹⁰⁷

Alasonya kazasında Arnavut şeyh tarafından yönetilen küçük bir tekke 1882'de tesis edilmişti. Salih Baba ve iki şeyhin mezarının bulunduğu tekke, Necib Baba'nın gayretleri ve kaza ileri gelenlerinin masrafları karşılmasıyla yeniden inşa edilmişti.¹⁰⁸ Yine Cumapazarı kazasındaki Piri Baba Tekkesi eskiden olduğu gibi Bektaşilerin bölgedeki en önemli tekkesi haline gelmişti. Hacı Hasan Baba tarafından yeniden inşa ettirilen¹⁰⁹ ve zamanla gayet mamur bir hale gelen bu tekkede XX. yüzyıl başlarında dokuz kadar derviş hizmet vermekteydi.¹¹⁰ Bu bölgede Topçular köyünde, akarsular ve ağaçlar arasında Antep'li bir derviş ile birkaç hizmetkâr tarafından idare edilen ve Gazi Ali Baba'nın türbesinin bulunduğu bir tekke daha vardı. Gazi Ali Baba'nın türbesi 1915 yılında tamir edilerek adeta yeniden inşa edilmişti. Eğribucak'taki Mü'min Baba Tekkesi ise 1826'da müsadere edilen arazileri 1885'lerde tekrar satın alınarak açılmıştı.¹¹¹ Ayrıca Bektaşilerin yoğun olarak yaşadıkları Elbasan'da 1868 yılında Mustafa Baba tarafından tesis edilen yeni bir tekke uzun süre ayakta kalmıştı.¹¹² Ancak Elbasan'daki en önemli tekke, 1803 yılında Fakri Baba ve Cefai Baba tarafından kurulan, Büyük Tekke olarak bilinen yerd. Burası XIX. yüzyılın ikinci yarısında halkın sempatisini kazanan Ali Baba tarafından idare edilmişti.¹¹³

4. Arnavutluk'un Bağımsızlık Sürecinde Bektaşiler

Berlin Kongresi ve sonrasında Yanya'nın Yunanistan'a bırakılması gündeme geldiğinde Bektaşiler, buna şiddetle karşı gelmişler ve merkezi hükümete bu konuda destek olmuşlardı.¹¹⁴ Ancak aynı dönemde Arnavutlar

¹⁰⁶ BOA, A.MKT.NZD, 75/93, Tarih 3 Nisan 1853; BOA, EV.MKT, 1209/99; BOA, EV.MH, 441/22, Tarih 7 Şubat 1854.

¹⁰⁷ Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s. 29-30.

¹⁰⁸ *Age*, s. 31. Alasonya'ya bağlı Serfice'de ise Ali Baba tekkesi faaliyet göstermişti. Noyan, *age*, C. V, s. 36.

¹⁰⁹ BOA, EV.MKT.CHT, 258/22, Tarih 25 Ağustos 1890.

¹¹⁰ Hasluck, *age*, s. 31.

¹¹¹ *Age*, s. 31-32.

¹¹² Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 549-550.

¹¹³ Afmataj, *age*, s. 111.

¹¹⁴ Noyan, *age*, C. V, s. 20; Hasluck, *age*, c. II, s. 539.

arasında kuvvet kazanan milliyetçilik düşüncesi Bektaşî şeyh ve dervişleri tarafından da destek görmüştü. Gizli olarak Arnavutça yayımlanan dil ve eğitim kitaplarını basıp dağıtan tekkeler Arnavut milliyetçiliğinin merkezleri haline gelmişti. Bölgedeki tekke sayısının çoğalmasıyla buralarda okumaya yazma öğrenen köylüler arasında milliyetçi düşünceler hızla yayılmıştı.¹¹⁵ Bektaşî tekkeleri Arnavut milli hareketinin fikrî alt yapısını oluşturmak için alfabe, süreli yayın ve kitap dağıtımının yanı sıra adeta bir okul gibi hizmet vermişlerdi. Hatta bu hareket Kahire'deki Bektaşî Tekkesinden de destek görmüş, bu tekkeden Arnavut asıllı Melek Baba kitap dağıtmak üzere bölgeye gönderilmişti.¹¹⁶

Naim Fraşheri 1896 yılında yazdığı *Fletore e Bektashinjet* (Bektaşîlerin Defteri) isimli eserinde Bektaşîliğin Arnavutların 'millî dini' olmasını savunmuştu. Ayrıca Naim Fraşheri, Arnavutlara özgü, bağımsız bir Bektaşî tarikatı kurmak arzusuyla Bektaşî babalarının merkez tekkeyle irtibatını kesmek için uğraşmış, Bektaşî terminolojisini Türkçenin hâkimiyetinden kurtarmak amacıyla Bektaşîlikteki Türkçe unvanları Arnavutçaya tercüme etmişti. Buna göre 'Baba' unvanını 'Atê', 'Dede' unvanını 'Gjiş' ve 'Dedebaba' unvanını 'Kiryegjiş' olarak tercüme etmişti. Ayrıca Naim Fraşheri, 1898 yılında Kerbela mersiyesini yazmıştı. O, bu eserinde bir taraftan Kerbela olayını anlatıp Hz. Hüseyin'in adaletini yüceltirken bir taraftan da Arnavutçanın gelişmesi, Arnavutların birliği ve kardeşliği gibi millî konulara değinmişti.¹¹⁷ Bektaşîlerin Arnavut bağımsızlık hareketine verdikleri destek ve Naim Fraşheri'nin "millî bir Bektaşî tarikatı" tasarısı bölgede bağımsız bir Bektaşî devleti kurulacağı iddiasına neden olmuştu.¹¹⁸ Naim Fraşheri, İstanbul ve Hacı Bektaş Veli tekkesinde yaşayan Bektaşîlerin önemli bir kısmının Arnavut olmasına karşın İstanbul ve Anadolu'dan ayrı Arnavutluk'ta bağımsız bir Bektaşî merkezinin olması gerektiği düşüncesini dile getirmişti. Arnavutluk'ta da bir Dedebaba olmasını isteyen Fraşheri, böylece Hacı Bektaş'a gidip gelmekten kurtulacaklarını söyleyerek aslında Türk Bektaşîlerin egemenliğinden kurtulmak için de bir yöntem önermiş oluyordu.¹¹⁹

¹¹⁵ N. Clayer-A. Popovic, agm, s. 262.

¹¹⁶ N. Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 59.

¹¹⁷ Ger Duijzings, "Religion and The Politics of 'Albanianism' Naim Fraşheri's Bektashi Writings", *Albanian Identities Myth and History*, Londra, 2002, s. 64-68; Albert Doja, "A Political History of Bektashism in Albania", *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 7, no.1, March 2006, s. 83-107; Elsie, age, s. 152; Ayrıca Naim Fraşheri hakkında bkz. Metin İzeti, "Naim Bey Fraşheri'nin Bektaşîliği ve Düşüncesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 52, Ankara, 2009, s. 59-70.

¹¹⁸ Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 438.

¹¹⁹ Küçük, age, s. 103.

Bükreş'te yayınlanan Bektaşî gazetesinin de sahibi ve başyazarı olan Naim Fraşheri'nin kardeşi Şemseddin Sami Bey de Bektaşî idi.¹²⁰ Fraşheri ailesi bu dönemde Bektaşîliğin yayılması için yoğun bir çalışma içerisine girmişti. Mesela Bektaşîler tarafından çok okunan Fuzuli'nin *Hadikatü's-Süedâ* adlı eseri Dalip Fraşheri tarafından Arnavutça'ya çevrilmiş,¹²¹ Abdül Fraşheri'nin önderliğinde yapılan ve Arnavutların özerklik istedikleri toplantılara Bektaşî şeyh ve dervişleri de davet edilmişti. Abdül Fraşheri'nin 1879 yılında düzenlediği toplantıya Fraşheri Tekkesi şeyhi Aluş Baba ile Görice (Korça) yakınlarındaki Melcan Tekkesi şeyhi Adem Baba da katılmıştı. Arnavut bağımsızlık sürecinde önemli bir etkisi olan bu toplantılar daha sonra da devam etti. 1881 yılında Berat'ın güneyindeki Kusereci'de yapılan benzer toplantıya pek çok Bektaşî babası ve dervişî katıldı. Böylece Arnavut milli fikirleri Bektaşîler tarafından köylü halk arasında olduğu kadar bölge ileri gelenleri arasında da yayıldı.¹²²

Ayrıca tekkelerde bölgede hangi alfabenin kullanılacağı konusunda da toplantılar düzenlenmiş, Bektaşîler bölgede Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kullanılmasından yana taraf olmuşlardı. Bu gelişmeler üzerine merkezî hükümet İstanbul'daki Bektaşî şeyhlerinden bir temsilciyi Ergiri'ye gönderip Bektaşîler arasında Arap alfabesinin kullanılması konusunda propaganda yaptırmış, ancak bu konuda Bektaşîleri ikna etmekte başarısız olmuştu.¹²³ Bu arada Şeyhülislamlıktan bölgedeki Bektaşîlik ve Latin harfleri taraftarlığına karşı halkı aydınlatmaları için köylere birer vaiz tayin edilmesi ve bunların Arap harfi taraftarı olanlar arasından seçilmesi istenmişti.¹²⁴

Avlonyalı Ekrem Bey'e göre 1826'da Bektaşî tekkelerinin kapatılması Arnavut bağımsızlık hareketinin Bektaşîler tarafından desteklenmesini beraberinde getirmişti.¹²⁵ 1826 olayı ardından Bektaşîlere yönelen baskılar ve Osmanlı'nın merkezileşme adımları Arnavut Bektaşîliğinin 'Osmanlı'dan

¹²⁰ Gülçiçek, *age*, c. I, s. 319.

¹²¹ N. Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 58. Kiel'e göre XIX. yüzyılın ikinci yarısında şair Naim Fraşheri'nin dışında pek çok edebî şahsiyet Bektaşîleri desteklemekteydi. Machiel Kiel, "Bektaşî Ocağı'nın Arnavutluk'taki Kuruluş Tarihinine Dair Bir Not, 1567-1568'de Kaydedilen Kruja'daki Sarı Saltuk Dede Ocağı", çev. Cemal Çakır, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 13, Ankara, 2000, s. 37.

¹²² N. Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 58-59.

¹²³ N. Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 59. Gölpinarlı'ya göre bu dönemde Türk Bektaşîlerle Arnavut Bektaşîler arasında bir rekabet görülerek, bu rekabet beraberinde Bektaşîler arasında ayrılığı getirmişti. Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvuf*, İstanbul, 2000, s. 228.

¹²⁴ BOA, DH.SYS, 44/1-4, Tarih 27 Şubat 1911.

¹²⁵ Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)*, çev. Atilla Dirim, İstanbul, 2006, s. 290.

kopma süreci'ni başlatmıştı.¹²⁶ Ergiri'deki Manes Baba Tekkesi buradaki Arnavut milli hareketinin merkezlerinden biri haline gelmişti.¹²⁷ Bu münasebetle Sultan II. Abdülhamid, Arnavutların yoğun olduğu bölgelerde Bektaşilerin yayıldıkları alanları ve tekke sayılarını tahkik ettirmiş,¹²⁸ bölgenin şartlarını ve Bektaşilerin toplumsal güçlerini göz önünde bulundurarak onları tenkil için herhangi bir adım atmamakla birlikte Arnavut birliğinin önüne geçebilmek amacıyla bazı tekkelerin kapatılması kararını almıştı. Mesela Ergiri'deki Haydar Baba Tekkesi burada ele geçen kitap, risale ve evrak ile gündeme gelmiş, bunları incelemek için bir komisyon oluşturulmuş, yapılan inceleme de tekkedeki bazı risalelerde Arnavutça parçalara rastlanmıştır. Buralarda Arnavut birliğinin faydalarından, Berlin antlaşmasında Yunanistan'a bırakılması gündeme gelen Yanya'nın bu birlik sayesinde kurtulduğundan, Türk idaresinden kurtulunca Arnavutların Arnavut lisanı öğretecek mekteplere sahip olacağından bahsediliyordu. Risalelerdeki bu bilgiler tekke hakkında daha önce yapılan ihbarları doğrulamıştı. Zira ihbarlara göre tekke Arnavut fesat cemiyetiyle bağlantılıydı.¹²⁹ Ayrıca ihbarlar fesat tertibi için tekkede para toplandığı yönündeydi. Gerçekten de tahkikat sırasında tekkede nakit para ve borç senetleri bulunmuştu.¹³⁰ Tekkede Derviş Bayram'ın sandığında 947 kuruş, Haydar Baba'nın dolabında 220,5 kuruş nakit ile tüccar Hasan Kadir'e emaneten verilmiş olan 21.500 kuruşu gösterir senet zapt edilmişti. Bunun üzerine inceleme komisyonu tekkenin Arnavut birliği hareketiyle alâkasından dolayı kapatılması, içindeki dervişlerin uzaklaştırılması kararını aldı. Delil olarak ele geçen kitap ve evraklar Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmişti.¹³¹ Haydar Baba Tekkesindeki dervişler daha sonra tutuklanarak Yanya'ya gönderilmiş, tekkenin el konulan parası ise hastaneye sarf edilmek üzere hastane sandığına verilmişti. Ancak daha sonra söz konusu paranın tekkeye iadesi talep edilmişti.¹³² Bu arada Yanya Vilayeti Sıhhiye Müfettişi Mustafa Efendi'nin Haydar Baba'ya ait bazı emlak ve eşyaları çaldığı anlaşılıp hakkında işlem yapılması emredilmişti.¹³³

¹²⁶ Bilmez Bülent Can, "Tarih Yazımında Kaynak Olarak Seyahatname Evliya Çelebi'de Arnavut Bektaşiliği", *Toplumsal Tarihi*, S. 97, Ocak 2002, s. 32.

¹²⁷ N. Clayer, "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 61.

¹²⁸ Hasluck, *Bektaşilik Tedkikleri*, s. 41.

¹²⁹ BOA, Y.MTV, 272/142, Tarih 31 Mart 1905.

¹³⁰ BOA, Y.MTV, 272/15, Tarih 11 Mart 1905.

¹³¹ BOA, Y.MTV, 272/142, Tarih 31 Mart 1905.

¹³² BOA, DH.MKT, 2838/84, Tarih 10 Haziran 1909.

¹³³ BOA, BEO, 2977/223241, Tarih 9 Ocak 1907; BOA, BEO, 3071/230307, Tarih 8 Haziran 1907.

1880 yılında Yahya Bey isimli bir şahsın Yanya'ya götürmek üzere Bektaşî şeyhleri vasıtasıyla Arnavutlardan asker topladığı ihbarı gelmişti. Merkezi yönetim böyle bir hareketin “şuyu'unun bile gayet muzır” olduğunu düşünerek hemen men edilmesi gerektiğini Ahmet Muhtar Paşa'ya bildirmişti.¹³⁴ Buradaki asıl mesele Bektaşî şeyh ve dervişlerinin Arnavut bağımsızlık hareketine bir şekilde destek olmaları ve yardımda bulunmalarıdır. Zira bu dönemde Osmanlı'ya karşı ilk Arnavut çetesini kuran Melcan Tekkesi şeyhi Hüseyin Baba idi.¹³⁵ 1906 yılında kurulan bu ilk çete yine Hüseyin Baba'nın gayretleriyle Jön Türklerin liderlerinden Niyazi Bey'le birlikte hareket etmeye başlamış, bir taraftan Arnavutluk'un bağımsızlığı için propaganda yaparken diğer yandan alfabe ve kitap dağıtımını gibi hizmetler görmüştü.¹³⁶

XX. yüzyıl başlarında Draç ve Toskalık çevresinde Bektaşîliği yaymaya çalışan Hacı İsmail Baba, hakkında müfsidlerle dostluk etmek suçlamasıyla ve kendisine mektuplar geldiği istihbaratıyla takibe alınmış, bir dervişle birlikte gizlendiği Premedi'de yakalanarak Anadolu'ya sürgün edilmişti.¹³⁷ İlk olarak Selanik'e gönderilen İsmail Baba, İzmir yoluyla Adana'ya,¹³⁸ oradan da Eylül 1903'te Diyarbakır'a götürülmüştü.¹³⁹ Bu arada evi aranan İsmail Baba'nın zararlı bir evrakının bulunmadığı bildirilmişti.¹⁴⁰ Ayrıca yanında bulunan dervişin kötü hali olmadığından tahliye edilip memleketine dönmesine izin verilmişti.¹⁴¹

Arnavut bağımsızlık hareketine destek veren bir diğer tekke, Fraşheri Tekkesiydi. Özellikle Baba Abidin döneminde bu tekkenin on beş kadar derviş köyden köye dolaşarak Arnavutça kitaplar dağıtarak halkı Arnavut bağımsızlığı konusunda bilinçlendiriyorlardı. Nitekim bu tekke de Arnavut çetelerinin barındığı ve kendilerini gizledikleri yerler arasındaydı.¹⁴² O kadar ki Fraşheri Tekkesinde gizlenen çeteciler Osmanlı askerinin takibinden kurtulmak ve gizlenmek için Abidin Baba'nın dağıttığı derviş kıyafetleri

¹³⁴ BOA, A.MKT.MHM, 485/78, Tarih 15 Temmuz 1880; BOA, A.MKT.MHM, 485/80, Tarih 16 Temmuz 1880.

¹³⁵ İzeti, *a.g.e.*, s.253.

¹³⁶ N. Clayer, “Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu”, s. 60.

¹³⁷ BOA, Y.PRK.UM, 66/9, Tarih 13 Ağustos 1903; BOA, TFR.I.SL, 18/1711, Tarih 3 Eylül 1903; BOA, TFR.I.A, 12/1101, Tarih 4 Eylül 1903.

¹³⁸ BOA, TFR.I.A, 12/1182, Tarih 23 Eylül 1903; BOA, TFR.I.SL, 19/1889, Tarih 24 Eylül 1903.

¹³⁹ BOA, Y.PRK.ASK, 204/95, Tarih 27 Eylül 1903.

¹⁴⁰ BOA, TFR.I.İŞ, 2/196, Tarih 4 Ağustos 1903.

¹⁴¹ BOA, TFR.I.SL, 20/1954, Tarih 19 Eylül 1903.

¹⁴² N. Clayer, “Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu”, s. 60.

ile dolaşmaktaydı.¹⁴³ Osmanlı istihbarat raporlarına göre bazı Arnavut çeteleri Arnavutluk'un özerkliği ve bağımsızlığı için mücadele etmekteydi.¹⁴⁴

1881'de Prizren Birliği'nin dağıtılmasıyla, milliyetçi hareket ile Bektaşilik arasındaki ilişkiler daha da sıkılaştı. Bektaşî Baba'lar ulusal harekete etkin olarak katılmış, özellikle Arnavut dilinin öğretilmesi ve Arnavutça kitapların yayılmasında etkin olmuşlardı. Örneğin Ergiri'deki Bektaşî tekkesi mensuplarından Derviş Melek tarafından yazılan Arnavutça kitapların memlekete girişleri Osmanlı Hükümeti tarafından engellenmeye çalışılmıştı.¹⁴⁵ Arnavut dilinin ve okullarının yasak olduğu dönemlerde Bektaşî tekkeleri, alfabe, süreli yayın ve kitap dağıtımını sağlayarak ve bir gizli okullar ağı oluşturarak, Arnavut kültürel hareketine destek vermişlerdi. Alfabe meselesinde Bektaşîler, Latin harfleri taraftarlarının yanında yer almışlardı. Yine Arnavutluk'un savunmasını üstlenen silahlı çetelere de yardımda bulunmuşlar, tekkeler çete mensupları için saklanma, toplanma, bilgi ve karar merkezi görevini görmüştü.¹⁴⁶

Öte yandan 1886 yılında Yanya vali vekili Ahmed Hıfzı Paşa'nın bölgede Bektaşîliğin önünü almak için önerdiği mektepler açılması fikri benimsenmişti.¹⁴⁷ Bununla birlikte Ahmed Rıfat Efendi, 1894'te Avlonya'da Kütem köyünde bir derviş tarafından tesis edilmek istenen Bektaşî tekkесinin men edildiğini, Yanya vilayetinde ahalinin Şiilik ve Rafiziliğe saptıklarını bildirmiş, ancak olayı araştıran Yanya valisi Avlonya'da Bektaşî namında yalnızca sekiz on kişi bulunduğunu, bunların yerli olmadıklarını, kaza ahalesinin ehl-i sünnetten bulunduğunu, ancak cehaletin sürdüğünü haber vermişti. Valiye göre Bektaşîliğin yayıldığı bölgeler Berat ve Ergiri sancakları ve kazalarıydı. Bektaşî adı altındaki "gürûh-ı rız ve ilhâd erbabı", "bir tarik-i aliyyeye mensubiyet iddiasıyla" bölgede İslam itikadını ihlal ediyorlardı.¹⁴⁸ Bu cümleden olarak 1898 yılında Ali Haydar isimli bir şahıs Yanya vilayeti ve Toskalık'ta Bektaşîliğin süratle yayıldığını; çok fakir olan bölge halkının Bektaşî şeyhlerinin nüfuzu altında bulduklarını; buralardaki Rum, Bulgar ve saireye ait köylerde büyük kiliseler bulunmakta iken Müslümanlara ait köylerde asla cami ve mektebin mevcut olmadığı, bu sebeple Müslüman hal-

¹⁴³ Küçük, *age*, s. 98.

¹⁴⁴ BOA, TFR.I.MKM, 20/1941, Tarih 17 Mart 1907.

¹⁴⁵ BOA, DH.MKT, 2527/113, Tarih 1 Eylül 1901.

¹⁴⁶ N. Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 59.

¹⁴⁷ BOA, MF.MKT, 92/75, Tarih 19 Kasım 1886. Bektaşîlik ve Rafiziliğe karşı bölgede yeni okullar açılması ile ilgili ayrıca bkz. BOA, MF.MKT, 289/55, Tarih 27 Ekim 1895.

¹⁴⁸ BOA, DH.MKT, 285/25, Tarih 20 Eylül 1894.

kın hem cehaletten hem de Bektaşilerden kurtarılmalrı için bölgeye ilmi bir heyetin gönderilmesini, Bektaşı tekkelerinin camiye çevrilip zapt edilecek gelirleriyle mektepler yaptırılmasını tavsiye etmekteydi. Ayrıca bu konuda harekete geçildiğinde bölgede çatışmaların yaşanacağı ve Bektaşilerin ortadan kaldırılmalarının imkânsız olduğu gibi fikirlere itibar edilmemesini, böyle hayırlı bir işe kimsenin muhalefet etmeyeceğini, herhangi bir vukuatın olması durumunda kendisinin en ağır cezaya çarptırılmaya hazır olduğunu eklemiştir.¹⁴⁹ Bu itibarla 1902 ve 1903 yıllarında Bektaşı şeyhlerinin Yanya ve çevresinde ruhsatsız tekke açmalarının engellenmesi,¹⁵⁰ Müslümanların akaidine zarar veren Bektaşiliğin ilgası için Bektaşı şeyhlerinin kontrol altına alınması,¹⁵¹ Bektaşı tekkelerinin şeyhleri vefat ettikçe yerlerine İslam dinine muvafık olmayan kişilerin geçmesine meydan verilmemesi istenmiştir.¹⁵²

Ayrıca XX. yüzyıl başlarında yaşanan Arnavut isyanları sırasında Bektaşiler, Osmanlı kuvvetlerinden kaçan ve tekkelerine sığınan Arnavutlara yardımcı olmuşlar, takipten kurtulmaları için onlara derviş kıyafetleri vermişlerdi.¹⁵³ 1905 yılında Kalkandelen Tekkesini ziyaret eden Max Choublier, tekke şeyhi Ali Baba'nın devamlı olarak Arnavut milliyetçiliğinden bahsettiğini, tekkenin bu fikre bağlı olanlarla dolu olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁴ Dahası bu dönemde merkez tekkede şeyh bulunan Feyzullah Efendi'nin de Arnavut İstiklal Komitesi sergerdelerinden olduğu, Anadolu'nun dört bir yanına dervişlerini gönderip Arnavut devleti kurmak gayesi güdenlere destek olmak amacıyla yardım toplattığı iddia edilmiştir.¹⁵⁵ Bununla birlikte Kilisireli Ahmed Baba ve dervişleri gibi bazı Bektaşilerin Arnavut isyanlarına destek vermeleriyle birlikte, Tepedelen Tekkesi şeyhi Ahmed Baba'da olduğu üzere tarafsız kalan Bektaşiler de bulunuyordu. Yine Ergiri'de Halvetîlerle birlikte bazı Bektaşiler, Arnavut isyanları ile ilgili merkezi hükümete istihbarat sağlıyorlardı.¹⁵⁶

Toska Arnavutları arasında büyük etkiye sahip olan Melcan Bektaşı Tekkesi babalarından Şeyh Hüseyin ise Jön Türk Cemiyetinin amacını kutusal kabul ettiğini ve müritlerine gerekirse bu uğurda kan akıtmalarını söyle-

¹⁴⁹ BOA, Y.PRK.AZJ 36/46, Tarih 21 Mayıs 1898.

¹⁵⁰ BOA, TFR.I.YN, 4/348, Tarih 12 Mart 1903.

¹⁵¹ BOA, BEO, 2063/154674, Tarih 9 Mayıs 1903.

¹⁵² BOA, BEO, 2303/172709, Tarih 29 Mart 1904.

¹⁵³ İzeti, *age*, s. 253.

¹⁵⁴ Choublier, "Rumeli Bektaşileri-I", s. 26.

¹⁵⁵ BOA, DH.ID, 37-2/2, Tarih 1 Şubat 1914.

¹⁵⁶ BOA, DH.MTV, 7/36, Tarih 1 Temmuz 1911. Tepedelen'e bağlı Toyran'da da bir tekke vardı. BOA, EV.MKT, 1209/99.

miş, bağımsız Arnavutluk düşüncesini benimseyen Çerçis'i koruması altına almıştı.¹⁵⁷

Tarihe Akçahisar (Kruya) isyanı olarak geçen olayda Bektaşî babaları başrolde yer almışlardı. İşkodra vilayetinin ayaklanan liderleri adına 2 Temmuz 1912'de Akçahisar (Kruya) Bektaşî Tekkesi Şeyhi Zeynel Baba, Tiran eşrafından Abdi Bey ve Akçahisarlı Zeynel Ağa'nın imzasıyla bir bildiri yayınlanmışlardı. Bildiride amaçlarının çok yüce olduğunu söyleyip Arnavutlardan kendilerine yardım etmelerini istemekteydiler.¹⁵⁸ İlave olarak Arnavut bağımsızlık hareketinde başrol oynayan İsmail Kemal Bey'in de Bektaşîliğe mensup olduğu görülmektedir. Keza İsmail Kemal Bey, 1919 yılında İtalya'nın Padau şehrinde vefat ettiğinde cenazesi Avlonya'ya getirilerek oradaki Bektaşî Tekkesine defnedilmiştir.¹⁵⁹

Arnavutluk'ta Bektaşîlik yerel bir nitelik sergilemiş ve Bektaşîler, XIX. ve XX. yüzyıllarda ulusçuluğu doktrinlerinin ana unsuru olarak benimsemişlerdir.¹⁶⁰ Bektaşî tarikatı, Arnavutların kültürel gelişimini teşvik eden tarikat babaları aracılığıyla Arnavut kimliğinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Arnavut bağımsızlık süreci Bektaşî nefeslerinde de kendini göstermiştir. Naim Fraşheri, Baba Abdullah Meccani, Muhammed Asım Baba, Hacı Ethem Bey ve Nasibi Tagir Baba Arnavutça nefesleriyle tanınan kişilerdir.¹⁶¹

Görüldüğü üzere Bektaşîlik, Arnavut ulusal hareketinde önemli bir rol oynamıştı. Bektaşî tekkeleri ulusal hareketin bir merkezi olarak işlev görmüş ve özellikle Arnavutça eğitim ve kitaplar konusunda propaganda yapmıştı.¹⁶² Constantine A. Chekrezi'ye göre 1912'de Arnavutluk bağımsız bir devlet olarak kurulduğunda Bektaşîler, Müslüman nüfusun büyük bir bölümünü meydana getiriyorlardı. Bektaşîler dinin sıkı kurallarına karşı kuşkucu ve liberallerdi.¹⁶³ Dierl'e göre Arnavut krallığında yaşayanların dörtte biri Bektaşî'ydi.¹⁶⁴ Oysa Balkan savaşları sırasında Arnavut bağımsız

¹⁵⁷ *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*, İstanbul, 2003, s. 171. Baba Hüseyin'in Arnavut milli davasına destek verdiğinden Avusturya'nın Manastır konsolosu Pösfai de söz etmektedir. Banu İşlet Sönmez, *İtihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi*, İstanbul, 2007, s. 82.

¹⁵⁸ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *Balkan Savaşında İşkodra Savunması*, C. I-II, Ankara, 2007, s. 150.

¹⁵⁹ Müfid Şemsi Paşa, *Arnavutluk İttihad ve Terakki*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, 1995, s. 209.

¹⁶⁰ N. Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 58.

¹⁶¹ Küçük, *age*, s. 102.

¹⁶² Robert Elsie, "Bektashi Order of Dervishes", *Historical Dictionary of Kosova*, The Scarecrow Press, USA, 2004, s. 23.

¹⁶³ Constantine A. Chekrezi, *Albania Past and Present*, New York 1919, s. 204.

¹⁶⁴ Anton Jozef Dierl, *Anadolu Aleviliği*, çev. Fahrettin Yiğit, İstanbul 1991, s. 70.

sızlığına destek veren pek çok Bektaşî tekkesi zarar görmüştü. Özellikle Epir bölgesinde kol gezen Yunan komitacıları bölgedeki Bektaşîleri Arnavut bağımsızlık hareketinde yer aldıklarından dolayı hasım olarak kabul etmişlerdi. Bu nedenle tekkeler yakılıp yıkılmış, kalanlar ise başıbozuk askerler tarafından yağmalanmıştı. Böylece Bektaşîler Arnavut bağımsızlığı için ikinci bir fedakârlıkta bulunmuşlardı.¹⁶⁵ Öte yandan Arnavutluk'ta yeni Bektaşî tekkelerinin açılması 1912 sonrasında da devam etmiştir. Mesela Tomorri Baba Tekkesi 1916 yılında İlyas Baba tarafından kurulmuş, bölgede Bektaşîliğin merkezi 1912 öncesinde Kalkandelen Tekkesi iken, daha sonra Elbasan Tekkesi olmuştur.¹⁶⁶

5. Sonuç

Arnavutluk İslam dini ve Bektaşîlik için müstesna alanlardan biridir. Rumeli'nin fethinden sonra Müslümanlaşan bölgelerden biri olan Arnavutluk XIX. yüzyıla kadar Osmanlı idaresine sadık kalmıştı. Özellikle Yeniçeriler ve Bektaşîlik kanalıyla Arnavutlar Osmanlı yönetimiyle bağdaşmakta zorluk yaşamamıştı. Bektaşîlik Müslümanların yanı sıra Hıristiyan unsurlar tarafından da sempati ile karşılanmıştı.

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında Arnavutların da bağımsızlık için harekete geçmelerinin temelini oluşturdu. 1880'lerden itibaren başlayan Arnavut bağımsızlık hareketi giderek ivme kazanmış ve 1912 yılında hedefine ulaşmıştır.

Yeniçeri Ocağının 1826 yılında ilga edilmesi beraberinde Bektaşîliğin de yasaklanmasını getirmişti. Bu yasak Arnavut topraklarında bulunan Bektaşî tekkelerinin en az üçte birini zarara uğratmıştı. Ancak yine de Bektaşîlik adına en çok tekke bu dönemden sonra yapılmıştı. İstanbul, Anadolu ve Mısır gibi merkezlerden gelen Bektaşîler Arnavutluk'a sığınmış, Arnavut Bektaşîler daha önceden görülmemiş bir biçimde 'Türk karşıtı' olmuşlardı. Bu itibarla 1878 yılında Prizren'de kurulan 'ulusal bağımsızlık hareketi'nin başına Arnavutluk'un köklü Bektaşî ailelerinden birine mensup olan Abdül Fraşheri seçilmişti.

XIX. yüzyılda ortaya çıkan Arnavut milliyetçiliğinin mensuplarının önemli bir kısmını Bektaşî tarikatı üyeleri meydana getiriyordu. Sultan II. Mahmut 1826 yılında Yeniçerilerle birlikte Bektaşî tekkelerini de kapattığında, bu tarikat mensuplarından Arnavutluk'a sığınanlar Osmanlı

¹⁶⁵ Küçük, *age*, s. 104.

¹⁶⁶ Afmataj, *age*, s. 67, 107-108.

merkezi yönetimine muhalif olmuşlardı. Bu süreçte Bektaşî şeyh ve derişleri Arnavut bağımsızlık hareketini desteklemişler, Arnavut milli hareketi Bektaşiler arasında ve Bektaşî tekkelerinde daima büyük bir yakınlıkla karşılanmıştı. Böylece Bektaşiler, Arnavut milliyetçiliğinin çekirdek kadrosunu oluşturmuş, Bektaşî babaları milliyetçiliğin köylere taşınması ve yaygınlaştırılmasında öncü rol oynamışlardı. Osmanlı kuvvetlerine karşı ilk çeteyi kuran Melcan Tekkesi postnişini Hüseyin Baba idi. Hüseyin Baba Osmanlı ordusundan kaçan ve tekkesine sığınanlara sadece tekkesini açmakla kalmamış, takipten kurtulmaları için onlara derviş kıyafetleri vermişti. O kadar ki Bektaşilerin Arnavut bağımsızlığına destekleri ve katkıları, 1908 ihtilali sırasında Arnavutluk'ta bir Bektaşî devleti kurmak amacıyla oldukları iddiasının ileri sürülmesine neden olmuştu.

Arnavutluk'ta pek çok Bektaşî dervişinin mezar taşında Arnavutluk'un bağımsızlığı sırasında savaşırken hayatını kaybettiği yazılıdır. Bektaşiler, bağımsızlık sürecinde Arnavut milliyetçilerle yakın bağlar geliştirmişler, hatta milliyetçi eğilimleri sebebiyle Jön Türk hareketine de destek vermişlerdi. Bektaşilerin Sultan II. Abdülhamit rejimine yönelik muhalefetlerinin temelinde, Osmanlı yönetimine karşı tutumları vardı. Ayrıca anayasal rejimin Arnavut ulusal gelişimi açısından elverişli olduğu düşüncesi ile Talat ve Ahmet Rıza Bey'ler gibi Jön Türklerin Bektaşî olmaları da bu destekte önemli bir etkendi.

Diğer Balkan ülkelerinde ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerine nazaran sönük olan Arnavut milliyetçiliğine, Bektaşî düşüncesinin girmesi bu hareketin başarıya ulaşmasında kolaylaştırıcı bir etki meydana getirmişti. Gerçi genel anlamda Bektaşiler, politikaya ilgisi olmayan ve politik konularda bilgisi olmayan insanlardır. Ancak Bektaşî düşüncesinin liberal niteliği onları Arnavut milli hareketine yaklaştırmıştır. Böylece Arnavut Bektaşiler, Arnavutluk'un milli gelişimini öncelik olarak benimseyip bunu bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir.

Öte yandan Balkanlarda Gayrimüslim unsurlar arasında milliyetçiliğin yayılmasında kilise ve okullar bir araç olarak kullanılmıştır. Bu suretle papaz ve öğretmenler milli ideolojilerin gelişmesinde aktif rol oynamışlardır. Yunan, Bulgar ve Sırp milliyetçiliklerinde karşımıza çıkan papaz-kilise, okul-öğretmen durumu Arnavutlar için pek geçerli olmamıştır. Çünkü Arnavut nüfusun %70'i Müslüman olduğu gibi Arnavutlar Balkanlarda diğer Hıristiyan unsurların milli ideolojiyi yaymakta kullandıkları vasıtalarından yoksun haldeydi. Keza cami ve mektepler devletin kontrolünde

olmakla birlikte Arnavutlar millet-i İslamdan ayrı telakki edilmiyorlardı. Katolik ve Ortodoks Arnavutların ise Müslüman unsurları yanlarına almadan milliyetçiliği yaymaları ve Arnavutluk'un bekasını temin etmeleri mümkün değildi. Ayrıca okuma-yazma oranı çok düşüktü, dolayısıyla gazete-dergi çıkarmak suretiyle halka ulaşma imkânları sınırlıydı. Bu sebeple Arnavut aydın ve milliyetçileri halka ulaşmada tekkeleri bir vasıta olarak kullanma yoluna gittiler. Bektaşilik de bu anlamda önemli bir ideolojik zemin teşkil etti. Ancak özellikle 1826 sonrasında güçlenen Osmanlı karşıtlığı sebebiyle Bektaşî tekkeleri milli ideolojinin üretildiği, mayalandığı merkezler olmaktan çok milliyetçi aydınların ideolojilerini yaymak için kullandıkları birer araç halineydiler. Bu itibarla Arnavut milliyetçiler Bektaşî tekkelerini yanlarına alıp kullanarak bu tekkeleri Arnavut bağımsızlık hareketinde kullanmışlardır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Belge numaraları metin içerisinde gösterilmiştir.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Belgeleri (BEO)

Cevdet Askeriye (C.AS)

Cevdet Evkaf (C.EV)

Dahiliye İdari Kısım Belgeleri (DH.İD)

Dahiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT)

Dahiliye Mütenevvî Maruzat Evrakı (DH.MTV)

Dahiliye Siyasi (DH.SYS)

Evkaf Nezareti Mektubi Evrakı (EV.MKT)

Evkaf Nezareti Mektubi Evrakı (EV.MKT.CHT)

Evkaf Nezareti Muhasebe Evrakı (EV.MH)

Evkaf Nezareti Tahrirat Evrakı (EV.THR)

Evkaf Zimmet Halifelîği (EV.ZMT)

Hatt-ı Hümayun (HAT)

İrade Hususi (İ.HUS)

İrade Meclis-i Vâlâ Evrakı (İ.MVL)

İrade Şura-yı Devlet Evrakı (İ.ŞD)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT)

Maliyeden Müdevver Defter (MAD)

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL)

Rumeli Müfettişliği Arzuhaller (TFR.I.ŞKT)

Rumeli Müfettişliği İşkodra Evrakı (TFR.I.İŞ)

Rumeli Müfettişliği Makâmât Evrakı (TFR.I.MKM)

Rumeli Müfettişliği Sadaret ve Başkitâbet Evrakı (TFR.I.A)

Rumeli Müfettişliği Selânik Evrakı (TFR.I.SL)

Rumeli Müfettişliği Yanya Evrakı (TFR.I.YN)

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM)

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT. NZD)

Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD)

Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV)

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y. PRK.AZJ)

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y. PRK.ASK)

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM)

2. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE).

A-4-9557, D-4, F-2.

3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defter nr.663, s.219; Defter nr.875, s.20; Defter nr.902, s.263; Defter nr.1850, s.166; Defter nr.2381, s.116; Defter nr.4588, s.226; Defter nr.4967, s.38; Defter nr.663, s.100.

B. Kaynak Eserler ve Araştırmalar

- “Arnavutluk”, *Türk Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, 1971, s. 360-379.
- Aftamaj, Luan. *Arnavutluk Bektaşiliği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- Ahmed Lütü Efendi. *Tarih-i Lütü*, C. I, İstanbul, 1290.
- Alpan, Necip P. *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara, 1978.
- Andonyan, Aram. *Balkan Savaşı*, çev. Z. Biberyan, İstanbul, 2002.
- Arnold, Edward. *Turkey in Europe*, Londra, 1900.
- Avlonyalı Ekrem Bey. *Osmanlı Arnavutluk`undan Anılar (1885-1912)*, çev. Atilla Dirim, İstanbul, 2006.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Türkler*, C. IX, Ankara, 2006, s. 133-153.
- Bartl, Peter. *Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları*, çev. A. Taner, İstanbul, 1998.
- Bayar, Celal. *Ben de Yazdım Milli Mücadele’ye Gidiş*, C. II, İstanbul, 1966.
- Bilge, Mustafa L. “Arnavutluk”, *DİA*, C. III, İstanbul 1991, s. 383-390.
- Birge, J. Kingsley. *The Bektashi Order of Dervishes*, London-Hartford, 1937.
- Bozbora, Nuray. “Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi”, *Balkanlar El Kitabı*, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, c.I, Ankara 2006, s. 568-588.
- Bozbora, Nuray. *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu’nun Gelişimi*, İstanbul, 1997.
- Can, Bilmez Bülent. “Tarih Yazımında Kaynak Olarak Seyahatname Evliya Çelebi’de Arnavut Bektaşiliği”, *Toplumsal Tarihi*, S. 97, Ocak 2002, s. 32-41.
- Castellan, George. *Balkanların Tarihi*, çev. A. Yaraman, İstanbul, 1995.
- Chekrezi, Constantine A. *Albania Past and Present*, New York, 1919.
- Choublier, Max. “Rumeli Bektaşileri-1”, çev. Aslı Can, *Hayat Tarih Mecmuası*, C. II, S. 12, İstanbul, Ocak 1969, s. 25-26.
- Choublier, Max. “Rumeli Bektaşileri-2”, çev. Aslı Can, *Hayat Tarih Mecmuası*, C. II, S. 13, Şubat 1969, s. 78-82.

- Clayer, Nathalie. “Bektaşılık ve Arnavut Ulusçuluğu”, çev. O. Koloğlu, *Toplumsal Tarih*, S. 2, Şubat 1994, s. 58-61.
- Clayer, Nathalie. “The Myth of Ali Pasha and The Bektashis The Construction of an ‘Albanian Bektashi National History’”, *Albanian Identities Myth and History*, London, 2002, pp. 127-133.
- Clayer, Nathalie ve Alexandre Popovic. “Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. A. Yaşar Ocak, Ankara, 2005, s. 250-271.
- Çelik, Bilgin. *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul, 2004.
- Dierl, Anton Jozef *Anadolu Aleviliği*, çev. Fahrettin Yiğit, İstanbul, 1991.
- Doja, Albert. “A Political History of Bektashism in Albania”, *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 7, NO. 1, March 2006, pp. 83–107.
- Duijzings, Ger. “Religion and The Politics of ‘Albanianism’ Naim Frasheri’s Bektashi Writings”, *Albanian Identities Myth and History*, London, 2002, pp. 60-69.
- Duka, Ferit. “XV-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler”, *XI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C. IV, Ankara, 1994.
- Eliot, Sir Charles. *Avrupa’daki Türkiye*, C. II, çev. Adnan Sınar ve Şevket Serdar Türet, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1990.
- Elsie, Robert. “Bektashi Order of Dervishes”, *Historical Dictionary of Kosova*, The Scarecrow Press, USA, 2004, pp. 22-23.
- Elsie, Robert. *Historical Dictionary of Albania*, Lanham-Maryland-Oxford 2004.
- Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul, 1243.
- Esad Efendi. *Vak’anüvis Es’ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi’nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, 2000.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V-VIII, haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff ve İ. Sezgin, İstanbul, 2001-2003.

- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tasavvuf*, İstanbul, 2000.
- Gülçiçek, Ali Duran. *Her Yönüyle Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlarla Yakın İnançlar*, C. I, Köln, 2004.
- Hasluck, Frederick William. *Bektâşilik Tedkikleri*, ter. Râgıb Hulûsi, İstanbul, 1928.
- Hasluck, Frederick William. *Christianity and Islam under the Sultans*, C. II, Oxford 1929.
- Herbert, Aubrey. *Ben Kendim: Osmanlı Ülkesine Son Seyahatlar*, çev. Yılmaz Tezkan, Ankara, 1999.
- Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*, İstanbul, 2003.
- İbrahimi, Uzair. *Makedonya'da Tarikatlar ve Bugünkü Hayata Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.
- İnalçık, Halil. "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fatih ve İstanbul*, C. I, Sayı 2, İstanbul, 1953, s. 153-175.
- İrtem, Süleyman Kâni. *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanlar'ın Kördüğümü*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 1999.
- İzeti, Metin. "Arnavutlar ve Bektâşilik", *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu-I (28-30 Eylül 2005) Bildiriler ve Müzakereler*, Isparta, 2005, s. 517-525.
- İzeti, Metin. "Naim Bey Fraşeri'nin Bektaşiliği ve Düşüncesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 52, Ankara, 2009, s. 59-70.
- İzeti, Metin. *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul, 2004.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu, Haşim Koç ve Gülçin Koç, İstanbul, 2006.
- Kiel, Machiel. "Bektaşî Ocağı'nın Arnavutluk'taki Kuruluş Tarihine Dair Bir Not, 1567-1568'de Kaydedilen Kruja'daki Sarı Saltuk Dede Ocağı", çev. Cemal Çakır, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 13, Ankara, 2000.
- Kiel, Machiel. "Sarı Saltık ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar", çev. Fikret Elpe, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. II, S. 9, İstanbul, 1980, s. 26-34.
- Köprülü, M. Fuad. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, 2009.
- Küçük, Murat. *Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşilik Bir Nefes Balkan*, İstanbul, 2006.

- Külçe, Süleyman. *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944.
- Müfid Şemsi Paşa. *Arnavutluk İttihad ve Terakki*, haz. Ahmed Nezh Galitekin, İstanbul, 1995.
- Abdurrahman Nafiz (Tümg.) ve Kiramettin (Tuğg.). *Balkan Savaşında İşkodra Savunması*, haz. Mehmet Özdemir, S. Selin Özmen ve Kerime Şahiner, C. I-II, Ankara, 2007.
- Nakracas, Georgios. *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, çev. İbrahim Onsunuğlu, İstanbul, 2005.
- Noyan, Bedri. *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik*, C. V, Ankara, 2002.
- Okday, İsmail Hakkı. *Yanya'dan Ankara'ya*, İstanbul, 1994.
- Öztuna, Yılmaz. *Rumeli'ni Kaybımız 93 ve Balkan Savaşları*, İstanbul, 1990.
- Pakalın, M. Zeki. *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. I, haz. M. Metin Hülagü, Ankara, 2008.
- Pears, Edwin. *Turkey and Its People*, London, 1911.
- Popoviç, Aleksandre. *Balkanlarda İslam*, çev. Komisyon, İstanbul, 1995.
- Salname-i Vilayet-i Selanik*, Selanik, 1303.
- Sevgen, Nazmi. "Efsaneden Hakikate Sarıl Saltuk ve Aiyos Spiridon", *Tarih Konuşuyor*, C. VIII, S. 52, Mayıs 1968, s. 2729-2734.
- Shpuza, Gazmend. "Millet Sistemi Çerçevesinde Arnavutların Durumu", *Osmanlı*, C. IV, Ankara, 1999, s. 277-294.
- Sönmez, Banu İşlet. *İttihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi*, İstanbul, 2007.
- Şıvgın, Hale. "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 147, Aralık 2003, s. 132-136.
- Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11370, 4 Aralık 1912, s. 1.
- Vırmaça, Raif. *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, C. I, Ankara, 1999.
- Yazıcızâde Ali. *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul, 2009.
- Yiğit, Yücel. "Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti", *Turkish Studies*, Vol. 4/8, Fall 2009, s. 2462-2491.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu

Aşkın KOYUNCU¹

Öz

Berlin Antlaşması ile 1878 yılında Edirne Vilâyeti'ne bağlı Filibe ve İslimye Sancakları üzerinde özerk Şarkî Rumeli Vilâyeti kuruldu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde bu bölge, Türk, Bulgar, Rum, Pomak, Ermeni, Yahudi, Çingene, Tatar ve Çerkez muhacirler vs. çeşitli etnik köken, din ve mezhebe mensup unsurların bir arada yaşadıkları küçük bir Osmanlı evreni görünümündeydi. Filibe ve İslimye Sancaklarına bağlı Hasköy, Kızanlık, Sultanyeri, Ahi Çelebi, Karinâbad ve Aydos kazalarında Müslüman nüfus çoğunlukta idi. Rodoplar ve Orta Balkan üzerindeki bazı kaza ve nahiyeler dışında Türk ve Müslüman nüfus daha çok ovalık ve düzlük bölgelerde yerleşmişti. Bölgede Bulgar nüfus oranı Hasköy ve Burgaz'dan batıya doğru gittikçe yükseliyordu. Filibe ve İstanımaka'nın yanı sıra Ahyolu, Misivri, Süzepol ve Burgaz vs. yerlerde Rum nüfus yaşıyordu. Ayrıca, pek çok kazada Yahudi ve Ermeni nüfus mevcuttu. Filibe'de ise az sayıda Katolik Bulgar nüfus yaşıyordu. Bölgedeki Kıptilerin çoğunluğu Müslümandı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde Edirne Vilâyeti'nde yapılan son nüfus sayımına ve 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi'ne göre Filibe ve İslimye sancaklarında kadın nüfusla birlikte Müslüman nüfus 376.260 (%40,52), Gayrimüslim nüfus ise 552.282 (%59,48) idi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, gerek Tuna Vilâyeti'nin, gerekse Filibe ve İslimye sancaklarının demografik yapısına büyük darbe vurdu. Bulgar devletinin etnik ve dinsel açıdan sağlam temellere dayandırılması için bölgedeki Türk ve Müslüman nüfusun çoğu yerlerinden sürüldü. Savaş sırasında Rus birlikleri, Kazaklar ve Bulgarlar tarafından yapılan yağma, saldırı ve katliamlar sebebiyle Türk ve Müslüman nüfus kitleler halinde göç etmek zorunda kaldı. Ayrıca, soğuk, açlık ve salgın hastalıklardan dolayı on binlerce kişi yaşamını yitirdi. Böylece, Tuna Vilâyeti ve Filibe ve İslimye sancaklarında Türk ve Müslüman nüfusun yarıya yakını tasfiye edildi.

Anahtar kelimeler: *Bulgaristan, Şarkî Rumeli, Filibe, İslimye, demografi, nüfus, göç.*

¹ Yard. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, askinkoyuncu@comu.edu.tr

The Population of the Eastern Rumelia Prior to the Russo-Ottoman War of 1877-1878

Abstract

The Eastern Rumelia was created as an autonomous province on the borders of the sanjaks of Filibe (Philippopolis/Plovdiv) and Islimye (Sliven) by the Treaty of Berlin in 1878. Prior to the Russo-Ottoman War of 1877-1878, this region was a small part of Ottoman universe where elements from various religious, sectarian and ethnic origins such as the Turks, Bulgarians, Greeks, Pomaks, Armenians, Jews, Gypsies, Tatars and Circassian immigrants etc. lived together. Muslim population formed the majority in the districts of Hasköy (Haskovo), Kızanlık (Kazanlık), Sultanyeri (Momchilgrad), Ahi Çelebi (Smolyan), Karinâbad (Karnobat) and Aydos (Aytos). The Turkish and the other Muslim population were more settled in the lowlands except in some districts and sub-districts on the Rhodopes and Sredna Gora. The ratio of the Bulgarian population was gradually increasing westwards from Hasköy and Burgaz (Burgas). There were Greeks in Filibe and Istanimaka (Stanimaka/Asenovgrad) as well as in the towns of Ahyolu (Anhialo), Misivri (Nesebar), Süzepol (Sozopol) and Burgaz etc. Besides, Jewish and Armenian populations existed in many districts. There were also a small number of Catholic Bulgarians in Filibe. The majority of Gypsies in the region were Muslims. According to the Yearbook of the Province of Adrianople (H.1293) and the last population census made in the Adrianople Province prior to the Russo-Ottoman War of 1877-1878, together with the female population, the total number of Muslim population in the sanjaks of Filibe and Islimye was 376.260 (40,52%) while the non-Muslim population was 552.282 (59,48%). The Russo-Ottoman War of 1877-1878 changed substantially the demographic structure of both the Danubean Province and of the districts of Filibe and Islimye. Most of the Turkish and the other Muslim population in the region were expelled from their places to establish a Bulgarian state. Plunders, attacks and massacres made during the war by Russian troops, Cossacks and Bulgarians caused the Turks and other Muslims to migrate in masses. In addition, tens of thousands of people lost their lives due to cold, hunger and epidemics. Thus, almost half of the Turkish and Muslim population of the Province of the Danube and the districts of Filibe and Islimye was exterminated.

Keywords: *Bulgaria, Eastern Rumelia, Filibe, Islimye, demographics, population, migration.*

1. Giriş

Bulgaristan'da Osmanlı hâkimiyetinin son senelerinde nüfusun etnik ve dinsel bileşeninin tespiti, Bulgaristan'ın kuruluş koşulları ile 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Türk ve Müslüman nüfus üzerinde yarattığı demografik yıkım ve kitlesel göçün boyutlarının anlaşılması bakımından önemlidir. Aslında, Osmanlı hâkimiyetinin son döneminde Bulgaristan'da nüfus ve demografik yapıya ilişkin olarak pek çok araştırma mevcuttur² ve 93 Harbi'nin Bulgaristan Türkleri üzerinde yol açtığı felaket büyük ölçüde açıklığa kavuşturulmuştur.³ Ancak, biz burada Edirne Vilâyeti Salnâmeleri, daha önce yayınlanmamış bazı nüfus verileri, ilgili döneme ait çeşitli nüfus tahminleri ve modern araştırmalardan hareketle Berlin Antlaşması'ndan (13 Temmuz 1878) sonra Şarkî Rumeli Vilâyeti adıyla kurulacak olan bölgenin savaş öncesindeki nüfus ve demografik yapısını değerlendirmeye çalışacağız.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın (3 Mart 1878) 6. maddesine göre özerk Bulgaristan Prenslığı'nın sınırları, batıda Sırbistan tarafında Vidin'den başlayıp Tuna yoluyla Silistre'ye uzanıyor ve Rasova üzerinden geçerek Mankalya'da Karadeniz'e ulaşıyordu. Yine Vidin'den güney istikametine doğru Şehirköy (Pirot), İvraniye, Üsküp, Kalkandelen, Debre, Struga, Ohri, Manastır, Florina, Görice ve Kesriye'ye uzanıyordu. Prenslük hudutları, ayrıca, oradan Selanik ve Aynaroz yarımadasını Osmanlı

² Nikolaï Todorov, *The Balkan City, 1400-1900*, University of Washington Press, Seattle & London, 1983; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 63-67, 88-91; Slavka Draganova, *Tuna Vilâyeti'nin Köy Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.

³ Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986; Aynı yazar, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I-III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994; Aynı yazar, "93 Muhacereti", *Osmanlı*, C. IV, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 661-668; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1998; Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 79-98; Aynı yazar, "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Bulgaristan'daki Türk Varlığına ve Mimari Eserlerine Etkisi", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Sempozyumu, Şumnu, 17-19 Mayıs 2000: Bildiriler*, C.2, Ed. Azize A. Yasa ve Zeynep Zafer, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 763-771; Aşkın Koyuncu, "Balkanlarda Kültürel Değişim: Bulgaristan Örneği (1878-1913)", *Avrasya Etüdüleri*, S. 25, Sonbahar-Kış 2003, s. 63-65; Aynı yazar, *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirasının Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği (1878-1913)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2005, s. 198-211; Aşkın Koyuncu, "Bulgaristan'dan Göç ve Türk Varlıklarının Tasfiyesi (1877-1908)", *Balkanlar ve Göç (The Balkans and Mass Immigration)*, Haz. Ali Fuat Öreñç ve İsmail Mangaltepe, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, (baskıda) [*I. Uluslararası Balkanlar ve Göç Kongresi*, 5-7 Aralık 2012, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Kongre Bildirileri.]

Devleti'nde bırakacak şekilde Selanik'in güneyinde ve Kavala ve İskeçe bölgesinde Ege Denizi'ne ulaşıyordu. Keza, İskeçe üzerinden Gümülcine, Ahi Çelebi (Paşmaklı), Sultanyeri, Ortaköy ve Edirne'yi Osmanlı Devleti'nde bırakarak Edirne'nin kuzeyinden geçiyor ve Lüleburgaz ve Kırkkilise (Kırklareli)'yi içine alarak Midye'nin kuzeyinde yine Karadeniz'e erişiyordu. Dolayısıyla, Prenslik sınırları Niş ve Tulça (Tolçi) sancakları hariç Tuna Vilâyeti, Makedonya, Batı Trakya, Rodoplar ile Filibe ve İslimye sancaklarını ve ayrıca Kırkkilise ve Lüleburgaz taraflarını kapsıyordu.⁴ Ancak, Bulgaristan yoluyla Rus nüfuzunun Ege Denizi'ne inmesi, İngiltere ve diğer Avrupalı devletleri harekete geçirdi. Berlin Antlaşması'nda Bulgaristan Prensligi'nin muhtariyeti teyit edilmekle birlikte sınırları daraltıldı (madde 1, 2). Makedonya, ıslahat yapılması şartıyla Osmanlı Devleti'ne iade edildi. Edirne Vilâyeti'ne bağlı Filibe ve İslimye sancakları üzerinde ise Şarkî Rumeli adıyla Hıristiyan bir vali yönetiminde özerk bir vilâyet kuruldu (madde 13, 14). Buna göre Bulgaristan Prensligi'nin sınırları Tuna Vilâyeti'ne bağlı Vidin, Tırnova, Rusçuk ve Varna sancakları ile Edirne Vilâyeti'ne bağlı Sofya Sancağı'nı⁵ ihtiva ediyordu.⁶ Diğer taraftan, Ayastefanos Antlaşması ile Tuna Vilâyeti'ne bağlı Niş Sancağı Sırbistan'a, Tulça Sancağı ise Romanya'ya verilmiş ve bu durum Berlin Antlaşması ile de onaylanmıştı. Ayrıca, Ayastefanos Antlaşması'nda Bulgaristan Prensligi sınırları içinde yer aldıkları halde Berlin Antlaşması ile Niş Sancağı'na bağlı İvraniye ve Şehirköy kazaları Sırbistan'a, Varna Sancağı'na bağlı Mankalya ise Romanya'ya terkedilmiş ve Cısr-i Mustafa Paşa, Kırkkilise ve Lüleburgaz da Osmanlı

⁴ Ayastefanos Antlaşması'nda Bulgaristan Prensligi ile ilgili 6-11. maddeler için bkz. *Muâhedât Mecmûası*, IV. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2008, s. 188-192.

⁵ Sofya Sancağı, 1864 yılında kurulan Tuna Vilâyeti'ne bağlı sancaklardan biriydi. Ancak, 1876 Temmuz'unda müstakil bir vilâyete dönüştürüldü ve Niş Sancağı da buraya bağlandı. [Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrâde-Dâhiliye (İ.DH.), No. 726/50658, 24 Cemaziyelahir 1293 (16 Temmuz 1876), *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Defa 32, Sene 1294, Darü't-Tibaatü'l-Amire, İstanbul, 1294, s. 434, 435.] Daha sonra 1294 Edirne ve 1295 Devlet salnâmelerinde görüldüğü üzere Sofya Sancağı Edirne Vilâyeti'ne, Niş Sancağı ise Kosova Vilâyeti'ne bağlanmıştır. (*Salnâme-i Vilâyet-i Edirne*, Defa 8, Sene 1294, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1294, s. 103-112; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Defa 33, Sene 1295, Darü't-Tibaatü'l-Amire, İstanbul, 1295, s.323, 324, 338.)

⁶ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 11-19; Aynı yazar, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 125-128; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 520-526; Ömer Turan, *age*, s. 59, 60; Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi*, C. 1, S. 2, 2006, s. 244, 245; Aşkın Koyuncu, "Balkanlarda Kültürel Değişim...", s. 65, 66; Aynı yazar, *Balkanlarda Dönüşüm...*, s. 197,198; Aynı yazar, "Bulgaristan'da Osmanlı Maddî Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 20, 2006, s. 204, 205.

Devleti'ne iade edilmişti.⁷ Ancak, Berlin Antlaşması ile oluşturulan bu statüko yedi yıl sonra Bulgarlar tarafından bozuldu ve Bulgaristan Prenslüğü, 1885 yılında Şarkî Rumeli'yi bir oldubitti ile ilhak etti.⁸

Edirne Vilâyeti'ne bağlı Filibe Sancağı, Filibe,⁹ Tatar Pazarcık, Hasköy, Zağra-i Atik, Kızanlık, Çırpan, Ahi Çelebi ve Sultanyeri kazalarından oluşuyordu. Ayrıca, Orta Balkan (Sredna Gora) ile Rodoplarda yer alan Karlova (Karlovo), Akçakilise (Sopot), Prasadim Derbent (Klisura), Avretalan (Koprivštitsa), Acar (Svejen), Kalofer, Köpes (Göpsi/Stryama, Karlovo), Konuş (Konuşhisar), Karacadağ, Koyuntepe, İstanimaka (Asenovgrad) ve Rupçoz (Dövlên/Devin) nahiyeleri Filibe kazasına bağlıydı. İslimye Sancağı ise İslimye, Karinâbâd, Yanbolu, Zağra-i Cedid, Aydos, Misivri, Ahyolu ve Burgaz kazalarından müteşekkildi.¹⁰ Konuya geçmeden önce Filibe Sancağı'na bağlı Ahi Çelebi kazasının merkezi ve güney kesimleri ile Sultanyeri kazasının Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'nda Osmanlı topraklarında bırakıldığı gibi, Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakından sonra Kırcaali'nin yanı sıra Rupçoz taraflarının da Osmanlı Devleti'ne iade edildiğini vurgulamamız gerekir.¹¹

2. Osmanlı Kaynaklarına Göre Filibe ve İslimye Sancaklarında Nüfus ve Demografik Yapı (1831-1876)

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye” adlı orduya alınacak asker potansiyelinin tespiti ile vergilerin dağılımı ve tahsilinde görülen aksaklıkların giderilmesi ve cizyenin yeniden tayin edilmesi amacıyla 1830-1831 yılında yapılmıştır.¹²

⁷ Berlin Antlaşması'nın 1-12. maddeleri Bulgaristan Prenslüğü, 13-22. maddeleri ise Şarkî Rumeli ile ilgili konuları ihtiva ediyordu. Geniş bilgi için bkz. *Muâhedât Mecmûası*, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2008, s. 113-125.

⁸ Şarkî Rumeli Vilâyeti ve Bulgaristan'a ilhaki hakkında geniş bilgi için bkz. Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli...*, s. 255-290; Aynı yazar, *Osmanlı Eyaletinden...*, s. 135-142; Aynı yazar, “Tophane Konferansı: Doğu Rumeli'ye Veda”, *Tarih Dergisi*, S. 53, 2011/1, İstanbul 2012, s. 115-174; Ömer Turan, *age*, s. 65-68; Emine Şam, “Prens Alexandre Battenberg'in İttihat Beyannamesi ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a İlhâkı”, *History Studies*, Vol. 3, No. 1, 2011, s. 235-251.

⁹ Tanzimat Dönemi'nde Filibe şehri hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Neriman Ersoy (Hacısalihoglu), *XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839-1876)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.

¹⁰ BOA, Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE.), No. 34/48, tarihsiz.

¹¹ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli...*, s. 22, 23; Aynı yazar, *Osmanlı Eyaletinden...*, s. 139; Ömer Turan, *age*, s. 155-163.

¹² Mahir Aydın, “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi,

Sayım sonuçlarının icmal şekilde 1831 yılında bir araya getirilmesi sebebi ile literatürde 1831 nüfus sayımı şeklinde kabul gören bu sayımın ilk adımı, aslında 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nden önce atılmıştır. Nitekim II. Mahmud'un emriyle İstanbul'da nüfus tahririne başlanmış ise de savaş sebebiyle bu uygulama diğer vilâyetlere teşmil edilememiş, savaştan sonra ise Rumeli'de askeri maksatla Müslüman ahalinin sayımı tasarlanmıştır. Bu doğrultuda Filibe ve civarında yapılan bir tahrirde Filibe'de 7.000 Müslüman nüfus tespit edilmiştir. Ancak, harp esnasında yapılan tahkikatta 18-60/70 yaş arası 12.000 civarında Müslüman nüfus tespit edilmiş olmasından dolayı, nüfusun layıkıyla yazılmadığı düşüncesi ile Filibe kazasındaki Müslüman nüfusun yeniden tahriri düşünülmüş, ardından bu tahririn Gayrimüslim Müslim nüfus da dâhil olduğu halde Rumeli, Anadolu ve Adalarda uygulanmasına karar verilmiştir.¹³ 1830-1831 nüfus tahrirlerinde Osmanlı millet anlayışına uygun biçimde sancak, kaza ve nahiyeler bazında erkek nüfus, din ve mezhep esasına dayalı olarak kaydedilmiş, kadın nüfus ise sayılmamıştır. Müslüman nüfus, dil ve etnik kökene bakılmaksızın genellikle askerlik yapmaya elverişli olup olmamasına bağlı olarak '*matlub-u âliye muvafık/gayri muvafık*' şeklinde yazılmıştır. Ayrıca, 'sıbyan', 'mürahık', 'ihtiyar', 'alil', 'amelmande' vs. gibi fiziksel özelliklerin yanı sıra, yaş grupları da belirtilmiştir. Gayrimüslim nüfus ise reaya, Rum, Bulgar (yalnızca Edirne, Selanik, Filibe ve Sofya'da), Ermeni, Yahudi, Kıpti vs. diye tefrik edildikten sonra, cizye mükellefleri 'âlâ', 'evsât', 'ednâ'; cizyeden muaf olanlar ise keza, 'sagır', 'ihtiyar', 'alil', 'amelmande' vs. şekilde yazılmışlardır.¹⁴ Ancak, 1831 nüfus sayımı, Osmanlı Devleti genelinde uygulanmadığı gibi, sayım yapılan bölgelerde

İstanbul, 1990, s. 92, 93; Kemal H. Karpat, *age*, s. 56-58; Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Derl. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 68; (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-arazi dağılımı ve Türk Vakıfları)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 43, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2000, s. 94; Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.14, S. 3, 2012, s. 194, 195. Mahir Aydın, bu sayıma 1830 yılının ikinci yarısında başlanıp, 1831 yılının ilk yarısında bitirilmesi sebebiyle 1246 nüfus tahriri denmesinin daha doğru olduğu kanaatindedir. (agb, s. 93).

¹³ Mahir Aydın, agb, s. 81-83.

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 17-19; Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, 1978, p. 325; Kemal H. Karpat, *age*, s. 58; Nikolai Todorov, *age*, s. 310, 311; Mahir Aydın, agb, s. 83-87, 96,97; Musa Şaşmaz, "The Ottoman Censuses and the Registration Systems in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 6, 1995, s. 290; Cem Behar, agm, s. 68, 69; Tahrir süreci hakkında geniş bilgi için bkz. Mahir Aydın, agb, s. 81-106.

de vergi ve askerlikten dolayı bir takım ahalinin gizlenmesi ve sayımdan kaynaklanan hata ve ihmaller sebebiyle reel nüfusu yansıtmaktan uzaktır.¹⁵ Buna karşılık, 1831 nüfus sayımı hanelerden bireylerin sayımına geçilmesi sebebiyle sonraki nüfus sayımlarına esas teşkil etmesi, sayım sonuçlarını değerlendirmek ve nüfus hizmetlerini yürütmek üzere Ceride Nezareti (Sicill-i Nüfus Nezâreti)'nin kurulması ve nüfustaki hareketliliğin takibi için nüfus defterlerinin tutulmaya başlaması bakımından önemlidir.¹⁶

Bazı eksik kazalarla birlikte Filibe ve İslimye sancaklarının ihtiva ettiği bölgelerin 1831 sayımına göre erkek nüfus miktarı şöyledir:

Tablo 1. 1831 Sayımına göre Filibe ve İslimye Sancaklarının bulunduğu bölgede kaydedilen erkek nüfus¹⁷

Kazalar	Müslim		Reaya		Kıpti		Yahudi		Ermeni		Toplam
	Nefer	Yüzde	Nefer	Yüzde	Nefer	Yüzde	Nefer	Yüzde	Nefer	Yüzde	
Filibe	10.920	18,64	44.959	76,73	2.021	3,45	344	0,59	344	0,59	58.588
Tatarpazarı	3.269	15,47	14.089	66,68	3.653	17,29	119	0,56	-	-	21.130
Uzuncaâbâd-ı Hasköy	9.941	48,04	10.118	48,90	633	3,06	-	-	-	-	20.692
Zağra-i Atik	5.586	30,41	12.782	69,59	-	-	-	-	-	-	18.368
Akçakızanlık	7.195	44,86	8.097	50,48	748	4,66	-	-	-	-	16.040
Çırpan	938	16,88	4.619	83,12	-	-	-	-	-	-	5.557
Ahi Çelebi	6.080	59,68	4.107	40,32	-	-	-	-	-	-	10.187
Sultanyeri	6.251	97,81	51	0,80	89	1,39	-	-	-	-	6.391
Toplam	50.180	31,97	98.822	62,96	7.144	4,55	461	0,30	344	0,22	156.953
İslimye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yanbolu	3.386	55,24	2.744	44,76	-	-	-	-	-	-	6.130
Karinâbâd	5.065	73,65	1.812	26,35	-	-	-	-	-	-	6.877
Zağra-i cedit	3.292	42,20	4.745	57,80	-	-	-	-	-	-	8.037
Aydos	5.790	81,73	1.294	18,27	-	-	-	-	-	-	7.084
Ruskasrı	1.114	56,18	869	43,82	-	-	-	-	-	-	1.983
Toplam	18.647	61,93	11.464	38,07	-	-	-	-	-	-	30.111
Gen. Toplam	68.827	36,80	110.286	58,96	7.144	3,82	463	0,24	344	0,18	187.064

¹⁵ Mesela, İstanbul, Arnavutluk, Bosna, Teselya; Erzurum, Diyarbakır ve Van eyaletleriyle Lahsa, Basra, Yemen, Mısır, Tunus, Cezayir, Trablusgarp ve Habeş vs. yerlerde sayım yapılmamıştır. (Stanford J. Shaw, agm, s. 326; *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 94; Musa Şaşmaz, agm, s. 290; Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996, s. 24; Aynı yazar, agm, s. 69; Adnan Çimen, agm, s. 194.)

¹⁶ Stanford J. Shaw, agm, s. 327; Mahir Aydın, agb, s. 90, 91; *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 90; Adnan Çimen, agm, s. 195, 199.

¹⁷ Enver Ziya Karal, *age*, s. 196-200. Karinâbâd, Aydos ve Burgaz yakınlarındaki Ruskasrı kazaları bu sırada Silistre sancağına bağlı idiler. Tablodaki kazalar Edirne Vilâyeti salnâmelerine uygun olarak tefrik edilmiştir.

Öncelikle, İslimye, Misivri, Ahyolu ve Burgaz kazalarının 1831 nüfus icmallerinde olmadığını veya ayrıca gösterilmediğini belirtmemiz gerekir. Tahrirler esnasında Osmanlı millet anlayışına uygun şekilde Müslüman unsurlar arasında herhangi bir ayırım yapılmazken, Gayrimüslim unsurlar din, mezhep ve etnik kökenlerine göre tasnif edilmişlerdir. Kıptiler ise ayrı olarak yazılmışlardır. Ortodoks unsurlar (Bulgar, Rum) *reaya* adı altında kaydedilmişlerdir. Ancak, tahrir memurlarına ve kâtiplere bağlı olarak Müslim ve Gayrimüslim unsurlarla ilgili olarak bazı açıklamalarda bulunulmuştur. Mesela, Filibe reayasının Bulgar (44.391) ve “Pavlukan tabir olunur” Latinlerden (568) oluştuğu; Yahudilerin çoğunun Filibe’de, bir kısmının ise Karlova’da yaşadığı; keza, Ermenilerin de Filibe merkezinde yaşadıkları kaydedilmiştir.¹⁸ Ancak, diğer kazalarda reaya arasında böyle bir ayırım ve açıklama yapılmamıştır. Ayrıca, tahrir memurları Uzuncaâbâd-ı Hasköy ve Sultanyeri kazalarındaki Kıptilerin tamamının Müslüman olduklarını belirtmişlerdir.¹⁹

Filibe ve İslimye sancaklarının bulunduğu bölgedeki Müslümanların büyük çoğunluğunun Türklerden oluştuğunu,²⁰ keza Filibe ve Tatar Pazarcık’ın güneyindeki Peştere, Çepino, İstanimaka, Rupçoz, Ahi Çelebi ve Sultanyeri taraflarındaki köylerde yaşayan Müslüman unsurların mühim kısmının Pomak olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, bu bölgenin erken Osmanlı döneminde en yaygın Yörük iskânının yapıldığı yerlerden biri olduğu malumdur. Ayrıca, reaya adı altında kaydedilen nüfusun büyük bölümünün Bulgarlardan oluştuğunu belirtmemiz gerekir. Ancak, Filibe, İstanimaka ve Karadeniz kıyısındaki şehirlerde Rum nüfusun yaşadığı da bilinmektedir. Nüfus tahriri esnasında reaya içinde mezhepleri dolayısıyla Latin olarak kaydedilen Pavlikanlar da Bulgar asıllı Katoliklerdir.

1831’de sayım yapılan bölgelerde nüfusun %36,80’i Müslüman, %58,96’sı reaya (Bulgar, Rum), %3,82’si Kıpti, %0,24’ü Yahudi ve

¹⁸ Enver Ziya Karal, *age*, s. 45,46.

¹⁹ Enver Ziya Karal, *age*, s. 41, 42.

²⁰ 15-17. yüzyıllarda Filibe şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Turan Gökçe, “XV-XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehri Nüfusuna Dair Bazı Tespitler”, *Society Dios Organizes an International Conference ‘Ethnoses and Cultures on the Balkans’ (23-26. VIII. 2000, Sofia), Actes of the Conference*, Vol. 2, Sofia, 2000, pp. 167-190; Aynı yazar, “XVII. Yüzyılda Filibe Şehrinin Demografik Yapısı”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu*, 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir, *Bildiriler Kitabı*, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 2005, s. 49-64; Aynı yazar, “1695 Tarihli Mufassal Avârız Defterine Göre Filibe Kazâsında Nüfus ve Yerleşme Düzeni”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/2, 2007, s. 53-107.

%0,18'i Ermenilerden müteşekkildir. Filibe Sancağı'na bağlı kazalarda kayıtlı nüfus içinde Müslümanlar %31,97; reaya %62,96; Kıptiler %4,55; Yahudiler %0,30 ve Ermeniler %0,22'lik bir paya sahiptir. İslimye tarafındaki kazalarda ise Müslüman oranı %61,93; reaya oranı ise %38,07'dir. Ahi Çelebi, Uzuncaâbâd-ı Hasköy (Kıptiler dâhil), Sultanyeri, Yanbolu, Karianâbâd, Aydos ve Ruskasrı kazalarında Müslüman nüfus, diğer kazalarda ise Bulgar nüfus çoğunluktadır. Sultanyeri, Aydos ve Karinâbâd Müslüman nüfusun en yoğun olduğu kazalardır. Müslüman nüfusun sayıca en fazla olduğu kazalar ise Filibe, Hasköy ve Akçakızanlık (Kızanlık)'tır. Sayımdan kaynaklanan ihmaller, gizlenme, hesap hataları bir yana, kadın nüfusla birlikte tabloda belirtilen kazalarda 1830-1831'de 375.000 dolayında bir nüfusun yaşadığını söylemek mümkündür.

1831 sayımının ardından yine asker kaynaklarının tespiti ve Tanzimat'ın ruhuna uygun olarak vergide eşitliğin sağlanması amacıyla 1844 yılında yeni bir nüfus sayımı yapılmıştır. M. A. Ubcini, bu sayımda coğrafi sınırlara ve etnik-dinsel farklılıklara işaret etmeksizin Bulgaristan nüfusunun 3.000.000 olduğunu belirtmiştir.²¹ Bu sayımların ardından, 1851-1852 ve 1856-1859'da Anadolu, Rumeli ve Suriye'de muhtelif tahrirler yapılmış ve 1861-1862'de Edirne'de nüfus sayımı gündeme gelmiştir.²² Ayrıca, 1866'da Tuna Vilâyeti'nin yanı sıra Yanya, Bursa, Irak²³ ve Suriye'de²⁴ emlak ve nüfus tahririne başlanmıştır. Öte yandan, 1864 Vilâyet Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra çıkarılmaya başlanan vilâyet salnâmelerinde ilgili vilâyetlere bağlı sancak ve kazalarla ilgili pek çok hususun yanı sıra nüfus bilgilerini de bulmak mümkündür.²⁵

²¹ Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 12, S. 2, 2007, s. 153; Krş. M. A. Ubcini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (Lettress sur la Turquie), Çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 34. Selahaddin Bey de muhtemelen Ubcini'ye dayanarak 1867 Paris Sergisi için hazırlanan eserde Bulgaristan nüfusunun 3.000.000 olduğunu belirtmiştir. (Kemal H. Karpat, *age*, s., 64; Cem Behar, *age*, s. 29).

²² Edirne Vilâyeti'nde 1844'den 1861'e kadar herhangi bir sayım yapılmamıştır. BOA, Sadâret Mektubî Kalemi, Umum Vilâyet Evrakı (A.MKT.UM.), No. 570/39, 02 Zilhicce 1278 (31 Mayıs 1861); BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.), No. 468/21228, 13 Muharrem 1279 (10 Temmuz 1862).

²³ Kemal H. Karpat, *age*, s. 63; Aynı yazar, "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, 1978, s. 245, Musa Şaşmaz, *agm*, s. 292; Adnan Çimen, *agm*, s. 196, 197.

²⁴ *Tuna*, No. 91, 16 Rebiülevvel 1283/17 Temmuz 1282 (29 Temmuz 1866).

²⁵ Osmanlı döneminde çıkarılan salnâmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları (Salnâmeler ve Nevsaller)*, İslam Tarih, Sanat ve Kültürü Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul, 1982; İlhan Palalı, "Osmanlı Salnâmeleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 23, 2010/Ocak-Haziran, s. 1-14.

Edirne Vilâyeti Salnâmeleri de 1287(1870) yılından itibaren yayınlanmaya başlamış ve 1877 yılına kadar kesintisiz olarak her yıl çıkarılmıştır.

Tablo 2. 1287 ve 1288 Edirne Vilâyeti Salnâmelerine göre Filibe ve İslimye Sancaklarındaki erkek nüfus miktarı²⁶

Sancak ve kazalar	Köy Adedi	Hane			Nüfus						Toplam
		Müslim	Gayrimüslim	Toplam	Müslim		Gayrimüslim		Kıpti		
					Nefer	%	Nefer	%	Nefer	%	
Filibe ve nahiyeleri	298	10.949	18.342	29.291	30.367	31,50	66.038	68,50	-	-	96.405
Pazarcık	110	3.900	8.915	12.815	11.832	28,57	29.575	71,43	-	-	41.407
Hasköy	233	8.320	4.835	13.155	23.467	55,97	18.461	44,03	-	-	41.928
Zağra-i Atık	100	3.122	6.254	9.376	7.684	23,84	24.552	76,16	-	-	32.236
Kızanlık	47	4.153	3.512	7.665	12.921	50,10	12.871	49,90	-	-	25.792
Çırpan	44	1.522	3.095	4.617	4.666	23,50	15.190	76,50	-	-	19.856
Ahi Çelebi	41	2.691	1.500	4.191	6.041	57,31	4.500	42,69	-	-	10.541
Sultanyeri	100	3.776	38	3.814	11.816	98,64	163	1,36	-	-	11.979
Toplam	973	38.433	46.491	84.924	108.794	38,84	171.350	61,16	-	-	280.144
İslimye	67	2.810	4.119	6.929	8.123	34,69	14.974	63,94	321	1,37	23.418
Karınâbâd ve Yanbolu	88	3.162	2.049	5.211	8.526	51,36	7.620	45,91	453	2,73	16.599
Zağra-i Cedid	51	1.286	2.031	3.317	4.345	31,26	9.289	66,82	267	1,92	13.901
Aydos	77	2.303	498	2.801	7.804	80,12	1.786	18,34	150	1,54	9.740
Misivri ve Ahyolu	63	1.223	1.384	2.607	4.033	41,78	5.409	56,04	210	2,18	9.652
Burgaz	65	1.427	3.378	4.805	2.746	21,04	10.209	78,23	95	0,73	13.050
Toplam	411	12.211	13.459	25.670	35.577	41,20	49.287	57,07	1.496	1,73	86.360
Genel Toplam	1.384	50.644	59.950	110.594	144.371	39,40	220.637	60,20	1.496	0,40	366.504

1287(1870) ve 1288(1871) Edirne Vilâyeti Salnâmelerinde Filibe ve İslimye sancaklarının nüfusu ve hane sayıları aynıdır. Filibe Sancağı'nda 973, İslimye Sancağı'nda ise 411 köy mevcuttur. Her iki salnâmede nüfus, Müslim-Gayrimüslim şeklinde tasnif edilmiştir. İslimye Sancağı'nda Kıptiler ayrıca kaydedilirken, Filibe Sancağı'nda Kıptiler Müslim ve Gayrimüslim nüfus içinde gösterilmiştir. 1287 ve 1288 Salnâmelerine göre Filibe ve İslimye sancaklarında 144.371 Müslüman, 220.637 Gayrimüslim ve 1.496 dolayında Çingene

²⁶ *Salnâme-i Vilâyet-i Edirne*, Sene 1287, Defa 1, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1287, s. 144-146; *Salnâme-i Vilâyet-i Edirne*, Sene 1288, Defa 2, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1288, s. 148-151.

olmak üzere 366.504 dolayında erkek nüfus mevcuttur. 1831 sayımı icmallerinde kaydedilmiş olan nüfusla kıyaslandığında bölgedeki nüfusta büyük bir artış görülmektedir. Ahi Çelebi kazası dışında diğer bütün kazalarda büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. İslimye Sancağı'ndaki bazı kazalar 1831 nüfus icmallerinde gösterilmediği için bir kenara bırakılacak olursa, Filibe Sancağı'nda, yaklaşık kırk yılda Kıptiler dâhil, Müslüman nüfusta %100'den fazla, Gayrimüslim nüfusta ise %73 dolayında bir artış söz konusudur. Keza, Filibe Sancağı toplam nüfusunda %78,5 civarında bir artış mevcuttur. Bölgedeki büyük nüfus artışının doğal nüfus artışı ve göçlerin yanı sıra 1831 sayımından kaynaklanan eksiklik ve ihmallerden dolayı sayım yapılmayan yerlerle daha önce yazılmamış olan 'nüfus-u mektûme'nin defterlere kaydedilmiş olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ayrıca, Müslüman nüfus artışında Kırım Harbi'nden (1853-1856) ve Rusların Kafkasları işgalinden sonra 1859-1865 yıllarında bu havalide iskân edilmiş olan 11.000-20.000 dolayındaki Tatar ve Çerkez muhacirlerini de göz önünde bulundurmak gerekir.²⁷

1287 ve 1288 Edirne Vilâyeti Salnâmelerine göre, 1831 sayımında da olduğu üzere, Filibe Sancağı'nda Hasköy, Ahi Çelebi ve Sultanyeri; İslimye Sancağı'nda ise Karinâbâd-Yanbolu ve Aydos kazalarında Müslümanlar, diğer kazalarda ise Gayrimüslimler çoğunluktadır. Bunun yanı sıra, Kızanlık'ta da az bir farkla da olsa Müslümanların çoğunluk teşkil ettikleri görülmektedir. Filibe Sancağı'nda Müslüman nüfus oranı %38,84; Gayrimüslim nüfus oranı ise %61,16'dır. İslimye Sancağı'nda ise Müslüman nüfus oranı %41,2; Gayrimüslim nüfus oranı %57,07 ve Kıpti nüfus oranı %1,73 seviyesindedir. Filibe Sancağı'nda hane başı nüfus ortalaması Müslümanlarda 5,66; Gayrimüslimlerde 7,37'dir. Sancak genelinde hane başına düşen nüfus miktarı ise 6,23'dür. İslimye Sancağı'nda Kıptilerin dini aidiyeti belirtilmemiştir. Bununla birlikte hane başına düşen nüfus miktarının Müslümanlarda 5,7; Gayrimüslimlerde 7,3 seviyesinde olduğu söylenebilir. İslimye Sancağı'nda hane başına düşen nüfus ortalaması 6,73 dolayındadır. Her iki sancakta hane başına düşen nüfus miktarı ise ortalama 6,6'dır.

²⁷ Kemal H. Karpat, *age*, s. 90.

Tablo 3. 1290, 1291 ve 1292 Edirne Salnâmelerine göre Filibe ve İslimye Sancaklarındaki erkek nüfus miktarı²⁸

Sancak ve kazalar	Köy Adedi	Hane			Nüfus						
		Müslim	Gayrimüslim	Toplam	Müslim	Yüzde	Gayrimüslim	Yüzde	Kıpti	Yüzde	Toplam
Filibe ve nahiyeleri	298	10949	18342	29291	26222	27,26	66119	68,73	3861	4,01	96202
Pazarcık	110	3900	8915	12815	9262	22,30	30147	72,59	2122	5,11	41531
Hasköy	233	8320	4835	13155	21681	52,23	18418	44,36	1415	3,41	41514
Zağra-i Atik	100	3122	6254	9376	4891	22,46	16617	76,32	266	1,22	21774
Kızanlık	47	4153	3512	7665	10921	45,35	11856	49,24	1304	5,41	24081
Çırpan	44	1522	3095	4617	4228	21,35	14770	74,58	806	4,07	19804
Ahi Çelebi	41	2691	1500	4191	5821	55,02	4517	42,70	241	2,28	10579
Sultanyeri	100	3776	38	3814	10303	97,17	102	0,96	198	1,87	10603
Toplam	973	38433	46491	84924	93329	35,07	162546	61,09	10213	3,84	266088
İslimye	67	2810	4119	6929	7184	33,94	12910	60,99	1074	5,07	21168
Karinâbâd ve Yanbolu	88	3162	2049	5211	8341	48,53	7787	45,31	1059	6,16	17187
Zağra-i Cedid	51	1286	2031	3317	4337	21,12	9289	66,65	311	2,23	13937
Aydos	77	2303	498	2801	8531	82,35	1772	17,1	57	0,55	10360
Misivri ve Ahyolu	63	1223	1384	2607	4937	42,02	6050	51,5	762	6,48	11749
Burgaz	65	1427	3378	4805	3.870	29,12	9153	68,87	267	2,01	13290
Toplam	411	12211	13459	25670	37200	42,42	46961	53,55	3530	4,03	87691
Genel Toplam	1384	50644	59950	110594	130529	36,9	209507	59,2	13743	3,9	353779

1290(1873), 1291(1874) ve 1292(1875) Edirne Vilâyeti Salnâmelerinde Filibe ve İslimye sancaklarının nüfus ve hane sayısına ilişkin bilgiler aynıdır. Buna göre iki sancakta toplam 130.529 Müslüman, 209.507 Gayrimüslim ve 13.743 Kıpti olmak üzere toplam 353.779 erkek nüfus kayıtlıdır. Salnâmelerde kayıtlı köy ve hane sayısı 1287 ve 1288 Salnâmelerindeki köy ve hane sayıları ile aynı olduğu halde, her iki sancakta pek çok kazanın Müslim ve Gayrimüslim nüfusunda bir gerileme olduğu görülmektedir. Filibe Sancağı'ndaki bütün kazalarda Müslüman nüfusta bir azalma söz konusudur ve Müslüman erkek sayısı 15.465 kişi, %14,21 oranında, azalmıştır. Bu durum kısmen çoğunluğu Müslüman olan Çinge-

²⁸ *Salnâme-i Vilâyet-i Edirne*, Defa 4, Sene 1290, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1290, s. 156-159; *Salnâme-i Vilâyet-i Edirne*, Defa 5, Sene 1291, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1291, s. 121, 122; *Salnâme-i Vilâyet-i Edirne*, Defa 6, Sene 1292, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1292, s. 119, 120.

nelerin ayrıca yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Keza, Gayrimüslim nüfusta da Filibe, Pazarcık ve Ahi Çelebi’de cüzi bir artışa karşın diğer kazalarda azalma mevcuttur. Gayrimüslim nüfusta Zağra-i Atik’de %32,3; Kızanlık’ta ise %7,9 dolayında gerileme söz konusudur. Sancak genelinde ise Gayrimüslim nüfusun 8.804 kişi ve %5,14 dolayında azaldığı görülmektedir. Bu salnâmelerdeki verilere bakılırsa Filibe Sancağı nüfusu 1287 ve 1288 Salnâmelerindeki nüfusa göre toplam 14.056 kişi (%5) azalmıştır. İslimye Sancağı’nda ise Aydos, Misivri-Ahyolu ve Burgaz dışında bütün kazalarda Müslüman nüfusta yine bir azalma söz konusudur. Gayrimüslim nüfus ise Karinâbâd ve Yanbolu ile Misivri ve Ahyolu’da artmış, Zağra-i Cedid’de ise değişmemiştir. Buna karşılık, İslimye ve Burgaz’da gerilemiştir. Bununla birlikte, İslimye Sancağı’nda Müslüman nüfus %4,56, Gayrimüslim nüfus ise %5,56 oranında artmıştır. İki sancak bir arada düşünülüğünde gerek Müslim, gerekse Gayrimüslim nüfusta görülen azalmanın reel bir nüfus gerilemesinden ziyade hesaplama hataları veya atlamalardan kaynaklanmış olması muhtemeldir. Nitekim aşağıda görüleceği üzere aslında bu sıralarda her iki sancakta da ciddi bir nüfus artışı yaşandığı anlaşılmaktadır.

1290, 1291 ve 1292 Edirne Vilâyeti Salnâmelerine göre de Müslüman nüfus Filibe Sancağı’nda Hasköy, Ahi Çelebi ve Sultanyeri kazalarında; İslimye Sancağı’nda ise Aydos kazasında çoğunluktadır. Karinâbâd ve Yanbolu’da ise Müslüman oranı Gayrimüslim ve Kiptilerin oranlarından daha yüksektir. Muhtemelen Kiptilerin ayrıca gösterilmesinden dolayı, Kızanlık’ta bu kez Gayrimüslim unsurların çoğunluğa geçtiği görülmektedir. Filibe Sancağı’nda erkek nüfusun %35,07’sini Müslümanlar, %61,09’unu Gayrimüslimler, %3,84’ünü ise Kiptiler teşkil etmektedir. İslimye Sancağı’nda ise Müslüman nüfus oranı %42,42; Gayrimüslim nüfus oranı %53,55; Kipti nüfus oranı da %4,03 seviyesindedir. İki sancak bir arada düşünülüğünde Müslüman nüfus oranı %36,9; Gayrimüslim oranı %59,2; Kipti nüfus oranı ise %3,9’dur. Çingene nüfusun dini aidiyeti belirtilmediği için Müslim ve Gayrimüslimlerde hane başına düşen nüfus miktarını tespit etmek güçtür. Buna karşılık hane başı nüfus ortalaması Filibe Sancağı’nda 6,27; İslimye Sancağı’nda ise 6,83’tür.

Aşağıdaki tablolar tarihsiz bir nüfus defteri ile 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi’ne dayalı olarak hazırlanmış olup, tespitlerimize göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde Filibe ve İslimye Sancaklarına ait son nüfus bilgilerini ihtiva etmektedir.

Tablo 4. Tahrir-i Cedid'e göre Filibe ve İslimye Sancaklarında erkek nüfusun etnik ve dinsel dağılımı (1875-1876 tt.)²⁹

Sancak/Kaza	İslam milleti	Rum milleti	Ermeni milleti	Katolik milleti	Yahudi milleti	Müslim Kıbtı	Gayri-müslim Kıbtı	Toplam
Filibe	4.261	6.544	380	1.077	495	799	-	13.556
Pazarcık	2.291	4.207	94	-	344	326	-	7.262
	8.514	29.188	-	-	-	1.794	579	40.075
Hasköy	2.274	3.384	3	-	65	270	-	5.996
	31.049	22.119	-	-	-	1.278	145	54.591
Zağra-i Atik	3.830	6.741	-	-	740	497	-	11.808
	2.847	18.116	-	-	-	492	90	21.545
Çırpan	1.740	3.950	-	-	-	153	17	5.860
	3.418	12.009	-	-	-	267	71	15.765
Kızanlık	1.698	3.792	-	-	219	229	24	5.962
	12.667	11.114	-	-	-	1.155	-	24.936
Ahi Çelebi	672	422	-	-	-	55	-	1.149
	7.525	5.192	-	-	-	322	-	13.039
Sultanyeri	351	-	-	-	-	-	-	351
	12.985	262	-	-	-	159	-	13.406
Karova Kasabası	1.303	2.929	-	-	196	182	10	4.620
İstanimaka Kasabası	391	4.930	-	-	-	-	-	5.321
Akçakılıse Kasabası	-	2.711	-	-	-	37	16	2.764
Prasadim Derbent Kasabası	-	1.433	-	-	-	123	-	1.556
Avretalan Kasabası	-	2.751	-	-	-	111	-	2.862
Acar Kasabası	-	1.379	-	-	-	15	-	1.394
Kalofer Kasabası	-	2.933	-	-	-	121	12	3.066
Köpes Nahiyesi	6.855	12.122	-	998	-	822	67	20.864
Konuş Nahiyesi	4.276	11.939	-	-	-	721	125	17.061
Karacadağ Nahiyesi	5.247	10.059	-	1.543	-	628	103	17.580
Koyuntepe Nahiyesi	3.970	13.810	-	24	-	1.461	129	19.394
Rupçoz Nahiyesi	9.097	6.625	-	-	-	154	33	15.909
Toplam	127.261	200.661	477	3.642	2.059	12.171	1.421	347.692
Yüzde	36,6	57,71	0,14	1,05	0,6	3,5	0,4	100
İslimye	3.169	6.281	143	-	158	198	313	10.262
	5.223	11.694	-	-	-	398	601	17.916
Yanbolu	1.422	2.996	-	-	396	103	91	5.008
	2.662	5.111	-	-	-	356	286	8.415
Ahyolu-Burgos	826	812	46	-	4	65	-	1.753
	3.436	13.367	-	-	-	383	320	17.506
Ahyolu	181	2.205	-	-	-	21	-	2.407
	1.591	908	-	-	-	357	2	2.858
Karinâbâd	1.082	1.160	-	-	250	125	47	2.664
	6.574	2.778	-	-	-	559	78	9.989
Aydos	651	886	19	-	36	17	-	1.609
	10.207	1.849	-	-	-	567	46	12.669
Zağra-i Cedid	450	952	-	-	-	85	3	1.490
	4.860	10.825	-	-	-	795	100	16.580
Misivri	110	701	-	-	-	13	-	824
	2.072	2.417	-	-	-	140	-	4.629
Toplam	44.516	64.942	208	-	844	4.182	1.887	116.579
Yüzde	38,18	55,71	0,18	-	0,72	3,59	1,62	100
Genel Toplam	171.777	265.603	685	3.642	2.903	16.353	3.308	464.271
Genel Yüzde	37	57,21	0,15	0,78	0,63	3,52	0,71	100

²⁹ BOA, Y.EE., No. 34/48, tarihsiz.

Tablo 5. 1293(1876) Edirne Vilâyeti Salnâmesi'ne göre Filibe ve İslimye Sancaklarında erkek nüfusun etnik ve dinsel dağılımı³⁰

Sancak ve kazalar	Kura	Hane	Nüfus							Toplam
			Müslim	Rum ve Bulgar	Ermeni	Katolik vd.	Yahudi	Kıpti (M)	Kıpti (GM)	
Filibe ve nahiyeleri ¹	126	19.526	35.400	80.165	380	3.642	691	5.174	495	125.947
Pazarcık	111	16.994	10.805	33.395	94	-	344	2.120	579	47.337
Hasköy	206	21.342	33.323	25.503	3	-	65	1.548	145	60.587
Zağra-i Atık	102	10.626	6.677	24.857	-	-	740	989	90	33.353
Kızanlık	50	12.845	14.365	14.906	-	-	219	1.384	24	30.898
Çırpan ²	47	7.493	5.158	15.959	-	-	-	420	88	21.625
Sultanyeri	100	5.204	13.336	262	-	-	-	159	-	13.757
Ahi Celebi	41	7.101	8.197	5.346	268	-	-	377	-	14.188
Toplam	783	101131	127261	200393	745	3642	2059	12171	1421	347692
Yüzde	-	-	36,6	57,64	0,21	1,05	0,6	3,5	0,4	100
İslimye³	70	9.889	8.392	17.975	143	-	158	596	914	28.178
Yanbolu	49	4.225	4.084	8.107	-	-	396	459	377	13.423
Misivri	40	1.992	2.182	3.118	-	-	-	153	-	5.453
Karinâbâd	51	3.968	7.656	3.938	-	-	250	684	125	12.653
Aydos	81	4.664	10.858	2.735	19	-	36	584	46	14.278
Zağra-i Cedid	55	7.418	5.310	11.777	-	-	-	880	103	18.070
Ahyolu	27	1.891	1.772	3.113	-	-	-	378	2	5.265
Burgaz	77	8.000	4.262	14.179	46	-	4	448	320	19.259
Toplam	450	42147	44516	64942	208		844	4182	1.887	116579
Yüzde	-	-	38,18	55,71	0,18	-	0,72	3,59	1,62	100
Genel Toplam	1233	143278	171777	265335	953	3.642	2.903	16353	3308	464271
Genel Yüzde	-	-	36,98	57,11	0,21	0,78	0,62	3,59	0,71	100

Tablo 4'teki veriler “*Tahrir-i cedid mucibince Edirne Vilâyeti milel-i muhtelifе nüfus-u (zükûr-u) mukayyedesinin miktarı*” başlığını taşıyan tarihsiz icmal bir nüfus defterinden alınmıştır. Tahririn ne zaman yapıldığına ilişkin defterde herhangi bir açıklama yoktur. Ancak, aşağıda görüleceği üzere söz konusu tahririn 1875-1876 senelerinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Defterde Osmanlı millet anlayışı bağlamında Edirne Vilâyeti'ne bağlı sancaklardaki erkek nüfus, din ve mezhebe dayalı olarak İslam milleti, Rum milleti, Ermeni milleti, Katolik milleti, Yahudi milleti, Müslim ve Gayrimüslim Kıpti şeklinde kaydedilmiştir.

³⁰ *Salnâme-i Vilâyet-i Edirne*, Defa 7, Sene 1293, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1293, s. 113, 114.

Ortodoks nüfusun büyük çoğunluğunu Bulgarlar teşkil ettiği halde nüfus defterinde Bulgar nüfus, Rum milleti adı altında yazılmıştır. 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi'nde ise Ortodoks unsurlar Rum ve Bulgar şeklinde kaydedilmişlerdir. Nüfus defteri, Filibe kasaba ve nahiyelerinin detaylarını göstermesi bakımından önemlidir. Nüfus defteri ile 1293 Salnâmesi'ndeki kazalar mukayese edildiğinde nefis-i Filibe, Karlova, İstanimaka, Akçakilise, Prasadim Derbent, Avretalan, Acar, Kalofer kasabaları ile Köpes, Konuş, Karacadağ, Koyuntepe ve Rupçoz nahiyelerinin salnâmeye "ma'-nevâhi Filibe" başlığı altında kaydedildikleri anlaşılmaktadır. Öte yandan, nüfus defteri, Edirne Vilâyeti'nde nüfus tahririnin iki aşamada yapıldığını göstermektedir. Bu sebeple nefis-i Filibe'ye bağlı kasaba ve nahiyeler hariç diğer kazaların nüfusu iki kez yazılmıştır.

Nüfus defterinde Bulgarların Rum milleti adı altında gösterilmesi, ilk bakışta söz konusu defterin, Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması ile Bulgarların resmen ayrı bir millet olarak tanındıkları 1870 yılından önce hazırlandığı intibahı uyandırmaktadır.³¹ Ancak, nüfus cetveli ile 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi'ndeki Filibe ve İslimye sancakları nüfusu karşılaştırıldığında nüfusun aynı oluşu, her iki kaynağın aynı sayım sonuçlarını yansıttığını göstermektedir.³² Buradan hareketle tahrir-i cedidin Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasından önce başladığı ve bu sebeple bütün Ortodoksların Rum milleti adı altında kaydedildikleri; Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasından sonra ise yeni baştan bir nüfus tahriri yapmak yerine, tahriri yapılmayan yerlerde de eski usulde kayda devam edildiği varsayımında bulunulabilir. Tahrir-i cedidin 1292(1875) Salnâmesi'nin basımından sonra tamamlandığı açıktır. Tahririn bitiminden sonra yayınlanan 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi'nde ise Ortodoks unsurların Rum ve Bulgar şeklinde gösterilmesi lüzumu hissedildiği anlaşılmaktadır.

Tahrir-i cedid sonucunda ortaya çıkan nüfusla önceki salnâmelerde aktarılan veriler kıyaslandığında toplam köy sayısında azalma olduğu halde, Filibe ve İslimye sancaklarında hane ve nüfus sayısında büyük bir artış görülmektedir. Nüfus defteri ve 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi'ndeki verilerle önceki salnâmelerdeki veriler türdeş olmadığı için toplam nüfus

³¹ Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşu hakkında geniş bilgi için bkz. Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 1998.

³² 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi ile karşılaştırma imkanı bulamadığımız için daha önce bu nüfus defterini 1870 öncesine tarihlendirmiştik. Aşkın Koyuncu, "Bulgaristan'dan Göç...", (baskıda).

üzerinden bir değerlendirme yapacak olursak, Filibe Sancağı nüfusu 1287 ve 1288 Salnâmelerine göre %24,1; 1290, 1291 ve 1292 Salnâmelerine göre ise %30,7 dolayında artmıştır. İslimye Sancağı nüfusu da 1287 ve 1288 Salnâmelerine göre %35; 1290, 1291 ve 1292 Salnâmelerine göre ise %33 dolayında artmıştır. Keza, iki sancağın nüfusu bir arada düşünüldüğünde 1287 ve 1288 Salnâmelerine göre %26,7; 1290, 1291 ve 1292 Salnâmelerine göre ise %31,2 oranında artış görülmektedir. Bu oranlar 1290, 1291 ve 1292 Salnâmelerindeki özellikle Filibe'ye ait verilerin eksik veya hatalı olduğunu teyit etmektedir.

Tahrir-i cedide göre hane sayısındaki artış da dikkat çekici boyuttadır. Nitekim Filibe Sancağı'nda hane sayısı 38.433'den 110.131'e, İslimye Sancağı'nda ise 12.211'den 42.147'ye çıkmıştır. Buradan hareketle iki sancakta uzun süredir emlak ve nüfus tahriri yapılmadığı ve önceki salnâmelerde aktarılan verilerin güncel olmadığı sonucu çıkarılabilir. Öte yandan mevcut verilere göre hane başına düşen nüfus ortalaması Filibe Sancağı'nda 6,87, İslimye Sancağı'nda ise 5,53'tür.

Emlak ve arazi tahrirleriyle ilgili Osmanlı vesikalarına nazaran Tuna, Bosna, Suriye, Kastamonu, Aydın, Hüdavendigar, Ankara, Konya, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Halep ve Edirne vilâyetlerinde 1874 ve 1875 senelerinde eş zamanlı olarak emlak ve arazi tahrirleri yapılmıştır.³³ Ancak, Edirne Vilâyeti'nde tahrir faaliyetinin altı seyyar fırka ile 1867/1868'den beri yürütüldüğü,³⁴ 1873-1874'te bazı kaza, nahiye ve köylerin tahririnin bitirildiği³⁵ ve 1875 Şubat ayı itibarıyla vilâyet genelinde 2.828 köyün tahririnin henüz yapılmadığı anlaşılmaktadır.³⁶ Bunun üzerine seyyar tahrir memurları firkalarının sayısı altıdan yirmiye çıkarılarak 1291 senesi Mart ayı başından Şubat ayı sonuna kadar (13 Mart 1875-12 Mart 1876) Edirne Vilâyeti'nde emlak ve arazi tahririnin bir yıl içinde bitirilmesi planlanmıştır.³⁷

³³ BOA, İ.DH., No. 677/47198, 11 Zilkade 1290 (1 Ocak 1874); BOA, İ.DH., No. 681/47478, 10 Safer 1291 (28 Mart 1874); BOA, İ.DH., No. 686/47824, 5 Cemaziyelevvel 1291 (19 Haziran 1874); BOA, İ.DH., No. 686/47852, 14 Cemaziyelevvel 1291 (28 Haziran 1874); BOA, İ.DH., No. 696/48664, 25 Zilhicce 1291 (2 Şubat 1875); BOA, İ.DH., No. 700/48986, 7 Rebiülevvel 1292 (13 Nisan 1875); BOA, İ.DH., No. 706/49438, 22 Receb 1292 (23 Ağustos 1875); BOA, İ.DH., No. 709/49666 25 Ramazan 1292 (25 Ekim 1875); BOA, İ.DH., No. 712/49806, 08 Zilkade 1292 (7 Aralık 1875); BOA, İ.DH., No. 712/49838, 16 Zilkade 1292 (15 Aralık 1875).

³⁴ BOA, İ.DH., No. 696/48664, 25 Zilhicce 1291 (2 Şubat 1875).

³⁵ BOA, İ.DH., No. 681/47478, 10 Safer 1291 (28 Mart 1874); BOA, İ.DH., No. 686/47852, 14 Cemaziyelevvel 1291 (28 Haziran 1874).

³⁶ BOA, İ.DH., No. 696/48664, 4 Zilhicce 1291/31 Kanunuevvel 1290 (12 Ocak 1875).

³⁷ BOA, İ.DH., No. 696/48664, 4 Zilhicce 1291/31 Kanunuevvel 1290 (12 Ocak 1875), 25 Zilhicce 1291

Nitekim vilâyette emlak ve arazi tahriri planlandığı şekilde 1291 senesi sonunda tamamlanarak seyyar firkalar ilga edilmiştir.³⁸ Bu veriler göz önüne alındığında Edirne Vilâyeti'nde nüfus, arazi ve emlak tahrirlerinin birlikte yürütüldüğünü ve 1867/1868'den 1875/1876'ya kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla, Filibe ve İslimye sancaklarına ait hane ve nüfus verileri de büyük ölçüde 1875-1876 tahrirlerine dayalıdır. Ancak, sayımlar eş zamanlı olmadığı için nüfus defteri ve 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi'ndeki veriler anlık nüfusu göstermekten uzaktır.

Nüfus defteri ve 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi'ne göre 127.261'i (%36,6) Filibe ve 44.516'sı (%38,18) İslimye'de olmak üzere iki sancakta İslam milleti/Müslim adı altında kaydedilen Müslüman unsurların sayısı 171.777 (%36,98)'dir. Yukarıda yoğun olarak buldukları yerleri işaret ettiğimiz Pomaklar ile Tatar ve Çerkez muhacirler dışında Müslümanların tamamının Türklerden oluştuğunu tekrar vurgulamamız elzemdir. Nüfus defterinden çıkardığımız tabloda görüldüğü üzere Filibe'nin kuzeyi ile Kocabalkan'ın güneyinde uzanan Orta Balkan (Sredna Gora) üzerindeki Karlova dışında, Akçakilise (Sopot), Prasadim Derbent (Klisura), Avretalan (Koprivštitsa), Acar (Svejen) ve Kalofer nahiyelerinde İslam milleti adı altında hiç kimse kaydedilmemiştir. Ancak, buralarda az sayıda Müslüman Çingene'nin yaşadığı görülmektedir. Diğer taraftan, bu nahiyelerde İslam milletinden hiç kimsenin yazılmamış olması, genel olarak idareci (kaza/ nahie müdürü, kâtip vs.), asker/zaptiye ile birlikte ilmiye mensupları gibi vergiden muaf unsurların nüfus defteri ve salnâmelerdeki nüfus içinde gösterilmedikleri kanaati uyandırmaktadır. Nüfusun coğrafi dağılımı göz önüne alındığında Rodoplar ve Orta Balkan üzerindeki bazı yerleşim yerleri dışında Türk ve Müslüman nüfusun daha çok düzlük ve ovalık bölgelerde yerleştiğini söylemek mümkündür.

Rum-Bulgar olarak kaydedilen Ortodoks nüfusun toplam sayısı nüfus defterinde 265.603 (%57,21), salnâmede ise 265.335 (%57,11) olarak gösterilmiştir.³⁹ Rumlar, Filibe ve İstanımaka dışında, Ahyolu, Misivri (Nesebar), Süzepol, Burgaz gibi şehirlerde bulunuyorlardı. Bulgarların nüfus içindeki payının Hasköy ve Burgaz'dan batıya doğru gittikçe arttığı görülmektedir. Ancak, iki sancak bir arada düşünüldüğünde, Rum nüfusunun

(2 Şubat 1875).

³⁸ BOA, İrâde- Şurâ-yı Devlet (İ.Ş.D.), No. 32/1572, 04 Zilkade 1293 (21 Kasım 1876).

³⁹ Nüfus defterinde Ahi Çelebi kazasında 5.614 Rum (Bulgar) kaydedilmiştir. 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi'nde ise Ahi Çelebi kazasında 5.346 Rum-Bulgar, 268 Ermeni nüfus yazılmıştır.

sayısı bilinmemekle birlikte, Bulgar nüfusun diğer unsurlara ezici bir üstünlüğünden söz edilemez. Filibe ve İslimye sancaklarında bütün kaza ve nahiyelere dağılmış durumda olan Müslüman Kıptilerin oranı %3,59'dur. Katolik, Ermeni, Yahudiler ve Gayrimüslim Çingenelerin oranı ise %1'in altındadır. Katolik adı altında gösterilen nüfusun büyük bölümü 1831 sayımında da görülen Pavlikanlardan oluşmaktaydı ve tamamı Filibe sancağı sınırlarında meskûn idiler. Ermeniler Filibe, Pazarcık, Hasköy, Ahi Çelebi (1293 Salnâmesi'ne göre), İslimye, Aydos ve Burgaz gibi şehirlere dağılmış durumdaydılar. Keza, Zağra-i Atik ve Filibe'deki sayıları dikkat çekici olan Yahudilerin ayrıca, Karlova, Pazarcık, Kızanlık, Hasköy, Yanbolu, Karinâbâd, İslimye ve Aydos gibi yerlerde yaşadıkları görülmektedir. Ermeni ve Yahudilerin şehirli bir nüfus olduğu düşünüldüğünde özellikle ekonomik ve ticari hayatta mühim bir rol üstlendikleri söylenebilir. Gayrimüslim Kıptiler de Ahi Çelebi ve Sultanyeri kazaları dışındaki kazalara dağılmışlardı.

Nüfus defteri ve 1293 Salnâmesi'nden hareketle, Filibe ve İslimye sancakları nüfusu, klasik şekilde Müslim ve Gayrimüslim diye tasnif edildiğinde Filibe Sancağı'nda 139.432 Müslüman (%40,1) ve 208.260 Gayrimüslim(%59,9) olmak üzere 347.692 erkek nüfus olduğu görülmektedir. İslimye Sancağı'nda da 48.698 (%41,77) Müslüman nüfusa karşılık, 67.881 (%58,23) Gayrimüslim nüfus mevcuttur. İki sancaktaki toplam nüfus ise 188.130'u (%40,52) Müslüman, 276.141'i (%59,48) Gayrimüslim nüfus olmak üzere 464.271'dir. Buna göre, nüfusun tespiti ve kayıtlara geçirilmesi esnasında çeşitli nedenlerden dolayı sayılmama ve muhtemel hata payı bir yana, Filibe ve İslimye sancaklarında 93 Harbi öncesindeki son sayımda kadın nüfusla birlikte en az 376.260'ı Müslüman ve 552.282'si Gayrimüslim olmak üzere toplam 928.542 kişi mevcuttu. Ayrıca, Müslüman nüfus Hasköy (%57,55), Kızanlık (%50,97), Sultanyeri (%98,1), Ahi Çelebi (%60,43), Karinâbad (%65,91) ve Aydos (%80,14) kazalarında yine çoğunlukta idi. Buna karşılık, Filibe (%67,78), Pazarcık (%62,7), Zağra-i Atik (%77,02), Çırpan (%74,21), İslimye (%68,1), Yanbolu (%66,15), Misivri (%57,18), Zağra-i Cedid (%65,75), Ahyolu (%59,17) ve Burgaz (%75,55) kazalarında Gayrimüslim unsurlar çoğunlukta idi. Müslüman nüfusun en yoğun olduğu kazalar Sultanyeri ve Aydos olmakla birlikte, en fazla Müslüman nüfusun yaşadığı kazalar Filibe ve Hasköy'dü.

Yukarıda belirtildiği üzere Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında Müslüman nüfusun çoğunluk teşkil ettiği Sultanyeri ve Ahi Çelebi kazalarının Osmanlı Devleti'ne bırakıldığını; keza Rupçoz kazasının da

1885 yılında Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakından sonra Osmanlı Devleti'ne iade edildiğini hatırlatmamız gerekir. Tablo 4'te de görüldüğü üzere bu üç kazada 30.630 Müslüman, 12.501 Rum (Bulgar), 690 Müslüman Kıpti ve 33 Gayrimüslim Kıpti olmak üzere toplam 43.854 erkek nüfus kayıtlıdır.⁴⁰ Bu kazalardaki nüfus, Filibe ve İslimye sancaklarındaki genel nüfustan düşüldüğü takdirde 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde müstakbel Şarkî Rumeli topraklarında 156.810 (%37,3) Müslüman, 263.607 (%62,7) Gayrimüslim olmak üzere toplam 420.417 dolayında erkek nüfus olduğu sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla kadın nüfusla birlikte bölgede harpten önce en az 313.620 Müslüman ve 527.214 Gayrimüslim olmak üzere 840.834 dolayında bir nüfus yaşadığı söylenebilir.

Öte yandan, Filibe ve İslimye Sancaklarının nüfusuna ilişkin olarak 1294 Edirne Vilâyeti Salnâmesi'ndeki verilerin hatalı olduğunu belirtmemiz gerekir. İki sancağa ilişkin köy ve hane sayıları 1293 Salnâmesi'ndeki verilerle tutarlı olduğu halde, kazaların nüfusuna yalnızca İslam milleti ile Rum-Bulgar milleti sayılarının toplamı yazılmış olup, Kıpti, Ermeni, Yahudi ve Katolik unsurların sayıları atlanmıştır.⁴¹ Ayrıca, 1294(1877) ve 1295(1878) Devlet Salnâmeleri'ndeki veriler de güncel değildir ve 1290, 1291 ve 1292 Edirne Vilâyeti Salnâmeleri'ndeki Filibe ve İslimye sancaklarının nüfusunu icmal olarak yansıtmaktadır.⁴² Tabiatıyla nüfus miktarı olması gerekenin çok altında görünmektedir.

3. 93 Harbi Öncesinde Müstakbel Bulgaristan Prensiği ve Şarkî Rumeli Nüfusuna İlişkin Muhtelif Tahminler

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde Balkanlar ve müstakbel Bulgaristan nüfusuna ilişkin olarak seyyahlar, bilim adamları ve diplomatik temsilcilikler vs. tarafından genelde Osmanlı sayım sonuçlarına ve mahalli kaynaklara dayalı olarak hazırlanmış, ancak çoğu manipüle edilmiş muhtelif tahmin ve istatistikler mevcuttur. 1875 Bosna-Hersek, 1875-1876 Bulgaristan ayaklanmaları ve 1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşları sebebiyle Balkan buhranına çözüm bulmak amacıyla toplanan 1876 Tersane Konferansı'nda Rusya'nın Bulgaristan için özerklik istediği bölgelere ilişkin iddialarını Bulgar Eksarhlığı sınırlarına ve

⁴⁰ BOA, Y.EE., No. 34/48, tarihsiz.

⁴¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Edirne*, Defa 8, Sene 1294, s. 114-129.

⁴² *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Defa 32, Sene 1294, s. 428, 429; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Defa 33, Sene 1295, s. 323.

Teplov, Kiepert vs. uzmanlar tarafından derlenen rakamlara dayandırdığı malumdur. Vladimir Teplov'un Rusya'nın siyasi hedefleri doğrultusunda hazırladığı çalışması bu anlamda en meşhur örneklerden biridir. Osmanlı salnâmelerine, mahalli Bulgar kaynaklarına, Bulgar Eksarhlığı raporlarına, vs. kaynaklara başvuran Teplov, topladığı istatistik verileri gözden geçirerek Osmanlı sayım sonuçlarındaki eksiklikleri gidermek üzere farklı katsayılar kullanmış ve nüfusu yeniden hesaplamış ve Müslüman nüfusu 1/3, 1/4 seviyesine indirgemıştır.⁴³

Tablo 6. Teplov'a göre Tuna Vilâyeti ve Filibe ve İslimye Sancaklarının nüfusu (1877)⁴⁴

Sancak	Müslim	Yüzde	Gayrimüslim	Yüzde	Toplam
Ruşçuk	268.824	48,05	290.626	51,95	559.450
Vidin	39.723	10,65	333.317	89,35	373.040
Niş	72.188	16,68	360.559	83,32	432.747
Sofya ⁴	57.789	11,87	428.949	88,13	486.738
Tırnova	68.199	17,20	328.390	82,80	396.589
Tulça	103.328	47,07	116.203	52,93	219.531
Varna	64.621	58,48	45.875	41,52	110.496
Toplam	674.672	26,16	1.903.919	73,84	2.578.591
Filibe	318.052	33,6	628.770	66,4	946.822
İslimye	64.459	23,22	213.066	76,78	277.525
Toplam	382.511	31,24	841.836	68,76	1.224.347
Genel Toplam	1.057.183	27,8	2.745.755	72,2	3.802.938

Bu tabloya göre kadın ve erkek nüfus dâhil olmak üzere Tuna Vilâyeti ile Filibe ve İslimye sancaklarında 1.057.183 Müslüman nüfusa karşılık, 2.745.755 Gayrimüslim nüfus olduğu görülmektedir. Teplov, Tuna Vilâyeti'nde Müslüman nüfus sayısını düşük göstermiş, Gayrimüslim sayısını ise abartılı bir biçimde aktarmıştır.⁴⁵ Şarkî Rumeli nüfusuna ilişkin olarak aktardığı Müslüman nüfus sayısı müfredat rakamları farklı olsa da 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi'nde tespit ettiğimiz rakamın biraz üzerindedir. Ancak, Gayrimüslim nüfus sayısında yaklaşık 300.000 kişilik bir farklılık görülmektedir. Fakat, 1880 yılında Şarkî Rumeli'de yapılan

⁴³ Kemal H. Karpat, *age*, s. 47, 65, 90; Ömer Turan, *age*, s. 85, 93, 94.

⁴⁴ Vladimir Teplov, *Materiali dlya statistiki Bolgarii, Trakii i Makedonii: s prilozheniem kartı raspredieleniya narodonaseleniya po vieroisповiedaniyam*, S.-Peterburg: Tip. i khromolitografiya A. Transhelia, 1877, s. 3, 35.

⁴⁵ Nikolai Todorov, Teplov'un aktardığı rakamların 'keyfi' olduğunu vurgulamaktadır. (Nikolai Todorov, *age*, s. 320).

nüfus sayımında (Tablo 11) ortaya çıkan Bulgar ve Rum nüfus miktarı, tahrir-i cedid sonucuna dayalı olarak hazırlanan nüfus defteri ve 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi'ndeki verilerin tutarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Osmanlı Hükümeti'nin V. Teplov'un çalışması ve Bulgar Eksarhlığı rakamlarından hareketle hazırladığı rapordaki Tuna Vilâyeti ile Sofya, Filibe ve İslimye Sancaklarının 1877 yılındaki nüfusu⁴⁶

Sancaklar	Bulgar	Yüzde	Gayr-i Bulgar	Yüzde	Toplam
Ruşçuk	201.025	36,20	354.324	63,80	555.349
Vidin	263.600	66,70	131.600	33,30	395.200
Tırnova	188.500	62,73	112.000	37,27	300.500
Tulça	40.570	17,68	188.930	82,32	229.500
Varna	36.000	32,70	74.100	67,30	110.100
Niş	283.500	65,69	148.100	34,31	431.600
Sofya	297.500	61,15	189.000	38,85	486.500
Toplam	1.310.695	52,25	1.198.054	47,75	2.548.749
Filibe	382.500	40,39	564.600	59,61	947.100
İslimye	100.500	35,03	186.400	64,97	286.900
Toplam	483.000	39,14	751.000	60,86	1.234.000
Genel Toplam	1.793.695	47,92	1.949.054	52,08	3.742.749

Tablo 7'ye göre savaş öncesinde Tuna Vilâyeti'nde Bulgar nüfusun Bulgar olmayan nüfusa oranı %52'ye %48 civarındadır. Ayrıca, Filibe ve İslimye sancaklarında ise bu oran %39,14-%61,86'dır. Buradaki oran bizim yukarıda Tablo 4 ve 5'e göre Filibe ve İslimye sancaklarındaki Bulgar nüfusun Bulgar olmayan nüfusa oranına dair tahminimizle örtüşmektedir.

Tablo 8. Rusçuk İngiliz ve Fransız konsoloslarına göre Tuna Vilâyeti nüfusu⁴⁷

	Müslüman	Yüzde	Bulgar	Yüzde	Diğer	Yüzde	Toplam
R.Dalyell (1869)	1.640.000	46,86	1.725.000	49,28	135.000	3,86	3.500.000
M. Aubaret (1876)	1.120.000	47,60	1.130.000	48,00	103.500	4,40	2.353.000

⁴⁶ BOA, Y.EE., No. 42/155, tarihsiz; Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, II, s. CLXVIII; Nedim İpek, *age*, s. 12; Ömer Turan, *age*, s. 94-96. Zikredilen belgede Bulgar Eksarhlığı ve Teplov'un rakamları birlikte verilmiş olup, tablodaki sancaklardan Rusçuk, Varna, İslimye ve Filibe'ye ilişkin rakamlar mevcuttur.

⁴⁷ Ömer Turan, *age*, s. 88,89; Aynı yazar, *agb*, s. 765. Tablodaki rakamlar Rusçuk, Vidin, Tırnova, Varna, Tulça, Sofya ve Niş sancakları ile Filibe ve İslimye Sancakları nüfusundan oluşmaktadır.

Tablo 9. 1870’lerde Tuna Vilâyeti ile Filibe ve İslimye Sancakları nüfusu⁴⁸

	Müslüman	Yüzde	Gayrimüslim	Yüzde	Toplam
Prens Çerkaski	1.356.602	38,74	2.145.614	61,26	3.502.216
Jocelyn	1.172.594	38,80	1.849.890	62,20	3.022.484
Stavrides	1.333.338	40,31	1.973.946	59,69	3.307.284
İngiliz Konsolosları	1.694.000	46,16	1.976.000	53,84	3.670.000

Tablo 9’a göre Rusçuk, Vidin, Tırnova, Varna, Tulça, Sofya ve Niş sancakları ile Filibe ve İslimye Sancaklarında Müslüman nüfusun toplam 1.172.000-1.694.000 arasında tahmin edildiği görülmektedir. Panslavist lider Prens Çerkaski’nin hazırlattığı cetvelde Filibe ve İslimye Sancakları nüfusunun 356.233’ü (%39,24) Müslüman, 536.674’ü (%59,11) Bulgar ve 15.000’i (%1,65) diğer unsurlar olmak üzere toplam 907.907 olduğu görülmektedir. Jocelyn’in aktardığı raporlara göre ise Filibe ve İslimye sancaklarında 261.058 (%38,38) Müslüman, 419.014 (%61,62) Gayrimüslim olmak üzere toplam 680.072 nüfus mevcuttu. Ancak, Jocelyn’in ifade ettiği rakamlar güncel olmamakla birlikte nüfus oranları tutarlıdır. Stavrides’in Osmanlı raporlarına dayanarak hazırladığı cetvele göre ise Filibe ve İslimye sancaklarında 375.738 (%40,56) Müslüman, 535.838 (%57,84) Rum-Bulgar ve 14.776 (%1,60) diğer unsurlar olmak üzere 926.352 nüfus yaşıyordu.⁴⁹

Tablo 7, 8 ve 9’daki veriler yukarıda Filibe ve İslimye sancaklarına ilişkin olarak tespit ettiğimiz Tablo 4 ve 5’teki rakamlarla bir arada düşünüldüğünde 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde Sofya ve Niş dâhil Tuna Vilâyeti ve müstakbel Şarkî Rumeli topraklarında en az 1.400.000-1.450.000 dolayında Müslüman nüfus olduğunu söylemek mümkündür. Ömer Turan, savaş öncesinde Tuna Vilâyeti’nde 1.200.000, Şarkî Rumeli’de ise 400.000 olmak üzere toplam 1.600.000 dolayında Müslüman nüfus olduğu görüşündedir.⁵⁰ Justin McCarthy ise 1877’de Tuna Vilâyeti’nde 1.069.580 ve Şarkî Rumeli’de 432.303 olmak üzere toplam 1.501.883 Müslüman nüfus olduğunu belirtmektedir.⁵¹

⁴⁸ Ömer Turan, *age*, s. 86-91; Aynı yazar, *agb*, s. 766.

⁴⁹ Ömer Turan, *age*, s. 86-91; Aynı yazar, *agb*, s. 766.

⁵⁰ Ömer Turan, *age*, s. 101, 134, 145; Aynı yazar, *agb*, s. 768.

⁵¹ Justin McCarthy, *age*, s. 108-110; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makûs Talihî: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s. 35.

4. 93 Harbi'nin Rumeli'de Yol Açtığı Demografik Felaket

1875 Bosna-Hersek ve 1875-1876 Bulgar isyanları ile başlayan ve Rusya tarafından desteklenen Sırbistan ve Karadağ'ın 1 Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne saldırmasıyla tırmanan Balkan krizine çözüm bulmak amacıyla 23 Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan Tersane Konferansı'nda Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a özerklik verilmesi taleplerinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemesi ve ardından 31 Mart 1877 tarihli Londra Protokolü'nün de reddedilmesi üzerine Rusya, Panslavizm'in zaferi için bizzat harekete geçti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin seyri Balkanlar ve Bulgaristan'daki Osmanlı hâkimiyeti açısından olduğu kadar, bölgedeki Türk nüfus açısından da tam bir felaketle sonuçlandı. Rusya'nın bu savaşta en büyük hedefi Balkanlarda büyük bir Bulgaristan'ın kurulması idi. Rusya, Kırım ve Kafkasya'yı işgalinde uyguladığı politikanın bir benzeri olarak kurulacak olan Bulgaristan'ın sağlam temeller üzerine dayandırılması için Türk ve Müslüman unsurları göç ettirerek bölgedeki demografik yapıyı değiştirmeye çalıştı. Meşruiyetini 1876 Nisan ayaklanmasında 'Bulgar kıyımı' yapıldığı iddialarından alan 93 Harbi, Prens Çerkaski'nin deyişi ile "ırk ve yok etme savaşı"na dönüştü.⁵² Rus birlikleri, Kazaklar ve Bulgarlar tarafından Türk ve Müslüman nüfusa yapılan saldırı, yağma ve katliamların yanı sıra açlık, sefalet, salgın hastalıklar ve kitlesel göçlerle Tuna Vilâyeti ve Filibe ve İslimye Sancaklarında meskûn Rumeli Türkleri büyük oranda tasfiye edildi. Antonina Jelyazkova, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi esnasında en yoğun göçlerin Kuzeybatı Bulgaristan, Kocabalkan'ın güneyindeki ovalık bölge ile Yukarı Trakya (Filibe ve İslimye) ovalarında, yani Rus ordularının geçtiği bölgelerin yanı sıra Nisan ayaklanmasının yaşandığı yerlerde meydana geldiğini belirtmektedir.⁵³

93 Harbi'nin Türk ve Müslüman nüfus üzerinde yol açtığı beşeri kayıpları tespit etmek güçtür. Muharebelerin başlamasından 12 Mart 1880'e kadar Osmanlı hükümeti tarafından iskân edilen Rumeli muhacirlerinin toplam sayısı 500.389'dur.⁵⁴ Bu sayıya savaşın yerlerinden ettiği ve muharebelerden

⁵² Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, II, s. CLXXI.

⁵³ Antonina Jelyazkova, "Formirane na Müsülmanskite Obştnosti i Kompleksite na Balkanskite İstoriografi", *Müsülmanskite Obştnosti na Balkanite i v Bulgariya, İstoriçeski eskizi*, Ed. A. Jelyazkova, B. Aleksiev, J. Nazırska, IMIR, Sofiya 1997, s. 21.

⁵⁴ BOA, Yıldız, Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.), No. 255/64, lef 1, 6, 9. 23 Cemaziyelâhir 1309/24 Ocak 1892; krş. Nedim İpek, *age*, s. 173, 174; Aynı yazar, *age*, s. 664, 665.

sonra memleketlerine geri dönen nüfus dâhil değildir. Ayrıca, açlık, soğuk ve salgın hastalıklardan dolayı ölenlerin sayısı da meçhuldür.

Rusların, Bulgaristan Prenslığı'ni tahliye ettikleri 1879 Temmuz'una kadar 2.898'i Sofya'ya, 7.640'ı Vidin'e, 5.568'i Varna'ya, 27.070'i Rusçuk'a ve 25.796'sı Tırnova'ya olmak üzere Bulgaristan Prenslığı tarafındaki şehirlere 68.972 muhacir geri dönmüştür. Ayrıca, Filibe'ye 18.754 ve İslimye'ye 5.630 olmak üzere Şarkî Rumeli'ye de 24.384 muhacir geri dönmüştür. Buna göre, Rus idaresi döneminde memleketine geri dönen Türklerin sayısı 93.356'dır.⁵⁵ Nedim İpek'e göre 1879 Eylül'üne kadar Şarkî Rumeli'ye dönenlerin sayısı 60.000 olup, bu sayı 1880 Ocak ayında 100.000'e ulaşmıştır.⁵⁶ Nitekim Osmanlı hükümeti, vilâyetteki Müslüman nüfusu arttırmak adına 1879 Ekim ayı sonunda Şarkî Rumeli ahalisinden olup, İstanbul civarında bulunan muhacirlerden toplam 16.125 muhacirin İslimye (2.985 kişi), Yanbolu (1.943 kişi), Zağra-i Cedid (1.481), Zağra-i Atik (4.241), Kızanlık (5.471) ve İhtiman'a (4 kişi) sevk edilmesine karar vermiştir.⁵⁷

1880-1884'te Bulgaristan Prenslığı ve Şarkî Rumeli nüfusu aşağıdaki tablolarda sunulmuştur:

Tablo 10. Bulgaristan Prenslığı'nde nüfusun dinsel dağılımı (1880)⁵⁸

	Nüfus	Yüzde
Ortodoks	1.404.409	69,95
Katolik	5.562	0,27
Müslüman	578.060	28,80
Yahudi	14.342	0,71
Diğerleri	5.546	0,27
Toplam	2.007.919	100

⁵⁵ Veliçko Georgiev - Stayko Trifonov, *İstoriya na Bulgarite, 1878-1944 v dokumenti, Tom I, 1878-1912*, Çast Pirva, Prosveta, Sofya, 1994, s. 34. Gerek Prenslık, gerekse Şarkî Rumeli tarafına Çerkez muhacirlerin geri dönüşlerine izin verilmemiştir.

⁵⁶ Nedim İpek, *age*, s. 129.

⁵⁷ BOA, Y.A.HUS., No. 162/87, lef 1-3, 11 Zilkade 1296/27 Ekim 1879; Neriman Ersoy, *Bulgaristan Prenslığında Türk Emlâki (1878-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1996, s. 33.

⁵⁸ Spiridion Gopçević, *Bulgarien und Ostrumelien. Mit besonderer Berücksichtigung des Zeitraumes von 1878-1886, nebst militärischer Würdigung des serbo-bulgarischen Krieges*, Leipzig: B. Elischer, 1886, s. 20.

Tablo 11. Yeni idari taksimata göre Şarkî Rumeli nüfusu (1880)⁵⁹

	Bulgar	Türk	Rum	Çingene	Ermeni	Yahudi	Bulgar muhacirler	Toplam
Filibe	127.619	36.848	14.265	4.736	806	1.185	1.276	186.735
Hasköy	74.656	55.334	1.138	2.116	-	246	778	134.268
Eski Zağra	124.666	27.115	35	2.811	-	431	3.847	158.905
İslimye	96.425	12.463	14.184	3.685	276	845	2.258	130.136
Tatar Pazarcık	94.873	14.898	676	3.487	152	1.112	1.865	117.063
Burgaz	36.997	28.091	11.798	2.689	72	358	8.041	88.046
Toplam	555.236	174.749	42.096	19.524	1.306	4.177	18.065	815.153
Yüzde	68,11	21,44	5,16	2,40	0,16	0,51	2,22	100

Tablo 12. Bulgaristan Prensiği ve Şarkî Rumeli nüfusu⁶⁰

Yıllar	Ortodoks	%	Müslüman	%	Diğer	%	Toplam
1880/1884	2.135.046	71,6	802.597	26,9	45.306	1,5	2.982.949

12 Mart 1880 tarihi itibarıyla Osmanlı topraklarında iskân edilmiş olan 500.389 muhacirin yanı sıra 1880 yılında yapılan nüfusu sayımına göre (Tablo 10 ve 11) Bulgaristan Prensiği'nde 578.060 (%28,8), Şarkî Rumeli'de 174.749 (%21,44) olmak üzere toplam 752.809 (%26,66) Türk/Müslüman nüfus mevcuttu. Tablo 12'ye göre ise 1880/1884'te Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'de 802.597 (%26,9) Müslüman nüfus kaydedilmişti. Ayrıca, 1883 yılı Haziran ayı itibarıyla Romanya'ya terk edilmiş olan Tulça taraflarında da 50.000 dolayında Türk nüfus vardı.⁶¹ Savaş sırasında Sırp işgaline giren Niş sancağı merkezinde ise 8.300 Müslüman'dan savaş sonunda sadece 300 kişi kalmıştı.⁶² Osmanlı Devleti tarafından iskân edilen muhacirler ile savaştan sonraki nüfus rakamları birlikte değerlendirildiğinde kayıplar hariç Bulgaristan Prensiği ve Şarkî Rumeli topraklarında 1.300.000-1.350.000 dolayında Müslüman nüfus elde edilmektedir. Bu da yukarıdaki Müslüman nüfus tahminimizi doğrulamaktadır. Nitekim Ömer Turan, savaş sırasında 100.000'den fazla kişinin hayatını kaybettiği, yaklaşık 1.000.000 kişinin de göç ve sığınma yoluyla memleketlerini terk ettiği ve savaş sonu itibarıyla Türk nüfusun

⁵⁹ Spiridion Gopçević, *age*, s. 22; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli...*, s. 215.

⁶⁰ Ömer Turan, *age*, s. 113; Aynı yazar, *agb*, s. 768.

⁶¹ BOA, Y.EE., No. 8/12, 2 Şaban 1300/7 Haziran 1883.

⁶² Justin McCarthy, *age*, s. 94.

yarı yarıya azaldığı görüşündedir.⁶³ Justin McCarthy ise 93 Harbi esnasında 261.937 kişinin hayatını kaybettiğini ve 515.000 kişinin göç ettiğini belirtmektedir.⁶⁴ Dolayısıyla Tuna Vilâyeti ile Şarkî Rumeli'yi oluşturan bölgelerde savaştan önceki ve sonraki rakamlar göz önüne alındığında Türk nüfusun %45-50'sinin tehcir ya da ölüm suretiyle yok edildiğini söylemek mümkündür.⁶⁵

5. Sonuç

Berlin Antlaşması'ndan sonra teşkil edilen Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin kurulmuş olduğu Filibe ve İslimye sancakları Türk, Bulgar, Rum, Pomak, Ermeni, Yahudi, Katolik, Çingene, Tatar ve Çerkez muhacirlerden oluşan muhtelif din, mezhep ve etnik kökene mensup unsurların bir arada yaşadıkları küçük bir Osmanlı evreni görünümündeydi. 1287 ve 1288 Edirne Vilâyeti Salnâmelerine iki sancaktaki Müslüman nüfus ortanı %39,6; eksikliğine işaret ettiğimiz 1290, 1291 ve 1292 Edirne Vilâyeti Salnâmelerine göre ise %36,9 oranında idi. Keza, Edirne Vilâyeti'nde yapılan tahrir-i cedidi yansıtan nüfus defteri ve 1293 Edirne Vilâyeti Salnâmesi'ne göre 1875-1876'da Filibe ve İslimye sancaklarında kadın nüfusla birlikte 376.260 (%40,52) Müslüman ve 552.282 (%59,48) Gayrimüslim yaşamaktaydı. Ancak, Bulgarların bu bölgede ezici bir nüfus üstünlüğü yoktu. Hasköy, Kızanlık (Müslüman Kıptilerle birlikte), Sultanyeri, Ahi Çelebi, Karinâbâd ve Aydos kazalarında Müslüman nüfus çoğunlukta idi. Ayrıca, büyük bölümünü Türklerin oluşturduğu Müslüman nüfus, Rodoplar ve Orta Balkan üzerindeki bazı kaza ve nahiyeler bir kenara bırakılacak olursa, daha çok düzlük ve ovalık bölgelerde yerleşmişti.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi gerek Tuna Vilâyeti, gerekse Filibe ve İslimye sancaklarındaki demografik yapıyı tamamen değiştirdi ve Rus birlikleri, Kazaklar ve Bulgarların katliam, yağma ve saldırılarıyla Türk ve Müslüman nüfusun büyük bölümü göç etmek zorunda bırakıldı. Nitekim, 93 Harbi öncesi ve sonrasındaki nüfus rakamları kıyaslandığında Türk nüfusun muhaceret, katliam, soğuk, açlık, sefalet ve salgın hastalıklar sebebiyle yaşanan kayıplarla %45-50 dolayında azaldığı görülmektedir.

⁶³ Ömer Turan, *age*, s. 101, 134, 145; Aynı yazar, "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Bulgaristan'daki ...", s. 768.

⁶⁴ Justin McCarthy, *age*, s. 108-110; H. Yıldırım Ağançoğlu, *age*, s. 35.

⁶⁵ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Bulgaristan'ın demografisi üzerindeki etkileri için bkz. Aşkın Koyuncu, *Balkanlarda Dönüşüm...*, s. 198-211; Aynı yazar, *agb*, (baskıda).

KAYNAKÇA

I. Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Îrâde-Dâhiliye (İ.DH.)

Îrâde-Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.)

Îrâde-Şurâ-yı Devlet (İ.ŞD.)

Sadâret Mektubî Kalemi, Umum Vilâyet Evrakı (A.MKT.UM.)

Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE.)

Yıldız, Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)

II. Süreli Yayınlar

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Defa 32, Sene 1294, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1294.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Defa 33, Sene 1295, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1295.

Salnâme-i Vilâyet-i Edirne, Defa 1, Sene 1287, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1287.

Salnâme-i Vilâyet-i Edirne, Defa 2, Sene 1288, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1288.

Salnâme-i Vilâyet-i Edirne, Defa 4, Sene 1290, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1290.

Salnâme-i Vilâyet-i Edirne, Defa 5, Sene 1291, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1291.

Salnâme-i Vilâyet-i Edirne, Defa 6, Sene 1292, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1292.

Salnâme-i Vilâyet-i Edirne, Defa 7, Sene 1293, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1293.

Salnâme-i Vilâyet-i Edirne, Defa 8, Sene 1294, Vilâyet Matbaası, Edirne, 1294.

Tuna Gazetesi

III. Kitap ve Makaleler

- Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.
- Aydın, Mahir. "Tophane Konferansı: Doğu Rumeli'ye Veda", *Tarih Dergisi*, S. 53, 2011/1, İstanbul 2012, s. 115-174.
- Aydın, Mahir. *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Aydın, Mahir. *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- Aydın, Mahir. "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, Bildiriler*; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1990, s. 81-106.
- Behar, Cem. "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Derl. Halil İnalcık ve Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 61-72.
- Behar, Cem. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996.
- Çimen, Adnan. "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.14, S. 3, 2012, s. 183-216.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu- arazi dağılımı ve Türk Vakıfları)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 43, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2000.
- Elibol, Numan. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 12, S. 2, 2007, s.135-160.
- Ersoy, Neriman. *Bulgaristan Prensiğinde Türk Emlâki (1878-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1996.

- Georgiev, Veličko - Stayko Trifonov. *İstoriya na Bilgarite, 1878-1944 v dokumenti, Tom I, 1878-1912, Çast Pırva*, Prosveta, Sofiya, 1994.
- Gopçević, Spiridion. *Bulgarien und Ostrumelien. Mit besonderer Berücksichtigung des Zeitraumes von 1878-1886, nebst militärischer Würdigung des serbo-bulgarischen Krieges*, B. Elischer, Leipzig, 1886.
- İpek, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- İpek, Nedim. "93 Muhacereti", *Osmanlı*, C. IV, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 661-668.
- Jelyazkova, Antonina. "Formirane na Müsülmanskite Obştnosti i Kompleksite na Balkanskite İstoriografii", *Müsülmanskite Obştnosti na Balkanite i v Bulgariya, İstoriçeski eskizi*, Ed. A. Jelyazkova, B. Aleksiev, J. Nazırska, IMIR, Sofiya 1997, s. 11-56.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Karpat, Kemal H. "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, 1978, pp. 237-274.
- Koyuncu, Aşkın. "Bulgaristan'dan Göç ve Türk Varlıklarının Tasfiyesi (1877-1908)", *Balkanlar ve Göç (The Balkans and Mass Immigration)*, Haz. Ali Fuat Örenç ve İsmail Mangaltepe, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, (baskıda) [*I. Uluslararası Balkanlar ve Göç Kongresi*, 5-7 Aralık 2012, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Kongre Bildirileri.]
- Koyuncu, Aşkın. "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 20, 2006, s. 197-243.

- Koyuncu, Aşkın. *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirasının Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği (1878-1913)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2005.
- Koyuncu, Aşkın. “Balkanlarda Kültürel Değişim: Bulgaristan Örneği (1878-1913)”, *Avrasya Etüdüleri*, S. 25, Sonbahar-Kış 2003, s. 47-74.
- Köse, Osman. “Bulgaristan Emeti ve Türkler (1878–1908)”, *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi*, C. 1, S. 2, 2006, s. 237-272.
- McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*, Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1998.
- Muâhedât Mecmûası*, C. IV ve V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2008.
- Palalı, İlhan. “Osmanlı Salnâmeleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 23, 2010/Ocak-Haziran, s. 1-14.
- Shaw, Stanford J. “The Ottoman Census System and Population, 1831-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, 1978, pp. 325-338.
- Şam, Emine. “Prens Alexandre Battenberg’in İttihat Beyannamesi ve Doğu Rumeli’nin Bulgaristan’a İlhâkı”, *History Studies*, Vol. 3, No. 1, 2011, s. 235-251.
- Şaşmaz, Musa. “The Ottoman Censuses and the Registration Systems in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 6. 1995, s. 289-305.
- Şimşir, Bilal N. *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.
- Şimşir, Bilal N. *Rumeli’den Türk Göçleri*, III Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.
- Teplov, Vladimir. *Materialı dlya statistiki Bolgarii, Trakii i Makedonii: s prilozheniem kartı raspredieleniya narodonaseleniya po vieroispovedaniyam*, Tip. i khromolitografiya A. Transhelia, S.-Peterburg, 1877.

Todorov, Nikolaï. *The Balkan City, 1400-1900*, University of Washington Press, Seattle & London, 1983.

Turan, Ömer. “1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nın Bulgaristan’daki Türk Varlığına ve Mimarî Eserlerine Etkisi”, *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Sempozyumu, Şumnu, 17-19 Mayıs 2000: Bildiriler*, C.2, Ed. Azize A. Yasa ve Zeynep Zafer, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 763-771.

Turan, Ömer. *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

Ubicini, M. A. *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı, (Lettres sur la Turquie)*, Çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.

Yayın İlkeleri

1. Avrasya Etüdleri Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

2. Makaleler 12 punto, Arial / Times New Roman yazım karakterinde, tek aralıkla yazılmalıdır.

3. Makaleler için standart bir uzunluk olmamakla birlikte son notlarla beraber kelime sayısı 6.000 -9.000 arası tercih edilmektedir.

4. Makalelerde yer alacak bütün diyagramlar, tablolar ve grafikler düzenli olarak numaralandırılmalıdır.

5. Makalenin başında makalenin adı, yazar(lar)ının ad(lar)ı, çalıştıkları yeri gösteren bilgi, elektronik ve posta adresleri, telefonları, TC kimlik ve banka hesap numaraları bulunan bir kapak sayfası olmalıdır.

6. Metnin başında, makalenin, Türkçe ve İngilizce olarak, adı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

7. *Dipnot standardı:*

Dipnotlar, sayfa altında numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda “ekle” komutuyla verilmeli ve 8 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak içinde, kitaplar italik yazılmalıdır. Kitapların, makalelerin ve dokümanların başlıkları orijinal metne uygun olmalıdır. Yabancı dilde yayımlanmış çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil), izleyen dipnotlarda ‘Age, s...’ şeklinde verilmelidir. Sonraki kullanımlarında tam künye verilebileceği gibi sadece yazar ve kaynak adı ile sayfa numarası da kullanılabilir. İnternette ulaşılan kaynaklarda erişim tarihi bulunmalıdır.

Kitaplar için örnek:

¹ Ergün Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, s. 20.

Makaleler için örnek:

¹ Güngör Turan, “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, No. 18 (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

¹ Enver Bozkurt, “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

8. Kaynakça standardı:

Yararlanılan kaynakların listesi “Kaynakça” başlığı altında makalenin sonuna eklenmelidir. Kaynakça, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Birden çok yazar bulunması halinde birinci yazarın soyadı esas alınmalı, diğer yazarlar ise (adı soyadı) biçiminde yazılmalıdır. Yazar adları açık olmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Özbudun, Ergün. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.
Çalış, Şaban, Birol Akgün ve Önder Kutlu. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.

Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*, (çev: Belkis Çorakçı Dişbudak), *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, 1999.

Makaleler için örnek:

Turan, Güngör. “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, 19, (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141 -162.

Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 366-439.

Kaiser, Robert and Elena Nikiforova. “Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands,” *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 29, No 5, September 2006, pp. 928-958.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Bozkurt, Enver. “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

9. Gönderilecek makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

10. Belirtilen formatta gönderilmeyen makaleler değerlendirmeye alınmaz; gönderilen makaleler yayımlansın veya yayımlanmasın geri iade edilmez.

11. Makaleler iki basılı nüsha halinde ve bir CD ile birlikte **TİKA (Avrasya Etüdleri Editörlüğü) Atatürk Bulvarı No:15 Ulus/Ankara** posta adresine veya **avrasyaetudleri@tika.gov.tr** elektronik adresine gönderilmelidir.

12. Avrasya Etüdleri Dergisi hakemli bir dergidir. Yayın Kurulu hakemlerin görüşlerini dikkate alarak yazıları yayımlama ya da yayımlamama hakkına sahiptir. Yayın Kurulu, dergide yayımlanacak makalelerin TİKA yayın politikası ile çelişmesi durumunda, yazılarda yazarın görüşleri de dikkate alınarak düzeltme ya da çıkarma yapmaya yetkilidir.

13. Yazı sahiplerine TİKA Yayın Yönetmeliği'nin 9. maddesine uygun olarak belirlenecek telif ücreti, derginin yayınından sonra ödenir.

14. Bu dergide yayımlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

Editorial Principles

1. “Eurasian Studies” Journal primarily composed of articles, reviews and analysis on politics, foreign policies, social problems, economy, culture, language, religion, nationality, environment and military topics covering the TIKA’s landscape of interests. While focusing on recent international norms and regional subjects, Journal prefers analytical and authentic works rather than being descriptive.

2. Articles must be written in 12 points, with Arial / Times New Roman fonts, single line spacing.

3. Though there is not an exact standard for the length, articles around 6000 to 9000 words (including postscripts) are preferred.

4. All diagrams, tables and graphics in an article must be organized and numbered in a proper manner.

5. Sender must provide a cover page in the beginning of the article, including details like; the title of the text, name(s) of the authors, information about the places they are working for, mail and e-mail addresses, phone number, ID number and bank accounts.

6. There must be an abstract, the title of the text and keywords in English and Turkish in the beginning of the text.

7. *Post scripting:*

Post scripting should be created electronically in numbered form with direct references at the end of the page through the use of “Add” function in Microsoft Word and must be in size of 10pts. The articles provided in this section must be written in quoted form in italics. Names of the books, articles and documents must be relevant to the original text. In texts written in foreign languages, connectors and abbreviations must be consistent. References must be written in full form when they are mentioned for the first time (including Publication, Place of Publication, and Publication Date), then following postscripts it can be referred as “ibid, p...” As it can be referenced in full form each time, further use of same material can also just include author, title, and page number. Internet-based references must be provided with the dates of retrieval.

Example Reference of a Book

¹ David M. Kotz and Fred Weir, *Revolution From Above: the Demise of the Soviet System*, London, Rout ledge, 1997.

Example Reference of an Article

Thomas G. Weiss, “The Illusion of UN Security Council Reform”, *The Washington Quarterly*, Vol. 26, No. 4, Autumn 2003, p.150.

Example Reference of an Internet Resource

Akira Uegaki, “Russian Federation’s Foreign Economic Relations”, March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Accessed: 14.8.2009.

8. Referencing standards:

An alphabetical surname ordered “References” section must be included in the end of the text. If there are multiple authors, first of the authors surname must be considered, the rest of the authors must be written in (Name Surname) form. Author names must be clear.

9. Sent articles can’t be published before, or sent to be published to other publications.

10. Articles in other forms than clearly stated here will not be evaluated and published, and no matter it is published or not, articles cannot be returned.

11. Articles must be sent to e-mail addresses: avrasyaetudleri@tika.gov.tr

12. Eurasian Studies is a refereed journal. Publication committee has rights to publish or unpublished a text, considering the ideas of referees. Publication committee is authorised to revise the texts, in the light of author’s information if the articles is not compatible with the TİKA’s publication policies.

13. Authors of the texts are paid accordingly to the TİKA’s Publication Regulations Article 9, after the publication of the journal.

14. The articles and texts in this journal can be cited and/or quoted, as long as they are correctly referenced.

